

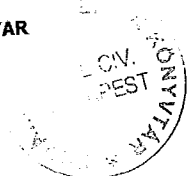
PAKSY ZOLTÁN

Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom
(1875–1892)

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

0801:KO - KK Szabadpólc
301.52 P 12 FS01008821
PAKSY ZOLTÁN
ISTÓCZY GYŐZŐ ÉS A MAGYAR

© L'Harmattan Kiadó, 2018

© Paksy Zoltán, 2018

Tartalom

Előszó	7
Előzmények. A politikai antiszemitizmus megjelenése Európában és Magyarországon	9
Istóczy Győző, a politikai antiszemitizmus atyja	27
Istóczy származása és politikai pályája	27
A baltavári ügy	33
Istóczy antiszemita fellépése	38
Istóczy közéleti tevékenysége antiszemita fellépése után	46
A 12 röpirat	56
Antiszemita megmozdulások Magyarországon az 1880-as évek elején	68
A szatmári kérvény és a „galíciai kérdés”	80
A „nagy” párbaj	96
Pest és Heves megye kérvénye a zsidó bevándorlás megakadályozása tárgyában	100
A tapolcai kérvény és parlamenti vitája	106
Verhovay Gyula és a Függetlenség	124
A tisztaeszlári ügy	136
Gondolatkísérlet	146
Az 1883. évi országos zavargások	147
Kossuth és az antiszemitizmus	159
Antiszemita szervezetek és tömegmozgalmak 1883-ban	161
Az Antiszemita Párt megalakulása	167
Az Antiszemita Párt első fellépése és az 1884. évi választások	172
A kampány	174
A választások eredménye	189
Az Antiszemita Párt a parlamentben	207
Az antiszemita mozgalom nemzetközi kapcsolatai	227
Az Országos Antiszemita Párt szakadása	237
Az 1887-es választások és az antiszemita mozgalom hanyatlása	244
Istóczy Győző kísérlete az antiszemita mozgalom felélesztésére	258
Zárszó	265
Felhasznált és hivatkozott irodalom	269
A könyvben szereplő rövidítések	273
Névmutató	275

Előszó

Az antiszemitizmus a 20. századi politikai ideológiák egy részének fontos elemévé, sőt egyes irányzatok strukturáló tényezőjévé is vált. Különösen érvényes ez – Németország mellett – Magyarországon, ahol az első világháborút követően tematizálta a közéletet, és a formálódó új pártok, elsősorban a kereszténynemzeti és a jobboldali radikális pártok programjának elválaszthatatlan része lett. Ezért nagyon fontos, hogy pontos ismereteink legyenek a magyar politikai antiszemitizmus keletkezési körülményeiről. Mindehhez képest figyelemre méltó, hogy erről a témáról Magyarországon 1976-ban született utoljára összefoglaló monográfia, s bár több komolyabb munka érintette a kérdést, ezek csak egy-egy részterületet mutattak be. Átfogó, mérvadó tanulmány Istóczy Győző életművéről, az antiszemita mozgalomról, valamint az Országos Antiszemita Párt tevékenységéről azóta sem született. Ezt a hiányt szándékozik jelen kötet pótolni.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy az 1976-ban született kiadvány, Kubinszky Judit *Politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875-1890)* című munkája, bár gondos és alapos, a szocialista rendszer korlátai között íródott, s ezért magán viseli a hatalom ideológiája által meghatározott jellemzőket. Egyrészt látható, hogy a szerző számára korlátozottak voltak a kutatási lehetőségek a források egy részének zártsága miatt, másrészt, s ez a súlyosabb probléma, szemléletbeli torzulást is jelentett.

Könyvünk legfontosabb mondanivalója, hogy az Istóczy-féle antiszemita mozgalom nem egy elszigetelt, a korabeli politikai élet periferiáján megjelenő irányzat volt, amelyet komolytalannak és súlytalannak ítélnénk. Ha szűken, a pártpolitika keresztmetszetén át nézzük, akkor valóban csak egy kis pártról van szó, korlátozott lehetőségekkel. Az antiszemita szervezkedést és mozgalmat azonban nem lehet csupán egy specifikus pártpolitikai irányzatnak tekinteni, mert az ennél jóval több: egy tünet, a társadalom mélyén megbúvó feszültségek megnyilvánulása, felszínre törése. Az országban lejátszódó tőkés, piaci átalakulásra és modernizációra adott negatív társadalmi reflexió, a változások megakadályozásáért indított politikai akció. Ez az ellenállás váltotta ki a szervezkedést és tett kísérletet a korabeli hatalmi és pártstruktúra átrendezésére. A magyar

társadalom olyan tagjai álltak mögötte, akik vagy amortizálódó egzisztenciájukat és társadalmi befolyásukat féltették, vagy képtelenek voltak a modern tőkés gazdaság keretei között boldogulni. A régi világ lázadt az új ellen.

A mozgalom tevékenységét megismerve feltűnő az is, hogy programjában vagy tagjainak megnyilvánulásaiban, ha nem is koherensen, de megjelent a szélsőjobboldali ideológiának szinte minden eleme, a zsidó világösszeesküvés-elmélettől a nemzet létét fenyegető vagy egységét bomlasztó ellenséggel vívandó élet-halál harcon át a biológiai fajelméletig bezárólag. Ezek a nézetek tehát nem a XX. század termékei, hanem már az 1880-as években megfogalmazódtak.

Mindebből fakadóan le kell szögeznünk, hogy Istóczy Győző mozgalma a magyar jobboldali radikalizmus első nyílt megjelenési formája, a szélsőjobboldal fejlődéstörténetének első fejezete.

Előzmények. A politikai antiszemitizmus megjelenése Európában és Magyarországon

A modern politikai antiszemitizmus kialakulásának időszakát Nyugat-Európában az 1870-es, 1880-as évekre tehetjük. Ugyan Joseph Arthur Gobineau: *Tanulmány az emberi fajok egyenlőtlenségéről* című ismert, négyrészes munkájának kötetei már 1853 és 1855 között napvilágot láttak, de ez önmagában még nem tartalmazott antiszemita narratívát, inkább a későbbi rasszelméletek ideológiai megalapozásának tekinthető.

A fordulatot az 1870-es évtized hozta meg, amikor megjelent két olyan kiadvány, amely aztán hivatkozással szolgált az antiszemita mozgalmaknak: 1871-ben August Rohling prágai egyetemi tanár *Die Talmudjude* (A Talmudzsidó) és 1879-ben a német Wilhelm Marr újságíró *Der Sieg des Judentums über das Germanentum* (A zsidóság győzelme a németek felett) című könyve. Marr használta először a „szemita” és „antiszemitizmus” kifejezéseket, előbbi arra, hogy elkülönítse a zsidókat és egységes faji jellemzőkkel lássa el őket, az antiszemitizmust pedig az ellenük való védekezés meghatározásaként használta. Ahogy már könyvének címében is fogalmazott, Németországban a zsidók már elérték a céljukat, átvették a hatalmat, s ez a németek hibájából történt meg. Ezért mindent meg kell tenni ez ellen, s ez a védekezés az antiszemitizmus. Marr könyve egy év alatt tizenkét kiadást ért meg.¹

Ausztriában a politikai katolicizmus lapja, a Carl von Vogelsang által 1875-től szerkesztett *Vaterland* tartalmazott antiszemita ideológiát és tekinthető az ottani mozgalmak megalapozójának. Karl Lueger bécsi városi tanácsos 1877-ben alapította meg az osztrák Keresztényszocialista Egyesületet, amely jelentős tömegbázissal rendelkezett. Ideológiájukat a szociális törekvések mellett jelentős antiszemita tartalom is jellemezte. 1882-ben Antiszemita Párt néven hoztak létre pártkoalíciót. Luegert 1895-ben választották meg Bécs főpolgármesterének, antiszemita programmal.

Magyarországon Istóczy Győző 1875-ben mondta el első antiszemita beszédét és vette ezzel kezdetét a mozgalom szervezkedése, s 1883-ban alakult meg az Antiszemita Párt. Az 1870-es évek közepén sorban jelentek meg Németországban

¹ Katz 2001. 363-364. p.

is a különböző antiszemita lapok (az Otto Glagau szerkesztette *Gartenlaube*, valamint a *Kreuzzeitung* és a *Germania*), 1878-ban pedig megkezdte működését az antiszemita programmal fellépő Keresztényszociális Munkáspárt, amelyet Adolf Stöcker evangélikus lelkész vezetett. Pártja a tőke korlátozását, uzso-
ratörvényt, progresszív jövedelemadóztatást, magas örökösödési adót, valamint
börze- és luxusadó megalkotását követelte. A közvélemény a pártot általában
nem is hivatalos nevén, hanem csak egyszerűen antiszemita pártként emlegette.²
Szervezete 1880-ban antiszemita petíciót szerkesztett, amelyben zsidóellenes
törvényeket, valamint a zsidó bevándorlás megakadályozását követelték. A pe-
tíciót negyedmillió aláírással juttatták el a kormányzathoz, s a német parlament
tárgyalta is azt.³

Ekkor már egymást érték Németországban a különböző antiszemita tar-
talmú pamfletek, brosrák. A különböző antiszemita mozgalmak kiemelkedő
rendezvénye volt 1882-ben a drezdai antiszemita kongresszus, amelyen az akkor
már Európa-hírű magyar antiszemita küldöttség is részt vett és fontos szerepet
játszott, s a közös program megfogalmazásából is oroszánrészt vállalt.

S végül ki kell emelnünk az 1880-as évekből két újabb kiadványt. 1881-ben jelent
meg a berlini egyetemi tanár, filozófus Eugen Dühring könyve: *Die Judenfrage als
Rassen-, Sitten- und Kultur-Frage* (A zsidókérdés, mint faji, erkölcsi és kulturális
kérdés) címmel, amely már a zsidó faj alacsonyabb-rendűségéről értekezett
és 1886-ban a francia publicista, történész Édouard Drumont *La France Juive*
(A zsidó Franciaország) című könyve.

Ez az egyidejűség a német, osztrák, francia és magyar antiszemita fellépések
között felveti azt a *hipotézist, hogy a modern politikai antiszemitizmus nem adap-
táció, hanem a hasonló társadalmi folyamatokra adott válaszként jelent meg az
egyes országokban*. Azokon a helyeken erősödött meg, ahol a társadalmi, politikai
viszonyok, elsősorban természetesen a tőkés átalakulással járó konfliktusok
előhívták ezt a politikai reakciót. Ugyanakkor az adott antiszemita mozgalom
további történetét már az adott állam belpolitikai helyzete, társadalmi és poli-
tikai viszonyai határozták meg. Franciaországban súlyos belpolitikai csatáro-
zások után – Dreyfus-ügy – marginalizálódott, figyelemre méltó azonban, hogy
Németországban, Ausztriában és Magyarországon továbbélt, a 20. században
mozgósító erővel rendelkezett a társadalom szélesebb tömegei felett és ezzel
képes volt hegemon politikai helyzetbe kerülni.

Más kategóriába soroljuk Oroszországot, ahol a társadalmi változások még
nem jutottak olyan szintre, hogy egy ilyen széles tömegbázisú politikai mozgal-

mat generáljanak. Ott valóban adaptáció révén, felülről irányítva, mesterségesen
állították elő az antiszemita mozgalmat és cselekményeket.

*

Magyarországon a polgári átalakulás a nyugat-európai, egymástól is külön-
böző, de végkifejletében hasonló eredményre vezető utaktól több jelentős el-
téréssel játszódtott le. Egyfelől különbözött abban, hogy nem szerves fejlődés
eredménye, hiszen a reformkor 20–25 évét társadalomtörténeti léptékben nem
tekinthetjük hosszú időszaknak, s a társadalom jelentős részét – elsősorban a
többségét kitevő paraszti népeiséget – mind tudatában, mind élethelyzetében
csak igen kis mértékben befolyásolta. Másfelől a polgári átalakulás mögött nem
állt széles, abban érdekelt társadalmi réteg, hiányzott a névadó polgárság, ez
az öngondoskodásra képes, közösségét megszervezni, érdekeit képviselni tudó,
határozott értékrend szerint élő társadalmi réteg.

Ráadásul a közhiedelemmel szemben Magyarországon a reformokat köve-
telő „liberális” nemesség sem alkotta a köznemesség többségét, csupán voltak
olyan, nagyformátumú vezetői, akik személyes képességeik révén befolyásolni,
irányítani tudták a többséget. Végezetül fontos hangsúlyozni, hogy a polgári
átalakulás csúcsmozzanatát képező, 1848-as tavaszi fejlemények összekapcso-
lódtak egy önvédelmi háborúval, ami hosszú időre meghatározta az események
és a társadalmi folyamatok menetét.

Ezek a körülmények el is döntötték a magyar polgári átalakulás sorsát, aminek
eredményeként, véglegesen letért a nyugat-európai útról,⁴ s többé nem is tudott
arra visszatérni. Az 1849-et követő abszolutizmus „befagyasztotta” a társadalmi
és politikai folyamatokat, s csak lassú, felszín alatti mozgás indulhatott meg, első-
sorban gazdasági vonatkozásban, például a tőkés vállalkozások megjelenésével.

A tőkés gazdaságra épülő polgári átalakulás és modernizáció lehetősége
csak az 1867 utáni évtizedekben jött el újra, a tartós politikai konszolidáció és
perspektivikus gazdasági fejlődés eredményeként. Ekkor derült ki azonban, hogy
a történelmi körülmények és hatásaik nem múltak el nyom nélkül, és a magyar
társadalomban gyengébbek azok az erők, amelyek a nyugat-európai polgárosodás
mintája felé viszik, s erősebbek az attól eltéríteni szándékozók.

Ekkor kezdett a magyar társadalom e törésvonal mentén kettészakadni.
A – nevezzük összefoglalóan így az egyébként rendkívül heterogén, és sok eset-

² Szabó 2003. 53–54. p.

³ Prepuk 1997. 110. p.

⁴ A „nyugat-európai út” kifejezésen a bibói értelmezést értjük, amit legplasztikusab-
ban *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában fejtett ki a szabad-
ság kis köreiből kifejlődő, félelemmentes társadalomról és a törvények uralta jogál-
lamról.

ben egymással is szemben álló – nyugati minták követőinek táborába tartoztak azok az új társadalmi rétegek, amelyek a gazdasági átalakulás nyomán jöttek létre: a vállalkozások megjelenésével a tőkés tulajdonosok, a modern gyáripár kialakulásával a nagyipari munkásság, a bankok megjelenésével a bankárok, pénzügyi szektorban dolgozók, a kereskedelem fellendülésével a kereskedők és kereskedelmi alkalmazottak, valamint a különböző kis- és középvállalkozók, vagyis a modern, tőkés gazdasághoz illeszkedő társadalmi csoportok. Az ő körükben politikai érdekeik érvényesítésére a Nyugat-Európában ismeretes irányzatok jelentek meg, amelyeket jórészt onnan is adaptáltak: a tulajdonosok és az értelmiségiek körében a polgári liberalizmus, az alkalmazottak és munkások körében pedig a szociáldemokrácia, túlzóik körében pedig a polgári radikalizmus és a marxizmus.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ők korántsem voltak mind haszonélvezői az átalakulásnak, a kárvallottak azonban helyzetük változtatását már az új, modern társadalom nyújtotta érdekérvényesítő eszközrendszerrel kívánták elérni: a szakszervezeti mozgalomban, a szociáldemokráciával vagy egyszerűen a nyitottabb társadalom nyújtotta lehetőségek kihasználásával, az egyéni érvényesüléssel. Ha csak ők alkották volna az ország lakosságát, akkor Magyarországot belpolitikai küzdelmeit tekintve nehezen lehetett volna megkülönböztetni egy tipikus nyugat-európai országtól.

E rétegek azonban az ország lakosságának csak egyik, és tegyük hozzá, számban kisebb részét alkották. A másik táborba a hagyományos társadalmi csoportok tartoztak: a volt nemesség és utódaik (akiknek származását ugyanúgy számon tartották, s ez sok esetben döntő súllyal esett latba az egyéni érvényesülésben), a korábban polgárjoggal rendelkező városi lakosság hagyományos foglalkozást űző rétege, az iparosok és kiskereskedők, valamint alkalmazottaik, akiket jórészt még mindig céhes keretek között foglalkoztattak. E tábor legnagyobb számarányú csoportjait azonban a birtokos parasztság és a jobbágyfelszabadítás alkalmával megélhetésre alkalmatlan mennyiségű földhöz jutó, vagy azzal sem rendelkező napszámos, földmunkás és törpebirtokos kisparaszti rétegek alkották. Ők az 1890-es évektől kezdtek egyre határozottabban képviselni és védeni az érdekeiket, amikor az ehhez szükséges ideológiai keret is megformálódott.

Ennek a gazdasági átalakulásnak a következményeként azonban nemcsak az egzisztenciális feszültségek erősödtek fel, hanem a gondolkodás és a világnézet is változni kezdett, ami egyes csoportokat erkölcsi válságba taszított, s ezzel a magyar politikai antiszemitizmus egyik forrásvidékét teremtette meg. Ezt a változást talán egy 1880-as években kiadott vidéki lap cikkének sorai adják vissza a legautentikusabban:

„Korunk szelleme: a modern liberalizmus rohamosan döntötte halomra az évszázados hagyományokat és intézményeket, s nem adott helyettük újakat. A sajtónak burján módra szaporodó termékei kiemelték a népet a szűkebb látkörből, melyben századokig mozgott. Elvették tőle a hitet, melynek vigasztaló ereje eddig biztos támasza volt a csapások között, s megtömték fejét olyan tudománnyal, melyet gyenge elméje nem bír meg. Az volt a jelszó, hogy a népet szabaddá kell tenni, s felszabadították nemcsak a jobbágyság járma alól, hanem az erkölcsi tekintélyek uralma alól is. Elvették tőle a mankót, mielőtt járt tudott volna, s a felszabadított népnek semmi eszközt nem adtak kezébe, melynek segítségével a változott viszonyok között boldogulni tudott volna.

Megismerte a modern műveltség által nyújtott élvezeteket, s ezek után rohanva elprédálta ősi birtokát, s ha maradt volna még valami, azt megfelemésztette az uzsora. Azután az lett az átka, hogy látnia kellett a dűsan terített asztalt, melyhez nem ülhetett többé. Pedig nem kell hozzá kiváltság vagy előjog, csak pénz. Ezen pedig már túladdott vagy még meg sem szerezte.”⁵

Ezek a szavak mutatják meg legjobban a társadalomban zajló változásokat, s utalnak arra az egyre erősödő értékválságra, amely a régi tekintélyek presztízsének csökkenése révén keletkezett a társadalom egyes rétegeiben. A gondolkodásmód átalakulásának fő tendenciája a hagyományos értékek devalválódása, a régi erények – benne főként a presztízs és a tekintély – hanyatlása volt, s ezzel együtt a szorongás, a talajvesztés, az életben való eligazodás megingása, és hangsúlyosan az elvallástalanodás vált tendenciává, életélménnyé. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan vált láthatóvá a hirtelen és látványos meggazdagodások sora, a semmiből támadt vagyonok fényűzése, s ezzel a hagyományokat félresöpítő, úgazdag nihilizmus és erkölcsi hitelvesztés számtalan példája.⁶ A gazdasági és társadalmi átalakulás magával hozta a közvélemény nézeteinek és igényeinek a változását is, szélesre tárult a bulvár, a ponyva és az olcsó szórakozások piaca.

Ennek a világnézeti fordulatnak kívánt útjába állni a magyar társadalom egyik legnagyobb intézménye, a katolicizmus.

„Társadalmunk főromlása az, hogy minden, ami szellemi és erkölcsi: egyház, vallás, kormányhatalom (amennyiben nem mogyorópálca, hanem tekintély), kötelesség, lelkiismeret, törvénytisztelet, melyek a társadalom velejét képezik, mindez – mondom – háttérbe vonul. [...] az elvadulás, a korrupció, a pauperizmus, az élvezetvágy,

⁵ *Zalai Közlöny*, 1884. május 29. A korszellem.

⁶ Szabó 2003. 11–13. p.

az elkeseredés, a társadalmi atomizálás, a kapitalista rablóprodukció, s a prédájául odadobott kisipar és mezőgazdaság, társadalmi rétegeknek egymás között való meghasonlása, mely, mint a Balaton jegének a rianása a jégpáncélt, úgy ez a nemzeti egyetértés erejét megtöri, hogy mindez az erkölcsi elvek hanyatlásából, erkölcsi bomlásból származik.”

– írta minderről 1893-ban Prohászka Ottokár.⁷

Ezek a gondolatok azonban már jóval korábban megfogalmazódtak. A katolikus lapokban az 1870-as évek végétől folyamatosan jelen volt az antiliberális és antiszemita hangvétel. A katolikus tábor a liberális törvénykezést és a tőkés gazdaság terjedését a katolicizmus elleni támadásként értékelte és ellenségének tekintette e folyamatok támogatóit, tehát a kormányt és a kormánypártot, a liberális értelmiséget (főként olyan, a 48-as szellemiséget tovább éltető politikusokat, mint Irányi Dániel vagy Mocsáry Lajos) és a zsidóságot. 1882-ben a legnagyobb katolikus orgánus, a *Magyar Állam* című napilap például cikksorozatban fejtette ki és részletezte a katolikus sérelmeket.⁸ E szerint a magyarországi katolikusok folyamatos fenyegetettségben, „nyomás alatt” élnek, mert nem tudják, hogy a liberális törvénykezés mikor hoz olyan törvényt vagy törvényeket, ami ismét elvesz tőlük valamit.

A lap szerint a kormányban és a Szabadelvű Pártban többségben vannak a protestánsok és a szabadkőművesek, akiknek a befolyása korlátlanul érvényesül a katolikusok rovására. Az újabb és újabb törvények mindig elvesznek valamit a katolikus intézményektől, a vallás- és tanulmányi alapoktól, katolikus közalapítványoktól, földbirtokaikból, pénzbevételei lehetőségeiket pedig egyre korlátozzák. Ezzel szemben

„egyetlen zsidó pénztőzsér sem tesz alapítványt. A leggazdagabb zsidók, szabadkőművesek is a katolikus egyetemre adják gyerekeiket és onnan kiszorítják a katolikusokat.”

Törvényekkel gyártanak állásokat a zsidóknak, akik özönlenek be az országba. Például:

„az egészségügyi törvény szigorúan azt rendeli, hogy bizonyos lélekszámig minden községben lennie kell orvosnak. Azt is elrendeli a törvény, hogy a lakosság büntetés

⁷ *Magyar Sion*, 1893. 84. p. XIII. Leo pápa püspöki jubileumára.

⁸ *Magyar Állam*, 1882. június 13., 14., 15., 17. Ki és mi bántja a katolikusokat Magyarországon? című cikksorozat.

terhe mellett köteleztetik még a beteg kisdedekhez is orvost hívatni. A kisdéd beszélni nem tudván, bajait elmondani nem tudja, de azért a doktor ad be neki orvosságot, melytől a szegény keresztény gyermek 24 óra alatt meghal. Míg ellenben, ha nem adták volna be, meggyógyult volna. [...] ezen törvény értelmében el vagyunk árasztva zsidó doktorokkal.”

Végül megemlíti a gazdasági élet terén a szabad ipartörvényt,

„mely a vallásos, rendszerető, feljebbvalóknak engedelmeskedő, istenfélő, fegyelemtartó munkás céhtársulatokat megszüntette és helyébe a szabad ipartársulatokat teremtette. [...] e törvény az iparos osztályt nem fölemelni, hanem alátemetni fogja. E törvény megteremté az elégtelenek, pazarlók, korhelyek, szociáldemokraták, kommunisták, nihilisták, istentagadók osztályát.”

A katolikus politikai szellemiség tehát a modernizációt már ekkor azonosította a zsidósággal – ez talán legjobban az előbb idézett, s egyébként elég megdöbbentő tartalmú egészségügyi reform-kritika kapcsán látható –, vagy tartotta a zsidóságot a változások legnagyobb haszonélvezőjének, ugyanakkor saját magát kezdte a hagyomány és az autentikus magyar értékek védelmezőjének föltüntetni.

„Házat csak ős alapokon lehet sértetlenül fenntartani. [...] Aki az alapok irányán és arányán változtatni akar, [...] az nem tudja mit cselekszik. Az hasonló Dante boldogjaihoz: Kik mentek, mentek, és nem tudták hová. Ilyen azoknak az eljárása, kik Magyarországot a sz. István király által lerakott alapoknak megváltoztatása által átalakítani akarják.”⁹

Ez az alap a kereszténység, amelyet a liberalizmus rongál, élén a zsidósággal.

„A liberalizmus, mely a keresztény kinyilatkoztatott tannal szembeállítva nem egyéb, mint haeresis,¹⁰ s mint ilyen minden téren aláásni törekszik a keresztény népek erkölcsét. [...] megtörni erejében a liberalizmust, ez kötelessége mindenkinek, akinek némi érzéke van a nemzet fennmaradása iránt.”¹¹

⁹ *Religio*, 1882. augusztus 19. 15. p.

¹⁰ Haeresis: eretnokség, hitehagyás.

¹¹ *Religio*, 1883. november 3. 284–285. p.

A katolikus társadalmi elit azonban nemcsak ideológiát hirdetett, hanem az 1880-as években azt is felismerte, hogy a politikai szervezkedés színterére kell lépni. A katolikus lapok már az 1880-as évek elején megfogalmazták, hogy a katolikus tábor meg kell szervezni és ki kell lépni a politikai színtérre. Nézeteik a liberalizmus-ellenesség és az antiszemitizmus mentén formálódtak ki. Ekkor kezdett hangot kapni körükben egy katolikus párt létrehozásának a gondolata, az osztrák katolikus szervezkedés mintájára.¹²

„Az osztrák katolikus párt a liberális zsidó sajtó által támadásoknak van kitéve, mindazon nemes (?) fegyvereket használja e párt ellen, melyeket igénybe szokott venni, valahányszor csak fél, hogy a keresztény eszme győzelmet vívhat ki e zsidóság által meghonosított erkölcstelen liberalizmus felett [...] fél, hogy mi lesz majd abból a sok kaftános, fürtös hajjú zsidó börziánérből, mi lesz majd abból a zsidó hatalomból, ha valamiképp a katolikus párt növekedvén, az osztrák kormány és ennek következtében a mienk is kénytelen lenne akarva nem akarva tiszteletben tartani a keresztény elveket. Mert a kettő szoros összefüggésben van, a zsidónak a keresztény elveken nyugvó kormányzat nem kell, mert az alatt és a mellett a szédelgés, a zsidók ez életeleme lehetetlen, keresztény kormányzat mellett pusztulnia kell a közéletből a csalásnak, a megvesztegetésnek, melyek a zsidóság gazdagságának és így hatalmának is emeltyűi. [...] Ez a támadás azok ellen is van intézve, akik itthon is gondolkodnak katolikus párt létrehozásán. [...] Oda kell törekedni, hogy felébredjen minél szélesebb körben a szégyenérzet a felett, hogy a keresztények többsége magát a zsidó kisebbség által engedi vezetni, gondolkodásmód, társadalmi, politikai és egyházi kérdésekben, mert eredményt csak úgy fogunk elérni, ha öntudatára ébredünk annak, hogy keresztények vagyunk és evvel egyezően is fogunk eljárni.”¹³

– foglalta össze ezeket a gondolatokat a legjelentősebb katolikus kulturális hetilap az 1880-as évek elején Egyházi tudósítások (!) című rovatában. E gondolatok ekkortól váltak a katolikus sajtóban mindennaposá:

„A mai liberalizmus átka egyes országoknak, átka az egész emberi társadalomnak. Ez átkos szű módjára a bensőben rágódik, mit sem törődve a külső bajokkal. Dúljon bár az ellenség a határon, fenyegetse végpusztulással a hazát vagy nemzetet, ez vissza nem riasztja a liberalizmust attól, hogy belharcokat, beldulakodást, belzavarokat idézzon elő. [...] Ébredjünk, még nem egészen késő és tömörüljünk!”¹⁴

¹² Karl Lueger pártszervezése és mozgalma nyomán.

¹³ *Religio*, 1881. december 3.

¹⁴ *Magyar Állam*, 1882. április 7.

Tehát a politikai katolicizmus ideológiája is válaszreakció volt, a liberális jogállam szekularizációja és a modern kapitalizmus megjelenése és társadalmi térhódítása miatt, illetve azok ellen.

Ekkor formálódott ki egyik, a későbbiekben még nagyobb hangsúlyt kapó gondolata is, amely szerint a katolikus egyház és a magyar nemzet érdekei azonosak, aki az egyházat támadja, az a magyarságot támadja. (Később ez annyiban változott, hogy a katolikus kifejezés kereszténnyé bővült.) Az 1880-as években az antiszemita tartalom folyamatosan változott, színesedett. A tiszzaeszlári ügyet tulajdonképpen egy katolikus lap, a *Magyar Állam* robbantotta ki, amikor 1882. május 20-án közölte a helyi plébános célzatos levelét a kislány eltűnéséről és a lehetséges tettesekről.¹⁵ S bár a váráddal nyíltan nem azonosultak, az ítéletet sem kérdőjelezték meg, a per minden mozzanatáról tudósítottak. Beszámoltak Istóczy Győző interpellációjáról is, amit az ügy kapcsán intézett a kormányhoz, s a napilap végül a következőképpen összegezte az ügy tanulságait a Zsidókérdés című cikkében:

„A zsidókérdés akut jelleget öltött. [...] A zsidók a kereszténység ellenségei, mindig úgy lépnek fel, hogy ártsanak neki. [...] A hithű zsidó ellenség ugyan, de nem oly veszélyes, mint a hitetlen zsidó. [...] Az állam felekezeti jellegét levetette, de a társadalom keresztény jellegű maradt. Tehát az ellenségesség is a keresztény és a zsidó elv, nézet és fölfogás közt áll fenn, s az állam felekezetnélkülisége, s a zsidóságnak erre alapított egyenjogúsítása még inkább élessé tette az ellentétet. [...] Így vált lehetővé Magyarországon is, hogy a zsidóság tömegekben ide gyülekezett és mindig ellenségesen, indulattól vezettetve nemcsak meggazdagodott, hanem a magyar nemzetnek gazdájává és urává lett, akinek a kezében van a hatalom. [...] Azért kerültünk zsidó kezekbe, mert azt a hibát elkövettük, hogy már a politikai egyenjogúsítás előtt megadtuk a zsidóknak az erkölcsi egyenjogúsítást, s megfedekeztünk arról, hogy ellenség, s olyannak tekintettük, mint aki velünk egy erkölcsi alapon áll.”¹⁶

A lap tehát már 1882-ben kész tényként kezelte, hogy Magyarországon a „zsidó térhódítás” megtörtént, a hatalom, ha nem is nyíltan, de a zsidók kezében van!

A katolikus táborban megfogalmazódó jelszavak azonban az 1880-as években nem vezettek eredményre, sem pártszervezés nem történt, de még a katolikus tábor politikai egységét sem sikerült tető alá hozni. A szervezkedésnek az 1890-es években az adott végül újabb, hatalmas lökést, amikor a kormányzat a polgári jogállam újabb elemeit kívánta törvényesíteni, így a polgári házasságot is, heves visszhangot kiváltva a katolikus oldalon.

¹⁵ *Magyar Állam*, 1882. május 20. Egy lány eltűnésének titokzatos esete.

¹⁶ *Magyar Állam*, 1882. május 30. A zsidókérdés.

„A kath. clérus új időkkel él, az ősellenségnek is új fegyvere van. [...] a katolicizmus Magyarhonban megszűnt »religio dominans« lenni a törvény előtt. [...] A jajgatás és fejesztettség korszakát sutba kell dobni. [...] Tömörülni és tömöríteni kell.”¹⁷

– adták ki újra a jelszót a katolikus értelmiségiek, s ekkor kezdte Prohászka Ottokár is politikai írásait megjelentetni. Összhangban a korábban megfogalmazott katolikus politikai elvekkel, szerinte sem csak az egyházzal, hanem az egész magyar társadalomról, nem egyházpolitikai kérdésekről, hanem az egész magyar nemzetet érintő ügyekről van szó, s ennek megfelelően kell fellépni:

„Összes érdekeinket keresztény alapon akarjuk fönntartani és előmozdítani, és pedig egyesületek, társulatok, országos autonómia, keresztény országos párt által – ezért ezek megalakítása a mi létérdekeink. Nemcsak a kátéról, hanem a mindennapi kenyérről; nemcsak az iskolában függő keresztől, hanem az iskolatörvényekről; nemcsak a boltokban függő Mária képről, hanem a vasút és gőzhajózási társulatról; nemcsak a kápolnák csendjéről, hanem a büntető kódexről; nemcsak a házasságról, hanem a munkásnak, iparosnak, a földművelőnek érdekeit érintő törvényekről; az emberi kéz munkájának vagy a pénz, a tőkének uralmáról van szó. Tartsuk tehát szem előtt: nemcsak a vallásnak szól a mi védekezésünk, hanem szól egyetemes társadalmi, ipari, földművelési, kereskedelmi érdekeinknek. [...] nem vehetünk el egy mákszemnyi életérdeket sem a kereszténység érdekköréből.”¹⁸

Prohászka szerint tehát az egész társadalom katolikus-keresztény alapú újjászervezésére, megerősítésére van szükség. Üdvözölte XIII. Leó pápában azt a személyt, aki végre fel akarja ébreszteni a keresztény társadalmat, „ez a pápa programja, melyért XIII. Leó végmegfeszüléssel él és fárad”.¹⁹ Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb állomását jelentette a katolikus politikai tábor pártjának zászlóbontása, a Katolikus Néppárt 1895-ös megalakulása.

*

A magyar társadalomfejlődés értelmezési kereteibe kell illeszteni az Istóczy-féle mozgalmat is, ami a politikai antiszemitizmus *másik*, nem katolikus ihletésű, hanem világi ága. Az új gazdasági és társadalmi rend az 1870-es és 1880-as évekre kezdte éreztetni negatív hatásait a társadalomban, elsősorban

¹⁷ *Magyar Sion*, 1893/1. 7. p. Rustikus: Egy plébános reflexiói az év elején.

¹⁸ *Magyar Sion*, 1893/7. 482. p. A katolikusok teendői Magyarországon.

¹⁹ *Magyar Sion*, 1893/2. 83. p. XIII. Leó pápa püspöki jubileumára.

oly módon, hogy felerősödött a hagyományos rétegek, a nemesi birtokosok, valamint a céhes kisiparosok tönkremenetele. Az előbbiek számára mutatkozott kiút, a hivatalvállalás lehetősége az egyre terebélyesedő állami szektorban. Ezt a folyamatot a számadatok jól alátámasztják, hiszen az állami alkalmazottak száma az 1890-es 60 ezer főről, 1902-re 97 835 főre emelkedett.²⁰ Ugyanakkor ezzel szemben látványossá vált egyes új társadalmi csoportok térnyerése főként a piaci szektorban, amelyen belül a zsidóság nagy arányt képviselt.

A modernizáció gazdasági buktatóit a szélesebb közönség számára legdirektebben a piacgazdaság egyik legfontosabb intézménye, a tőzsde szolgáltatta. Kezdetben nagyon jól indult minden. Az 1867 utáni cégalapítási hullám azt jelentette, hogy a tőzsdén sorozatban jelentek meg az újabb és újabb vállalati és bankrészvények, amelyek gyorsan szárnyalni is kezdtek, hatalmas profitot hozva a vásárlóknak. Másrészt ezek az új társaságok lehetőséget teremtettek a politikai elit számára, hogy igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági státuszokba kerülve folyamatos, biztos jövedelemre tegyenek szert.²¹

A biztos tőzsdei jövedelem azonban csak néhány évig tartott, mert 1873-ben váratlan krach rázta meg Európát. Május 9-én Bécsben tőzsdepanik tört ki és zuhanni kezdtek az árfolyamok. A válság napokon át tartott és továbbgyűrűzött egész Európára és természetesen Budapestre is, ahol valósággal lekaszált az új vállalatok és bankok egy részét. A részvények átlagárfolyama a felére esett, hatalmas veszteséget okozva a részvényeseknek, s csak a bankok közül még abban az évben huszonkettő kisebb ment tönkre.²² A nagybankok részvényárfolyama is 20–50 százalékkal esett, hasonlóképpen jártak az ipari vállalatok, s hónapokra eltűntek a vevők a pesti parkettről. A krízis továbbgyűrűzött az államkincstár felé is, ami az év végére a csőd szélére került, amelyet Kerkápoly pénzügyminisz-

²⁰ Szabó 1989. 109. p., 160. p. Szabó hivatkozik: Neményi Ambrus: *Bureaukrácia Magyarországon*, Budapest, 1902. 6. p.

²¹ Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli országgyűlési képviselői fizetés nem jelentett ehhez a társadalmi státuszhoz megfelelő jövedelmet, önmagában nem jelentette a jómód forrását, ráadásul egy képviselőnek három évente a kampányát is finanszírozni kellett, ami gyakran több havi, akár egy egész évi jövedelmét is felemészthette. Ha a képviselő nem volt módos, például nagybirtokos, akkor számára az igazi megélhetés a képviselőség mellett megjelenő egyéb, fent említett jövedelmekből származott. Ez ugyanakkor együtt járt azzal, hogy ezeknek a cégeknek a lobbistája lett, azaz aligha szavazott meg olyan törvényt, amely korlátozta volna e cégeknek a tevékenységét. (A képviselői fizetést egyébként napidíj formájában juttatták, 1884-ben például napi 5 ft 25 krajcárt, de csak az ülésszak idejére. KI 1884–1887. 69. szám, 4. kötet, 55–56. p.)

²² Korányi G. 2014. (oldalszámok nélkül)

ter csak nemzetközi – többek között a Rothschild-banktól felvett – kölcsönnel tudott megakadályozni.²³

Amikor néhány évvel később a tőzsde magához tért és újabb vállalatok alakultak, sok papír pedig emelkedésnek indult, egy másik krach, a Bontoux-ügy okozott hasonló krízist. A francia bankár és parlamenti képviselő, Eugene-Paul Bontoux 1878-tól a francia katolikus körök által alapított Union Generale bank vezérigazgatója volt. A bank több országban alapított leányvállalatot, Budapesten is. Közben folyamatosan nagy harcban állt a Rothschild-házzal, de mivel túlterjeszkedett, végül vereséget szenvedett. 1882. január 19-én a Rothschild-bankház hatalmas csomag Union-részvénnel árasztotta el a párizsi tőzsdét, és a mélybe taszította az árfolyamot. Nemcsak a Bontoux-bankház ment tönkre, hanem több más cég is, amelyet ez a bank finanszírozott. Budapesten a krízis ismét hatalmas zuhanást okozott, újabb vagyonok úsztak el, aminek hatására 1882 és 1885 között, azaz három év alatt, egyetlen új nyilvános részvénytársaság sem alakult meg és került tőzsdei bevezetésre.²⁴

Talán nem is kell hangsúlyozni, hogy a fenti események mennyi muníciót szolgáltatott az antiszemitáknak, akárcsak az a tény, hogy a korabeli magyar tőzsdén szereplő vállalatok tulajdonosi és menedzsmenti körében, valamint a tőzsdén dolgozó alkuszok és kereskedők között a zsidó származású vagy izraelita vallású személyek valóban elsöprő többséget képviseltek. A történetek, amelyek egy modern piacgazdaságban egyébként mindennapos eseménynek számítanak, sokként érték a feltörekvő magyar gazdaság szereplőit és könnyen szolgáltak bizonyítékkul az antiszemita narratívákhoz. A közvélemény egy része számára ezért a modern tőkés gazdaság működése egyre inkább egybemosódott a „zsidók” tevékenységével, s azzal az elgondolással, hogy ennek az új struktúrának ők a nyertesei, míg a keresztény társadalom csak a vesztese lehet.

Ennek a szemléletnek az illusztrálására idézzünk egy versikét, amely a *Füstölő* című népszerű antiszemita élclap első számában jelent meg.²⁵ A versben különösen jól látható a modernizáció elleni lázadás, a nézet, amely szerint a „modern világ” egyenlő a bűn világával:

²³ Uo.

²⁴ Uo. Bontoux-t Franciaországban csalásért letartóztatták és több év börtönre ítélték.

²⁵ *Füstölő*, 1881. november 1. 2. p.

Meddig fog ez így tartani?

Meddig fog ez így tartani?

Meddig lesz ilyen a világ?

Meddig lesz még úr itt a bűn?

Kapunk-e egy új Messiást?

Nem fajultunk eléggé el,

Még alább süllyedhetünk?

Volna hát még olyan vétek,

Amit mi még el nem követtünk?

Különbözött-e Sodoma,

E világtól valamiben?

Ami bűn csak ott tanyázott,

Nincsen-e mindaz itten?

Nem mese-e manapság már:

Isten, barát, a szeretet?

Nem áldozzuk föl mindannyit,

Hogyha ebből hasznunk lehet?

Meddig fog ez így tartani?

Meddig lesz ilyen a világ?

Meddig lesz még úr itt a bűn?

Kapunk-e egy új Messiást?

Az egyre erősödő társadalmi frusztráltsággal párhuzamosan kezdtek egyre nagyobb számban megfogalmazódni az új gazdasági renden változtatni akaró, különböző politikai elképzelések és szándékok. Magát az Istóczy-féle mozgalmat a hagyományos társadalmi rétegek és értékek védelmére szerveződött korabeli politikai irányzatok legszélsőségesebb ágának tekinthetjük. Kiindulópontja, hogy a társadalmi bajokért a zsidóság felelős, amely a magyarságtól jól elhatárolható, sajátos jellegű és ellenséges közösség, amelyre így is kell tekinteni és védekezni kell ellene. A mozgalom politikai tevékenysége pedig arra irányult, hogy a zsidóság elleni védekezés cégére alatt megerősítse a magyar társadalom hagyományos berendezkedését és szokásrendszerét, beleértve a gazdálkodási formákat is. A magyar antiszemita mozgalom tehát nem más, mint a 19. század második felében lejátszódott tőkés, piaci átalakulásra és mo-

dernizációra adott társadalmi reflexió, a változások megakadályozásáért indított politikai akció.

Képviselőinek azonban feltétlenül megoldást kellett találniuk arra az erkölcsi problémára, lelki teherrel, hogy embertársaik ellen támadnak. Ezért megjelentek azok a nézetek és ideológiai elgondolások, amelyek igyekeztek alátámasztani a zsidókkal szembeni (ti. a bajok okozói elleni) fellépés erkölcsi jogosultságát. Ennek a logikai kiindulópontja az lett, hogy a fenyegetettség elhárítása és a veszély elleni védekezés az ember természetes alapjoga, ezt senki nem vonhatja kétségbe. Az antiszemita narratíváknak ezért egyik legfontosabb összetevője a magyar társadalom fenyegetettségének hangoztatása, a zsidó veszély, támadás érzékeltetése lett.

Ennek az ideológiának a legismertebb eleme a zsidóság világuralmi törekvéseiről szóló elmélet. Meglepő, hogy ez Magyarországon már az antiszemita mozgalom megszerveződése előtt ismert volt és kiadvány formájában is megjelent, s narratív keretként szolgált Istóczyék számára is. Vizsgáljuk meg ennek illusztrálása, illetve a korabeli nézetek áttekintése érdekében Kolgyári C. Titusz 1876-ban megjelent, *A zsidók világuralma* című könyvét!²⁶ A szerző egy, a közéletben és az irodalomban is ismeretlen újságíró, aki az 1877-ben indult újpesti lap, az *Újpesti Értesítő* felelős szerkesztőjeként tevékenykedett. A lapot ismertető publikáció szerint az *Értesítő* közszégi lap volt, mely „széles látókörű, igényes, az ország, a világ dolgaiban tájékozott, toleráns író-szerkesztő alakját mutatja”.²⁷ Kolgyári az antiszemita mozgalommal ismereteink szerint a későbbiekben sem került kapcsolatba, s az *Újpesti Értesítő* sem volt antiszemita irányultságú.

A zsidók világuralma című művének előszavában a szerző közli, célja az volt, hogy utat nyisson e tárgyban a „magyar irodalomban”. Majd részletesen, világtörténelmi perspektívában – a magyar helyzetet nem érintve – mutatja be a címben szereplő témát. Szerinte a világtörténelemben a hódításnak három oka lehet: a fizikai erő, a vallási ösztönző és az érdekelv, utóbbi a „csel fogás győzelmét jelenti a bizalom és gondnélküliség felett”. A zsidó nép volt az első, amely ez utóbbival először élt a világtörténelemben, mint a hódítás eszközével. Az érdekelvhez vonzódás a zsidók alapvető jellemvonása.

„A zsidó megáll egy szép virág vagy más tárgy előtt, és megcsodálja azt; de ugyanazon pillanatban azon kérdést veti fel: mit jövedelmezhet vagy mi hasznot hozhat az

²⁶ A könyv ugyan egy évvel Istóczy első parlamenti fellépése után jelent meg, de olyan, sajátos elemekkel teli, kiforrott narratívát tartalmaz, ami a szerző komoly ismeretanyagára, olvasottságára utal.

²⁷ *Újpesti helytörténeti értesítő*, X. évf. 3. szám, 2003. szeptember, 13. Szerényi Antalnén: Újpest első lapja, az *Újpesti Értesítő*.

nekem? A haszon iránti inger szervezetében oly módon van meggyökerezve, hogy az benne minden más érzést, minden más szenvedélyt elfojt.”²⁸

Azonban ők a szerző szerint továbbfejlesztették az érdekelvet: „Nem azok, kik keresnek és szereznek, lesznek gazdagok, hanem azok, kik takarékosak.” A szerző szerint az önmegtagadásnak, a lemondásnak és a spártai életmódnak a zsidók olyan példáit mutatták, amely párját ritkítja a történelemben. Mindezek után végigköveti a történelemben a zsidó nép tevékenységét.

Már az ókorban elhatározták, hogy úgy fognak boldogulni, hogy behatolnak más népek birodalmaiba és az érdekelv alkalmazásával elveszik a „kincseit”. Itt vélhetően az anyagi javakra gondol a szerző, ugyanis a terv szerint a zsidók az ingatlanokat meg kívánták hagyni az őslakoságnak, hogy annak segítségével az újabb kincseket teremtsen, hogy aztán azokat újra el lehessen venni tőlük. Ezt tették Mezopotámiában, Szíriában és Egyiptomban is, amíg az uralkodók és a nép fel nem ismerte kártevésüket és ki nem űzte őket.

Az Egyiptomból való kiűzetésük hatására átalakult a kultúrájuk, amely Mózes nevéhez fűződik. Ekkor időlegesen háttérbe szorult az aranyborjú, vagyis az érdekelv, mint kulturális mozgatórugó és a hagyományos elemek léptek elő: a vallási és fizikai erő mozgatta a társadalmat. Államot is alapítottak, Júdea királyságát. Amikor azonban sorozatban támadások érték őket – asszírok, babiloniak, perzsák, majd a rómaiak által – a túlélést a régi elv feltámasztásában látták, mégpedig oly módon, hogy a Földön ne összpontosuljon sehol a zsidó kultúra egy helyen – azaz ne legyen saját állama – mert akkor azt meg lehet semmisíteni. Szét kell szóródni a Földön és minden országban meg kell vetniük a lábukat, mert ezzel a taktikával lehet megszerezni a világ feletti uralmat.

A római támadás a maradékát is megsemmisítette azoknak a zsidó erőeknek, amelyek a mózesi elvet vallották, s végleg felülkerekedett az érdek párt. A szerző határozottan cáfolja a véleményt, hogy a zsidók erőszakkal szórattak szét, mert szerinte azok „egy önkéntes és jól kigondolt kivándorlás” folytán népesítették be a Római Birodalmat. (Ezt a „kozmpolitikus decentralizáció” fogalmának nevezi.)

A világ feletti uralom megszerzéséről szóló tervük végrehajtásához a középkorban új, addig példátlan lehetőségeik támadtak, mert a „zsidó ösztönnek” a kereskedés felel meg legjobban, s ebben nem volt konkurenciájuk, így anyagi gyarapodásuk akadálytalan volt. A világtörténelmi fordulat a francia forradalommal érkezett el a szerző szerint, ekkor ledőlt az utolsó korlát, amely a zsidókat a hatalomtól még távol tartotta.

²⁸ Kolgyári 1876. 7–8. p.

„Ekkor vállvetve a szabad gondolkozásúakkal, a Jacobinusokkal, Carbonarikkal, egy szóval minden árnyalatával a forradalmároknak, kezdék meg a zsidók Európa újjáalakítását, csatlakozva mindazokhoz, kik azt hangoztaták: Éljen a tolerantia, éljen a testvériség, le a kasztokkal, le a kiváltságokkal!”

Így kerültek Európában hatalmi pozícióba és kitűzhették zászlójukat „melyen e szavak fénylenek: Materialismus és érdekpolitika! Jelentőségteljes szavak, kulcsai a zsidó világalomnak.”²⁹

A 19. század liberális eszméi, a politikai ellentétek és ezzel párhuzamosan a nagy technikai fejlődés, különösen a közlekedés forradalma tovább egyengette az utat a zsidó világalom felé, amely a szerző szerint gyakorlatilag már az egész világon bekövetkezett:

„minden túlzás nélkül állíthatjuk, miként a pénzügyi hatalom a világ egyik végétől a másikig a zsidók kezében van; hiszen nem hajtathatik végre mai napság egy fontosabb pénzügyi művelet, a nélkül, hogy a zsidók abban részt ne vennének, és annak gyümölcseit zsebükbe ne dugnák.” „[...] az egész világ pénzügyei és ipara felett rendelkeznek. A jelenkor legnyereségesebb és legkolosszálisabb vállalatai Európában és azon túl, nem egyebek, mint zsidó egyedáruságok, mint p. o. az osztrák déli vaspálya, Európa bensejének főforgalmi ere; épp úgy Brazília bányái sat. sat.”³⁰

A zsidó népből kiemelkedett a Rothschild család, amely vagyona révén jelenleg a zsidó nép „vezérének” tekinthető. Pénzügyi manővereit követi minden zsidó üzletember. A zsidók élén azonban a Párizsban létrejött Alliance Israelite Universelle áll („Általános Izraelita Társulat”), amely egyfajta vezérkara a világ zsidóságának.

Az emancipáció után Kolgyári szerint a zsidók a következő politikát folytatják:

1. Előzönlük a diplomáciai pályát, mert ez nagy befolyást biztosít, és így manipulálni tudják a nemzeteket.
2. Minden politikai pártban képviseltetik magukat, mert akármelyik is győz, ott képviselve vannak.
3. Ébren tartják a politikai ellentéteket, mert a zavarosban tudják a legjobban érvényesíteni az érdekeiket.
4. Erőiket a meghódítandó területre összpontosítják, így kis arányszámuk dacára is nagy befolyást tudnak elérni.

²⁹ Kolgyári 1876. 32. p.

³⁰ Uo. 35–36. p.

A szerző szerint azonban a zsidók legfontosabb fegyvere a társadalmak manipulálására és leigázására a sajtó megszerzése. Ezt szerinte egy 1840 körül, Krakkóban megtartott zsidó tanácsülés határozta el.

A zsidók tevékenységének van két állandó jellemzője, amely „mintegy lelke és szelleme a zsidóságnak”:³¹

1. Mindig kerülnek minden fizikai erőt és fegyveres konfliktust, kizárólag az „ármany és csel” a fegyverük.
2. Magukat az üldözés miatt mindig mártírnak állítják be, ezzel erkölcsi fölénybe kerülnek üldözőikkel szemben. Ez a machiavellizmus valóságos mesterműve.

„Azon állítás, mely szerint a zsidófaj szétszórt tagjai egységes és félelmes tömeget képeztek, semmi esetre sem egy légből merített frázis, hanem egy oly igazság, mely matematikai pontossággal bebizonyítható.”³²

Erre a zsidó szolidaritást és a zsidó kultúra egész világon való egységességét hozza fel bizonyítékul „Kamcsatkától San Franciscóig”, a „tatárországi vándortól a Lipótvárosi tőzsdéig” mind ugyanúgy gondolkodik.

Érdekes okfejtése a szerzőnek a zsidó romlottságról szóló gondolat. E szerint a zsidó erényes, de csak azért, mert ez számára hasznot hoz. Ezzel szemben mindenki mást igyekszik az erény útjáról letéríteni, mert ezáltal tudja a vagyonát megkaparintani. Példának hozza fel a játékbárlangokat, amelyet a zsidók azért alapítanak, hogy a vagyonosok elherdálják a vagyonukat.

Összefoglalva a következőképpen jellemzi őket: „a zsidók nagyjából terméketlen herék; inproductiv paraziták”, illetve „henyerovarok (Sehmarntzerinseeten)”, mivel nem a termelő gazdaságban vesznek részt, hanem csak a kereskedelemben.³³

A szerző szerint a zsidók asszimilálhatatlanok („össze nem vegyülnek”), „a zsidók zsidók maradnak”, melynek okai:

- „1. a vallásos és történeti hagyományok köteléke;
2. a vérrokonság köteléke;
3. a kölcsönös szolidaritás érzete;
4. a többi nemzetek gyűlölete.”

³¹ Uo. 14. p.

³² Uo. 24. p.

³³ Uo. 28., 56. p.

„Átváltozásuk németségké, franciákká és lengyelekké, úgy az újabb időben törökökké, magyarokká is stb. csupán csak felületes, és legkevésbé sem változtatja meg benső, ős zsidó természetüket, igen, e különböző nemzetiségek elfogadása nem volt más, mint álca, melynek védő hüvelye alatt ők annál észrevétlenebbül belophaták magukat a birkaakolba.”³⁴

S végül összegzésében ismét leszögezi, hogy nézete szerint „Izrael fiainak világuralma mostan bevezézt tényül tekinthető, mely fölött tovább vitázni nem lehet.” Ezzel kapcsolatban csak egy cél lehet: „zsidó világuralom mielőbbi megsemmisítése!”

Kolgyári C. Titusz 1876-ban megjelent könyve tehát meglepően koherens antiszemita narratívát mutat, amely tartalmazza a későbbi fajvédő, szélsőjobb-oldali, antiszemita klisék majd mindegyikét, de sajátos, egyedi, teljesen logikusnak tűnő elemekkel is bír. Tudományát nézetünk szerint a nyugati antiszemita lapokból meríthette, hiszen könyvének alcímében írja is, hogy tanulmányát a „jelenkor vívmányai alapján” készítette. Könyve megelőzte az antiszemita mozgalom propagandáját, sőt a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvét* is negyedszáz évvel, így nem mondhatjuk, hogy ennek az ideológiának a letéteményese, kitalálója Magyarországon Istóczy lett volna, állíthatjuk viszont azt, hogy ha a korabeli magyar társadalomban már ilyen kiforrott nézetek léteztek, akkor ezek a gondolatok komolyan foglalkoztatták az értelmiség egy részét, amelyben nyilván megvolt a készség az antiszemita mozgalom támogatására is.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy ezek a gondolatok, akárcsak az Istóczy-féle mozgalom ideológiája – a korábban vázolt politikai katolicizmussal szemben – nem valláserkölcsi alapról fogalmazódtak meg, hanem politikai tartalmúak voltak, ezért kell a modern magyar antiszemitizmus másik, a katolicizmustól független ágának tekintenünk.

A két irányzat, tehát a politikai katolicizmus és Istóczy mozgalma között az 1880-as években nem jött létre együttműködés, azonban egyre több kapocs keletkezett. Ilyenek voltak például az Országos Antiszemita Pártban és a mozgalomban politikai szerepet vállaló katolikus papok, akik ráadásul a mozgalom legelkötelezettebb híveinek bizonyultak. S bár ezekből a kapcsolatokból a századfordulóhoz közeledve egyre több lett, s egyre erősebbek is lettek, a két irányzat ideológiai egyesülése, politikai összekapcsolódása csak az 1. világháború után következett el.

Istóczy Győző, a politikai antiszemitizmus atyja

Istóczy származása és politikai pályája

Istóczy Győző 1842-ben született a Vas megyei Szentkereszten (a mai Táplán-szentkereszten) katolikus köznemesi családban. A kürtösi és pölöskefői nemesi előnevet viselő család őse, Istóczy Lukács 1575-ben kapott nemességet II. Miksa császártól. Birtokuk a Vas megyei Dömötörben volt, s 116 holdat tett ki. A család tagjai tevékeny közéleti szerepet vittek, apja, Istóczy Antal jelentős vármegyei pozíciót töltött be, 1848-ban vármegyei főügyész lett.³⁵ Anyja Egerváry Franciska, a szintén Dömötörben birtokos, 142 holdas Egerváry család tagja volt, vagyis Istóczy Győző olyan tipikus dzsentrális családból származott, amelynek birtokai a 19. század végére az úri megélhetést biztosító egzisztencia határára csökkentek, ugyanakkor azonban származása és neveltetése folytán jelentős közéleti presztízszt és befolyást vándorolt magának, s életpályáját is ehhez igazította. A kis családi birtokot szintén ügyvéd végzettségű bátyja, Sándor örökölte, aki gazdálkodott, valamint köz- és váltóügyvédi irodát vitt Szombathelyen.

Győző tanulmányait a szombathelyi gimnáziumban kezdte, majd Budapesten és Bécsben is tanult, s végül jogi diplomát szerzett. Bölcsész hajlamai is voltak, foglalkozott zenével, festéssel és műfordítással. Az 1890-es években lefordította például Josephus Flavius és Tacitus több – nyilván nem véletlenül – zsidó tárgyú művét. Tanulmányait 1866-ban fejezte be, jogi doktorátusig jutott és letette az ügyvédi vizsgát is, de a doktorátust hivatalosan nem szerezte meg (a szigorlatokat mind elvégezte, de a cím viseléséhez szükséges vizsgatanulmányt nem adta le), mert a hazafiak körében a Bach-korszak sok doktorátust viselő hivatalnokai miatt ez a titulus népszerűtlen volt. Iskolái befejezése után azonnal álláshoz jutott, s Vas megyében aljegyző lett. 1868-ban már törvényszéki bíró, 1871. december 19-én pedig a vasvári járás szolgabírájává nevezték ki.³⁶

„A vármegyei hivatalban akkor nem igen nézték, hogy van-e valakinek kvalifikációja, s milyen vagy nincs.”

³⁵ Bodó 1987. 558. p.

³⁶ *Vas vármegyei archontológia 1872–1918*. http://www.vaml.hu/Nevtar/I/Istoczy_Gyozo.html

³⁴ Uo. 30. p.

– írta később a gyorói előmenetel magyarázatául.³⁷ Ekkor kezdődött politikai pályafutása is: 1872-ben, a képviselőválasztásokon a rumi kerület országgyűlési képviselőjévé választották a Deák-párt színeiben. Ettől kezdve ezt a választókerületet képviselte a következő két évtizedben, mivel minden választáson újra megszerezte a mandátumot. 1884-ben anyagi okok miatt – az általa finanszírozott kiadványok sok pénzét emésztették fel – Budapesten a képviselőség mellett újraindította ügyvédi praxisát is.³⁸ Járt Franciaországban, Svájcban, Németországban és Angliában, a latin mellett beszélt angolul, franciául és németül.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy mind származása, mind pályafutása már-már túlzó pontossággal reprezentálja a birtoktalanná vált köznemes dzsentri életpályáját, iskolázottsági irányát, a mentsvárul szolgáló vármegyei tisztségbe való menekülést, és a másik oldalon a mindenáron való közéleti szerepvállalás szándékát. Istóczyt tévedés volna kisztíli politikai törtetőnek, tudatlan embernek beállítani (ahogy ezt a vele foglalkozó szerzők egy része tette), mivel ő hasonszórú kortársai közül kiemelkedő, művelt, több nyelven beszélő, különböző tudományágakban jártas, s utazásai révén nemzetközi kitekintéssel is rendelkező személy. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy egyéniségét tekintve nagyon merev, meglehetősen hiú, műveltségére, származására és hivatására büszke ember volt, aki ezek alapján igényelt önmaga és hasonló társadalmi helyzetű társai számára kiváltságokat, s aki ezekkel a jellemvonásokkal a legkevésbé sem illik bele a demokratikus jogegyenlőségben, az egyéni teljesítményen és a piaci versenyen alapuló, modern állam társadalmába.

Politikai hitvallását illetően leszögezhetjük, hogy saját programja iránt túlzott elkötelezettséggel, fanatizmussal és küldetésstudattal bírt, többször is leszögezte, hogy az ő politikai munkásságának a zsidókérdés képezi a gerincét.³⁹ Ez azonban nem vette el a tisztánlátását. Ennek bizonyítására talán a legjobb példa a tiszaezlári ügy napvilágra kerülése utáni reakciója. Maga az eset a legszebb politikai vágyait teljesítette be, hiszen az országban ennek nyomán csapott fel az antiszemita hullám.

Istóczy azonban képes volt arra, hogy az első megszólalások után, egy éven keresztül, az ügy lezárultáig ki sem ejtette a száján a Tiszaezlár szót, mivel nem

³⁷ Istóczy 1906. 4. p.

³⁸ *Országgyűlési almanach* 1886. 82. p.

³⁹ „Képviselői eljárásomnak fő tárgyát ismeretes elveim érvényesítése körül kifejtett működésem képezi [...]” és „[...] képviselői eljárásomnak fő tárgyát és tulajdonképpeni büszkeségemet képezi”. Mondta például választóinak képviselői beszámoló beszédében Vasváron és Rumban, 1881. május 22-én és 26-án. *12 röpirat*, 1881. június 15. 16–18. p.

Istóczy Győző idealizált arcképe a Füstölő c. antiszemita élclapban

akarta, hogy az ügy esetleges, számára negatív befejeződése (ami meg is történt), az antiszemita mozgalomra csapást hozzon. Ahogy ő fogalmazott:

„noha az eszlári per az antiszemitizmus fejlődésére és megizmosodására nézve kolosszális mérvben befolyt, ezen pernek [...] a problematikus kimenetelével magát a magyar antiszemitizmust elválhatlan kapcsolatba s függőségbe ne hozzuk, s ekképp azt – bármi legyen is az eszlári per vége – elvi magaslatán érintetlenül, sértetlenül fenntartsuk”.⁴⁰

Az „elvi magaslat” kifejezés is jól szemlélteti, hogy milyen véleményrel volt a maga vezette politikai mozgalomról.

„Arca komor, ami magától érthető, mert a hozzá hasonló jelleműek arca ritkán szokott vidám lenni. Haja borzas, homloka kezd magasodni, szakálla olyan forma vörös, mint a rosszul égetett tégl. Ha bent nincs a teremben, egyedül, hátracsapott kezekkel sétál végig a ház folyosóján. Fejét lehorgaszítja komolyan, szótlanul, s tiszteletet követelően tekint azokra, kik mellette elhaladnak. Olyan, mint az őskori Sphynx ebben a mai anti- és philosemita világban. Ha felszólal, éles, empatikus hangon szokott beszélni, s legtöbb esetben olyan csípős és maró kifejezéseket használ a zsidóság ellen, mintha korán reggel már éretlen kökényt harapott volna ketté.”

– írta Hentaller Lajos Istóczyról.⁴¹

*

Istóczy Győző a politikai életbe 1867-ben, mint a Deák-párt aktivistája, kortese kapcsolódott be, s magáévá téve a párt programját, akkor még a vallási emancipációt is elfogadta. Ezért például támogatta, hogy Vas megyében egy zsidó jogász kollégáját megyei esküdtté válasszák meg.⁴² 1872 és 1896 között a rumi választókerület országgyűlési képviselője volt, ami azt jelenti, hogy az időszak mind a hét választását megnyerte. Ez arra utal, hogy helyben jelentős támogatottsággal bírt. Vas megyében tíz választókerület volt ekkor, a rumi Vas és Zala megye határterületeit fedte le, a Szombathelytől délre eső megyerészt a Vasvár

⁴⁰ *12 röpirat*, 1881. augusztus 15. 1. p.

⁴¹ Hentaller 1886. 145. p. Hentaller Lajos 1852-ben született Jászberényben, de iskoláit már Budapesten végezte. Tisztviselő, író, újságíró, az Egyetértés és a Függetlenség munkatársa. 1881-ben lett először képviselő a fülöpszállási kerületben, a Függetlenségi és 48-as Párt tagja.

⁴² Istóczy 1906. 3–4. p., Bodó 1987, 558–559. p.

központú körmendi választókerület és a Sárvár székhelyű sárvári választókerület között, központja Rum település volt. Itt feküdt a szülőfaluja, Dömötöri is, ahol a kis családi birtok terült el.

Az 1872-es nyílt szavazást rögzítő, dömötöri jegyzőkönyv első Istóczy-párti szavazója Egerváry Miklós volt, aki az édesanyja révén rokona volt, a második pedig Istóczy Sándor.⁴³ Ekkor a Deák-párti Istóczy Bárdossy Istvánnal került szembe, aki a Balközép színeiben indult. A Bárdossy család Vas megye egyik legősibb családja volt, a 14. századra tudták visszavezetni a családfájukat. (Innen származott a későbbi miniszterelnök, Bárdossy László is.) Bárdossy István később Szombathely polgármestere is lett. A választás viszonylag szoros eredményt hozott:

Istóczy: 1305 fő,

Bárdossy: 1117 fő.

Az eredmény az országos erőviszonyokat tükrözte, s nem a jelöltek személyének szólt. A részletesebb elemzés is a dualizmusban megszokott forgatókönyvet mutatja, látható, hogy egyes falvak egységesen szavaztak az egyik jelölt mellett vagy ellen. Száz százalékos Istóczy-párti falu volt például Nagyunyom, Kisunyom és Balogfa (ma Balogunyom), Hosszúfalu, Táplánfa, Nagykajd, Kiskajd, Gyanó és Sorkipolány. Érdekes módon a Bárdossyak származási helye, Bárdos is. Ugyancsak érdekessége a választásnak, hogy a jegyzőkönyv és a nevek tanúsága szerint a választókerületben élő zsidóság egységesen Istóczyt támogatta (Krausz Sámuel Hosszúfaluban, Pollák Ignác és Sámuel Újlakon, vagy a Zsidó földiszentmihályon élő Kohn Farkas, Fürst Sándor, Krausz Ferenc, Ragendorfer Samu, Berger Lipót, Deutsch Sándor, Kohn Jakab és Móritz stb.). Ez azért érdekes, mert ekkor már zajlott – az alább részletesen is ismertetett – baltavári ügy pere, amelyben, mint Istóczy visszaemlékezéseiből tudjuk, a zsidóság „egységesen szállt szembe vele”. A jegyzőkönyvek tanúsága mindenestre nem ezt bizonyítja.

1875-ben lezajlott a fúzió a Deák-párt és Tisza Kálmán Balközép formációja között, ami alaposan átrendezte az erőviszonyokat. Az ellenzéki párt még nem tudta a pozícióit kialakítani, a vidéki bázisait megszervezni, ezért sok helyen egyhangú választás történt, azaz a jelöltet ellenjelölt nélkül kiáltották ki képviselőnek. Ez történt Istóczy esetében is, akárcsak a tíz vasi kerület felében. Rumban az 1875. július 8-án tartott választás napján a sajtó beszámolója szerint 800 választópolgár gyűlt össze, s mivel ellenjelölt nem akadt, hatalmas éljenzés mellett ajánlották

⁴³ MNL VaML IV. 404d. 1. *Vas Vármegye Központi Választmánya iratai*, Rumi választókerület, 1872, 1878, 1881.

Istóczyt, akit a választási bizottság így képviselőnek is nyilvánított.⁴⁴ Ez a választás három hónappal Istóczy első antiszemita parlamenti fellépése után történt, tehát láthatjuk, hogy a politikai irányváltás a támogatottságán nem változtatott.

1878-ban Istóczy a nagy ellenzéki párt, a Függetlenségi Párt jelöltjével került szembe, dr. Hoitsy Pál személyében. Hoitsy ekkor még kevésbé volt ismert, a pályája az évtized második felétől ívelt fel, ismert csillagász, fizikus, újságíró lett, s miután 1881-től több cikluson keresztül a gyomai választókerület képviselői mandátumát is bírta, a Függetlenségi Párt egyik vezéralakjává is vált. Ez a választás mindenestre nem lendített a politikai karrierjén, mivel Istóczytól súlyos vereséget szenvedett:

Istóczy: 710 fő,
Hoitsy: 165 fő.

A választás a jegyzőkönyv tanúsága szerint a „legnagyobb rendben folyt le”, s csupán egyetlen érdekességet emelhetünk ki, azt, hogy a kerület választási bizottságának elnöki tisztét az Istóczyval rokonságban álló – édesanyja révén, aki valószínűleg a testvére lehetett – földije, a már említett Egerváry Miklós töltötte be. Fölényes győzelme azért is érdekes, mert ekkor már országosan ismertek voltak antiszemita nézetei és politikája, ennek ellenére sem pártja, a Szabadelvű Párt nem gondolkodott az eltávolításán, sem az ellenzék nem kísérelt meg ellene nagyobb energiákat mozgósítani. Választási beszédében erre ő is utalt, amikor megköszönte a választóknak a „kozropolitikus pénzhatalmak által kifosztott haza nevében” a támogatást, amellyel igazolva látta, „hogy azon országos bajok, melyeknek fejszemet gyökerébe vágtam, az országot sorvasztó tulajdonképpeni bajok voltak”.⁴⁵

„Álszemérem lenne a részemről, ha a választás elvi jelentőségéről, e kerület határain túlterjedő horderejéről nem szólnék: Önök is olyan jól tudják, mint én, hogy a rumi választás kimenetele iránt nemcsak e kerület választói érdeklődtek és érdeklődnek. [...] Mi úttörők vagyunk. [...] Nem szükséges tovább fűznöm a parabolát: azon ügy [...] amelynek legfőképp köszönhetem, hogy az Önök megbízása a kezeimbe ma harmadízben is letéttetett, továbbra is hű bajnokát fogja bennem találni, és [...] küzdeni fogok annak diadalra juttatásában.”

– ígérte meg antiszemita politikájának folytatását.

⁴⁴ *Vasmegyei Lapok*, 1875. július 11.

⁴⁵ *Jövők*, 1878. augusztus 9.

A következő, 1881. évi választáson ismét egy régi vasi köznemesi család tagjával kellett szembenéznie Tulok Benő személyében, aki függetlenségi programmal indult.⁴⁶ Az ismét „legszebb rendben” lefolyt választáson, ahol a választási elnöki tisztet ismét Egerváry töltötte be, Istóczy újra magabiztos győzelmet aratott:

Istóczy: 1419 fő,
Tulok: 397 fő.

A választási eredmény ezúttal is Istóczy magabiztos fölényét mutatta, és azt, hogy az antiszemita politika szilárd bázissal bírt a választókerületben. A következő parlamenti választáson Istóczy már az Antiszemita Párt színeiben indult választókerületében, erre a vonatkozó fejezetben térünk ki.

A baltavári ügy

Istóczyt saját bevallása szerint felkészítették, „preparálva lett” arra a politikai szerepre, amit képviselővé választása után elkezdett.⁴⁷ Antiszemitává válásához ezt az „előkészítést” egy 1870-ben történt eset, az ún. baltavári ügy adta meg. Ez rendkívül érdekes történet, amely önmagában jól mutatja be az antiszemita mozgalom elitjét alkotó dzsentri szemléletnek a mozgatórugóit. Istóczy ekkor törvényszéki bíróként működött Vas megyében és ebbéli minőségében kellett részt vennie a Zalabéri Horváth család Zala és Vas megye határán lévő baltavári (ma Bértalavár) birtokának adósságok miatti árverezésén. Ezen egy jómódú zalaegerszegi zsidó család, a Martonfalvi⁴⁸ is licitált, úgy, hogy a családfő legidősebb fia, Lajos vett részt az aukción, s meg is nyerte a birtokot, mivel a legmagasabb árat kínálta. Igen ám, de később kérték az eredmény meg-

⁴⁶ Tulok is a dzsentri tipikus képviselője volt, vasi köznemesi családból származott, ügyvédi oklevelet szerzett, majd szolgabíró lett, ezután indult a képviselőválasztáson. S bár Istóczytól vereséget szenvedett, a szomszédos, sárvári választókerületet két cikluson át képviselte, 1884-ben és 1887-ben.

⁴⁷ *12 röpirat*, 1883. július 15.

⁴⁸ Martonfalvi, eredetileg Mattersdorfer Sándor jómódú zalaegerszegi kereskedő volt. 1849-ben került a nevére ingatlan a városban. A vármegyeháza mellett álló kertes épület eredetileg Sümeghy József alispáné volt, akitől Festetics László gróf vette meg 1824-ben. (A ház ma már nem áll, a helyén a Göcsej Múzeum épülete található.) Festeticstől Stern Bernát vásárolta meg, s még aznap továbbadta ugyanakkora összegért, 4450 ezüst forintért Mattersdorfer Sándornak. Utóbbi felesége azonban Stern Bernát leánya, Karolina volt, ezért vélhetően Stern Bernát a veje nevére íratja az ingatlant, s innen ered a család vagyona.

semmisítését, azzal az indokkal, hogy a fiú nem rendelkezett meghatalmazással az apjától, így nem is licitálhatott volna, s még egyébként sem írták alá az árverésről szóló jegyzőkönyvet, amelynek elkészítése az árverést vezető hatósági személy, Istóczy Győző kötelessége lett volna. Az árverést ezért később meg kellett ismételni, ahol azonban már csak kisebb összegért kelt el a birtok. Az eladó, a Zalabéri Horváth család, illetve a hitelezők ezek után kártérítésért pereltek, hogy kárpótlást kapjanak a keletkezett veszteség miatt, Istóczy Győző viszont Martonfalviékat jelentette fel csalás, valamint „rágalmazás és életveszélyes fenyegetés” miatt.⁴⁹

Az ügy ezután érdekes fordulatokat vett. A járási főszolgabíró azonnal letartóztatta Martonfalvi Sándort és fiát, Lajost, de az eljárás végül csak a fiú ellen indult meg. A szombathelyi törvényszék őt végül 1873. szeptember 4-én bűnösnek mondta ki csalás és rágalmazás bűntettében, s két év börtönre ítélte, valamint a feleknek okozott kár (vagyis a két árverés különbözetének és kamatainak) megfizetésére kötelezte. Ezzel Istóczy mentesült minden felelősség alól.

Itt érdemes megállni és elemezni röviden a történeteket. Az ítélet szerint Martonfalviék azzal követték el a csalást, hogy a fiú „gonosz tervvel”, félrevezetés céljából szándékosan az apja nevét mondta be a tárgyaláson, egyébként a célja „nyerészkedés” és más „ravasz” üzemek voltak, mivel a birtokot megkísérelte továbbadni, továbbá megfenyegette Istóczyt. Ha végiggondoljuk a történeteket, nem világos, hogy Martonfalvi Lajos miért kísérelte volna félrevezetni a hatóságot (Istóczyt) és a jelenlévőket. Ő tagadta a vádat, azt vallotta, hogy fennhangon ezt mondta be: „licitálás Martonfalvi Sándor részére”, ami elég logikusan hangzik, mivel őt és apját több jelenlévő is személyesen ismerte és egyébként is honnan sejtette volna, hogy a jelenlévő hivatalnok, aki viszont nem ismeri őt, nem fogja elkérni az iratait? Az sem világos, hogy Martonfalvi, miután megnyerte a licitet, miért ne nyerészkedhetett volna tetszése szerint a birtokkal?

A helyzet egyszerűnek tűnik: a jelenlévő hivatalos személy, Istóczy valamilyen oknál fogva nem kérte el a személyazonosságot igazoló iratot vagy a meghatalmazást a licitálótól, ezzel formai hibát követett el, amit Martonfalvi Sándor, aki meggondolta magát (talán, mert fia túl magasra ment az árral, vagy nem sikerült jobb áron továbbadnia a birtokot, ami tulajdonképpen mindegy is), kihasználta és megsemmisítette az árverést. Istóczy súlyosan mulasztott azzal is, hogy nem készítette el azonnal az árverésről szóló jegyzőkönyvet, amit alá is kellett volna íratni a licitáló felekkel. Ezekkel a lépésekkel Istóczy végzetes helyzetbe került, hiszen az eladók őt kártérítésért perelték, s ezzel mind a reputációja, mind az anyagi helyzete végzetesen megrendült és a karrierjének is véget vethetett volna.

⁴⁹ Welker 1998. 49. p.

Ezért jelentette fel ő válaszként Martonfalviékat, ráadásul nyomtatékosítva a vádakát életveszélyes fenyegetéssel is, aminek nyomát a forrásokban nem találjuk. Az ítéletben a törvényszék – amely Istóczy kollégáiból állt és ezen kívül mindenben neki adott igazat – sem foglalkozott vele, tehát ebben a kérdésben Istóczy valószínűleg sem a feljelentésben, sem későbbi emlékirataiban és egyéb írásaiban nem nyilatkozik valósághűen.

Részlet a Szombathelyi Törvényszék ítéletéből:⁵⁰

„Indokok.

Mert a csalási bűntett tárgyi és alanyi tényálladéka helyre van állítva a következő cselekményekkel bizonyított gonosz csalási szándék által, mellyel önhaszon miatt mások megkárosítása okoztatott. Ugyanis az árverési jegyzőkönyv azt tünteti ki, hogy vádlott fél az árverés alkalmával, mint Martonfalvi Sándor jelentkezett és árverezett, mely ténykörülmenyt az első és nagyobb számú tanuk része, nevezetesen Csupor János, Horváth Sándor, Szalay Pál, Miklósi József, Korcsmáros Gyula és Sövegjártó János hit alatt határozottan megerősítik – ellenben a tanuk másik, kevesebb számú része, úgymint Deutsch Samu, Fülöp János, Pollák Ignác, Bauer Manó és Fok József (Novák János ebbéli vallomását visszavonván) ámbár ők vallomásaikban úgy nyilatkoznak, hogy az árverés alkalmával vádlott magát Martonfalvi Sándor részére árverezőnek jelentette ki – figyelembe nem jöhet annál fogva, mert ezek vallomása ellenkezik az árverési jegyzőkönyv, mint közokirat tartalmával és mert e tanuk nem tesznek említést arról, hogy Martonfalvi Sándor távollevő személy volt és úgy hogy ez az árverezőnek apja volt légyen.

Ezzel tehát vádlott máris ravaszságának tanújelét adta, de mivel ön maga által sem vétetik tagadásba, hogy saját nevét sem mondotta be, ravaszága, s ekként csalási szándéka még kétségtelenebbé válik azon tekintetből, hogy álnév alatt lépett fel, mely ravasz cselekmény folytán az eljáró bíróság tévedésbe vitetvén, ennek következménye az árverés meghiúsulása, illetőleg ismétlése és az érdeklött jelzálogos hitelezők megkárosodása volt. Hogy pedig vádlottnak nyerészkedési vágya a csalási szándékkal is párosult, meggyőztetik annak az árverést mind megelőző, mind azt közvetlen követő minden lépteiből is, mert nemcsak hogy az említettekhez képest az árverés folyama alatt álnév alatt szerepelt, hanem már a bánatpénzt önbeismerése szerint nem apja megbízásából, sőt a jelzett gonosz célból részint apja pénztárából vette ki, részint Gráner Lipóttól kölcsönözte. Az árverésnél pedig már akképp járt el ismét kétségen kívül van helyezve, miszerint ha nyereségvágyát ki nem elégíthetné,

⁵⁰ MNL VaML VII. 1. c. *A Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai*. Polgári peres és perenkívüli iratok, 480/1873.

bárkinek kárával a vételt megállani nem akarta. Így történt is, midőn nyomban az árverés után 1870. évi július 20-án este 7 órakor Sopronba Lenk Sámuelhez, kinek megbízottja Sövegjártó János ügyvéd az árverés székhelyén, mint árverező amúgy is jelen volt, intézett távirati levelében vádlott a 375.000 fton megvett birtokot 380.000 ftért, tehát 5.000 ft nyeresége mellett áruba bocsátván, ezen megkínálás sikertelensége nyomán a vételt meg nem állotta, hanem az árverés színhelyéről azon ürügy alatt, hogy sürgős teendői vannak, a jegyzőkönyv elkészítését meg nem várván, s így azt alá nem írván, Zalaegerszegre távozott, s onnan Temesvárra a bíróság, s gonosz tettének következményei elől menekült.”

Az eset azonban nem ért véget, ugyanis Martonfalviék fellebbeztek, s az ügyben a pesti Királyi Tábla 1874. február 9-én hirdetett ítéletet. Ebben a bíróság kimondta a nyilvánvalót: Martonfalviék semmilyen törvénytelenséget nem követtek el, nem is követhettek volna el, ha a szabályszerű igazoló iratokat elkérlik tőlük, vagy ha az nincs, akkor azt a jegyzőkönyvbe bevezetik. Tehát egyszerű formai hiba történt, nem csalás és más gonosz üzemek. A „vádlottnak azon állítólag nyereszkesedési vágyra utaló tettét” pedig semmilyen törvény nem tiltja. Az ítélet nyelvezete sokkal szakszerűbb és professzionálisabb volt, mint a szombathelyi, amely nyelvi fordulatokkal igyekezett a jogi érvelés hiányát pótolni. Az új ítélet száznyolcvan fokos fordulatot vett az ügy menetében, és ismét minden felelősséget Istóczyra hárított!

Ezzel azonban még mindig nem értünk a végére, ugyanis újabb fellebbezés folytán a legfelső jogi fórum, a Királyi Kúria is állást foglalt az ügyben és meglepő gyorsasággal 1874. április 30-án jogerős ítéletet hirdetett. Ebben megsemmisítette a Királyi Tábla másodfokú döntését, és különösebb indoklás nélkül, mindenben helybenhagyta a szombathelyi törvényszék ítéletét!

Istóczy Győző később úgy nyilatkozott: az eset „emléke, míg csak élek, kísérteni fog engemet”. Vallomása szerint ekkor találkozott szembe a „zsidó lelketlenség, a zsidó ármány, a zsidó bosszúvágy” megnyilvánulásaival, valamint azzal a jelenséggel, hogy amint egy zsidó bajba kerül, megmozdul érte az össz-zsidóság, ezúttal a „vas- és zalamegyei zsidóság”, s mögöttük „Budapesten hírneves zsidó politikusok, akik az egész ország zsidóságára nézve, mintegy a Gondviselés szerepét játsszák”.⁵¹ Az ügy joggal tett rá mély hatást, hiszen egész életpályájának, egzisztenciájának romba döntésével fenyegette, s magyarázhatja nézeteinek megváltozását.

Ebben az ügyben két világ összeclapását láthatjuk, egy valós és egy fiktív konfliktus keretei között. Az egyik az Istóczy Győző által is képviselt „régí világ”,

⁵¹ 12 röpirat, 1883. július 15. 19–21. p.

az úri Magyarország dzsentri-nemesi szemlélete, az úriemberek, a tekintély és a presztízs világa, ahol a nyereszkesedés és a profitszerzés nem erény, hanem bűn, a vita tárgya, a földbirtok pedig ősi és szent. A hivatalos papírok nem számítanak, csak az adott szó, amelyet egy úriember soha nem szeg meg. Kétségtelennek látszik, hogy a szombathelyi törvényszék is ezt a világot képviselte. A másik világ a „modern”, ahol a föld is árucikk, lehet vele üzletelni, ahol nem a származás és a hagyomány, hanem a pénz, az üzleti jártasság vagy éppen az ügyeskedés dönt. Valós ellentétek ezek, mindkettőnek vannak pozitív és negatív vonásai, nem a fehér áll szemben a feketével. És e valós ellentét mellett megjelenik a fikció világa is a zsidó világ-összeesküvésről, a Magyarországot leigázni akaró zsidó térhódítás narratívája, a bűnbakképzés tipikus esete, amely minden kudarc mögött titkos szervezettel, összeesküvést sejtet.

Az események megismerése után feltehetjük a kérdést, hogy Istóczy és a „zsidók” párharcában ki volt az, aki mozgósította a táborát, hogy legyőzze a másikat, felhasználva a kapcsolatait, az összeköttetéseit és a befolyását? A válasz adódik a történet tényeiből, különösen, ha tudjuk, hogy maga Istóczy ismeri el, hogy 1871-ben azért választatta magát főszolgabíróvá, hogy aztán ennek segítségével képviselő legyen, s ezáltal az ügyben hatékonyabban tudjon eljárni.⁵² És végül tegyük fel a kérdést, hogy kinek sikerült elérnie a célját, ki aratott győzelmet? A válasz érdekes, különösen annak fényében, hogy Martonfalvi Sándor 1875. április 23-án öngyilkosságot követett el. Nem tudjuk, hogy a fenti ügy miatt-e, de a kúriai ítélet időbeni közelsége, s a tény, hogy fiát börtönbe zárták, ezt valószínűsíti.

*

A történet antiszemita ismertetése Bosnyák Zoltán munkájában:

Bosnyák Zoltán: Istóczy Győző élete és küzdelmei.

„1870-ben mint törvényszéki bíró vezette a baltavári uradalom árverését. Az árverés során az egyik megyebeli dúsgazdag zsidó család tagja félrevezette Istóczyt, saját neve helyett a távollevő apja nevét mondotta be, aki azután azon a címen, hogy fiától az írásbeli meghatalmazást nem kérték, az árverést megsemmisítette. A bécsi zsidó nagykapitalisták megbízottja megkísérelte Istóczyt nagyobb összeg felajánlásával arra bírni, hogy ne ártsa bele magát tovább az ügybe. Miután Istóczy nem adta oda magát eszköznek ehhez a becstelen és közönséges játékhoz, megindult ellene a késhegyig menő harc. Hamis és valótlan tanúvallomások alapján megsemmisített árverés miatt, – miután az újabb árverésen jóval alacsonyabb összeget lehetett elérni, – a

⁵² Istóczy 1906. 6. p.

károsult hitelezők hatvanezer forint erejéig kártérítési pert indítottak Istóczy ellen. Ez a per Istóczyt anyagilag és erkölcsileg egyaránt teljesen tönkre tette volna. Hogy a támadást kivédje, csalási bűnpert indított az árverésen apja nevét jogtalanul használó zsidó ellen. Most nemcsak a szombathelyi, hanem egész Vas és Zala vármegyék zsidósága összefogott Istóczy ellen, hamis tanúvallomások egymást érték, úgyhogy 1874-ben az alsó bíróságok ítéletükben a zsidót a csalás vádjá alól felmentették és az árverés megsemmisítésével előállott hatvanezer forintnyi kárukért a vagyoni felelősséget Istóczyra hárították. Végül is a Kúria ítélete mentette meg Istóczyt a teljes anyagi és erkölcsi megsemmisüléstől. A Kúria csalás büntetésében bűnösnek mondtotta ki a hamisan árverező zsidót és az okozott károkat teljes egészében rá hárította. Istóczy tehát hosszú esztendőik kemény küzdelmei után végül is győztesen került ki a zsidó pénzhatalmakkal vívott küzdelméből. Azok a tapasztalatok, amelyeket ebben a harcban szerzett, nagy elhatározásokat érleltek meg lelkében.”⁵³

Istóczy antiszemita fellépése

Istóczy Győző első jelentős politikai fellépése nem sokkal a baltavári ügy lezárása után, 1875. április 8-án következett el, amikor a parlamentben a kormányzat-hoz interpellációt intézett. Felszólalása előtt néhány héttel kilépett a szabadelvű pártkörből, hogy ne kompromittálja volt pártját, ám visszaemlékezése szerint párttársai, többek között Tisza Kálmán bizalmasai visszahívták, ezért visszatért és bent is maradt 1882-ig, a tiszzaeszlári ügy kirobbanásáig.⁵⁴ Parlamenti beszéde nélkülözötte a szenzációhajász elemeket, inkább jól átgondolt politikai nyilatkozatnak tekinthető, amelyben részletesen kifejtette a zsidókérdésben vallott álláspontját, összefoglalta mindazokat az elemeket, társadalmi és politikai problémákat, amelyek a későbbiekben is meghatározták az antiszemita mozgalmat. Beszédét ezért részletesebben is szükséges bemutatnunk és elemeznünk.⁵⁵

Először is nézzük meg, hogyan definiálta tárgyát: Istóczy szerint a zsidóság nem vallásfelekezet, hanem egy „zárt társadalmi kaszt”, melyet a „véregység” (nyilván a közös származás, az etnikai együvé tartozás), az ősidőkből származó hagyományok, az érdekközösség és természetesen a közös vallás fűz szoros egységgé. Azonban nem nemzet, hiszen nélküli annak legfontosabb attribútumát, az egységes nemzeti nyelvet, hanem egy ókori eredetű, fentebb definiált, speciális, egyedi társadalmi képződmény.

⁵³ Bosnyák 1940. 23. p.

⁵⁴ Istóczy 1906. 5. p.

⁵⁵ KN 1872–1875. XVI. kötet, 82–87. p.

Ennek az összetartó társadalmi csoportnak a földi létezését meghatározza egy cél, amelyet követ, s ez nem más, mint a világ feletti uralom megszerzése. Ehhez fennlen hirdeti és követeli a tolerancia, a liberalizmus és a demokrácia elveit, mert ez a társadalmi-politikai környezet az, amelyben a legkönnyebben tudja megvalósítani elképzeléseit. E rendszerekben ugyanis a korábban összetartó, koherens társadalmak részekre bomlanak, egyéni vagy csoportérdekek mentén tagolódnak, ezek gyakran szembekerülnek egymással, pártoskodnak, sőt ez a folyamat az egyének elszigetelődését is maga után vonja.

Ezzel szemben a zsidó kaszt „zárt falanxba” tömörülve sokkal könnyebben tudja érdekeit érvényesíteni, s kitűzött céljához lépésről lépésre közelebb kerül. A zsidóság küzd a konzervativizmus ellen, holott ő maga a legkonzervatívabb, hiszen sok ezer éves törvények szerint él, liberalizmust hirdet, de csak a nemzsidó közösségekben. Demokráciát követel, pedig ő maga arisztokratikus, mert lenézi a nemzsidó társadalmat, amelyet csak „tökéletlen lényeknek” és „kizsákmányolandó Shylock-szerű teremtményeknek” tart.

Mindezt Istóczy összefoglalóan judaizmusnak nevezi, ez az összefoglaló neve a zsidóság közéleti tevékenységének, amely során törbe csalja, átalakítja, és céljainak megfelelően manipulálja a társadalmat, amelybe befészkelte magát. Istóczy találó hasonlatot hoz, e szerint a zsidók hasonlóak ahhoz a „parazita növényhez, amely önmagában nem képes megélni, ezért a veteményeken élőködik, míg azokat végképp el nem pusztítja”.

Ebben a folyamatban az első eszköze a gazdasági, pénzügyi befolyás megszerzése, mert ez szükséges a további lépések megtételéhez, hiszen ez biztosítja az anyagi erőforrásokat. Ezt a feladatot a zsidóság Istóczy szerint Magyarországon már teljesítette („közgazdasági téren kivívott diktátori hatalmát most igyekszik egyéb terekre is kiterjeszteni”). A második lépés a közvélemény befolyásolása, amelyet a sajtó megszerzésével Magyarországon már szintén csaknem teljesen elért. Ebben azt a stratégiát követi Istóczy szerint, hogy egyrészt terjeszti a liberalizmus eszméit, másrészt vigyáz arra, hogy a zsidóságot kritika ne érje. Ha ilyen történik, akkor azonnal mártírnak állítja be a sértett zsidó felet, és törvényes vallásfelekezet elleni támadásként ítéli el az esetet.

Ebben az országhódító tevékenységében a munkáját a nemzetközi zsidóság feje, vezetése koordinálja: a Párizsban székelő Alliance Israelit.

Istóczy szerint a zsidóságot asszimilálni lehetetlen. Egy olyan népcsoportról, amely több ezer éven át megőrizte „vértisztaságát, eredeti gondolkodásmódját, világnézetét, szokásait”, azt gondolni, hogy beolvasztható, „nevetséges utópia”. A zsidóság két ágra szakadását, az ortodox és neológ irányzat szerepét és egymáshoz fűződő viszonyát is sajátosan interpretálja. Tévedés azt hinni, hogy ez a zsidóság megosztottságát jelenti, e „mosolygásra gerjesztő viaskodás” csupán

a „cél elérésére szolgáló eszközök” eltérő használatából ered. E két irányzat az „ollónak két metsző ága”, a cél ugyanaz, a nemzsidó társadalom feletti hatalom megszerzése.

Az ortodoxok őrzik a „vértisztaságot”, az „ős-zsidó tradíciók” továbbélését, gondoskodnak arról, hogy a judaizmus eredeti tisztaságában mindig fennmaradjon, s szükség esetén újabb és újabb emberrajokat bocsátanak ki a neológok számára. Fenntartják azokat a merev szokásokat is, amelyek mindig elválasztják a zsidókat a nemzsidó társadalomtól, hogy a két elem között a válaszfal mindig meglegyen (nyilván azért, hogy a nemzsidók ne hogy torzítsák a tiszta judaizmust).

A neológok feladata, hogy látszatra beolvadva a nemzsidó társadalomba, felhasználják annak egyes részeit céljaik elérése érdekében. Ilyenek a liberálisok, akik elvből, és a strómanok, akik anyagi érdekből támogatják (szolgálják) őket. A neológok az ortodoxokkal ellentétben az idegen elemekkel való érintkezést nem hogy kerülik, de keresik, kapcsolatokat építenek, sőt egyesek „nem irtóznak még a házassággal való összeköttetéstől sem”. A nemzsidó segítők végzik el azokat a feladatokat, amelyeket maguk nem tudnak. Ezeknek a szövetségeseeknek a segítségével foglal aztán el újabb pozíciókat a társadalomban. Végül amint sikerült elfoglalnia egy társadalmi pozíciót, megkezd onnan az idegenek kiszorítását.

A legközelebbi, rövid távú hatása Istóczy szerint a zsidóság térhódításának a jelenlegi gazdasági rendszer által okozott „vagyonaránytalanságok” kialakulása, amely a „proletariátus légióit teremti elő”, s amelynek a következménye egy társadalmi katasztrófa beköszönte lesz.

Az ellenségkép, valamint az ebből fakadó társadalmi probléma felvázolása után Istóczy rátér az általa javasolt megoldásra, elsősorban természetesen az önvédelem területén. Ez nem jelenthet zsidóüldözést vagy más, az emancipáció előtt alkalmazott erőszakos eszközöket, egyrészt mert ezeket a mai kor elítéli, másrészt és főként azért nem, mert hatástalannak bizonyultak. Ezzel szemben Istóczy három lépés megtételét tartja szükségesnek. Az első a társadalom felrázása, a veszélyre való figyelemfelhívás, „az általános és külsőleg is megnyilvánuló ébredés”. A második a liberalizmus terjedésének a megállítása, hiszen a liberalizmus biztosítja a „veszedelmes kaszt útját”, s ezen belül is különösen be kell fejezni a liberális lapok eszmetérjesztését. A harmadik lépés a nemzsidó elemek fellépése, mégpedig oly módon, hogy „a zsidóságról példát véve, annak előnyös tulajdonságait elsajátítva”, békés versenyküzdelmet, egyfajta – Istóczy kifejezésével – struggle for life-szerű küzdelmet kezdenek a zsidósággal.⁵⁶ Ez tehát a társadalom egységes, zsidó kasztja és nemzsidó része közötti békés, versenyszerű,

⁵⁶ A képviselőházi naplóban „struggle for life” olvasható, nyilvánvalóan tévesen, a struggle for life, azaz létért való küzdelem kifejezés helyett.

egyenlő eszközökkel folytatott versengés. Ebben a küzdelemben el kell érni, hogy a zsidóság ne szerezzen több pozíciót (önvédelem), s végül utolsó lépésként meg kell kezdeni a zsidóság által már megszerzett pozíciók visszaszerzését.

Ebben a küzdelemben Istóczy szerint fontos szerep hárul az államra. A példát onnan kell venni, ahol már adott, vagyis úgy kell az államnak ebbe a kérdésbe is beavatkoznia, ahogy más, veszélyes eszmék és jelenségek ellen fellép, úgy mint az ultramontánizmus, valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a szociáldemokrácia ellen. Ráadásul a zsidóveszély ezeknél nagyobb, mert e másik kettővel szemben a judaizmus sokkal ügyesebb politikát folytat, s a már jelenleg is meglévő társadalmi befolyásából és gazdasági hatalmából fakadóan „ellenállhatatlan fegyverekkel” rendelkezik. Ezért az állam az eddigi be nem avatkozó, „laissez faire, laissez passer” politikájával szakítani kell.

Interpellációjával Istóczy azt kívánta elérni, hogy az állam tegye meg az első beavatkozó lépéseket ezen a területen, ezért kérdéseket tett fel a kormánynak. Ezek kapcsán három hipotézisből indult ki, amelyek korábbi fejtegetéseinek összegzését alkották: egyfelől, hogy a zsidóság az egyik legnagyobb arányt az európai országok közül Magyarországon képezi, ráadásul ez az arány a gyors szaporodás, valamint a folyamatos bevándorlás miatt folyamatosan növekszik. Másrészt az általa definiált judaizmus, mint veszély létezéséből és működéséből, ami Magyarországon már nemcsak „túlszárnnyalással”, hanem egyenesen „elnyomással” fenyegeti a magyar társadalmat. S végül abból, hogy ez a zsidóság egy olyan „nemzetközi fővezénylet” alatt álló „kozmopolitikus organizmus”, amely csak addig ragaszkodik a nemzeti ügyhöz, amíg valódi célját, vagyis a vázolt hatalomszerzést szolgálja.

Ezért azt kérdezte a kormányzattól, hogy a külföldi bevándorlás és az állampolgári jog megszerzésének szabályozásával gátat kíván-e vetni a zsidóság beáramlásának, továbbá akadályt gördítene-e egy olyan társadalmi mozgalom útjába, amely a vázolt zsidó fenyegetéssel szembeszáll; és végül, hogy szándékozik-e ezen a területen, feladva az addigi semlegesség politikáját, lépéseket tenni?

Istóczy beszédét értékelve először is le kell szögezni, hogy jól felépített, hatásos előadás volt, s bár a képviselők számára nyilvánvalóan meglepő állításokat tartalmazott, nem tűnt komolytalannak, logikailag is koherens, összeszedett szöveg benyomását keltette. Nem is váltott ki elutasítást vagy derűtséget a parlament soraiban, közbeszólások vagy gúnyos megjegyzések nem kísérték, amikor pedig az elnök figyelmeztette, hogy fogja rövidebbre a mondókáját, a képviselőház engedélyezte a teljes beszéd elmondását. Istóczy nyilván alaposan felkészült erre a pillanatra. Fellépését vélhetően egy folyamat kezdetének szánta, nézeteinek nagyobb társadalmi nyilvánosságot, az antiszemita mozgalomnak pedig szélesebb támogatói tábort kívánt szerezni.

A reakciók nem is maradtak el, mind a sajtóban, mind a közvéleményben komoly visszhangot váltott ki a fellépés, s az addig teljesen ismeretlen vasi képviselő országosan ismert lett. A politikai reakciók elemzése azért is fontos, mert jól mutatja a különböző politikai erők viszonyulását a kérdéshez, amely a következő két évtizedben a politikájukat is meghatározta.

A parlamentben az interpellációra báró Weinckheim Béla miniszterelnök válaszolt április 21-én. Közölte, hogy a képviselő hosszú indoklásában mondotakra nem kíván reagálni, csak a feltett kérdésekre válaszol. Az állampolgárság megszerzésének körülményeit a kormány szándékozik törvénnyel szabályozni, de ezt nem a zsidók miatt teszi, hanem általánosságban. A kormány nem avatkozik be semmilyen állampolgári szervezkedésbe, kivéve, ha az a fennálló törvényekbe ütközik, például ha „a hazában létező egyházak és vallásfelekezetek, vagy az azokhoz tartozó polgárok között a békés egyetértést, s azok polgári jogainak kölcsönös tisztelőben tartását megzavarná”. S végül arra a kérdésre, hogy a kormány milyen álláspontot foglal el a „zsidókérdésben”, a következőt felelte: „a kormány ez értelemben zsidókérdést nem ismer, nem is ismerhet, s ennél fogva irányában semmiféle álláspontot nem foglalhat el”.⁵⁷

Hasonlóan fogalmazott a kormánypárt lapja is, amely tudósított a beszédről és hosszú kommentárt is közölt vele kapcsolatban.⁵⁸ Ebben Istóczy „mániájának”, „hóbortnak” nevezte, hogy ilyen kérdést felvet, amellyel nem lehet komolyan foglalkozni. Közölte, hogy a lapnál egyetlen izraelita vallású újságíró sem dolgozik és eddig még nem is dolgozott, tehát nevetséges a vád, hogy a sajtó a „judaizmus” kezében lenne. Majd azzal folytatta, hogy Magyarország esetében a „legkevésbé indokolt állítás, hogy a nemzetgazdaság fejlődésének akadálya a zsidóság szereplése”. Az egész kérdésfelvetést demagógiának nevezte, a „nép legrosszabb szenvedélyének való hízélgésnek” a hatás érdekében. Feltette a kérdést: „micsoda szempont lehet az, hogy egy osztály, a nép egy részének vagyonosodása miatt indítani akciót”? Ez csak akkor lehet jogos, ha ez a vagyonosodás törvénytelen módon folyik, de akkor sem a parlamentben kell beszédeket tartani, hanem a bírósághoz kell fordulni, mert ez büntetőjogi kérdés. A kérdést így tálalni – ismétli – demagógia, amely „a nép legrosszabb szenvedélyének hízeleg, annak a szenvedélynek, mely az ipari szellem sikereit gyűlöli, ellene represszáliákra kész”. Magyarország fejlődik, jó híre van a külföld előtt, senkinek sem hiányzik az ilyen hang, amely „minket Románia színvonalán láttat” – fejezte be a cikk szerzője.

⁵⁷ KN 1872–1875. XVI. kötet, 221–222. p.

⁵⁸ *A Hon*, 1875. április 9. Országgyűlési tudósítások.

Összefoglalva látható, hogy a kormányzat és sajtója makulátlanul képviseli a korabeli liberális jogállam álláspontját. A zsidóság szerepét a magyar gazdaságban nem ellenséges térhódításként, hanem pontosan ellenkezőképpen, pozitívan értékeli, és értéknek, sőt célnak tekinti egyes személyek vagy társadalmi csoportok gazdagodását, gyarapodását. Istóczy egész kérdésfelvetését károsnak tartja, de nem tesz ellene semmit, hiszen szólásszabadság van, s különösen egy képviselőnek joga van azt mondani, amit akar.

Hasonló, illetve még élesebb hangot ütött meg a nagy ellenzéki párt, a Függetlenségi Párt újságja. Mivel Istóczy a kormánypárt tagja volt, összekötötte a beszéd bírálatát a kormánypárt ellenzéki kritikájával. Kommentárjuk szerint⁵⁹ Istóczy „megunta a borból, pénzből és vérből összegyúrt szavazóautomata szerepét” és ismertségre vágyott. Álláspontját a kérdésben a következőképpen körvonalazta:

„Magunk részéről elismerjük, hogy létezik zsidókérdés oly értelemben, mint lehetne ezt a nálunk számos tehetséges és mozgékony faj mentől rövidebb idő alatt úgy értelemben, mint nyelvben és érdeken a nemzettest organikus részévé tenni. Nagyon természetes a századokig tartott elnyomatás és erőszakos elszigeteltség után, hogy a zsidókban a polgári szabadság rövid pár éve alatt még nem ébredt fel mindenütt a hazafias szolidaritás tudata, bár más részről, elfogulatlansággal senki sem fogja tagadni, hogy a zsidókban nem hiányzik az asszimiláció akarata. Egyszerre nem történhetik meg minden, de aki összehasonlítja a mai zsidó nemzedéket a korábbival, be fogja vallani, hogy itt oly átalakulást látunk, melyre talán csak e faj ruganyossága képes. Mi azért a politikus feladatának tartjuk siettetni e beolvadás processzusát. [...] Amit Istóczy úr elérni akar, az a keresztény társadalom ellenséges szervezése a zsidó elem ellen, a felekezetek hadilábra állítása. [...] Nem akarja előmozdítani a beolvadást, ő nem vár előnyt a polgári házasságtól, ő a neológ művelt, modern életű zsidóban csak veszélyesebb ellenséget lát.”

Ebben a véleményben is a kormányzathoz teljesen hasonló liberális álláspont köszön vissza, megfogalmazva az asszimilációt sürgető politika elveit is.

A maga módján reagált Istóczy fellépésére a politikai katolicizmus lapja is. A felvetett problémával, a zsidókérdéssel természetesen azonnal egyetértett, ám felháborodásának adott hangot, hogy ezt Istóczy együtt említi az ultramontanizmussal.

⁵⁹ *Egyetértés*, 1875. április 9.

„Sajnálva konstatáljuk, hogy Istóczy úr, ki a zsidó rémet, az ultramontanizmust az internacionálé és a szociáldemokrácia ijesztő alakjaival együtt emlegeti zavart fő.”⁶⁰

– írta a lap, egyetértve a kormánypárti és liberális lapokkal. „Két urat nem lehet szolgálni” – szögezte le, s ebből az állásfoglalásból látható, hogy a politikai katolicizmus a saját szűk keresztmetszetű liberálisellenes és antiszemita világnézetéből egyelőre nem lépett ki. Szerinte a liberalizmust és a kapitalizmust csak katolikus alapról lehet bírálni, ezért a számára oly fontos „zsidókérdésben” ekkor még nem kötött szövetséget a más világnézetű, de az antiszemitizmus kérdésében azonos állásponton lévő irányzatokkal.

Itt látható a különbözőség az antiszemitizmus két irányzata között. A politikai katolicizmus erkölcsi hivatkozásból indult ki, valamint a katolikus egyház előjogait sértő, a tőkés átalakulással együtt járó szekularizáció okozta sérelmekből. Mindkettőnek ugyanaz volt a lényege: a kapitalizmusban sérül a keresztény erkölcs, átalakul a társadalom, s mindezzel együtt, az erkölcs őre, az egyház háttérbe szorul, és nem tud a nemzet egysége fölött őröködni. Ebben az átalakulásban a vezérszerepet a zsidók játsszák, ezért jelent meg világnézetében a liberalizmus-ellenesség mellett markánsan az antiszemitizmus is.

Istóczy ugyanakkor többször is hangsúlyozta, ahogy már a miniszterelnöknek adott válaszában is, de később máshol is, hogy „én a zsidó-kérdést egyáltalán nem vallási kérdésnek, mint amely az emancipációnak kizárólagos alapul szolgált; hanem tisztán és egyszerűen, társadalmi és közgazdászati kérdésnek tekintem”.⁶¹ Ez értelmezésében azt jelentette, hogy „a hatalmassá vált zsidó-kaszt társadalmi és közgazdászati onnipotenciája”, vagyis a későbbi antiszemita terminológia szerint a „zsidó térhódítás” az országban túl nagy méreteket öltött. A magyarországi politikai antiszemitizmus két ága tehát ekkor még nem kapcsolódott össze, ez a század végéig váratott magára.

Istóczy politikai programját és ideológiáját első beszédeiben világosan körvonalazta, és ehhez a későbbiekben is tartotta magát. Alaptéziseit a parlamentben sok esetben szó szerint megismételte, s attól nem tért el.

Istóczy gyakran ismételt definíciója a zsidóságról

„[...] én, ki a zsidóságnak, mint külön társadalmi kasztnak, külön népfajnak, helyesebben mondva, külön emberfajnak a nem-zsidók irányában való viszonyát, hogy úgy mondjam: nemzetközi viszonyát tűztem ki fejtegetéseim tárgyául, újabban is

⁶⁰ *Magyar Állam*, 1875. április 9.

⁶¹ KN 1872–1875. XVI. kötet, 222. p. 1875. április 21.

bebizonyítani akartam, ha ugyan erre nézve még valakinek bizonyítékra volna szüksége, hogy én a zsidókérdést nem vallási és felekezeti, hanem tisztán és egyszerűen közgazdasági, társadalmi s politikai, következésképp hatalmi kérdésnek tekintem.”⁶²

Hozzátenni a téziseihez azonban tudott, amit nem sokkal később ki is fejtett, s láthatjuk, hogy ez újabb adalék a politikai antiszemitizmus ideológiájában. 1880 márciusában mondott parlamenti beszédében ugyanis, korát megelőzve, már a biológiai fajelmélet területeire is elmerészkedett, a zsidó asszimiláció lehetetlenségéről értekezve:

„A történelemből tudjuk, hogy a zsidó nép eredettől fogva irtóztott a más népekkel házasság útján való összeelegyedéstől; s hogy az óvilágból, mint külön faj s külön nemzet, világhistóriai unikumként, a mai napig fennmaradt: legfőképp ezen exkluzivitásának köszönheti.”

Ezért idegenkedik a zsidó a nemzsidóval való házasságkötéstől

„idegenkedik pedig azon okból is, mert a zsidóság jól tudja, hogy a többi népekkel való egybevegyülés által nemzeti s faji individualitását elveszteni, s ez esetben le kellene mondania azon világuralmi merész tervekről is, a melyek minden zsidó képzeletében élnek.”⁶³

Istóczy szerint ezért a polgári házasság gondolata merénylet a magyar nemzet ellen, mert ezáltal kiszolgáltatjuk azt a zsidó világhódító terveknek. „Ezen az úton is igen valószínűleg nem a zsidók mi belénk, hanem ellenkezőleg mi a zsidóságra, ezen constans, conservatív fajba olvadnánk.” Vagyis a zsidó olyan faji tulajdonságokkal rendelkezik – ahogy hangsúlyozta ezt a zsidók járványokkal szembeni immunitása kapcsán is – amelyek a több ezer éves különállása alatt fejlődtek ki és jól szolgálják Istóczy szerint a világhódító terveiket.

⁶² KN 1878–1881. XI. kötet, 28. p. 1880. március 11.

⁶³ KN 1878–1881. XI. kötet, 44–45. p. 1880. március 11.

Istóczy közéleti tevékenysége antiszemita fellépése után

1875-ös fellépése után Istóczy tudatosan készült egy országos antiszemita mozgalom megindítására. 1878-ban saját hetilapot adott ki *Jövők* címmel, amely a „közgazdasági és társadalmi lap” alcímet viselte, s valóban ilyen tartalommal is jelent meg. Első számában Istóczy körvonalazta céljait és programját.⁶⁴ Nézte szerint, ha egy ország és nép anyagi jólétbe kerül, akkor politikailag is megerősödik és akár nemzetközi tényezővé is válhat. Ellenben

„a nemzetek erkölcsi süllyedése, értelmi és politikai hanyatlása és végül állami bukása majdnem kivétel nélkül végeredményben anyagi elerőtlenedésükre, vagyoni pusztulásukra vihető vissza, mert a bukást tényleg végrehajtott egyéb tényezők: polgárháború, külmegtámadás és hódítás”

csak ennek a belső oknak a következményei. Szerinte Magyarország most ilyen helyzetben van.

„A nemzet elszegényedik, végképp tönkre megy. Az anyagi pusztulással a társadalmi kötelékei meglazulnak és lesz a nemzetünkből egy éhenkórász, megvásárolható, erkölcsileg elnyomorodott, proletár szolgahad, amelynek az életerejét, iránta a természeténél fogva halálos ellenségességgel viseltető, kozmopolitikus pénzügyi klikk kegyetlen szeszélye fog törvényt szabni.”

Ezt meg kell akadályozni,

„ily irányba működni lesz lapunk feladata. Ki kell ragadni a nemzetet az őt körülfont kozmopolitikus pénzügyi polip karjaiból.”

Ennek érdekében deklarálta, hogy lapja kerül minden pártszínezetet, mert

„habár egyéb közkérdésekben eltérhetnek is nézeteink: a fentebb jelzett cél tekintetében mindnyájan egyetértünk”.

Ezzel Istóczy megkísérelte kiragadni a közjogi ellentét zsákutcájából a mozgalmat, s egyaránt csatlakozni hívta a kiegyezéspárti és a függetlenségi nézeteket vallókat.

⁶⁴ *Jövők*, 1878. április 7. Istóczy Győző: Programunk.

Időközben a parlamentben több kisebb jelentőségű, ám politikai programjához illeszkedő ügyben is megszólalt. Az 1876. évi költségvetés vitájában, 1875. november 12-én például támogatta a kormány által benyújtott költségvetést, ugyanakkor egy bevételi forrásra, egy új adónemre hívta fel a figyelmet, amelynek bevezetése szerinte lendítene az ország költségvetési helyzetén. A „börzeadót”, vagyis a tőzsdei műveletek megadóztatását javasolta, aminek szerinte nemcsak az lenne az előnye, hogy bevételt hoz, hanem az is, hogy gátat vet a spekulációnak, „hathatós preventív eszközül szolgálna ismét bekövetkezhető börzei saturnáliák megelőzésére vagy legalább mérséklésére”.⁶⁵

Nyilvánvaló, hogy javaslatában ezúttal is a liberális kapitalizmus és – az ezúttal ki nem mondott – zsidó pénzügyi manipulációk megrendszabályozására gondolt. A dolog elvi jelentőségét mutatja, hogy Istóczy nem részletezte ötletét, semmilyen technikai részlettel nem szolgált az adó mikéntjéről, csupán leszögezte, hogy szerinte szükség van a börzeadó bevezetésére.

Másik témát is érintett, kifejtette, hogy szükségesnek látja a teljes magyar vasúthálózatot állami kézbe venni, mert szerinte a postához és a távírdához hasonlóan „azok politikai és gazdasági és szociális tekintetben döntő szerepet játszanak napjainkban”, amelyeket nem lehet „egyes társulatoknak s az ezek mögött álló érdek-konzorciumoknak [...] az önkényére bízni”. Követelte, hogy az állam álljon ellent a liberális „szirénhangoknak”, és eszébe ne jusson a már állami kézben lévő pályákat privatizálni, hanem ellenkezőleg, igyekezzen a magánkézben lévő szakaszokat, amennyire ezt a költségvetés megengedi, megszerezni.

1875. december 17-én a Romániával kötendő kereskedelmi egyezmény vitájában fejtette ki a véleményét. Ez a fellépése több szempontból is érdekes, egyfelől, mert ismét a zsidókérdést vette elő és annak újabb eleméről nyilatkozott, másfelől, mert ezúttal néven nevezve őket és érintett vallásukat, és vitába szállt a parlamentben helyet foglaló zsidó képviselőkkel, Chorin Ferencel⁶⁶ és Wahrmann Mórral. Vitájuk ezúttal is a magyar nemzeti érdekek két eltérő felfogását mutatta. A Romániával kötendő kereskedelmi szerződés kapcsán ugyanis Chorin és Wahrmann kérték a magyar kormányt, hasson oda, hogy Románia

⁶⁵ A Saturnália az ókori Rómában, majd a középkorban is többnapos ünnep, vigalom, egyfajta „bolondok napja” volt. Itt Istóczy vélhetően a zavaros tőzsdei spekulációkat érti ezen. KN 1875–1878. I. kötet, 221–222. p. 1875. november 12.

⁶⁶ Chorin Ferenc 1842-ben született Aradon, Chorin Áron aradi főrabbi unokája. Jogi végzettséget szerzett, majd újságíró lett az Alföld című lapnál. 1867-ben választották meg először képviselőnek, szülővárosában, a balközép színeiben, de később csatlakozott a Szabadelvű Párthoz. Csaknem élete végéig képviselő, s ismert politikus maradt. 1903-tól a főrendiház tagja. Fia, Chorin Ferenc a Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb üzletembere, politikusa.

szüntesse meg a zsidókkal szemben, akkor még életben levő rendszabályait (pl. hogy nem birtokolhattak ingatlant). Wahrmann Mór példákat hozott arról, hogy hány esetben játszottak úttörő szerepet zsidó kereskedők egy-egy külföldi állammal kialakított, később virágzó gazdasági kapcsolatok kialakításában, s ezek milyen hatalmas hasznot hajtottak és hajtanak Magyarországnak. Wahrmann kijelentette, hogy mivel „a magyar kereskedelem nagy részben a zsidók kezében van”, ezért is fontos lenne a változást elérni Romániában, hogy a zsidó kereskedők ezt a szerepet újra eljátszhassák és nyugodtan kereskedhessenek ott a saját hasznukra, s ezen keresztül az ország javára.⁶⁷

Istóczy Wahrmann Mór beszéde után kért szót, kiemelve, hogy reagálni kíván a zsidó képviselők beszédére. Szerinte ezek arra próbálták rávenni a magyar képviselőházat, hogy az avatkozzon be „egy barátságos szomszéd állam belügyeibe”, és a „zsidóság érdekében keresztes háborút indítson ellene”. Ezután részletesen ismertette a román törvény indoklását, amely szerint a zsidóság betelepítve Románia egyes területeire „a román kereskedelmet és a kispart teljesen tönkretette”, a zsidók uzsoráskodnak, „ezer meg ezer vagyonos családot kifosztogattak”, a nép nyomorában döntő szerepet játszanak stb. Istóczy tulajdonképpen példának állította a magyar képviselőház elé Romániát, amely szerinte felismerte a zsidó veszélyt és megtette a megfelelő ellenlépéseket.

Egyébként ebben a vitában igen tanulságos a két zsidó képviselőnek a kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos álláspontját is megvizsgálni. Wahrmann Mór, mint vérbeli kereskedő és merkantil, lelkesen támogatta a törvényt, hosszan érvelve annak előnyös kereskedelmi hatásairól. Ezzel szemben Chorin Ferenc ellenezte az egyezményt, utalva arra, hogy az ennek következtében vámmentesen beáramló olcsó román mezőgazdasági termények súlyos hatással lehetnek a magyar gazdálkodókra. Ebből megint csak Ausztria húz hasznot, a széles magyar agrártársadalom számára azonban komoly kockázatokat hordoz. Vagyis tipikus későbbi nemzeti agrárius nézeteket fogalmazott meg. Ezek az eltérő álláspontok önmagában ellentmondanak Istóczy „egységes zsidó kaszt” elméletének, őt azonban ez láthatóan nem zavarta.

1877. január 23-án az uzsoratörvény vitájához szólott hozzá. Ahhoz képest, hogy ez a kérdés politikai programjának egyik sarkalatos elemét képezte, igen visszafogottan nyilatkozott. A megszokottnál rövidebb beszédében csupán egy gazdaságelméleti témát fejtegetett, amely szerint az uzsora nem más, mint a liberális gazdasági rendszer, a manchesterianizmus egyik következménye.⁶⁸

⁶⁷ KN 1875–1878. III. kötet, (Chorin beszéde) 207–209. p., (Wahrmann beszéde) 232–245. p., (Istóczy beszéde) 245–247. p.

⁶⁸ KN 1875–1878. IX. kötet, 348. p. 1877. január 23.

Istóczy szerint a Manchester-iskola olyan „közgazdasági rendszer”, amely a „pénzhatalomnak mindent elnyomó és pervertáló, féktelen szabad versenyét” teszi lehetővé azért, hogy az államot és társadalmat egy „idegenszerű célokat követő pénzüligarchia által” kifoszthassa. Ennek logikus következménye, illetve a jelzett cél eszköze az uzsora. Istóczy szerint a Magyarországon burjánzó uzsora egy új társadalmi rendszert, „új hűbériséget hozott létre, amely rendszerben az uzsorás a hűbérurat, az uzsorás által tönkretett s most már nem földhöz kötött, mint inkább földönfutó nép pedig a jobbágyságot képezi”. Közölte, hogy a kamat törvényben való szabályozása nem oldja meg az uzsorakérdést, de valamennyire mégis „mérésékeli a bajt”, ezért támogatásáról biztosította.

1879. március 29-én a kisbirtokosok országos földhitel-egyesületének alakítása érdekében szólalt fel.⁶⁹ Mert „égető szükség, hogy népünk az uzsorás kezek közül kiragadtassék”, s „tény, hogy a magyar földbirtokos osztály tömeges depozitációjára⁷⁰ van folyamatban egy betolakodó idegen elem részéről, a mely idegen elem nemzetiségünket és társadalmunk léteét fenyegeti.” A pénzügyminiszter közölte, hogy a földhitel intézet felállítására folyamatban van.

Visszatérve Istóczy *Jövők* című lapjára, ott is folyamatosan gazdasági és társadalmi témákat érintett, adatokat közölt, természetesen kizárólag zsidó érintettséggel. Végül azonban egyik írásában elárulta a lap indításának valódi célját, s ez nem volt más, mint előkészíteni újabb hatásos parlamenti fellépését.⁷¹ Ez 1878. június 24-én következett be, s kapcsolatban állt az Európa figyelmének középpontjában álló, nagyszabású nemzetközi eseménnyel, a Balkán sorsát rendezni kívánó Berlini Kongresszussal, amely ekkor ülésezett. Parlamenti előadását is az erre való hivatkozással kezdte, történelmi perspektívában láttatva Európa, s benne főként Délkelet-Európa helyzetét.⁷²

Az iszlám visszaszorultával Istóczy szerint „egyetlen idegenszerű elem” maradt a keresztény Európában, a zsidóság. Ezután tért rá az ezzel kapcsolatos fejtegetéseire, utalva korábbi nyilatkozataira, amelyet már mindenki által ismertnek vett. Először a zsidó és nemzsidó lakosság demográfiai vonatkozásait elemezte, Hunfalvy János és Fényes Elek munkáira támaszkodva, amelyek szerint Magyarországon a II. József uralkodása alatt, az 1784 és 1787 között tartott első népszámlálástól 1870-ig 75 089-ről 552 133 főre szaporodott a zsidó népesség.

Ennek a gyors népességnövekedésnek szerinte több oka van: a „szünet nélkül tartó tömeges bevándorlás”, a természetes szaporodás, a zsidóság nagyobb immunitása a járványos betegségek, pl. kolera ellen, valamint az, hogy dacára

⁶⁹ KN 1878–1884. V. kötet, 142–143. p. 1879. március 29.

⁷⁰ Tulajdöntől való megfosztása.

⁷¹ *Jövők*, 1878. június 9.

⁷² KN 1875–1878. XVIII. kötet, 282–291. p. 1878. június 24.

az általános védkötelezettségnek, katonai szolgálatot, s így véráldozatot sokkal kisebb mértékben hoznak, mint a nemzsidó lakosság. Állítását a betegségek elleni immunitásról a francia tudományos folyóirat, a *Revue de France* egy cikkével támasztotta alá, valamint statisztikai adatokkal próbálta meg igazolni.⁷³

Konklúziója szerint

„a zsidó elem évtizedről évtizedre rohamosan szaporodni fog, s két-három generáció alatt az országot teljesen elárasztani fogja. Mi nemzsidó elem, évtizedről évtizedre fogyni, s a reánk nézve kedvezőtlen kimenetelű »létérti küzdelemben« mindinkább eltűnni fogunk. [...] az ország vagyona lépcsőről-lépésre, fokról-fokra mindinkább kicsavartatik a mi kezeink közül, s ekképp emberekben úgy, mint vagyonban mind szűkebb és szűkebb körre szorulunk.”

Ezután azonban beszédét úgy folytatta, hogy ez, bár már előrehaladott folyamat, mégsem fog bekövetkezni, mert a magyar nemzet féltékeny a szupremáciájára, hiszen ezt történelme során sokszor bebizonyította. Ezek a beszédfordulatok Istóczy felkészültségét és retorikai készségét bizonyították, hiszen a képviselők hiúságára, illetve nemzeti önérzetére is hatni akart. Majd ismét a zsidók ellen irányozva szavait, fenyegetésre váltott, kifejtve, hogy ha a zsidó térhódítás nem marad abba, akkor a magyar nemzet számára csak az „ultima ráció” marad, „a fizikai, materiális erő”.

„Egymás mellett, egyikünknek vagy másikunknak a dolgok természetes szükség-szerűsége folytán el kell pusztulnia: ez az alternatíva.”

Ezek után vázolta fel a probléma megoldására kínált javaslatát, amely szerint a zsidó és a nemzsidó társadalomnak egyaránt előnyös. „E megoldás pedig nem más, mint a hajdani zsidó haza visszaállítása Palesztinában.” Vagyis újra létre kell hozni egy zsidó államot a Közel-Keleten, az ókori mintájára, s az vagy önállóan vagy a török birodalom fennhatósága alatt lévő autonóm tartományként funkcionálna. Istóczy szerint „18 száz év óta soha nem volt oly kedvező alkalom, soha nem voltak oly kedvezőek a konstellációk, mint ma” ennek megvalósításához.

Ötletét más érvekkel is igyekezett alátámasztani. Így például a fajrokonság gondolatával, vagyis, hogy az arabok is szemita nép, mint a zsidók, az együttélé-

⁷³ Ez az állítás egyébként nem légből kapott, hiszen a jobb iskolázottsággal rendelkező, magasabb életszínvonalon és mindezekből fakadóan jobb higiéniai körülmények között élő lakosság nyilván ellenállóbb a betegségekkel szemben.

sük könnyen kivitelezhető. Azzal is érvelt, hogy „a pezsgő életerejű, intelligens, hangyaszorgalmú, előrehaladó zsidók” megjelenése hatalmas fejlődést hozhat a térségbe, mind a török birodalom, mint az arab népek számára. Meglepőnek tűnő, ám valójában logikus módon Istóczy a terv megvalósításához a zsidó hazafiak segítségét kérte, akiknek szintén álma lehetne egy zsidó állam megteremtése, egyszóval Istóczy minden érvet bevetett elmélete alátámasztására.

Végül beszédét a tulajdonképpeni javaslatával fejezte be: kérte a kormányt és a külügyminisztériumot, hogy „ha az európai zsidóság vezérkörei vagy valamely európai állam kormánya részéről a keleti kérdés megoldásának valamely jövő fázisában megpendíttetnék az eszme, úgy Ausztria-Magyarország annak realizálását ne ellenezze”. Tehát ellentétben sok téves interpretációval Istóczy ebben a hírhedtté vált beszédében nem a zsidók Palesztinába való kitelepítését javasolta, csupán a későbbi cionista mozgalom célkitűzéseivel teljesen azonos módon egy zsidó állam létrehozásának gondolatát vetette fel. Beszédének konkrét céljait azonban ő maga is világosan megfogalmazta:

„Indítványom megtételével két fő célt akartam elérni. Egyik célom az volt, hogy ezúttal a zsidó kérdést minden részleteiben és főbb vonásaiban pontonként kifejtsem [...] másik célom az volt, hogy ezen probléma megoldására nézve legalábbis plauzibilis megoldási módot hozzak javaslatba.”

Bár Istóczy nagy horderejű témát vetett föl beszédében, a palesztinai zsidó állam tervét ezúttal azonban nem kísérte olyan heves sajtóreakció, mint korábbi beszédét. Komolytalan ötletnek, nevetséges tervezetnek tartották, amellyel nem is kell foglalkozni. A nagy ellenzéki lap, az *Egyetértés* például szó szerint közölte Istóczy beszédét, de semmilyen kommentárt nem fűzött hozzá, a politikai katolicizmus lapja, a *Magyar Állam* pedig „tréfának” nevezte a javaslatot.⁷⁴

Összefoglalva politikai tevékenységét, elmondhatjuk, hogy az 1870-es évek végéig Istóczy a saját maga által felvázolt programja alapján felemás eredményt ért el. Egyrészt sikerült felhívni a magyar társadalom figyelmét az általa vizionált zsidó veszélyre és térhódításra, személye az ország egyik ismert politikusává vált, de ismertségét kizárólag e kérdés felvetésének köszönhetette.

A figyelemfelkeltésre irányuló terve tehát sikeres volt, ellentétben a másikkal: országos politikai mozgalmat nem sikerült indítania, de egyre több jel utalt arra, hogy egyes társadalmi csoportokban megvan a fogékonyság. A politikai életben még nem akadtak követői, pontosabban, akik támogatták volna, egyelőre nem merték vállalni nézetüket. Elsősorban a későbbi antiszemita képviselők, Ónody

⁷⁴ *Egyetértés*, 1878. június 25., *Magyar Állam*, 1878. június 26.

Géza, Szalay Imre, Sifonyi Iván lettek volna hajlandók támogatni.⁷⁵ Folyamatos támadások is érték, és a politikai életben elszigetelődött.

Ennek példája volt az 1880. január 28-i parlamenti ülés, amikor Istóczy bejelentette, hogy társadalmi mozgalmat indít: „Magyarországi nemzsidók szövetsége” néven. Megkísérelte felszólalásában a szervezet alapszabályát ismertetni, ezt azonban csak a jelenlévő képviselők engedélye mellett tehette volna meg, mivel az nem tartozott a napirendhez, a ház azonban nem engedélyezte. Beszédét többször szakította meg nevetés és közbeszólás, s bár támogató kiáltások is hallatszottak, végül ezek látható kisebbségbe kerültek, Istóczy pedig elállt a tervzet ismertetésétől. Ettől függetlenül megindította az országban az antiszemita agitációt, a nemzsidók szövetsége egyleteinek vidéki szervezése révén. Ez komoly sikereket nem ért el, az országban az antiszemita mozgalom egyelőre nem tudott tömegeket mozgósítani. Ennek ellenére 1880. szeptember 25-én Miklós István képviselő interpellációt intézett Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, hogy lehetőséget nyújtson a kormány számára a mozgalomtól való elhatárolódásra, nehogy „az alacsonyabb műveltségű” tömegek körében olyan meggyőződés alakuljon ki, hogy mivel Istóczy kormánypárti képviselő, ez a mozgalom „nem áll a kormány intencióval ellentétben”.

Tisza válaszában jelezte, hogy a mozgalom eddig még hivatalos formában nem alakult meg, egyesületi alapszabályt engedélyezésre nem nyújtott be. Határozottan jelezte, hogy

„minden oly izgalom irányában, mely, ismétlem, vagy a kormányt sérti, vagy az osztályok, nemzetiségek és hitfelekezetek közötti gyűlölséget és súrlódást idézi elő, a kormány kötelességét teljesíteni fogja”.⁷⁶

Ugyanakkor azt is jelezte, hogy Magyarország szabad ország, ahol mindenkinek joga van kifejeznie a nézeteit, amíg az a törvényekbe nem ütközik. Istóczy Győzőnek is joga van a sajtóban terjesztie az eszméit, s ha azok átlépik a határt, akkor a sajtótörvénynek megfelelően kell eljárni, de ez nem a kormány dolga. És nem avatkozhat be a kormány egyetlen olyan mozgalom tevékenységébe sem, amely a törvény keretei között működik.

A társadalomban azonban egyre erősödött az antiszemita attitűd, amelynek jelei az új évtized első éveiben egyértelműen napvilágra kerültek. Az első ilyen társadalmi csoport az egyetemistáké volt, akik között elsőként találtak visszhangra az eszmék, s körükben komoly antiszemita szervezkedés kezdődött.

⁷⁵ Kubinszky 1976. 64. p.

⁷⁶ KN 1881–1884. XIV. kötet, 292. p. 1880. szeptember 25.

A budapesti egyetemen 1881 elején kezdődött meg a keresztény hallgatók fellépése zsidó társaik ellen, verekedések és hecccek formájában. Az esettel az egyetem vezetősége is kénytelen volt foglalkozni, amely előtt a keresztény hallgatók küldöttsége azt a kívánságát fejtette ki, hogy csökkentsék az intézményben az izraelita hallgatók arányát.⁷⁷

Február 10-én az egyetemi ifjúság huszonöt tagú küldöttsége kereste fel Istóczy Győzőt és 233 aláírással ellátott üdvözlő iratot nyújtott át neki a parlament egyik tanácskozótermében, s az aláírókhoz utóbb még százhatvanan csatlakoztak.⁷⁸ A küldöttség vezetője beszédében közölte, azért érkeztek, hogy

„sorakozva a tisztelt képviselő úr által kitűzött zászló alá, a szemitizmus térfoglalásának gátat vethessünk, látva azt, hogy ezen faj a legaljasabb eszközöktől sem riad vissza, melyekkel mind anyagi mind erkölcsi jólétünket, minden módon megsemmisíteni igyekszik. A zsidóknak embertelen cselekedetei, nem pedig vallási gyűlölet az, mi bennünket a felszólalásra indít, kérve tisztelt képviselő urat, fogadná ezen ívet, mely névsorunkat tartalmazza, elveihez való hű ragaszkodásunknak jeléül.”⁷⁹

A memorandum a következő szöveget tartalmazta:

„T. Istóczy Győző országgyűlési képviselő úrnak
Budapest.

Amaz élénk mozgalom, melyet T. Uraságod a hazánkban mármár megdönthetetlennek és kiirthatatlannak látszó sémita befolyás és garázdálkodás ellen megindított, egyetemi polgáraink körében is élénk visszhangra talált. A zsidók befolyását, világuralomra és a más faj béliek megrontására irányzott törekvését sajnálattal látjuk terjedni. E faj – mely anyagi eszközeivel népünket rontja, idestova állami létünket is kétségessé teszi, mely»kultúrája« és sajtójával a germanizációnak, az erkölcstelenség, a politikai és vallási indifferentizmus vészes elveinek csinált propagandát, mely a tudományba a felületességet hozza be s a hosszú századok és annyi nagy szellem dicső vívmányait üzleti árucikké alacsonyítja – hazánk, nemzetünk és polgártársaink romlására törekszik. Mi, fiai a magyar hazának, hívei a polgárerényeknek, és szerény közharcosai a tudományoknak, midőn a sémiták fentebb vázolt és már egyetemünk jogi, orvosi és bölcséleti szakában is megdöbbenő számmal ellenünk válllvetve működő üzelmeit elítéljük: egyúttal önnök, ki nyílt sisakkal, tiszta lelkesedéssel és erős meggyőződéssel szállt szembe e betolakodó,

⁷⁷ Venetianer 1986. 342–343. p.

⁷⁸ Bary 1933. oldalszám nélkül [7–8. p.]

⁷⁹ 12 röpirat, 1881. február 15. 2. p.

depraváló,⁸⁰ hozzánk simulni nem tudó fajjal, elismerő köszönetünket és bizalmunkat fejezzük ki. A jók és meg nem tántorodottak segélyére van szükségünk, ha nem akarjuk szép hazánkat, életünk- és vagyonunkat a sémiták martalékául dobni.

Fogadjá T. Uraságod szavunkban egy ország ifjúságának üdvözlét.

Kelt Budapesten, 1881. február havában.”⁸¹

Istóczy a válaszában reményét fejezte ki, hogy az egyetemisták fellépése a kiindulópontját fogja képezni egy nagy magyarországi antiszemita mozgalomnak.

És az eseményt valóban tettek is követték volna, amikor az egyetemi ifjúság 1881. február 17-én a zsidókérdés megbeszélése céljából nyilvános gyűlést is akart tartani. Ez lett volna Magyarországon az első deklarált antiszemita tömeggyűlés, amelynek díszszónoka nyilván Istóczy lett volna, ám a rendőrség, Tisza Kálmán rendelkezése folytán, a megtartását nem engedélyezte. A betiltás miatt Istóczy a parlamentben tiltakozott és interpellációt intézett a miniszterelnökhöz, azzal a kérdéssel, hogy a kormány mivel magyarázza tiltó lépését.

Interpellációját Istóczy hosszan indokolta, melyben részleteket olvasott föl a Rohling-féle *Talmud* kiadásból, ami a *Der Talmudjude* címet viseli, s 1871-ben, Münsterben jelent meg, magyarul pedig a Heckenast Kiadónál, Budapesten, *A Talmud-zsidó* címmel.⁸² Ezt a kiadványt a *12 röpirat* első száma is részletesen ismertette a zsidók erkölcstelenségének és pénzéhségének bizonyítékaiként (Istóczy gyakorlatilag a lap cikkét olvasta föl).

„A zsidókérdés úgy, amint azt én az antiszemitákkal együtt felfogom, egyáltalán nem valláskérdés, hanem társadalmi, nemzetgazdasági, politikai s legfőljebb még faji kérdés.”

– hangoztatta ezúttal is.⁸³

⁸⁰ Depraváló: megrontó, züllesztő.

⁸¹ *12 röpirat*, 1881. február 15. 3. p.

⁸² August Rohling (1839–1931) katolikus teológus, pap, egyetemitanár. Neuenkirchenben született, Hannover tartományban. Oktatott német, amerikai, valamint a prágai egyetemen, a münsteri egyetem díszdoktora. Legismertebb könyve az 1871-ben megjelent *Der Talmudjude* (*A talmudzsidó*), amely az európai szélsőjobboldal egyik hivatkozási alapja. A kötetben a Talmudot lefordította héber nyelvről, majd ezt elemezve mutatta ki, hogy a zsidó vallás egyik parancsa a keresztényeket („goj”-okat, azaz a nemzsidókat) ellenségnek tekinteni, sőt a vérüket venni.

⁸³ KN 1881–1884. XVII. kötet, 268. p. 1881. március 3.

Hosszú beszédében politikailag igazolta az antiszemita mozgalmat azzal, hogy bemutatta ellenfeleinek – a kormánynak és a zsidóságnak – a politikai motivációit. A zsidókkal kapcsolatban választ adott arra, hogy Magyarországon miért mindig a kormánypártot támogatják: természetes ez, hiszen cserébe a kormány is megad nekik minden lehetőséget az országban, hogy „szabadon garázdálkodjanak”.

Beszédének érdekes fordulata volt, amikor elismerte, hogy magyar lapok szerkesztői és újságírói között valójában alig akad zsidó. S annak ellenére, hogy ezek a szerkesztők és újságírók magánbeszélgetés alkalmával gyakran adnak antiszemita érzelmeiknek hangot, a lapjaikban a világért sem közölnének ilyen jellegű cikket. A magyarázat az, hogy ezek a lapok csak a hirdetési bevételekből tudnak talpon maradni, ezeket pedig jórészt zsidó cégek rendelik meg.

„Az eddig elmondottakból is látható levén, hogy nálunk a zsidókérdés stagnációjának két legfőbb oka, parlamenti ellenzékünk és a sajtó magatartása: most már tán meg lehetőszen érthető lesz előttünk az is, miért vonakodik a kormány a zsidókérdést nyilvános gyűlésekben tárgyalatni engedni.”

Ezekkel az érvekkel tehát azt kísérelte meg bizonyítani, hogy mind a kormány, mind a sajtó, mind az ellenzék valamilyen formában a zsidók manipulációjának a foglya, amivel kizárólag az ő mozgalma mer szembeszállni.

Utalt rá, hogy

„noha a zsidóság az ország lakosságának csak 5–6 százalékát képezi, mindamellett a Budapesti Tudomány-egyetemen a zsidó hallgatók száma, a teológusokon kívül, az összes hallgatóság létszámának 26 százalékát, ugyanennyit a jogi karnál, sőt az orvosi karnál már 36 százalékát teszi s ez arány, az eddigi növekvést alapul véve, évről-évre rosszabbodni fog reánk nézve.”

Ezért kezdték meg szerinte a szervezkedést az egyetemisták, akik felismerték az országban a zsidóveszélyt.

Istóczy nézetünk szerint jól láttatta a magyar társadalomban uralkodó ketősséget: amíg a hivatalos politika, hatalom és ellenzék egyaránt elutasította a zsidókérdés felvetését, s a sajtó elsöprő többsége is nemlétezőnek tekintette vagy éppen elítélte, a társadalom szélesebb rétegeiben az antiszemita attitűd az 1880-as évek elejére nemcsak kialakult, hanem már készen állt a cselekvésre is.

A 12 röpirat

Istóczy Győző 1880-ban látta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy újabb rendszeres sajtókiadványt jelentessen meg. Ennek első száma 1880 októberében látott napvilágot, s Beköszöntő című cikkében közölte, hogy ez a lap a két évvel korábban „kellő pártolás hiányában” beszüntetett *Jövőnk* című lap folytatása. A lap a *12 röpirat* címet kapta, amely a havonkénti megjelenésre utalt. Az 1880. októberi első kiadástól datálta évfolyamait is, azaz minden évfolyam októberben kezdődött, ami némi zavart okozhat a tapasztalatlan érdeklődő számára a lapszámokat illetően. Első számától kezdődően valóban havonta jelent meg, ahogy a neve is mutatta, s közel tizenkét évfolyamot ért meg. Utolsó száma 1892. márciusi. Címével ellentétben szó sincs röpirat formátumról, minden lapszáma meglehetősen vaskos, 50 oldal körüli, tehát inkább kisebb könyv méretű. Tematikáját illetően szinte kizárólag zsidó tárgyú, s azon belül is antiszemita tartalmú cikkek tömegével volt tele.

Jellemzően az olvasók írták a lapot, vagyis a *12 röpirat* cikkeinek nagyobb részét az olvasók által beküldött levelek közlései tették ki. Ezeket a szerkesztők időnként egy-egy közbeszúrással látták el, illetve a szerkesztőség is közölt cikkeket. Állandó rovatokkal is jelentkezett, ilyen például a minden lapszám végén található „Hangok vidékről” című, amely kizárólag egy témával foglalkozott: vidéken élő olvasók írták meg, hogy lakóhelyük körzetében milyen zsidó szélhámosságot, visszaélést láttak, tapasztaltak.

Egyes olvasók álneven írtak és visszatérő szerzői lettek a lapnak. Olyan álnevek fordulnak elő több-kevesebb rendszerességgel, mint Emberbarát vagy Antisemita. Gyorsan felbukkannak a későbbi ismert antiszemita újságírók is, Szemnecz Emil az első cikkét az első évfolyam 7. számában publikálta saját névvel. Ugyancsak állandó szerzője lett a lapnak Keöd József balatonfüredi földbirtokos, balatoni hajóskapitány, a tapolcai kérvény és összejövétel egyik értelmi szerzője.

A *12 röpirat* alkalmas volt arra is, hogy folyamatosan hírt adjon az antiszemita mozgalom tagjainak tetteiről, Istóczy Győző fellépéséről, tájékoztasson a mozgalommal összefüggő eseményekről, tehát egy párt nélküli pártlap feladatait is betöltötte. A folyóirat számaiban visszatérő tematika a külföldi antiszemita eseményekről, rendezvényekről való beszámoló, amelyekkel nyilvánvalóan a

mozgalom legitimitását akarták erősíteni. Ha külföldi példákat hoznak, akkor ezzel a hazai olvasó előtt komoly, nemzetközileg is tekintélyes politikai irányzat képe jelenik meg, s ez hazai képviselőinek is öregbíti a tekintélyét.

Első számának Beköszöntő című cikke deklarálta, hogy Magyarországon az 1860-as években „beütött a zsidó rémuralom”.

„1878-ban hamarosan észrevettük, hogy csak kiáltó szó vagyunk a pusztában [...] visszavonulóra fúttunk. De ismét csalatkoztunk; csak hogy ezúttal kellemesen; mert még sem lettünk kiáltó szóvá a pusztában. Szavunk visszhangot keltett, nem ugyan hazánkban, hanem – Németországban s ezzel az egész művelt világban. A német nemzet a dolgoknak »gründlich« a fenekéig szokott nézni, s ez okból az eszmék nagy harcában neki elejétől fogva kiváló szerep jutott. A Németországban 1878-9-ben megindult antisemitikus mozgalom, a mely onnét kihatott Oroszországra, Északamerikára s részben Angliára s máshova is, nem maradhatott hatás nélkül a Nyugat minden mozdulatát élénk figyelemmel kísérni szokott hazánkra sem.”⁸⁴

A folyóirat első számában olyan cikkek kaptak helyet, amelyek körvonalazták az Istóczy által addig hangoztatott alapproblémát és annak ideológiáját. Az első érdemi cikke A Talmud címet viseli, s a zsidóság etnikai karakterét igyekszik ezen keresztül bemutatni, természetesen azokat, amelyek a zsidó – magyar együttélést lehetetlenné teszik és a „zsidókérdés” alapját alkotják. A cikk forrásául az Istóczy parlamenti beszédeiben is hivatkozási alapnak tekintett egyetemi tanár, August Rohling könyvét veszi, amely igyekszik leleplezni a zsidó erkölcs és mentalitás okát. Ez a szerző szerint a Talmud parancsaiban található meg.

Hosszan idéz bizonyos kitételeket, amelyek arról szólnak, hogy a zsidó a kiválasztott nép a Földön, s hogy ebből következik, hogy a zsidók minden más népet alacsonyabbrendűnek, gyakorlatilag állati szinten lévőnek tekintenek, s ezért így is bánnak velük:

„Ti izraeliták emberek vagytok, a többi népek pedig nem emberek; mert az ő lelkeik a tisztátalan szellemtől származnak, Izrael lelkei pedig Isten szent szellemétől.” „Isten a zsidóknak hatalmat adott minden népek vagyona és vére felett. A gojt szabad megcsalnod és uzsorát venned tőle; ha azonban felebarátodnak (t. i. zsidónak) valamit eladsz, vagy tőle valamit vész, úgy testvéredet nem szabad megcsalnod.” „Csak hogy vigyázni kell, hogy a dolog napfényre ne jöjjön, nehogy a zsidóság, a zsidó vallás rossz hírbe jöjjön.”

⁸⁴ *12 röpirat*, 1880. október 15. 2. p.

Az idézetek minden problémára választ adnak, hogy miért uzsoráznak a zsidók, miért gyűlölik a keresztényeket stb., sőt még olyan idézetek is szerepelnek, hogy:

„Helyes dolog őket (a nem-zsidókat) kezeiddel megölnöd. Aki az istentelenek (nem-zsidók) vérért ontja, Istennek áldozatot hoz.”⁸⁵

Következő nagyobb cikke A kagal címet viseli,⁸⁶ s ezúttal ezt az Istóczy által előszeretettel használt fogalmat mutatja be, amit a következőképpen definiál: a kagal olyan zsidó

„szövetkezet, amely nyilvánosan vagy titokban van megszervezve, s amelynek a célja a zsidóság erejének összpontosítása, a kaszt egyes tagjai között a szolidaritás érzetének ápolása s fejlesztése, a szigorú társadalmi fegyelem kezelése, s amelynek éle ellenünk, nemzsidók ellen van irányozva.”⁸⁷

Eredetileg zsidó községtanács volt Oroszországban, amely a zsidók ügyeit intézte a hatóságokkal, de mostanra mindenható szervezetté vált, amely „uralkodik minden egyes zsidó család élete fölött”. A kagal mérhetetlen pénzeszközök fölött rendelkezik, ezzel tudja az érdekeit érvényesíteni. Ugyanakkor a cikk szerint a kagal áll az orosz nihilizmus mögött is. Az antiszemita ideológia itt általában nagyvonalúan elsiklik a fölött az ellentmondás fölött, hogy ha a zsidók Oroszországban ilyen jól meg vannak szervezve a kagalok által, amelyek „mérhetetlen” pénzeszközök fölött diszponálnak, akkor vajon miért nem történt még meg a zsidók emancipációja és miért zajlanak rendszeresen pogromok.

A cikk megvilágítja, hogy Magyarországon hogyan működik a kagal:

„A kagal nálunk a többi között a következő formákban is működik. Minden városban egy-egy tekintélyesebb zsidó orvos vagy zsidó ügyvéd vagy más befolyásos zsidó őrködik a »nyáj« érdekei fölött. Akármely zsidónak valami baja van kereszténnyel, [...] azonnal az említett főzsidóhoz fut. A főzsidó aztán mozgásba hozza a kagal apparátusát a gojim által »üldözött« testvér érdekében. A nervus rerum gerendarum⁸⁸ természetesen a pénzmag lévén: az ily közös célokra a zsidó községbeliek a főzsidónak bőséges pénzeszközöket bocsátanak rendelkezésére, szóval, rendesen adóznak. Megkezdődik

⁸⁵ 12 röpirat, 1880. október 15. 11., 12. p.

⁸⁶ A kagal vagy kahal eredetileg az Oroszország területén élő zsidóság önkormányzati intézménye, amely intézte a helyi közösség ügyeit, összeszedte az adót, kapcsolatot tartott az orosz hatóságokkal.

⁸⁷ Uo. 14–19. p.

⁸⁸ Ami a dolog lényege.

az »információ«. A főzsidó, – a ki persze a városban tekintélyes »izraelita polgártárs«, nagy hazafi, a ki követválasztások alkalmával a pártfőnökökhöz szokott dörgölgödni, főispáni s egyéb hivatalos ebédekénél az »izraelita polgártársak« képét viseli, s a ki nem ritkán ékes hangzású szittya névre is változtatja ó-testamentomi hangzású nevét, s kit ezért az újságok mint »kitűnő hazafit« magasztalnak, valahányszor nevét tolluk hegyére veszik: főzsidói hivatalos szereplését azzal kezdi meg, hogy »vendégszerető« házában nagy traktátat csap, a melyekre kiváló előszeretettel a közigazgatási, de főleg a bírói hivatalnoki kar tagjait szokta meginvitálni. Ily módon a főzsidó körülbelül már tájékozhatja magát az iránt, hogy hol »rothad valami Dániában« szóval, hogy hol lehet a »pengő argumentumokkal« előállani. [...] A szegény magyar ember [...] azt veszi lassankint észre, hogy nem ritka esetben nemcsak saját ügyvéde kezdi lanyhábban venni a dolgot s vele félvállról beszélni, hanem a zsidóval való pere is nemcsak hogy nem mozdul előre, de ellenkezőleg mindinkább bonyolódik, nem a zsidóra – hanem ő reá a kárvallott panaszosra nézve. [...] Zsidó hamis tanúk oly tényeket bizonyítanak ő ellene vagy a zsidó mellett, a mely tények megtörténte emlékező tehetségének minden megfeszítése mellett sem képes visszaemlékezni. Mintha lidércz nyomása nehezédnek a szegény panaszos magyar emberre; a világ mindinkább megfoghatlan rejtélynek tűnik fel előtte, s ha magát megtapogatva nem lenne meggyőződve arról, hogy ébren van, azt lenne hajlandó hinni, hogy álmodik. Az egész »tünemény«-nek pedig a vége az, hogy a magyar ember nem ritkán legigazságosabb ügyét is elveszti, miután vagyonának jó részét a perköltségek felemésztették; sőt még szerencsés embernek mondhatja magát, ha rágalmozás s egyéb czimeken s be nem csukják. [...] A kinek a vidékén a zsidók per alakjában nem tudták kitekerni a nyakát azon okból, mert a vidéki apró Crémieux-k⁸⁹ befolyása, daczára minden erőfeszítéseiknek, nem tűnt ki döntőnek, nem ritka esetben kitekeri azok nyakát az országos zsidócomité Budapesten. Ennek a zsidó comiténak a fejei országosan ismert nagy politikusok.”

Nehéz ebben a történetben nem észrevenni, hogy kísértetiesen emlékeztet Istóczy saját esetére, a baltavári ügy történetére, természetesen az ő interpretációjában. Úgy tűnik ezúttal is ezt a sérelmét kívánta nyilvánosságra hozni, még azon az áron is, hogy a címnek – A kagal – így a cikk kevéssé felel meg. Ezt egyébként következő számában egy újabb cikk el is ismerte:

„a zsidó kagal éveken keresztül alkalmazta ellenük [ti. Istóczyék ellen] minden eszközeit, vígan működött a zsidó pokol gép, szórattott a pénz, szóval, mozgásba hozta-

⁸⁹ Adolphe Crémieux francia jogász, ügyvéd, parlamenti képviselő, 1870-től igazságügy-miniszter. Ő alapította meg 1860-ban az Alliance Israélite Universelle nevű zsidó szervezetet, melynek elnöki tisztét is betöltötte.

tott ellenük ördög és pokol [...] és a kik e vad küzdelem folyama alatt kiismerve a zsidó ármány fegyvereit, torkukra forgasztották gazságait; s a kik ekként szerzett tapasztalataikat, a közönség helyeslő nyilatkozatai között, a közjó érdekében most hasznosítani törekednek. Az antisemiták ezen kategóriájába tartozik Istóczy.”

A *kagal* című cikk esetleírása egyébként egy társadalmilag megszokott érintkezési formát ír le, az ügyek társadalmilag elfogadott intézési módját a korabeli Magyarországon. Az nagyon is elképzelhető, hogy egy befolyásos vidéki „zsidó atyafi” a fent leírt módon járt közbe, intézte el egy ismerőse ügyét, de az is egészen biztos, hogy egy nemzsidó, keresztény előkelőség is hasonló módon járt el.

A cikkek rendszeresen kitértek az egyik zsidókhoz kötött alapproblémára, a korrupcióra. Ennek a lényege abban a világnézeti különbségben található, amelyet az antiszemita a keresztény és „zsidó” erkölcs között látni véltek, s amelyet több esetben kifejtettek. „Mindaz, mit egyenkint s együttvéve ma korrupciónak neveznek, tisztán a zsidóságban bírja okozati alapját, miután mindazon szerencsétlen sorsú üzletek, vállalatok s manipulációk, melyekre a rossz példát mutató zsidóság, mindenkor csak az anyagi haszon reményében adja magát rá, rendkívüli befolyással bírnak a társadalom és közérkölciség süllyedésére.”⁹⁰ (Ennek a kérdésnek a legnagyobb hatású ideológiai interpretátora majd Prohászka Ottokár lesz az 1890-es években.) „Korrupción” tehát tulajdonképpen olyan tevékenységet kell érteni, amely a modern üzleti életben mindennapos, például, hogy az eladó rá akarja tukmálni áruját a vevőre, s ezért esetleg túloz, netán valótlan dolgokat állít róla, vagy ilyenek a tolakodó ügynökök és házalók vagy a szélsőjobboldal által később előszeretettel célpontba emelt „láncolás”, a közvetítő kereskedelem.

A lap új elemeket is beemelt az antiszemita kánonba. Itt jelent meg az a nézet is, hogy a baloldali munkásmozgalom zsidó találmány. Ezt a *12 röpirat* több cikkben is fejtegette. Utalt rá már az első szám A *kagal* című cikke is, részletesebben azonban egy későbbi írás fejtette ki a kérdést.⁹¹ Persze nem használta még a baloldali munkásmozgalom kifejezést, hanem nihilizmus néven foglalta össze a szociáldemokrata és kommunista irányzatot. A szerző szerint az Oroszországban terjedő anarchista mozgalom – mert nihilizmuson tulajdonképpen ezt kell érteni – tagjai ugyan nem zsidók, de „éltetői és ugrasztói a zsidók”. Erre két bizonyítékot hoz.

Egyfelől, hogy a nihilisták előkészítik a talajt a liberalizmusnak, amely rendszernek „tisztán csak a zsidók érzik és élvezik érdemetlenül túlmértékben jótekonyságait illetőleg hasznát”. A másik bizonyíték az, hogy a mozgalom „roppant pénzmennyiség fölött rendelkezik, honnan? Csakis a zsidóktól.”

⁹⁰ *12 röpirat*, 1880. október 15. 20. p.

⁹¹ *12 röpirat*, 1881. április 15. Nihilizmus és judaizmus.

„Annyi ezer meg ezer, s hozzá még folyton utazgató, legtöbbszörre vagyontalan zsidó és nem zsidó nihilistának úri módon való eltartására, s ezenkívül merényletekre szükséges drága szerek és eszközök megszerzésére, százezrek és milliók kellenek. S kinek van mai napság, főleg ilyesekre, pénze másnak mint a zsidóknak?”

A következő cikk is folytatta ezt az eszmefuttatást, összefoglalva a várható jövőt: Az államunk és a judaizmus című cikk szerint „a magyar nemzet törzsének”, vagyis a nemesi és földművelő osztályok pusztulása „s ezek helyett a zsidók rohamos gyarapodása után következik a proletarizmus, ebből kifolyólag a kommunizmus, nihilizmus és a vége enyészet vérfürdőben”.

Az itt vázolt általános ideológiai eszmefuttatás és a szélesebb társadalmi kontextusban megfogalmazott, általános vádak mellett azonban eddig még egyetlen témával foglalkozó kutatás sem mutatta be részletesebben, hogy az antiszemita milyen konkrét cselekményekkel is vádolták a zsidókat. Meggyőződésünk, hogy ezeken a konkrét eseteken érthető meg valójában, hogy miből is állt a „zsidókérdés” a korabeli Magyarországon, vizsgáljuk meg tehát ezeket! Forrásul kínálkozik a *12 röpirat*, amely sok számában sorol fel és mutat be ilyen eseteket. A Hangok vidékről, levelek a szerkesztőhöz című rovatban áradnak a panaszos levelek, amelyeknek írói az ország különböző tájairól számolnak be névvel és helyszínnel (illetve a legtöbb esetben kezdőbetűkkel, amelyekről tételezzük fel valós mivoltukat) olyan esetekről, ahol keresztények estek áldozatul zsidóknak.

A beszámolók legnagyobb része uzsoráról szól, de ezek általában nélkülözik a konkrétumokat, csak arról számolnak be, hogy egy zsidó kölcsönadott egy falusi kereszténynek egy bizonyos összeget hatalmas kamatra, majd egy idő után, ha az illető nem tudott fizetni, a zsidó a bírósághoz fordult, amely elárvereztette az adós vagyonát, a földjét és a házát. Ez tehát az egyik országos alapprobléma, az uzsora.

Ezekben a beszámolókból a zsidó felet illetően visszatérő elem, hogy törekszik a lehető legnagyobb kamat megállapítására, majd azt különböző ügyeskedéssel tovább növeli, vagy a futamidőt igyekszik kitolni, s így a lehető legtöbb pénzt kisajtolni áldozatából. A kölcsönt kérő keresztény személynek ugyanakkor láthatóan fogalma sincs a kamat értékéről, kiszámítási módjáról, a lehetséges visszafizetéssel járó következményekről, a saját felelősségéről az ügylet kapcsán és minden további nélkül belemegy az uzsorakölcsönbe, akár a havi több százalékos kamatba is. Nem törekszik az ügylet gyors lezárására, még akkor sem, ha megtehetné.

Az üzletelő zsidók ugyanakkor az uzsorát gyakran összekötik más üzleti tranzakcióval. Az egyik példa szerint Bereg megyében szokás „marhát felébe nevelni”. Ez azt jelenti, hogy a tulajdonos a borjút felnevelésre átadja valakinek,

s mikor eladják, az árból levonják a borjú árát, a hasznon pedig osztoznak. Ezt általában zsidók csinálják, mégpedig a következőképpen:

„vásár alkalmával vesz egy pár tulkot például 60 forinton, azt átadja a szegény embernek nevelés végett, de egyúttal kölcsönöz neki húsz forintot, természetesen 40 percentre. Időközben ad a zsidó az ilyen embernek pálinkát, dohányt, cipőt, bocskort, és más effélét. Végre három év múlva eladják a tulkot és kapnak érte 200 forintot. Ez összegből kivesz a zsidó 60 forintot, mert annyit ért a tulok, mikor felnevelés végett átadatott a szegény embernek; 140 forinton pedig feleznek. A szegény embernek jutna tehát nevelésért 70 forint; de a tulok átvételekor kapott 20 forintot, – ennek háromévi kamatja 24 forint, só, dohány, pálinka, bocskorért adós 36 forinttal, ez pedig összesen 80 forint. A szegény ember csak elbámul, amikor a zsidó kirecitálja neki mindezeket és kijelenti, hogy a felnevelésért most nem kap semmit, és még a zsidónak adósa marad 10 forinttal.”⁹²

Itt is jelen van tehát az uzsora, de összekötve más üzleti tranzakcióval, s a felek is a vázolt magatartásmintát követik.

A másik esettípus az üzleti manipulációk vádja, amikor a zsidók a piaci viszonyokat kihasználva érnek el nyereséget. Legjellemzőbb üzleti machinációjuk, hogy akkor vásárolnak, amikor olcsó a termék és akkor adják el, amikor felmegy az ára. Ez a levélírók szerint egyértelmű átverés. Például egy levélíró szerint Kassa ezért drága város,⁹³ de hasonlókról számolnak be az alföldiek is:

„Őszkor a zsidók potom áron szedik be a pénztelen néptől az élelmiszereket. Itten sőt, bocskort, rongy szalagokat, tűt, mindent és mindent kukoricáért, tojásért és más élelmiszerekért vásárol össze a szegény nép. Egy véka tengerit forintjával sem akarnak számítani a zsidók össze, holott piaci ára 1 frt 50 kr–2 frt; de következik a tavasz; akkor bezzeg a zsidó kukoricája drága, egy vékáért elkér kétszer háromszor annyit, mint a mennyiért ő vette. És ők őszkor rendesen vásárolnak, tavaszkor pedig árulják az élelmi cikkeket.”⁹⁴

A következő vád típusa a szélhámosság és átverés, ahol jellemző visszatérő elem az átvert fél mesébe illő naivitása. Így például Vas megyében élt egy gazda, „kinek szép háza volt, mely maga megért testvérek között 2–3 ezer forintot, és hozzá még a szép birtok”. Kölcsönt vett fel, de nem tudta visszafizetni. Mielőtt jött

⁹² 12 röpirat, 1881. január 15. 38–39. p.

⁹³ 12 röpirat, 1880. december 15. 60. p.

⁹⁴ 12 röpirat, 1881. január 15. 39. p.

volna a végrehajtó, elment hozzá a szomszéd zsidó földbirtokos, hogy írassa az ő nevére a birtokát és akkor nem tudják elárverezni. A gazda belement ebbe, így nem is tudták valóban elárverezni a birtokát, ám utána a zsidó kidobatta a birtokáról.

Egy másik történet szerint az egyik zalai faluban a zsidó arra kérte a 250 forintot örökölt asszonyt, hogy adjon neki 50 forintról adóslevelet, majd ő elintézi neki a városban, hogy kiutalják az örökségét készpénzben, elhozza neki, s abból levonják az 50 forintot. Az asszony ebbe belement, de három évig hiába várta a pénzt. Akkor maga ment a városba és elintézte az ügyet. Amikor hazaért, a zsidó beállított hozzá és közölte vele, hogy az 50 forint adóslevél a kamataival már 250 forint, s ezzel elszedte minden pénzét. Ugyanez a zsidó megtudta, hogy ugyanez az asszony tartozik a bírónak is 60 forinttal. Ekkor elment a bíróhoz, megmutatta neki a 250 forintos adósságot, azzal, hogy úgysem fog fizetni az özvegy, mert neki is tartozik 250 forinttal, s megvette a bírótól a tartozást 20 forintért. Majd visszament az asszonyhoz és a 60 forintot is behajtotta. Amikor néhány év múlva a bíró meghalt, a zsidó visszament a lányához, akivel közölte, hogy a 60 forintot nem tudta behajtani az adóson, s az most már kamataival együtt 180 forint, s perrel fenyegette meg az örökös, aki ettől megijedve kifizette neki a 180 forintot.⁹⁵

Egy másik zalai faluban egy szegény özvegyasszony felesbe bérelt egy zsidótól kukoricaföldet. Amikor beérett a „szegény asszony négy csövet tört le a feles kukoricából, de tetten érték és bejelentették a zsidónak”. Amikor eljött az aratás, a zsidó arra hivatkozva, hogy az asszony lopni akart, az összes kukoricát a sajátjának nyilvánította.⁹⁶

Van több beszámoló arról, hogy az adóslevelet magasabb összegről írták, mint amiben megállapodtak, mivel a paraszt nem tudott írni-olvasni, így nem tudta mi van a szövegben. Ez tehát már egyértelműen a bűncselekmény kategóriájába tartozik.⁹⁷

Egy Bács megyei eset magával a levélíróval történt meg. Vett egy kis házat 200 forintért, a házat felújította és be is költözött, de az átírást nem ejtették meg, mivel az eladók között kiskorúak is voltak („az átíratást illetőleg a nép ennyire fölvilágosítva nem volt, az átíratást halogatták”). Mikor azonban a kiskorú eladók elérték a nagykorúságot egy zsidó ügyvéd azt tanácsolta nekik, hogy pereljék vissza a házat, mivel az átírás nem történt meg, majd ő képviseli őket. Ez meg is történt, így levélíronkat kirakták a házból, s a zsidó ügyvéd rögtön

⁹⁵ 12 röpirat, 1881. március 15. 41–42. p.

⁹⁶ 12 röpirat, 1881. március 15. 42. p.

⁹⁷ 12 röpirat, 1881. április 15. 27. p.

meg is vette a házat (ami a levélíró szerint a felújítás után legalább 500 forintot ért) 280 forintért.⁹⁸

S végül, ami az üzleti vonatkozásokat illeti, hosszasan lehetne sorolni a példákat az apróbb fogásokról, machinációkról, például, hogy a vásárban a zsidók órákig alkuszak a terményre, egészen addig, míg ki nem ürül a vásártér és akkor az eladónak már nincs kinek eladni a terményt, odaadja hát annyiért, amennyit a zsidó eredetileg nagyon olcsón ajánlott neki. Vagy egy Somogy megyei levélíró beszámolója szerint a zsidó kereskedők igen jó árat kínáltak a gazdáknak a gabonáért, ha Boglárra szállítják. Amikor összehalmozódott az áru, közölték, hogy csak kevesebbet tudnak érte fizetni (igaz a levélíró is elismeri, hogy nagyon sok áru jött össze). Így, ha az eladók ezt nem fogadják el, vissza kell szállítaniuk az árut, ami tetemes költséggel jár. Nem volt mit tenni, elfogadták az alacsonyabb árat.⁹⁹

Külön kategóriát és a téma másik vezérfonalát képezi a zsidó kocsmárosok elleni panasz. A legjellemzőbb vád, hogy az alkoholt mindennel keverik, illetve mindenből állítanak elő szeszes italt, ami olcsó és részegít, és így, mivel olcsóbban állítják elő a szeszes italt, tesznek szert a levélírók szerint busás haszonra. Az egyik felvidéki eset szerint több szlovák faluban maszlagos nadragulyával, ami mérgező növény, bódítják el a kocsmá vendégeit, ezt adják pálinka helyett.¹⁰⁰ Ugyanakkor a kocsmárosok a vendégeiket, különösen a törzsvendégeket, az ügyfeleikké teszik, pénzkölcsönbe is kényszerítve őket. Mivel azok az alkoholtól megválni nem tudnak, ha már nincs pénzüik, isznak hitelbe, ami rögtön uzsorába fordul, s így már csak idő kérdése, hogy mikor kerül a zsidó nevére az illető földje, háza. Egész falvakat vásárolnak föl, tesznek tönkre így a beszámolók szerint.¹⁰¹

Nagyon jellemző eset, amely országosan is visszhangot vert, a hamis bukás esete. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy egy tetemes adósságot felhalmozó cég bejelenti fizetéseképtelenségét, és ha nincs vagyona vagy ingatlana, amit értékesíteni lehetne, elúszik az adósság, a hitelezők kénytelenek leírni az összeget. A vádak szerint a zsidó cégek rendszeresen élnek ezzel az eszközzel, mivel a zsidók mobilak, ingatlan nincs a nevükön, felkészülnek erre a helyzetre, vagyonukat elrejtik, vagy más nevére íratják és bejelentik a csődöt. Ezután elköltözik a vidékről és máshol új céget alapítva folytatják ugyanazt az üzleti tevékenységet.

Előfordult a példák között orgazdaság és zsarolás esete is. Egy történet szerint Máramaros megyében a bírónak volt egy szép lova. Azt egy zsidó egy kereszténnyel két forintért ellopatta és egy másik keresztény istállójába szintén két forintért

⁹⁸ *12 röpirat*, 1881. április 15. 32–33. p.

⁹⁹ *12 röpirat*, 1881. május 15. 32. p.

¹⁰⁰ *12 röpirat*, 1881. június 15. 41–42. p.

¹⁰¹ *12 röpirat*, 1881. június 15. 41. p.

bekvártélyoztatta. Amikor a bíró keresni kezdte a lovat, elment hozzá, mert azt gondolta, hogy a zsidó tudja visszaszerezni és ígért ezért 30 forintot. Ki is fizette, s a zsidó intézkedett, hogy adják vissza a lovat. Így a zsidó keresett 26 forintot, a két keresztényt pedig lecsukták lólopásért.¹⁰²

A *12 röpirat* későbbi számaiban kezdtek megjelenni eltérő esetek, amelyek kevésbé üzleti tranzakciókról, mint inkább a zsidó-keresztény együttélésből fakadó panaszokból álltak. Egy helyen a keresztény kisfiú megütött egy zsidó fiút, mire annak apja alaposan eltárgyalta a keresztény gyereket, s a bíróság csak egy forint kártérítésre ítélte. Mi történt volna fordított esetben, teszi fel a kérdést a levélíró, és meg is válaszolja:

„minden hírlap tele volna e vad esettel, híre volna, hogy Bátaszéken mily nagy zsidó-hecc van, hogy már a zsidó gyermekeket az iskolában ölik”.

Csoda-e, ha a hatalom nem mer a zsidók ellen fellépni, „akkor a nép a zsidó hatalom ellen fellázad, és az ablakait beveri”?¹⁰³

Egy másik panaszos szerint egy Baranya megyei faluban a vajúdnő nőhöz kihívott zsidó orvos idő előtt magára hagyta az anyát és az újszülöttet, s miután felvette a horribilis 45 forint honoráriumot

„szépen a plébániára sétált mulatni, s onnan nyugodt lélekkel haza vitette magát; a beteg pedig másnap elvérzés következtében meghalt”.¹⁰⁴

Egy másik panaszos szerint a zsidó orvosok által felírt orvosságok nem érnek semmit, a zsidó gyógyszerészek által kiszolgáltató orvosságok pedig csak „festett víz”-szerű folyadékok, s a zsidó orvosok által kezelt betegek halálozási aránya sokkal magasabb.¹⁰⁵

S végül nézzünk meg még egy történetet, Ágoston János esetét. Ágoston jó módú földbirtokos volt, egyben a Baldácsy Antal-féle birtok gazdatisztje, s történetét maga írta meg, *Le az álczával* című könyvében. Ágostonnak munkaadója, Baldácsy Antal halála után jelentős összegű, 60 000 forintos járandóság járt, amit azonban nem fizettek ki neki. Ezt peres úton érvényesíteni is tudta volna, de az ügy nem zárult le. Egy alkalommal Budapesten pénzre volt szüksége, 3 000 forintra. Véletlenül találkozott azonban Eötvös Károllyal, a tisztaeszlári zsidók védőjével, aki barátilag közölte vele, hogy ő korrekt feltételekkel tud neki pénzt szerezni.

¹⁰² *12 röpirat*, 1883. január 15. 34. p.

¹⁰³ *12 röpirat*, 1882. december 15. 37–38. p.

¹⁰⁴ *12 röpirat*, 1883. június 15. 28–29. p.

¹⁰⁵ *12 röpirat*, 1883. június 15. 40. p.

El is mentek Bischtz Dávid nagykereskedőhöz, aki három hónapra, 8% kamatra kölcsön adott neki 3200 forintot, a kezességet pedig Eötvös vállalta. Miután ezt elintézték, Ágoston közölte, hogy ő nem akarja, hogy Eötvös bármilyen kockázatot vállaljon, ezért közölte vele, hogy a 3200 forintot Eötvös javára ráterheli a birtokára. Így is történt, elmentek a közjegyzőhöz, ahol augusztus 18-án aláírták az okiratot, amelyben Ágoston elismerte, hogy tartozik Eötvösnek 3200 forinttal, s kötelezte magát arra, hogy ezt augusztus 26-ig megfizeti (?). Itt rögtön több kérdés is felmerül: nehéz ugyanis rájönni arra, hogy Ágoston ezt miért csinálta. Ő a könyvében azzal magyarázta, hogy mint úriember, nem akarta Eötvöst, mint kezest kellemetlen helyzetbe hozni, de ez sem magyarázza azt, hogy miért írtak az iratba egyhetes visszafizetési határidőt.

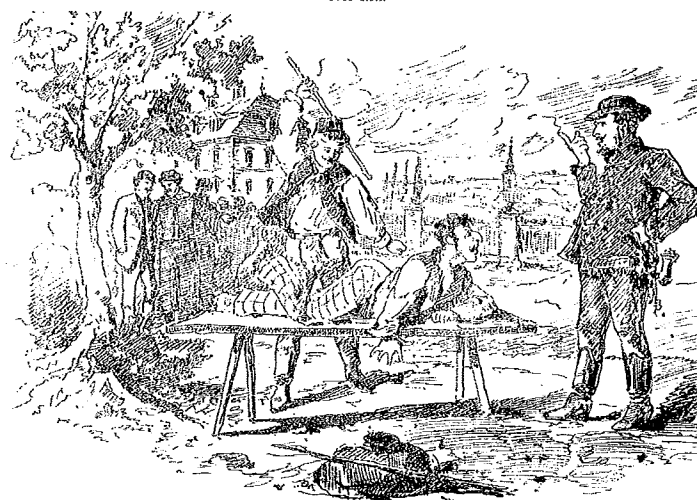
Mindezek után szeptember 6-án megjelent Ágoston birtokán a végrehajtó, s közölte vele, hogy az augusztus 26-ig vissza nem fizetett kölcsön miatt zárgondnokság alá veszi a birtokot. Mivel a birtok, s minden ingósága zárlat alá került, Ágoston a novemberben lejáró, Bischtz-féle váltót sem tudta megfizetni. Ezért Budapestre utazott, hogy tárgyaljon Eötvössel. Ez azzal az eredménnyel járt, hogy megegyeztek abban, hogy Eötvös meghosszabbítja a Bischtz-féle váltót, ha Ágoston őt bízza meg a Baldácsy-uradalommal szembeni perében a képvisellel. Mindezek után következett a csattanó, Eötvös az uradalommal úgy egyezett meg, hogy Ágoston lemond mindenféle követeléséről, tehát a 60 000 forintról, cserébe kap 3500 forint évi kegydíjat, melyet Eötvös az adósság fejében mindjárt át is vett.

Az esetből több következtetés is levonható. Egyrészt, ha igaz minden eleme (Ágoston könyvében minden állítást dokumentumokkal támasztott alá), akkor Eötvös Károly egy gátlástalan, dörzsölt ügyvéd volt, aki kész volt visszaélni ügyfele tudatlanságával. A másik oldalon viszont Ágoston, aki maga iskolázott ember volt, azonos a fenti történetekből megismert mesefigurával, aki életszerűtlen naivitással intézi a dolgait.

Ilyen történetek ismerhetők meg tehát a 12 röpirat zsidóellenes szövegeiből, de attól is érdekesekek, ami hiányzik belőlük: nagyon kevés beszámoló érkezett ugyanis városokból, hiszen ahogy láttuk, a falusi történetek voltak a jellemzőek. Ennek az oka az lehet, hogy a városi polgárság sokkal iskolázottabb, a világ dolgaiban jártasabb volt, mint a falusi lakosság. Ez is alátámasztja véleményünket, hogy az antiszemita mozgalom mozgatórugójaként szolgáló társadalmi konfliktusok a modernizáció szülte problémák voltak, a kapitalista gazdasági viszonyok között eligazodni képtelen társadalmi rétegek lázadása az új világ ellen.

HAJDAN

1848 előtt.

Kakasdy: No Miska! csak jól a fenekére szedi ennek a huncfut Jordánnak, hogy máskor ne adjon három fertályt egy fontban. Majd én olvasok: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 5, 6, 7 —
Iezig: Kihülyögtél a nagyságos úrnak, nem jól számítja, hiszen 11 után nem 5-öt kihülyögtel, hanem 12.

Kakasdy: Bocss meg Iezig, én is elvitettem, mint te szoktál, — de hogy se teneked se nekem ne legyen igazam, hát újra kezdjük, — s azzal a huszonötöt elejéről kezdik.

MOST.

1882-ben.

Kakasdy: Már nem látom a fenekét, mert a huncfut Jordán a huncfut Miska alá került, és ha egyből nem, hát szíriai-tanok, mert én, ha csak 25 forint kap is, boldogok vagy magam vezni. Tudja mikor árendáson volt is igen jó karatok voltunk, kenyérrel hat rajtuk, így is maga tett bennünket urakból koldusokká.

Iezig: Igen jól emlékezem magamra, mikor a huszonötöt eszméltetted nekem a Miskla hajduval. Sajnálom magamat, hogy thunkra ment, — de nem lehetek róla. Tessék újra kezdni mint a Miskla hajdu.

A Füstölő című antiszemita élclap karikatúrája, mely szerint 1848 előtt a földbirtokos volt az úr, és ha oka volt rá deresre húzatta a zsidót, de 1882-ben már a zsidó az úr, aki előtt a tönkrement földesúr hiába könyörög állását.

Antiszemita megmozdulások Magyarországon az 1880-as évek elején

Ha a korabeli magyar belpolitikai életet témánk szempontjából vizsgáljuk, akkor arra a meglepő megállapításra jutunk, hogy az 1880-as évek elején fordulópont következett be. Olyan belpolitikai mozgás indult meg ekkor, amely felkavarta a közéletet és új politikai irányokat szabott, s középpontjában a zsidókérdéssel összefüggő események álltak. Ennek a folyamatnak az elemei a következőképpen állíthatók sorba: először is az évtized elejétől az országban váratlanul megszorodtak a zsidóellenes atrocitások. Különböző, egymástól független, de okaikat tekintve összecsengő megmozdulások történtek. Másodszor pedig a tiszaeszlári eset és a menekültügy, vagyis az oroszországi pogromok miatt menekülő galíciai zsidó bevándorlók ügye robbant be a politikai közéletbe.

Ezek az ország központi politikai problémájává tették a zsidókérdést, amely 1882/1883-ban a magyar belpolitika legfajszúlyosabb ügye lett, s előrevetítette, hogy az 1884. évi választásokon is ez lesz az egyik ütközőpont a politikai küzdelemben. „Izgatott napok [...] Ahol két ember a fővárosban hetek óta összejő, a legbehatóbb beszélgetés tárgyát mindenütt a zsidókérdés képezi” – írta az egyik nagyobb lap, a Magyar Állam 1882 júniusának nyarán, s ez a tudósítás jól mutatja a kialakult új belpolitikai helyzetet.¹⁰⁶

Ahogy említettük tehát, a folyamat azzal kezdődött, hogy 1880-ban, de jellemzően 1881-ben az országban váratlanul megszorodtak az antiszemita tartalmú atrocitások. Emeljünk ki néhány példát! 1881. szeptember 24-én, a Nógrád megyei Pásztón antiszemita falragaszok jelentek meg, melyeken ismeretlenek a „zsaroló zsidók” elleni fellépésre buzdították a lakosságot, októberben pedig Tolnán jelentek meg plakátok, melyek a zsidók kiirtására szólították fel a lakosságot.¹⁰⁷ 1882 májusában a Baranya megyei Némethidason a lakosság „halál a zsidókra” kiáltásokkal támadta meg a helyi izraelitákat és földig rombolt egy házat. A la-

kosság a zsidókat okolta a falu elszegényedéséért. Júniusban, Nagyszombatban antiszemita falragaszok jelentek meg, amelyeken a keresztény lakosságot a zsidók elleni fellépésre szólították fel.

Június 16-án és az azt követő napokon számos zsidó család ablakát beverték, házaikra akasztófát, kardot, kaszát és – magyar, német, illetve szlovák nyelven – „üsd agyon a zsidót” feliratot festettek. Júliusban Pápán kezdődtek zavargások, amelyek a hónap folyamán kiterjedtek egész Veszprém megyére, Ajkán, Bándon és Veszprémben is történtek atrocitások.

„A zsidók elleni ellenszenv városunkban és vidékünkön mindinkább elkeseredettebbé válik, félni lehet, hogy tettelegességgig viszik, hacsak erélyes intézkedések nem történnek a hatóság részéről.”

– írta az egyébként pártatlan helyi lap, s Pápán és Veszprémben is megjelentek az „Éljen Istóczy!” feliratok.¹⁰⁸ Július 2-áról 3-ára virradó éjszaka Pápán egy főleg helyi csizmadiatanoncokból álló banda beverte a zsinagóga, a hitközségi székház, több zsidó tulajdonban lévő iparosműhely, valamint a rabbi lakásának ablakát. A hatóságok 113 személyt tartóztattak le, s 73 ellen indítottak eljárást.¹⁰⁹ Ugyanebben az időben hasonló eset történt Balatonfüreden és Jánosházán is, utóbbi helyen a kocsmából induló népes csoport az összes zsidót meg akarta ölni, a zsinagógát pedig le akarta rombolni.

Somogy megyében az 1882. májusi megyegyűlésen jelentek meg antiszemita hangadók. A vezetőjük Szalay Imre, a későbbi antiszemita képviselő és Nemes Józsa bőszenfai plébános volt. Ez utóbbi a sajtó beszámolója szerint valóságos „népgyűlési izgatónak” mondott.¹¹⁰ Kaposváron 1882 szeptemberében kíséreltek meg egy Istóczy által meghirdetett antiszemita egyletet megalakítani. Ezután több gyűlést is tartottak, az október 30-i antiszemita gyűlésen például csaknem 400 fő vett részt, elnökül megválasztották Nemes Józsa plébánost. Ezek a népes rendezvények jelezték – ami aztán a tiszaeszlári pert követő országos zavargások során be is bizonyosodott –, hogy Somogy megyében komoly bázisa van az antiszemita mozgalomnak.

1882 októberében Tolna megyében is több helyen fordultak elő kisebb atrocitások. A jelentések szerint Dombóváron, Bátaszéken és Zombán fordult elő éjszakai ablakbeverés, kődobálás vagy kocsmái verekedés, természetesen minden esetben zsidó károsulttal.¹¹¹

¹⁰⁶ Magyar Állam, 1882. június 8.

¹⁰⁷ Az antiszemita pogromok forrása: konfliktuskutato.hu. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=135:vervadak-zsidoellenes-zavargasok-atrocitasok-es-pogromok-1881-1885&catid=16:esetek. A letöltés időpontja: 2015. január 20.

¹⁰⁸ Pápai Lapok, 1882. július 16.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Bősze 1991. (levéltári évkönyv) 78–79. p.

¹¹¹ MNL OL K 148 XIV. D. 3507/1882.

**Pártoljuk a magyar ipart!
Ne vásároljunk zsidónál!**
 Подпомажимо хришћанске трговце и занатлије!
 А немојмо пазаривати код Чивута!
 Unterstützt die ungarische Industrie!
 Kauft daher nichts bei den Juden!

Kevés még a rebach nála,
Azért konyul le az álla.

Што недоби „ребач“ бољи
Уши ћули, нос тромбољи.

Und wenig Rebach fand er schier,
D'rum ist sein Gesicht so dumm auch hier.

Budapest, nyomtatott Bartalits Imrénél.

*Antiszemita, többnyelvű fabragasz (10*7 cm nagyságú), stilizált zsidó figura karikatúrája. Szövege: (fent) „Pártoljuk a magyar ipart, ne vásároljunk zsidónál!” (lent) „Kevés még a rebach nála, azért konyul le az álla.”*

A legsúlyosabb helyzet 1882-ben Pozsonyban alakult ki, ahol a tömeg szeptember 27-én „Éljen Istóczy!” kiáltással támadt a zsidókra, és bezúzta több ház ablakát. Ekkor a város főispánja, Esterházy István gróf nem tartózkodott a helyszínen, éppen Erdélyben időzött, így a kormány Jekelfalussy Lajos miniszteri tanácsost rendkívüli kormánybiztosként azonnal a városba küldte. Jelentéseiből nemcsak az események forgatókönyve, de a zavargások oka és háttere is jól körvonalazódik.¹¹²

E szerint a zavargások 1882. szeptember 27-én kezdődtek, amikor egy helyi katonai veterán egyesület zenekari estet rendezett. Ennek végeztével az utcán tömeg verődött össze, amely „Éljen Istóczy” és „Éljen Simonyi” kiáltásokkal a város központjába vonult. Az itt lévő két zsidó ház ablakait beverte és további támadásokat tervezett, de megjelent a városi rendőrség és a tömeget szétoszlatta. Másnap este 7 órakor azonban a tömeg újra összeverődött, s „Éljen Istóczy” kiáltásokkal, most már agresszívebben viselkedve, sorra támadta meg a zsidó házakat. A helyszínen megjelent a rendőrkapitány, aki a rendőrökkel megkísérelte a tömeget szétoszlátani. Ezúttal azonban ez nem sikerült (a városnak 52 rendőre volt, ezek mind a helyszínen voltak). Ekkor segítséget kért a laktanyából, ahonnan a gyalogság kivonult, s 11 órára a tömeget szétoszlatta. A karhatalom elvonulása után azonban váratlan dolog történt, éjjelre a tömeg újra összeállt és ismét megtámadta a zsidó házakat, súlyos károkat okozva. Másnap összeült a városi tanács és felhívást adott ki, felszólítva a lakosságot a rend és nyugalom megőrzésére. Este azonban a zavargások menetrend szerint kezdődtek. Erre már megérkezett a Jekelfalussy által rendelt katonai erősítés, elsősorban a lovasság, amely a leghatékonyabb fegyvernek tűnt a randalírozó tömeg megfékezésére. A kétszáz lovason kívül érkezett egy vadászzászlóalj is, amely a helyi gyalogsággal együtt ellenőrzése alá vonta a várost, megszállták a stratégiai pontokat, s folyamatosan járőröztek. Jekelfalussy ezen kívül több más intézkedést is hozott, korlátozta a kocsmák nyitvatartását, kitoloncoltatta a városból az idegeneket, fokozta a rendőri ellenőrzéseket, amelyek hatására a városban a nyugalom helyreállt.

Jekelfalussy találkozott a pozsonyi izraelita hitközségek (ortodox és neológ) előljárásságával is, s közölte velük, hogy a miniszterelnök azon kívánsága, hogy „a megzavart élet és vagyonbiztonság helyreállíttassék, a legpontosabban fog foganatosíttatni.” Ugyanakkor azonban arra is felszólította a hitközségeket, hogy semmi okot ne szolgáltatassanak a zavargásokra. Ekkor azonban vidéken és a megye más településein kezdődtek zavargások. Ezért az igazságügy miniszter 1882. szeptember 30-án a város területére 1 hónap időtartamra elrendelte a statáriumot.

¹¹² MNL OL K 149. 1882-6-1362. és K 148. XIV. D. 3351/1882.

Jekelfalussy a jelentéseiben az események okául a következőket hozta fel: a zavargásokban többségében nem a városi polgárság, hanem vidéki egyének, illetve kisebb részben helybeliek, jellemzően iparossegédek, tanoncok, és munkások vettek részt.

„A kicsapongók nagyobb része vidéki, szegény sorsú iparosok és napszámosok voltak, kiknek ingyen italok adatván, felbátorodtak.”

Ugyanakkor leszögezte, hogy

„a pozsonyi polgárok mind antiszemiták, ők gyönyörködtek a zavaron, mert biztosak voltak abban, hogy őket nem bántják. Ezt tudva a hatóság nem mert intézkedni, sőt a katonaság jóakarató működését is megbénította”,

mert nem engedte rögtön beavatkozni. Ez a hozzáállás a kormánybiztos szerint különösen a városi tanácson látszik meg, amelynek tétlensége példa nélküli. Ezt támasztja alá, hogy a zavargások minden ok nélkül, egy teljesen jelentéktelen rendezvény után kezdődtek, vagyis csak egy szikra kellett az antiszemita érzelmek felszínre töréséhez. Az antiszemita szemlélet megerősödésében Jekelfalussy szerint nagy szerepet játszott az antiszemita mozgalom, azon belül a helybeli Simonyi Iván, s különösen a Grenzbote című lapja, annak antiszemita hangvételű cikkei, „s különösen azon ténykedése, hogy antisemitikus célokra pénzgyűjtéseket rendezett”. A kormánybiztos közölte azonban azt is, hogy a háttérben felbujtók álltak, akik a tömeget irányították.

„A kicsapongás teljesen szervezett volt, a füttyek mineműségéhez képest indult a lázongó csapat jobbra, balra. [...] A főintézőket, kik kétségtelenül nem az iparos vagy munkás osztályhoz tartoztak, nem sikerült kipuhatolni, kétséget azonban nem szenved, hogy ezek a hírhedt antisemitikus vezérek, Istóczy, Ónody, Pozsony területén pedig Simonyi Iván emberei voltak”.

S végül említsük még meg Zala megyét, ahol 1882-ben a főispán a pozsonyi zavargások nyomán kiadott miniszterelnöki felhívásra tett bizalmas jelentést a megyében megfigyelhető „antisemiticus kihágásokról”.¹¹³ Ebben azt írta, hogy „a mozgalomnak a nyári hónapokban mutatkoztak a megye egyes városaiban” megnyilvánulásai, „melyek a kedélyeknek a kitörésig való fölizgatását tűzték ki

¹¹³ MNL ZML IV. 409a. *Zala Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai*. Általános iratok, 1882, szám nélkül.

célul, s ezen hajlamoktól az értelmiség egy töredéke sem volt egészen idegen.” Zalaegerszege július 24-én, az országos vásáron a tömeg egy zsebtolvajt „Üsd a zsidót!” felkiáltással elfogott, és a helyszínen meglinccelt. „Ebben a néptömeget a rendőrség közbelépése nem csak hogy megakadályozni nem bírta, hanem az még maga is bántalmazást szenvedett, és csak a készülékben állott huszárszázad gyors felvonulása oszlatta el az antiszemiticus jelszavakat hangoztató vásári tömeget, s akadályozta meg, hogy egyéb tettelegességre vetemedjék.” Egyébként a halott azonosítása után kiderült, hogy az illető valóban ismert zsebtolvaj volt, de nem zsidó.

A főispán jelentéséből az vált világossá, hogy Zala megyében pattanásig feszült a helyzet, s a rendet a megyében állomásozó katonaság készségben tartásával és szükség esetén a bevetésével kívánja fenntartani. Ezért azt kérte a miniszterelnöktől, hogy:

„kegyesen intézkedni méltóztassék az iránt, hogy legalább egy évre, vagy azon időre, még az antiszemiticus izgatások éle el nem tompul, a megye nagyobb városaiba, mint Zalaegerszegre, Keszthelyre és Perlakra, hol a lovasság számára már teljesen elkészült beszállásolási helyiségek is vannak, – vagy legalábbis Zalaegerszegre és Keszthelyre egy-egy század lovasság állandóan elszállásoltassék.”

Az eseményekben több visszatérő elem is megfigyelhető. Egyfelől látható, hogy többször falragaszokon, plakátokon szólították fel a lakosságot, ami egyértelművé teszi, hogy a háttérben szervezők álltak, és nem csupán egy véletlen esemény fajult pogrommá (bár erre is volt példa). Nem tudjuk, hogy ezek a kezdeményezők kik voltak, kapcsolódtak-e Istóczy Győzőhöz vagy a mozgalom valamely központi figurájához, intézményéhez. A lényegen azonban ez nem változtat: a társadalom jelentős részében kialakult az antiszemita attitűd, rögzült a zsidó bűnbak sztereotípiája, s már készen álltak az antiszemita fellépésre, vagy egy ilyen mozgalom aktív támogatására.

A másik visszatérő elem az eseményekben érintett társadalmi csoportok azonossága. Ezek jellemzően kisiparosok és napszámosok, munkások voltak, vagyis a kapitalista átalakulásban vesztes rétegek, a gyáripár és az iparosodás által tönkretett vagy versenyre kényszerített és ezért nehéz anyagi helyzetbe kerülő kisiparos rétegek, a hasonló helyzetben lévő kiskereskedők, falun pedig a szegényparasztság, akiket falujuk papja vagy lelkésze motivált.

Mindezzel párhuzamosan, az egyre szaporodó fizikai atrocitások mellett a társadalom egyre erősödő elégedetlenségét egy másik mozgalom, a kérvényezési mozgalom is tükrözte. 1881/82-ben a magyar törvények adta lehetőséggel élve, több feliratot intéztek törvényhatóságok vagy közösségek az országgyűléshez, amelyben a zsidókérdés egy-egy elemét érintették antiszemita tartalommal.

1881. december 29-én a szombathelyi püspökség vasvári esperesi kerületének papsága küldött országos visszhangot kiváltó kérvényt az országgyűlésnek. A beadványban azt kérték, hogy a parlament semmiképpen ne hagyja jóvá a polgári házasság javaslatát és törölje el az 1867. évi zsidóemancipációs törvényt. A kezdeményezés hátterében nyilvánvalóan ott állt Istóczy Győző is, hiszen szülőfaluja, illetve választókerülete is ide tartozott. Szembetűnő azonban, hogy a térség alsópapsága szinte kivétel nélkül felsorakozott az akció mögött.

A vasvári kérvény

Mélyen tisztelt képviselőház!

Mi, alulírottak, mint a Szombathely egyházmegyéhez tartozó vasvári alesperesi kerület lelkészi kara, úgy a haza és az egyház iránt tartozó kötelességeinket teljesíteni, mint a gondjainkra bízott nép erkölcsi üdve s anyagi jóléte előmozdítását eszközölni véljük azzal, ha a mélyen tisztelt képviselőházhoz az alábbi kérelmeket van szerencsénk intézni:

A mélyen tisztelt kormány által már a múlt s a jelen országgyűlésen is beterveztetett: „A keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasságról” szóló törvényjavaslat. Minekünk, a kik általában ellentétes elvi állást foglalunk el a polgári házasság minden formái irányában, úgy vallás-erkölcsi, mint politikai s társadalmi szempontból, nem is említve azt, hogy a kötelező polgári házasság behozatala esetén az anyakönyvek vezetése költséges hivatalos apparátust tenne szükségessé, a mi az állami budget-et is szükség nélkül fölöslegesen terhelné s nem is említve azt, hogy a kötelező polgári házasság eltörlése mellett jelenleg még olyan államokban is élénk mozgalom folyik, melyekben az már behozva van: – minekünk már ezen tekintetektől is kötelességünk nyilatkozni a keresztények és zsidók közt behozatni szándékolt polgári házasság, jobban mondván: „Zsidóházasság” ellenében is.

De a most említett általános okokon kívül határozottan ellenezzük ezen javaslatnak törvényerőre emelését még azért is, mert annak nyilvánvaló célja nem lehet egyéb, mint a zsidóság és a keresztény magyar nép közt való fúziónak megkísérlése. E célnak elérése azonban nem egyéb pusztá chimaeránál, mert önáltatás azt hinni, hogy a zsidóság zöme bármi úton s módon s legyen az akár a polgári házasság által, a keresztény lakossággal valaha összeolvasható lenne. A történelem azt tanúsítja – s e történelem már 4000 éves – hogy a zsidó nép soha és sehol nem olvadt be azokba a népekbe, a melyeknek kebelében ideiglenes tartózkodását tartotta. Nem olvadt e népekbe akkor, a midőn még külön államszervezettel bírt és az államhatalom kezében volt és nem olvadt beléjük akkor, a midőn szétszórva e világon, mint vendég, idegen népek körében ültette fel tanyáját. Nem olvadt a többi népekbe a keresztény-

ség megalapítása előtt, a midőn pedig a népek házassági intézménye tisztán polgári jogi természetű levén, e népek részéről semminemű felekezeti szempont nem gátolta őt abban, hogy e népekkel az összeházasodás útján összeolvadjon. Annál kevésbé olvadt össze a keresztény vallás megalapítása óta s annál kevésbé olvadhat össze a keresztény vallásnak uralma alatt ma is, mert a kereszténység a leghatározottabb tiltakozás levén az exkluzív zsidó világnézet és a zsidófaj elhatalmasodása s uralma ellen: az éles ellentétek a kereszténység és a zsidóság, a keresztény népek és a zsidó-nép érdekei s törekvései közt per abszolútum kiegyenlíthetlenség.

Ezen egymást kizáró ellentétességű elemeknek szándékolt egymáshoz közelebb hozása, nemhogy az ellentéteket ki nem egyenlíti, hanem inkább ezen ellentéteket még jobban élesíti s csak azt idézi elő, hogy mint a tűz és víz egymással érintkezésénél, csak a kölcsönös megsemmisítés processzusa áll be.

Nekünk magyaroknak és keresztényeknek tehát életérdeünk nem az, hogy az ellenséges zsidó elemek magunkba való olvasztása fölött előreláthatólag céltévesztett és vészes experimentációkat tegyünk, hanem ellenkezőleg létérdeünk az, hogy ezen ellenséges elemeket magunktól kellő távolságban tartsuk, sőt örvendszabályokat ragadjunk meg arra nézve, hogy ezen vészes elem polyp-öléléseitől, a melyek népünket már megfojtással fenyegetik, — népünket, nemzetünket megszabadítsuk.

A mélyen tisztelt képviselőház tagjai előtt eléggé ismeretes az a mozgalom, a mely az internacionális zsidónép túlkapásai s bitorlásai ellen minden civilizált államban, főleg pedig olyanokban folyamatban van, a melyekben a zsidó elem számbavehető mennyiségben képviselve van. E mozgalom sok helyütt már nem csak a teória terén érvényesül, hanem az illető államok törvényhozásai s kormányai mindeddig nem érezvén indíttatva magukat népüknek a zsidókérdésben kifejezett követeléseit figyelembe venni, a mozgalom elhagyta a törvényes tért és a népbosszú lázongásokban, az összeharácsolt zsidóvagyron pusztításában s a zsidóság bántalmazásában keresett sajnálatos kielégítést. Hazánk – hála az égnek! – e napig megkímélve volt az oroszországi s északkeleti németországi véres jelenetektől. Hazánk politikailag érett népe belátta s belátja azt, hogy a zsidókérdés a mai korban, a zsidóhatalom zenitjén, erőszakos úton nem oldható meg, sőt ellenkezőleg, minden a zsidók ellen irányult erőszakos kitörés csak azt eredményezi, hogy a zsidók az illető népnek még jobban nyakára nőnek.

De ha politikailag érett népünk ezen meggyőződést táplálja, úgy másrésről szilárdan meg van győződve arról is, hogy a zsidóság túlkapásainak, az általa előidézett morális és anyagi pusztulásnak, – a mely pusztulás csak a tatár és török által véghezvitt pusztítással hasonlítható egybe, sőt még ennél is gonoszabb, mert fegyverét a magyar ezen modern, civilizált pusztítók ellen nem használhatja, úgy mint használta azt annak idején a tatár és török ellen, – mielőbb határt szabni kell s hogy azon férfiak, kiket bizalma a hongyulásba küldött, megemlékezve a nép java s a haza bol-

dogságának előmozdítása iránt választóiknak tartozó kötelességeikről, nem fognak habozni ma, a 12-ik órában, hogy a népet az anyagi s morális tönk szélére juttatni készülő zsidónép pusztításai ellen megfelelő törvényhozási intézkedésekkel gátakat emeljenek.

Mivel pedig ha valahol, úgy e kérdésben a félrendszabályok, a palliatív szerek sikertelenek és célra nem vezetők; mert az általános tapasztalás azt tanúsítja, hogy a zsidóság a törvények megkerülése s kijátszása mesterségében is utolérhetlen s így bármi, indirekte ő ellene intézett törvényes intézkedések is hiábavalók: az országnak a zsidóság okozta súlyos bajain nézetünk szerint csak akként lehet segíteni, ha a zsidóság jelenlegi elhatalmasodásának törvényes alapját: a 14 év előtt behozott és a nemzetre nézve vészesnek bizonyult zsidó emancipációt megszüntetjük.

Ennélfogva a mélyen tisztelt képviselőházhoz azon hódolatteljes kérelmet intézzük, hogy

1. a mélyen tisztelt kormány által a jelen országgyűlésre is beterjesztett — s »A keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasságról« szóló törvényjavaslatot visszavetni; s

2. a zsidó-emancipációt behozott 1867. évi XVII. t.-cz. eltörlése iránt a bevezető lépéseket mielőbb eszközölni méltóztassék. Távol van tőlünk az, hogy bennünket felekezeti szempont s türelmetlenség vezéreljen. A mi bennünket vezérel, az szeretett hazánk és keresztény-magyar népünk életérdekeinek megóvása. Mi, kik a nép között éljük napjainkat és teljesítjük kötelességeinket, kik a nép örömét és bűjét vele megosztjuk s kik vérző szívvel látjuk azon napról-napra növekvő rohamos pusztulást, melyet a zsidóság jóra való magyar népünkben előidéz: e jó keresztény-magyar nép és édes hazánk iránt tartozó kötelességünket mulasztanók el akkor, ha e legbensőbb meggyőződés sugallta fontos lépést meg nem tennők.

Választókerületünk az a kerület az országban, mely a fentebb kifejtett elvekre a szankciót már a képviselőválasztások egész sorozatán át megadta. Első sorban tehát mi érezzük felhíva magunkat arra, hogy a kezdeményező lépést megtegyük, mi minden irányban független férfiak, a kik a társadalmi életet terrorizáló zsidóság represszáliáitól semmit sem tarthatunk s nem is tartunk. Mi azon reményben élünk, hogy példánk a hazában általános követésre fog találni s hogy a választó közönség az ország valamennyi választókerületében szintúgy meg fogja tenni önmaga és a haza iránt tartozó kötelességét azzal, hogy képviselői által hasonló tartalmú kérvényeket fog beadni s ha ekképp az egész ország e kérdésben nyilatkozandott: a cél el lesz érve.

Kelt Gersén, 1881. szept. 15-én és folytatva Győrvárott, 1881. december 29-én tartott alesperesi kerületi tanácskozányunkban.

Hódoló tisztelettel, a mélyen tisztelt képviselőháznak alázatos szolgái: Góry Antal s. k., kerületi esperes és kámi plébános, Hayde István s. k., a vasvári Domonkos-zárda házfőnöke és plébános-helyettes, Kelemen István s. k., csehi-mindszenti plébános, Csopor János s. k., baltavári plébános, Strass Adolf s. k., felsőoszkói plébános, Eder Ferencz s. k., egervári plébános, Májrícs György s. k., szarvaskendi plébános Ágoston József s. k. gersei plébános, Lóránth Antal s. k., győrvári plébános.¹¹⁴

A kérvény, ahogy látható, teljes egészében az antiszemita mozgalom ideológiáját és programját szajkózza. A zsidóságról alkotott véleménye szerint az általa „előidézett morális és anyagi pusztulás, csak a tatár és török által véghezvitt pusztítással hasonlítható egybe”, a magyar népet „megfojtással fenyegeti” és „a társadalmi életet terror alatt tartja”. Kész tényként kezelik, hogy uralomra tör a keresztények felett és hogy a zsidó faj asszimilálhatatlan. Érdekes szemléletet tükröz, hogy a polgári házasság kérdését kizárólag zsidókérdésként kezeli, amely lehetővé teszi a „zsidóházasságot”, azaz keresztény és zsidó vallású személy összeházasodását, amit elfogadhatatlannak tart.

A kérvényt Istóczy Győző adta be a képviselőházhoz. Annak vitájában a bizottsági előadó, Berzeviczy Albert hangsúlyozta, hogy a kérvény a magyar alaptörvénynek, az alkotmánynak az egyik elemét kívánja eltörölni, az állampolgári jogegyenlőség elvét, ami elfogadhatatlan a polgári jogállammá vált országban. A kérvényezők ezt azzal igazolják, hogy szerintük „társadalmi és gazdasági bajainknak okozói az izraeliták”, de Berzeviczy szerint „nagy elfogultságot tanúsít és nagy igazságtalanságot követ el, aki ezt állítja”.¹¹⁵ A kérvényügyi bizottság a kérvény elutasítását javasolta.

A parlamenti vita első hozzászólója Istóczy Győző volt, de ez a beszéde nem tartozott pályafutása nagy momentumai közé. Visszapillantással kezdte, emlékeztetett, hogy hét évvel korábban, 1875-ben tartotta meg első, emlékezetes antiszemita felszólalását. Azóta szerinte nagyot fordult világ, „1875 óta a zsidókérdés bejárta Európát”, s ebben saját magának is fontos szerepet tulajdonított. Az elmúlt évtized népszámlálási adataiból kiemelte, hogy a zsidók aránya az országban sokkal jobban növekedett, mint a keresztényeké. Ebből azt a következtetést szűrte le, hogy az országban a „viszonyok a zsidóknak kedveznek”, mivel „elismert nemzetgazdasági elv az, hogy a kedvező vagy kedvezőtlen nemzetgazdasági viszonyokkal a lakosság szaporodása vagy fogyása karöltve jár”. Újra hosszas fejtegetésbe kezdett a zsidó bűnökről, s a súlykot is elvetve

¹¹⁴ KN 1881–1884. III. kötet, 130–131. p. 1882. február 18. és 12 röpirat, 1882. január 15. 5–8. p.

¹¹⁵ KN 1881–1884. III. kötet, 129. p. 1882. február 18.

„parazita természetű, sachterozó félnomád hordának” nevezte a zsidóságot, amivel csak saját magának ártott, mivel a képviselőházban derűtséget keltett, az elnök pedig figyelmeztette. A nevetés felfingerelte Istóczyt, többször visszaszólt képviselőtársainak („talán viccet mesélek?”), akik végig derűtséggel, sőt újabb közbekiáltásokkal reagáltak. Ismét előhozakodott a parlamentarizmus kritikájával is, hogy a kérdést Magyarországon úgysem lehet megoldani – úgy, mint Oroszországban, egy cári ukázzal – mert a parlamentarizmusban a zsidók szavazatvásárlással elintézik az ügyet.

Istóczy után rögtön Tisza Kálmán miniszterelnök kért szót, hogy reagáljon a kérvényre és az elhangzottakra. Közölte, hogy ő nem tartja követendő példának az orosz állapotokat, „ahol egy cári ukáz elégséges valaminek az elrendezésére”, s ahol nincsenek „egymással tusakodó parlamenti pártok”. Ismét hangsúlyozta, hogy a gazdasági visszaéléseket nemcsak zsidók követnek el, hanem keresztények is. Teljesen nevetségesnek tartotta azt az állítást, hogy a 13 milliónyi magyarországi keresztény 600 ezer zsidó járma alatt nyögne, „ez reánk sütné a megaláztatás bélyegét, ha be lehetne bizonyítani”. Közölte, hogy ő másképp értelmezi a hazafiságot, mint Istóczy, mert neki az a „hazafiúi tett”, hogy

„Magyarország [...] hosszú évtizedek küzdelme után ki tudta törölni törvénykönyvéből azon igazságtalanságot, mely rejlett abban, hogy lakosainak egy része, vallása miatt a politikai jogokból ki volt zárva”.

Ezután Almássy Sándor kért szót, az ő felszólalása is nagy vihart kavart. Közölte, hogy elege van már Istóczy izgatásából, mert az tele van hamissággal. Szerinte az uzsoráskodás nem attól függ, hogy valaki zsidó-e vagy sem, hanem attól, hogy van-e pénze és kölcsön adja-e vagy sem. Mindenki, aki pénzt ad kölcsön, a lehető legnagyobb kamatra törekszik, a parasztgazda éppúgy, mint bárki más. Emellett Almássy példának állította a zsidókat a keresztények elé: „van bennük kitartás, nélkülözés, munkásság, szorgalom és saját felebarátja iránti szeretet”.

„Ha egy magyar nemes ember elpusztul, elhagyják barátai, ismerősei, sőt hasznat akarnak belőle húzni; ha egy zsidó megbukik, hitsorsosai segítik: ez a különbség köztünk. Ha egy faluban három zsidó-család van, mindjárt nevelőt fogadnak gyermekeikhez, saját pénzükön. Arra hasson a t. képviselő úr, hogy a keresztény hitfelekezetűek is taníttassák gyermekeiket, hogy okosak legyenek, akkor ők járnak túl a zsidó eszén, mert a nyereség- és hatalomvágy minden emberben megvan hitfelekezeten kívül; az okos és értelmes mindig túlszárnyalja a gyengét.”

A beszédek tartalmától függetlenül meg kell állapítani, hogy Istóczynak, vagy a felvetett ügynek ekkor már számos híve lehetett az ülésteremben. Először is a kérvényt ő adta be, de azt 16 képviselő aláírásával támogatta. Másrészt Almássy Sándor felszólalását sokan nemtetszéssel fogadták, megpróbálták lehurrogni, s nagy zajt keltettek. S végül a kérvényt elutasította ugyan a parlament, de a szavazás pontos eredménye a parlamenti naplóból nem derül ki, az azonban igen, hogy nem látható nagy többséggel, ellenpróba nélkül vetették el a kérvényt, hanem meg kellett számolni az igennel és nemmel szavazókat a végeredmény tisztázásához, tehát a képviselőház megosztott volt a kérdésben. Ez a támogatás azonban nézetünk szerint nem elsősorban Istóczynak, hanem a polgári házasság ügyének szólt, ami szintén szerepelt a kérvényben.¹¹⁶ Ekkor még sokan ellenezték azt a lépést, amit Istóczy ügyesen kapcsolt össze az antiszemitizmus problémakörével, s ez is mutatja a kérdés bonyolult társadalmi kapcsolatrendszerét.

A Füstölő című antiszemita élclap „pecsétje”. Felirata: „Gaz zsidókban a legfőbb baj, nem a vallás, hanem a faj.”

¹¹⁶ Abonyi Emil, az egyik aláíró a 16 közül közölte is, hogy ő csak a polgári házasság miatt írta alá a kérvényt, annak másik pontjával maga sem ért egyet.

A szatmári kérvény és a „galíciai kérdés”

Az országban egyre erősödő antiszemita közhangulatnak, ahogy már említettük, 1882 nyarán két további esemény adott döntő lökést, illetve nyomatékot. Az egyiket a történelmi Magyarország határain túlról érkező hírek alkották. Ezek beszámoltak arról, hogy Oroszországban súlyos zsidóellenes támadás-, pogromsorozat indult meg, ami a lakosság tömeges menekülését váltotta ki. Az események 1881 áprilisában kezdődtek egy ukrainai kisvárosban, Elizabetgrádban, majd futótűzként terjedtek tovább a térségben. A felhergelt orosz, többnyire szegényparaszti tömeg a helyi metropolita áldásától kísérvé, szentképeit a magasba tartva, énekszóval és imádkozva rohanta meg a települések zsidó lakóit, rabolva, fosztogatva, sőt egyes helyeken véres mészárlást is rendezve. 1881 tavaszán és nyarán 100 településen játszódtott le ilyen pogrom.¹¹⁷ Több tízezren menekültek el a cári orosz hatóság titkos támogatását élvező tömegek elől, s egy részük az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Galíciába menekült, ahol már egyébként is nagy számban éltek zsidók. A Galícia központi területén fekvő Brody városába több tízezer menekült érkezett, akik embertelen körülmények között éltek.

„Az utóbbi napok tüneményei mintha csak azt mutatnák, hogy nálunk is készülődik az úgynevezett zsidókérdés. Az orosz zsidóüldözés, a brodyi zsidó ínség, a szatmári körlevél, a tiszta-eszlári eset, a mai képviselőházi interpellációk oly egyszerre állnak elő, oly rohamosan következnek egymás után, hogy bizony ezek csak a józan magyar elmét nem képesek elszedíteni.” – írta az *Egyetértés*.¹¹⁸ A magyar közvélemény, s különösen az antiszemita irányultságú, azonnal kész tényként kezelte, hogy ezek a tömegek tovább fognak vonulni és Magyarországon készülnék letelepedni:

„Engedtessék meg nekünk azon – nem véleményünknek, hanem – tudatunknak s meggyőződésünknek is hangot adni, hogy Magyarország népének a zsidóság belső, emészto romboló ellensége, s midőn e tényt ezer meg ezer példával vagyunk képesek

illusztrálni, engedtessek meg azon észrevételünk is, hogy a zsidóság számának bevándorlás útján való szaporítása megakadályoztassék.”

„A létező veszedelemhez újat szerzünk, ha a máshonnan kiüldözött zsidóságot befogadjuk. A testünkön lakmározó legyeket újakkal szaporítani, melyek éhesek, s melyek fokozott erővel pusztítanak, egyenesen dőreség volna.”

„Engedjük be a kiüldözött zsidókat, s szedjük keblünkre viperákat.”¹¹⁹

– írta a katolikusok legnagyobb politikai lapja, a *Magyar Állam*. A 12 röpirat az orosz pogromsorozatról természetesen kitörő örömmel és elképesztő cinizmussal írt *Virrad* (!) című vezércikkében,¹²⁰ egy másikban pedig fenyegetően közölte, hogy ha „a zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában mielőbb gyökerelesen megoldatni nem fog, az oroszországi jelenetek ismétlődni fognak *másutt is*”!¹²¹

A zsidó menekültek lehetséges beáramlásának ügye az országban nagy vihart kavart, a sajtó rögtön felkapta a hírt és politikai irányultságtól függően kezelte – ahogy ezt láttuk a *Magyar Állam* példáján. Ráadásul az eset azonnal összekapcsolódott a májusban napvilágra jutott tiszzaeszlári ügygel, s ezek következtében az országban a zsidókérdés központi problémává vált. Az első nagy hírverést kapó ügy egy újabb felirat volt, amelyet június 6-án Szatmár vármegye közgyűlése intézett a parlamenthez, amelyben a Magyarországra érkező zsidó menekültek beengedése ellen tiltakoztak.

Szatmármegye közönségének felirata a képviselőházhoz.

Az oroszországi részekből Galícián át Szatmármegyével határos vidékekre beözönlő zsidók bevándorlásának megszorítása tárgyában.

Mélyen tisztelt képviselőház!

A magyar hazánknak különösen északi megyéiben lábrakapott kivándorlások, ha fájdalmasan érintettek minket, s azon hő vágyat keltették, hogy amennyire lehet, az rendeleti vagy törvényhozási úton megakadályoztassák, – nem kevésbé döböntett meg egy, az előbbivel ellenirányú, s talán ránk nézve csak oly káros következményű tünet, melyet az ország ezen részeiben elterülő megyéknél alkalmunk van napról-napra tapasztalni.

¹¹⁹ *Magyar Állam*, 1882. az idézetek sorrendjében: május 26., 21. p., 23. p.

¹²⁰ *12 röpirat*, 1881. június 15. 1–4. p.

¹²¹ Uo. 24. p. Kiemelés a cikkben.

¹¹⁷ Prepuk 116–117. p.

¹¹⁸ *Egyetértés*, 1882. május 25. A zsidó kérdés.

A Galíciával határos megyékben ugyanis mindinkább látjuk szaporodni az oroszországi részekből általánosan ismert politikai események következtében kivándorolt zsidókat, kik teljesen vagyon nélkül itt egyre-másra megtelepednek a nélkül, hogy ezért, ezen nyerendő s mindenestre magasztos állampolgári jogért a legkisebb áldozatot hoznák. E helyzet, – így amint előttünk áll, véleményünk szerint tarthatatlan. Lehetnek olyanok, kik nemzetgazdasági szempontból e bevándorlást előnyösnek tartják, mert az által munkás kezeket kap az állam. Pedig tévednek! Tévednek azért, mivel a nemzeti eszmék harcának e századában, reánk magyarokra nézve a munkáskéz csak úgy ér valamit, ha birtokosa egyúttal magyar is, illetve oly elemből álló, mely magyarrá tehető. Tévedésben vannak pedig azért is, mivel a fentjelzett bevándorlók által munkás kezeket csak ritkán nyerünk; hanem csakis azt fogjuk elérni, hogy az egyes tőkék vagy ingatlanok birtokost fognak cserélni, mivel a jövevények ügyessége s leleményessége, – a nép tudatlanságával szemben, munka nélkül is kezükbe játssza a javakat. Pedig nekünk, mint földművelő államnak munkás kezekre van szükségünk, s ha azt nem kapunk, jól felfogott érdekünk-ből kifolyólag legalább idegen tőkére kell szert tennünk. A bevándorló vagyontalan oroszországi zsidók nagy része pedig egyiket sem hozza magával. Mélyen tisztelt képviselőház!

Nem akarunk azonban igazságtalanok lenni: elismerjük, hogy egy haszon háramland reánk, s ez az, hogy a kereskedelem több egyént fog bírni szolgálatában, s másrészt azt sem tartjuk helyesnek, hogy a bevándorlás megtiltassék; de igenis az államnak saját polgárai iránt való méltányosságának tartjuk azt, hogy ezen bevándorlókra nézve az 1879. évi L. t. cz. 8. §-ában a honosításra vonatkozólag felsorolt kellékeken kívül, még egy állíttassék fel, mely szerint az illetők egy meghatározandó összeget tartozzanak fizetni az állampénztárba; magától értetődően azonban, hogy nagyobb szerű, tisztán mezőgazdasági munkáskezek gyarapítása céljából behívandó vagy jelentkező bevándorlók ezen díj fizetése alól esetről esetre felmentendők lennének. Ezzel egyidejűleg felette szükségesnek tartjuk, hogy különösen a Galíciával határos megyék hatóságai szigorúan utasíttassanak arra nézve, hogy minden idegennek valamely községben leendő ideiglenes megtelepülését is csak úgy engedjék meg, ha az illető egy bizonyos tőkét vagy valóságos keresetforrást tud felmutatni, illetve a fentidézett törvény 8. §-a 5. pontjában foglalt kellékekkel teljesen bír. Midőn eme hazafiúi érületünk-ből kifolyólag tett szerény előterjesztéseinket van szerencsénk bemutatni, alázattal kérjük a mélyen tisztelt képviselőházat, hogy a fentérintett módon törvényhozásilag intézkedni, illetve a kormányt megfelelő eljárásra utasítani méltóztassék.

Maradván hazafiúi hódoló tisztelettel

Kelt Szatmármegye közönségének 1882. évi március hó 2-án tartott bizottsági közgyűléséből

Szatmármegye közönsége nevében:

Újfalussy Sándor s. k. alispán.¹²²

A szatmári felirat két konkrét kérdést fogalmazott meg: egyrészt, hogy a kormány úgy módosítsa a honosítási törvényt, hogy a jogban részesülő bevándorló állampolgárrá válása csak akkor történhessen meg, ha egy bizonyos pénzüsszeget ezért lefizet, másfelől, ha bizonyítani tudja, hogy Magyarországon képes magát mások megterhelése nélkül eltartani.

A kérvény tárgyalása nagy figyelmet keltett, a sajtó beszámolója szerint az egyébként kevés látogatót vonzó karzat széksorai ezúttal „zsúfolásig megteltek”.¹²³ Az országgyűlési vitában először a parlament kérvényügyi bizottságának képviselője mondta el álláspontjukat.¹²⁴ E szerint a bizottság egyik pontot sem támogatja, mert azt az elvet képviseli, hogy az államéletet maradandóan befolyásoló törvényt – s a honosítási törvény ilyen – csak alapos megfontolás után szabad megváltoztatni és nem egy ad hoc ügy esetén. A menekültek befogadása nem azonos letelepedésükkel, őket valóban súlyos bántalmazás éri, egy modern jogállam számára alapkövetelmény, hogy ilyen esetben befogadja őket. Tömeges letelepedésüket azonban természetesen a bizottság sem támogatja. A végleges letelepedés egyébként Magyarországon a hatályos törvények szerint csak akkor történhet meg, ha ahhoz egy település, ahol az illető megtelepedni szándékozik, hozzájárul. Ezt az önkormányzati jogot a bizottság szerint tiszteletben kell tartani, s nem szabad állami szinten beleavatkozni. A bizottsági vélemény hangsúlyozta, hogy az ügyet a kormány hatáskörébe tartozónak véli és az „egész veszély, mely a közvéleményt huzamos idő óta nyugtalanítja, célzatosan nagyítottnak és a konstataált viszonyok és tények által semmiképp sem igazoltak tűnik fel”. Az egész „tisztán államrendészeti és közgazdasági ügy”, s csak egyesek akarják „valamely hazai felekezet vagy faj ellen irányzott támadásokkal és gyanúsításokkal komplikálni”.

Herman Ottó és több párttársa (Hegedűs László, Helfy Ignác, Náray Imre, Mocsáry Lajos, Krisztinkovich Ede, Duka Ferenc, Vidliczkay József, Lázár Ádám, Madarász József) ellenindítványt terjesztett be. E szerint az oroszországi zsidó menekültek tömeges befogadását „társadalmi, nemzetgazdasági és egészségügyi”

¹²² MNL PML IV. 403a. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai*, közgyűlési jegyzőkönyvek, 1882. június 6.

¹²³ *A Hon* (esti kiadás), 1882. június 7.

¹²⁴ KN 1881–1884. 1882. június 7. 243. p.

okokból meg kell akadályozni. A kormány járjon közbe, hogy a külügy hasson Oroszországra a kérdés nemzetközi jog alapján történő rendeződése érdekében, a menekültek repatriálásának vagy kivándorlásának költségeit pedig az az ország viselje, ahonnan kiüldözték őket. E kérdésben igyekezzen európai egységfrontot létrehozni. S végül, amennyiben ebben az ügyben további intézkedésre lenne szükség, azt a kormány haladéktalanul terjessze az országgyűlés elé.

Az okok között felsorolt „társadalmi” probléma Herman Ottó szerint azt jelenti, hogy a bevándorlók ortodox zsidók, ami által megbomlik a Magyarországon kialakult neológ–ortodox megoszlás társadalmi kerete, s míg az előbbiek „lassan beolvadnak a nemzet testébe”, utóbbi „magát a nemzettel egyáltalában azonosítani semmiképp nem akarja”. Ezért helyezkednek szembe a humanizmus jelszava alatt hangoztatott korlátlan beengedés álláspontjával, mert ez az ortodoxokat erősíti és a neológok törekvéseit gyengíti.

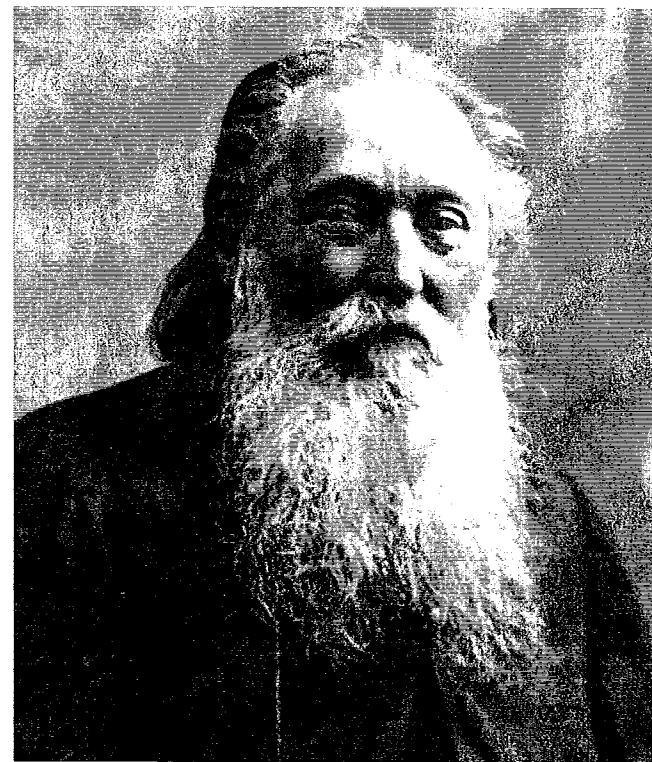
A nemzetgazdasági problémát Herman a következőképpen körvonalazta:

„Ahol a megingathatatlan ortodox elem még ma is felüti tanyáját – hazánkon belül valósággal a nép erkölcsére nézve romboló hatással vannak. Ki merem mondani t. ház, a nép erkölcsére, gazdasági süllyedésére nagy részben az ortodox zsidók üzleti iránya, eljárása az ok. Aki ismerte a viszonyokat, nem egy felső megyében az emancipáció előtt és ismeri ma, az világos képét fogja látni és nyomról nyomra fogja követhetni azt, hogy mily romboló hatást gyakorol az az elszigeteltség és egyoldalú irány, mely e felekezetet egyszersmind az ő üzletében egészen különleges irányzatban szorította, mely képtelenné teszi arra, hogy ő a nemzettel egy etikai alapon érezze maga, egy cél felé törekedjék a nemzettel magával.”

Ezt a kérdést nem részletezte, de nyilvánvaló, hogy két súlyos, korabeli problémára célzott, az uzsorára, valamint a zugpálinka-főzésre és -árusításra.

Egészségügyi szemponton az esetleges járványok kitörésének veszélyét értette. A külpolitikai nyomásgyakorlást pedig azért tartotta szükségesnek, mert ha most Magyarország befogad 10–20 ezer menekült zsidót, akkor mi akadályozza meg az oroszokat, legyen az maga a kormány vagy egyszerűen a szegény parasztok, hogy a sikeren felbuzdulva ne folytassák ezt a tevékenységet addig, míg az összes, akár több millió nekik nem tetsző elemet ki nem űzik az országból.

Mindezek után rögtön Tisza Kálmán miniszterelnök kért szót. Megismételve a kérvényügyi bizottság érveit egyetértett annak álláspontjával, egyúttal azonban Herman Ottót izgatással vádolta. Elismerte, hogy parlamentáris modorban tárgyalta a kérdést, de az a kijelentés, hogy „az ország egy részének nagymérvű elszegényedése, az ortodox izraeliták természetében levő tulajdonok által okozatik”, szerinte „az országban lakó izraeliták egy része ellen izgató hatást” gyakorol.

Herman Ottó (1835–1914), természettudós, néprajzkutató. 1879 és 1896 között függetlenségpárti országgyűlési képviselő

Hangsúlyozta, hogy a menekülteket erőszakkal a határról visszafordítani nem fogja, de ez a probléma egyébként sem akut, mert nagymértékű bevándorlás még Galíciába sem történik.

Ezután Dobránszky Péter képviselő kért szót és felháborodva utasította vissza azt a „terrorisztikus tendenciát”, hogy aki ezzel a kérdéssel érdemben foglalkozni akar, azonnal fajgyűlölettel vádolják.

A következő felszólaló Ónody Géza volt, aki már egyértelműen az Istóczy által megfogalmazott ideológia álláspontjáról kezdte mondanivalóját, hiszen preconcepciója szerint Magyarországot veszély fenyegeti, egy világuralomra törő faj tömegei akarják előzőlni. Hivatkozott August Rohlingra és az ő Talmud-értelmezéseire, s ezzel kísérelte meg az országot fenyegető veszélyt igazolni, illetve azt, hogy a zsidókkal szemben nincs helye a humanizmusnak, mert itt ellenségről van szó, s nem együttérzésre szoruló üldözöttekről.

Ónody Géza idealizált arcképe a Füstölő c. antiszemita élclapban

„Üldöztetnek Oroszországban a talmudisták, de nem kell gondolni, hogy az csak magától, ok nélkül keletkezett, kellett, hogy ok legyen arra. És ezen üldözés oka mélyen a múltban fekszik. Régen ott is folyton gyakorolták azon üzemeket, melyeket hitsorsosaik itt Magyarországon végre hajtottak, végrehajtottak a műveltségnek, a humanitásnak gyalázatára, megbecstelenítésére, végrehajtották azon fajnak, melynek hitsorsosaik vallják magukat, a neológoknak székényére.”

Természetesen nem hagyta ki a vérvádat sem:

„Tudva lévő dolog, hogy a muszka pórok gyermekeit is vallásos célokra legyilkolták. Ez tudva lévő dolog a múltból és az a sok bosszúért kiáltó vér volt oka annak, hogy feltámadtak a pórok Oroszországban és irtóháborút indítottak és kikergették őket saját hazájukból.”

Logikailag összekapcsolta a két témát, Tiszaeszlárt és a zsidó bevándorlást, s ezzel igyekezett erősíteni az antiszemita álláspontot. Beszédében több horrosztikus vérvád történetét ismertette az elmúlt századokból (a véres részletekre is kitérve), ezért a házelnök többször is megszakította és önmérsékletre kérte, de természetesen a szót nem vonta meg tőle, mivel ilyen jogköre nem volt. Ónody definiálta a kagal fogalmát, a világ össz-zsidóságának ezt a szerinte titkos vezető szervét, amely befolyásos személyekből áll és irányítja a zsidóságot.

„Ez örökös jólétük és hanyatlásuk felett. Ennek hatalma ki van terjedve az egész világon, a szélrózsa minden irányában.”

A kagal tevékenykedik szerinte Magyarországon is, hogy a tisztaeszlári ügyet is elsimítsa. Beszédét a zsidókérdés megoldására tett javaslattal fejezte be, ami megint csak Istóczy Győző korábbi elméletével azonosult:

„Én bátran ki merem jelenteni, hogy nekem az a nézetem, hogy az orosz zsidó áramlat megakadályozására sem kordon, sem pedig egyéb óvintézkedések nem elegendők, mert ha az egy ponton nem jöhet be az országba, bejön a másikon; meggyőződéseim szerint legjobb nekünk az ő részükre gondoskodni egy területről, ahová elszállíttassanak. Erre pedig az egyedüli hely Palesztina, úgyszólván oda vágytak mindig: hadd teljesüljön tehát egyszer ábrándjaiknak arany órája. Nézetem szerint a diplomáciának kellene interveniálni a szultánnál és én remélem, hiszem, hogy néhány 100 millióért, melyet módjukban van a zsidóknak előteremteni és kifizetni, hiszen vannak gazdag protektorai, ott van Rothschild, ki bizonyosan egyetlen árva fillért sem fordít a nyomorultak szenvedésének enyhítésére, fordítson oda ezen telepedési hely megvásárlására, vegye meg azt a szultántól, aztán költözzenek oda.”

Somssich Pál, mint hívó keresztény „borzalommal” utasította vissza Ónody állításait, s a vérvádakkal kapcsolatban közölte, hogy ő is tudja igazolni, s nem újságokból és brosúrákból, hanem hivatalos levéltári iratokból, hogy azokban az időkben, amikor ezek a vallási fanatizmusból elkövetett esetek történtek, boszorkányok is léteztek, sőt az egyik például az ördöggel is szerelmeskedett, amivel hatalmas árvizet okozott. Rámutatott arra is, hogy az antiszemita magyarázattal szemben Oroszországban azért üldözik a zsidókat, s már nemcsak a zsidókat, hanem a németeket és a lengyeleket is, mert „egy oly országban, a hol rossz kormányzat folytán a nyomor, a szegénység napról napra nagyobb mérvben terjed, azon szegény ember nem keresi az eredeti okot”, hanem rátámad a vagyonosra vagy, akit ellenségnek vél. Hozzászólásával gyakorlatilag ki is húzta Ónody fellépésének méregfogát, de Tisza Kálmán is szót kért, s nagyon

határozottan visszaftasztotta Ónody beszédét, aki szerinte „szellemidézési bajban szenved”. A miniszterelnök a rá jellemző kitűnő politikai érzékkel igyekezett cáfolni Ónody beszédének legveszélyesebb elemét, a két ügy, Tiszaeszlár és a bevándorlás összekapcsolását:

„[...] mily kevésbé van bebizonyítva az, hogy Tiszaeszláron a húsvéti ünnepek miatt történt gyilkosság, ha mindjárt a képviselő úr százszor fogja is állítani. Kideríteni a tényállást, igaz, a bíróság dolga, de azt mondani, úgy odaállítani azt már ma, ami vizsgálat alatt áll, mint bebizonyított, megtörtént dolgot s azután logikai kapcsolatba hozni ezen esetet a középkori századokból felhozott eseményekkel azért, hogy hitfelekezeti elvekben gyökeredző voltát bizonyítsa be egy bűnténynek, ez, t. ház, nemcsak helytelen, de az izgatásnak legmegbélyegzendőbb neme.”

S most már továbbmenve, először fenyegette meg az antiszemita hangadókat: ha beszédeknek az országban rendzavarás lesz a következménye

„[...] az akkor életbeléptetendő szigorú rendszabályok és az azok folytán okozandó fájdalmak, a netalán kiömlendő vér azokra fognak szállni, akik az ilyen izgatásoknak eszközlői voltak”.

Ónody megkísérelt vitába szállni a miniszterelnökkel, aki erre is válaszolt, de végül komoly zűrzavar keletkezett, ezért a házelnök bezárta az ülést.

A szatmári kérvény vitája a következő ülésnapon, június 9-én folytatódott, és drámai véget ért. De kezdjük az elején, hiszen az első felszólaló mindjárt Istóczy Győző volt, aki hosszú beszédben fejtette ki mondanivalóját. Megingathatatlanul ismételte meg az antiszemita narratívát, mely szerint Oroszországban a nép most rázza le a „béklyókat, melyekbe oly tökélyre vitt rafinériával verte őt az ottani” zsidóság. Szerinte az orosz kormányzat a nép érdekében támogatja ezt a mozgalmat, s ha túlkapások fordulnak elő, azon ne csodálkozzon senki, mert „c'est la guerre, ez a háború”. Ő is egyértelműen összekapcsolta a két ügyet:

„Hogy kik és mik ezek az oroszországi úgynevezett lengyel zsidók: úgy hiszem, bővebben ismertetnem nem szükséges; olyan tisztaeszlári-féle népség az valamennyi.”

Utalt rá, hogy a megyei közgyűlések, az „igazi nemzeti társadalom” pártolja a szatmári kérvényt, csak a főváros az, amely ellene van, mert az már teljesen „elzsidósodott”, ami szerinte azt jelenti, hogy

„az ipari, a kereskedelmi tért, a hitelügyet, a városi képviselőtestületet stb. teljesen dominálja s ezzel, főleg pedig revolver- és nem-revolver sajtójával terrorizmust gyakorol”.

Istóczy szerint az ország kettészakadt, a megyék „ma is bevehetetlen védbástyái a magyar nemzeti életnek, őrei a nemzet Génuszának”, szemben a fővárossal, amelynek képviselőtestülete „indirekt meghívót intézett a muszkaországi zsidókhoz”.

Istóczy ezután rátért arra, hogy mi szerinte a modern zsidókérdés lényege és megoldási lehetősége. Modernnek azért nevezte, mert zsidókérdés mindig volt, csak szemben a középkorral, amikor

„az európai népeknek csak a zsidókkal mint egyes emberekkel volt, napjainkban ellenben a zsidósággal mint politikai s társadalmi intézménnyel van dolguk”.

Dühringet idézve megállapította:

„a zsidóság az európai államokban egy belügyi Karthágó, egy állam az államban, egy politikai és társadalmi hatalmat képező külön népfaj, nem pedig egy pusztán vallásfelekezet, mint a zsidók azt feltüntetni szeretnék”.

Istóczy beszédének további részében, korát ismét meghaladva, a modern rasszizmus, a biológiai fajelmélet területére is elmerészkedve, felvázolta annak korabeli értelmezési kereteit. Először azt kívánta bizonyítani, hogy a zsidó egy önálló népfaj, amelynek nemzeti vallása is van:

„Mert hát a dolog lényege voltaképpen az, hogy a zsidóság egy külön népfaj, race, amelynek specifikus nemzeti vallása van. Ott vannak például a zsidó ünnepek: ezek majd valamennyije a zsidó nép politikai történelme egy-egy nevezetesebb epizódja emlékének vannak szentelve.”

Ez a népfaj rendkívül szívós, s a darwinizmus világmagyarázata szerint a többi népfaj legyőzésére törekszik:

„Amint ennek értelmében az ügyesebb faj a kevésbé ügyeset helyéből kiszorítja, mint például rövid idővel ezelőtt a keleti vándorpatkány a német házipatkányt kiszorította, úgy kiszorítja a mozgékonyabb zsidó faj a bennszülött birtokos osztályokat, vagy legalább mind nagyobb tért foglal el mellettük. [...] Tehát – ismétli meg a lényegét – a zsidóság voltaképpen egy specifikus nemzeti vallással bíró népfaj, race és pedig hódító népfaj, amelynek célja az európai nemzetek leigázása és ha lehetséges, kiirtása, nem ugyan kard és tűz által, erre legalább még ma gyengék volnának a zsidók [...] hanem váltóval és részvénnel”.

A zsidókérdés megoldására továbbra is régi elképzelését hangoztatta: a zsidó állam visszaállítását Palesztinában. A zsidók megállítása a határon szerint nem megoldás, mert egyrészt később feltűnés nélkül, kisebb csoportokban úgyszólván bejönnének, másfelől a már itt élő zsidókkal nem történik semmi. Ezért a megoldás a zsidók átirányítása Palesztinába, amit még oly módon is kivihetőnek látott, hogy Magyarországon keresztül menjenek.

A következő felszólaló Wahrmann Mór volt, aki Istóczy felszólalására megvetéssel reagált, előrevetítve a kettejük között kibontakozó drámai ellentétet:

„Olyan ember, a ki e házban az ultima ratióról szól, aki nem elégszik meg egy csomó zsidónak imitt-amott megölésével, hanem ennél többet vár, aki határozottan azt nyilatkoztatja ki, hogy c'est la guerre, ez a háború, határtalan háborúra izgat, az, megengedem, hogy mint képviselő az immunitás védpajzsa alatt ily szónoklatokat e házban mondhat, de jogot arra, hogy én vele szóba álljak, nem tarthat.”

Jelezte, hogy nem kívánt felszólalni, mert az Ónody-beszédre adott válaszok megnyugtatták, s nem is ezért kért szót, hanem azért, mert egy nagy horderejű bejelentést kell tennie. Wahrmann ekkor közölte, hogy bár ő nem hivatalos képviselője a zsidóságnak, de ismerve a véleményüket, bejelentheti, hogy az orosz zsidó menekültek bevándorlását Magyarországra nem támogatják. Szerinte a magyar állam szempontjából, amit ő is a magáévá tesz, döntő fontosságú, hogy a magyarság hegemoniája megmaradjon és a nemzeti kisebbségeket asszimilálja. Egy idegen etnikum nagyarányú letelepedése pedig ezt a folyamatot akadályozná.

„Hogy félre ne értessem, kimondom, hogy én nem vagyok sovíniszta és azzal, hogy a tömeges bevándorlás ellen szólok, nem ítélem el az egyenkénti bevándorlást, mint-hogy nem irtózom attól, hogy egyesek, kik vagyonnal, munka képességgel, szellemi tőkével az országba bevándorolni akarnak és bizonyos határozott célok eszközölésére itt letelepedni akarnak, új hazát maguknak keresve, ezt tehessék, én nem kívánom, hogy attól elzárassanak. Azonban azt, hogy a bevándorlás tömeges legyen, azt Magyarország közgazdasági viszonyai határozottan meg nem engedik.”

A zsidóság szempontjából nézve ugyanez a helyzet, s a neológ álláspontot megfogalmazva közölte, hogy Magyarországon

„éppen a zsidóság az az elem, mely legnagyobb mértékben magyarosodik a magyar tudomány, a magyar művészet, a magyar sajtó és irodalom terén”,

s ennek is akadályát jelentené a tömeges bevándorlás. Ugyanakkor egyetértett a kérvényügyi bizottság álláspontjával, mert a hatályos törvények szerinte is elegendő garanciát adnak.

A lipótvárosi zsidóság küldöttsége egyébként már korábban hivatalos látogatást tett Wahrmannnál, hogy lépjen fel az országgyűlésben avégett, hogy a magyar kormány interveniáljon az orosz kormánynál az üldözések leállítása érdekében. A képviselő azonban közölte, hogy ezt nem tartja jó ötletnek, nem is fog ezért felszólalni, mert a kormánynak nincsenek meg az eszközei ehhez a lépéshez és különben is inkább várjuk meg a szatmári kérvény tárgyalását.¹²⁵ Wahrmann tehát következetesen képviselte a kormány, s egyben a neológ zsidóság álláspontját.

Visszatérve parlamenti beszédéhez, reagált az Istóczy és Ónody által is hivatkozott Rohling-könyvről mondottakra, s németül vett idézeteket hozott annak igazolására, hogy Rohlingnak egy másik könyvében igen meglepő állításai vannak a protestánsokról is. Olyan kijelentéseket idézett Rohling könyvéből, hogy ahova a protestantizmus betette a lábát, ott pusztulás kísérte vagy, hogy a vandalizmus és a protestantizmus azonos tőről fakad stb.¹²⁶ Kifejezte reményét, hogy Magyarországon nem lesz zsidókérdés, zsidóügy, s ezzel kapcsolatban beszédét a következő erős kitételrel fejezte be:

„Bízom a magyar nép józanságában és igazságérzetében, mely magát nem hagyja egykönnyen félrevezetni, ámbár egyesek iparkodnak a talajt arra mindenféle ganéj-trágyával előkészíteni.”

A következő felszólaló, Hentaller Lajos a Herman Ottó-féle javaslat mellett foglalt állást, példának említve, hogy a liberális Amerika éppen most hozott a kínai bevándorlás ellen törvényt, az anti-Chinese billt, tehát itt a példa, hogy egy liberális ország is képes megvédeni magát a nemkívánatos bevándorlókától. Ország-h Sándor a kérvényügyi bizottság mellett szólalt fel, Szalay Imre pedig Hentallerhez hasonló összevetést végzett, ő a protestánsokkal hasonlította össze a zsidóságot, és szintén lesújtó eredményre jutott. Szerinte a zsidókérdés Magyarországon a „vajúdas stádiumában” van, de mindenképpen megelőző intézkedéseket kell tenni a bevándorlás megakadályozására, ezért Herman Ottó javaslatát támogatta.

¹²⁵ *A Hon*, 1882. május 20. 1. p.

¹²⁶ „Wohin der Protestantismus seinen Fuss setzt, verdorrt das Gras, geistige Leere, Verwüderung der Sitten, schauerliche Trostlosigkeit der Herze sind seine Früchte; ein Protestant, der nach Luthers Eezepten lebt, ist ein Ungeheuer; Vandalismus und Protestantismus sind identische Begriffe.” Rohling: *Az Antikrisztus*. Prága, 1875.

Ezután Busbach Péter mondott nagy ívű filoszemita beszédet, amelyben végigsorolta a magyarországi zsidóság érdemeit, asszimilációs hajlandóságát, vállalkozási és gazdasági potenciálját, takarékos és gyarapodásra törekvő mentalitását, amiket mind érdemként jegyzett, valamint a kultúrában játszott kiemelkedő szerepét.

„Méltóztassanak az olaszokat, angolokat vagy a franciákat megnézni. Ott nem tűnnek fel a zsidók, mert amazok ép oly jó gazdák és oly jó számítók, mint a zsidók maguk. [...] A kérdés jelenleg oda sarkallik: miszerint azon incidensből, hogy egy csomó szerencsétlen ember áll határainkon, egy csomó szerencsétlen ember, kit a saját hazájabeli lakosság, saját kormányának égisze alatt megfosztott minden vagyonától; kinek élete, ha visszatérésre kényszerítetik, minden pillanatban veszélyeztetve van, ismétlem: a kérdés jelenleg az, hogy midőn ezen szerencsétlenek menekülést keresnek, hozzunk-e oly törvényt, mely a menekülés lehetőségét nehezítse – és bármint akarjuk a dolgot forgatni – csak azt fogja mutatni, hogy humanitási érzelmeink nem állják meg a kritikát; hozzunk-e oly törvényt, mely kizárja azt, hogy ezen szerencsétleneknek, addig, amíg egy jobb hazába juthatnak, asylumot adhassunk? Hogy nálunk addig is pihenést, biztosságot találjanak.”

Ezután Irányi Dániel szólalt fel, aki közölte, hogy bár róla köztudott, hogy nem ellensége a zsidóknak, most mégis azt mondja, hogy a menekültek ne telepedjenek le Magyarországon. Ennek szerinte „közgazdasági és közbátorsági” okai vannak. Egyetértett a szatmári kérvényben megfogalmazott okkal, miszerint a magyar gazdaságnak munkáskezekre van szüksége, földművesekre és gyári munkásokra és nem pedig arra, amilyen foglalkozásokat az ottani zsidók űznek:

„kocsmárosok, alkuszok, kisebb-nagyobb kereskedők, szóval olyanok, kik közvetítő munka körében mozognak és nem tulajdonképpen termelők”,

tehát rájuk gazdasági szükség nincs. A másik ok a közbátorsági. Irányi reális veszélynek tartotta, hogy a nagy számban lezajló betelepülés zavargásokat fog okozni az országban, s ennek éppen az itt élő zsidók látnák a legnagyobb kárát. Kijelentette ugyanakkor, hogy törvényi beavatkozást nem lát szükségesnek, egyetért a kérvényügyi bizottság állásfoglalásával.

Felszólalásával láthatóvá vált, hogy a Függetlenségi Párton belül a kérdéssel kapcsolatban két irányzat artikulálódott, az Irányi vezette mérsékeltbb, filoszemita és a Herman Ottó és Mocsáry Lajos vezette radikálisabb megoldásokban gondolkodó szárny.

Irányi reagált Istóczy és Ónody képviselők felszólalásaira is, mégpedig azért, mert beszédeiket izgató politikai propagandának, demagógiának tartotta, amelyet tételesen kell megcáfolni, hogy annak komolytalansága világos legyen a nép körében. Először az egyoldalú általánosítással szállt szembe, mert Irányi szerint a zsidók között is vannak különböző tulajdonságú emberek. Idézett a *Talmud* egy magyar fordításából, amely teljes egészében ellentmondott a Rohling-féle interpretációnak, s egyéb érvekkel is igyekezett elejét venni az antiszemita narratívának. Itt kiütközött az antiszemitizmus elleni küzdelem egyik problémája, ami szerint az antiszemita érvelése egyszerű és érthető volt, általánosított, könnyű volt felfogni, megérteni, az érzelmekre hatott és különösebb gondolkodásra nem késztetett. Ezzel szemben, aki komoly és megalapozott ellenérveket vonultatott fel, az ezzel éppen ellentétes befogadást igényelt, gondolkodásra késztetett és bizonyos tények ismeretét (vagy elfogadását) várta el, ami jóval több energiát igényelt, ezért a tömegek számára kevésbé volt elfogadható, átvihető.

A *Füstölő* című antiszemita élclap karikatúrája, mely szerint Irányi Dániel vezet be a zsidókat Magyarországra

A szatmári kérvény vitája egy komoly intermezzo után – amire azonnal kitérünk – délután folytatódott. A harmadik vitaszakasz első felszólalója Orbán Balázs volt, aki nem szólalt volna fel, ha szerinte „oly hangok nem emelkedtek volna, a melyek nem e századból valók s melyeknek hallgatólagos bűnrészese” nem akart lenni. Ő is abba a körbe tartozott, aki különbséget tett a már itt élő és a bevándorolni szándékozó izraeliták között:

„Én, t. ház, nem viseltetem ellenszenvvel, sőt inkább rokonszenvvel azon régibb idő óta itt lakó izraeliták iránt, kik ez országot vallják hazájuknak, kik velünk együtt éreznek. Ezeknek asszimilálását óhajtom, az erre szükséges polgári házasság s más szükséges törvényhozási intézkedéshez hozzájárulok, mert nemzetünknek ily módoni szaporítását nagy előnynek tartom.”

Mégis egyetértett a szatmári kérvénnyel, mert képtelennek tartotta Magyarországot arra, hogy ellássa a nincsteleneket, hiszen

„saját segélytelen népünk kivándorlását sem tudjuk megakadályozni [...] a tömeges ide vándorlás ellen tehát én is szükségesnek tartom az óvintézkedést; de ennél tovább menni nem kívánok”.

Nem kívánt továbbá „az üldözöttekre követ dobni és az eszlári esetből fegyvert kovácsolni ellenük”, ezért Herman Ottó határozati javaslatát támogatta.

Mocsáry Lajos a saját határozati javaslatuk mellett érvelt. Tartott a tömeges bevándorlástól, ezért szükségesnek látta a preventív rendszabályok bevezetését.

„És bármint vélekedjünk is a zsidóságról, annyi kétségtelen, – és ezt éppen Wahrmann t. képviselő úr ma délelőtt igen meggyőzően, igen szépen bebizonyította – hogy Magyarországon a zsidóságnak szaporítása ez idő szerint oly dolog, melyet mindenesetre, minden kitelhető eszközzel elhárítani az ország érdekében áll.”

Ezen túlmenően reagált Istóczyék felszólalásaira, szerinte nem kell tartani az antiszemita izgatástól:

„Én nem tartok attól, hogy a csöcselék, a mely inszenírozni szokta a zsidók üldözését, majd gyakorlatilag testet adjon azon antiszemitikus teóriának, a zsidók agyonverése, kirablása és házaik felgyújtása által [...] mert a magyar nép sokkal józanabb és igazságosabb, semhogy az ilyen fanatizmusra hajlandó volna.”

A vitát végül a miniszterelnök és az előterjesztők, Berzeviczy Albert és Herman Ottó újbóli felszólalása zárta, akik reagáltak az ellenérvekre, illetve korábbi álláspontjukat erősítették meg. Berzeviczy csupán egyetlen dologra reflektált Istóczy beszédéből, mégpedig arra, hogy az igazi nemzeti közvélemény a megyei közgyűlések határozatában gyökerezik. Szerinte, aki így gondolkodik, annak a „politikai nézetei a feudalizmus eszmekörében gyökereznek”, nem pedig „a parlamentarizmus alapján áll”.

A szatmári kérvény vitája végül a szavazással zárult. Ennek eredményeként a képviselőház elutasította a kérvényt és elfogadta a kérvényügyi bizottság előterjesztését, azaz hogy az ügyet a kormány hatáskörében tartják, és nem hoznak vagy módosítanak ez ügyben törvényt.

A már korábban említett drámai kifejlet, intermezzo Irányi Dániel beszéde után következett, a délelőtti ülésnap végén. Ekkor a házelnök a tárgyalást megszakítva váratlanul bejelentette, hogy azonnali zárt ülést rendel el. Intézkedését gyorsan végrehajtották, az ülésteremben csak a képviselők maradtak. Ekkor az elnök bejelentette, hogy a Házban rendkívüli esemény történt: az egyik képviselő tetteleg bántalmazott egy másik képviselőt! Kérte a házat, hogy az eseményt ítélje el, és hozzon ezzel kapcsolatban rosszálló határozatot, amit rögtön meg is szavaztak, más szankcióról azonban egyelőre nem döntöttek. De mi is történt a háttérben?

A „nagy” párbaj

A szatmári kérvény vitája közben, 1882. június 9-én Istóczy Győző felszólalására, ahogy láttuk, Wahrmann Mór reagált. Istóczy nem először és nem utoljára vívott parlamenti szópárbajt a parlamentben helyet foglaló zsidó képviselőkkel. Közülük is kiemelkedett közéleti súlyát tekintve Wahrmann Mór, aki mind a magyar zsidóság, mind a gazdasági élet vezető alakjai közé tartozott.

Wahrmann, akinek az emlékét Budapesten, a Pozsonyi út 53-ban emléktábla is őrzi, 1832-ben született Pest-Budán. Nagypja Wahrmann Izrael 1794 és 1826 között Pest főrabija volt, ő alapította az első pesti zsidó iskolát, apja, Wahrmann Mayer Wolf pedig jómódú textilkereskedőként tevékenykedett. Anyja galíciai zsidó családból származott – ez még érdekesebbé teszi vázolt álláspontját a galíciai zsidók bevándorlásával kapcsolatban. Mór a pesti evangélikus gimnáziumban, majd a bölcsészkaron végezte tanulmányait. 1847-től kezdett dolgozni apja kereskedésében, 1852-től, húszévesen már cégvezető, 1858-tól pedig társtulajdonos a „Wahrmann és Fia” cégben. Apja halála után testvérével, Sándorral Bécsben árubizományos céget hozott létre, Wahrmann és Társa néven, valamint önállóan pénzváltó üzletet alapított.¹²⁷

1861-ben feleségül vette a pesti nagykereskedői családból származó Gold Lujzát, aki nagy hozományt hozott a már egyébként is jómódú családba. Ettől kezdve több komoly cégalapításban is részt vett, így a Pannónia Gőzmalom, a Flóra Sztearingyertya- és Szappangyár, az Első Magyar Gépgyár, a Salgótarjáni Vasfinomító (a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű egyik elődvállalata), a Ganz és Társa cég, valamint az Angol-Magyar Bank alapításában. Ezek révén az egyik leggazdagabb magyar vállalkozói család fejévé vált.

Vidéken latifundiumot vásárolt, Szabolcs vármegyében a herceg Esterházy kiskvárdai uradalmát, a mintegy 8000 holdas birtokot vette meg. Alapítója volt továbbá a Kereskedelmi Akadémiának, amelynek 1888-tól az elnökhelyettese. 1865-től igazgatója, 1877-től elnöke lett a pesti Lloyd Társulatnak, illetve 1891-től a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának. Az 1873-as, nagy tözsdeváltságot Wahrmann, bár a kortársak szerint maga is érzékeny veszteségeket szenvedett,

alapvetően átvészelte, mivel pénzváltó üzletét – valószínűleg a parlamentben készülő összeférhetlenségi törvény miatt – éppen időben, 1872 végén bezárta, pozíciói jelentős részét pedig felszámolta.¹²⁸

1868-ban Wahrmann Mór az Országos Izraelita Kongresszus alelnökké választotta, s ő vezette a Kongresszus küldöttségét az uralkodóhoz. 1883-tól a pesti kongresszusi (neológ) hitközség elnöke lett.

Deák Ferenc javaslatára lépett fel, illetve választották meg 1869-ben Pest-Lipót-város képviselőjének, mely kerületet ezután még nyolc cikluson keresztül képviselt (az 1878–1881 közötti időszak kivételével közfelkiáltással, egyhangúan). Ő volt a magyar országgyűlés első zsidó vallású képviselője. Pártja, amelynek képviselőjeként a közös ügyek magyar delegációjában is helyet foglalt, pénzügyi szakértője. A Ház pénzügyi bizottságának előadója, illetve elnöke, kereskedelmi, illetve földművelés-ügyi költségvetési előadó. 1875-ben pénzügyminiszter-jelölt volt. 1872-ben Buda, Pest és Óbuda egyesítésének egyik képviselőházi indítványozója. Képviselőként nevezetes szalont tartott svábhgyi villájában, többek között 1876-ban vendégül látta a Nemzetközi Statisztikai Kongresszus budapesti összejövetelének tagjait. Pártoló tagja volt az Írók és Művészek Társaságának, alapító tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, 1878-tól az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak és az Iparművészeti Társulatnak, szerepet vállalt a főváros Képzőművészeti Bizottságában. Palotája, az ún. Wahrmann-palota az Andrássy úton található.

Amikor 1882. június 9-én a parlamentben, a szatmári kérvény vitája során Wahrmann Mór befejezte korábban idézett felszólalását, nem sokkal később elhagyta az üléstermet, és bement az országház könyvtártermébe, hogy ott rövid olvasgatással töltsse el az időt.

Ekkor két képviselőtársa lépett oda hozzá, Ónody Géza és Szuhányi Ödön. Közölték vele, hogy Istóczy Győző nyilvános elégtételre kéri, mert úgy véli, hogy Wahrmann, amikor az ominózus „ganéjtrágyás” mondatát mondta, félreérthetetlen gesztussal Istóczy Győző felé nézett, illetve intett a kezével. Ezzel a személyére utalt, amivel megsértette, ezért elégtételt kér. Wahrmann közölte a képviselőkkel, hogy ez félreértés, ő nem célzott Istóczyra, nem rá gondolva fogalmazta meg a kitétel, ezért értelemszerűen bocsánatot sem fog kérni.

Ónody és Szuhányi ekkor elmentek és átadták a szomszéd helyiségben várakozó Istóczynak a választ. Néhány perc múlva kivágódott a könyvtárszoba ajtaja és Istóczy viharzott be rajta. Egyenesen Wahrmannhoz ment, s megismételte az elégtételre való felhívását, amire ugyanaz volt a válasz. Ekkor Istóczy arcul ütötte Wahrmann Mór, akit készületlenül ért a támadás, nem tudta elhárítani, s viszonzni sem, mert a jelenlévő és odaugró képviselők mindkettőjüket lefoglalták.

¹²⁷ Kővér 2006. 80–83. p.

¹²⁸ Korányi G. 2014. (oldalszámok nélkül)

Istóczy tulajdonképpen nem tett rendkívüli dolgot, már várható volt egy hasonló kitörés tőle. A korszak szokásai szerint provokálta ellenfelét, s a lovagias ügyet párbajjal kellett lezárni. Az események ezután valóban e forgatókönyv szerint követték egymást. Wahrmann Mór szintén fogadott két párbajsegédet, Kovách Lászlót és Odeschalchi Gyula herceget, akik bocsánatkérésre szólították fel Istóczyt, majd a nyilvánvaló elutasítás után megbeszélték a párbaj részleteit. A két fél pisztolypárbajban állapodott meg.

Az összecsapásra két nap múlva, június 11-én került volna sor. Ekkor a lóversenyterén, kora hajnalban négy fiáker jelent meg, amelyekből a két párbajozó és segédek szálltak ki. Wahrmann Kovách és Odeschalchi, Istóczyt Hentaller Lajos és Ónody Géza kísérte.¹²⁹ Mielőtt azonban elkezdheték volna a párbajt, egy közelben járőröző lovasrendőr felfigyelt a korai csoportosulásra, odavágtatott és felszólította őket a távozásra, aminek ők szó nélkül eleget is tettek. Az első összecsapás tehát nem sikerült. A rendőri jelenlét egyébként nem volt véletlen, Tisza Kálmán miniszterelnök ugyanis utasította a rendőrséget, hogy fokozott járőrszolgálatot próbálják meg megakadályozni az egész országot foglalkoztató botrányos, de óriási szenzációt keltő párbajt.

A két dühös felet azonban nem tántorította el szándékától az incidens, elhatározták, hogy új helyszínt keresve folytatják a párbajt. Mivel értesültek a fokozott rendőri jelenlétről, elhatározták, hogy vidéken csapnak össze. Gyorsvasúttal kimentek Martonvásárra, ahol a Brunszvik Parkban akarták a párbajt lefolytatni, de még a vasútról értesítette valaki a hatóságot, amely ott is megjelent és ugyanúgy jártak, mint Pesten. Erre Ercsibe mentek át, ahol végül az egész napos vészőfutás után este 7 és 8 óra között végül nyugodt körülmények között folytatták le a szabályos párbajt. Ez annyit jelentett, hogy szembeálltak egymással és mindketten leadtak egy-egy lövést. Akármilyen történet is, a párbaj véget ért, hiszen eleget tettek lovagias kötelezettségüknek. Így is történt, mindketten lőttek, de egyikük sem talált. Wahrmann egyáltalán nem tudott fegyverrel bánni, s ismereteink szerint Istóczy sem volt gyakorlott ezen a területen, úgyhogy ez az eredmény egyáltalán nem meglepő. De a veszélyt mindketten vállalták, s ezzel eleget tettek a lovagiaság szabályainak.¹³⁰

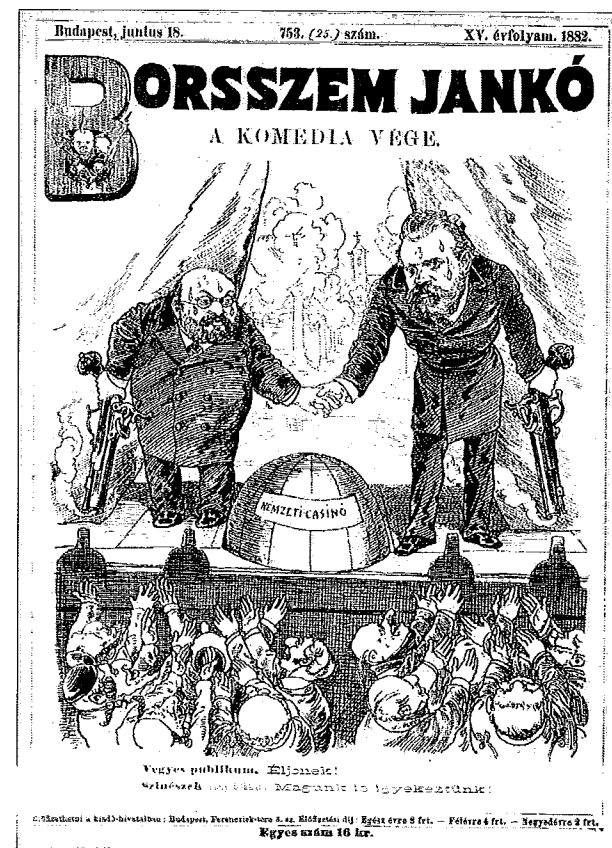
Mindeközben Pesten a Wahrmann-palota előtt nagy tömeg várta a hírt izgatottan. A Lipótvárosi Kör, amely a városrész polgárságát tömörítette, már a párbajt megelőzően támogatásáról biztosította Wahrmann, s ismerve a báró célzó képességeit, egyesek még azt is felvetették, hogy vállalva a szégyent, ne álljon ki. Ha őt találják el, akkor az a baj, de ha valami véletlen folytán ő lövi le

¹²⁹ 12 röpirat, 1882. június 15. 51. p.

¹³⁰ Az affér részletes leírása: *A Hon*, 1882. június 10. 12. p., *Egyetértés*, 1882. június 10. 12. p.

Istóczyt, abból is nagy baj lehet. Nyolc óra tájban aztán a palota erkélyén váratlanul megjelent valaki és felolvasta a családnak a Wahrmann Mórtól akkor érkezett sürgönyt: „Megtörtént szerencsésen, legyetek nyugodtak, baja nem történt senkinek. Gőzhajón érkezem reggel, csókol benneteket, atyátok.” A hír hallatán a tömeg megkönnyebbült üdvívalgásban tört ki.¹³¹

Az esetnek azonban más következménye is lett. Bármilyen hihetetlen, de tény, hogy a két szembenálló fél, Wahrmann és Istóczy eddig ugyanannak a pártnak a soraiban foglalt helyet, hiszen mindketten kormánypártiak voltak. Ez a helyzet a történetek után nehezen maradhatott fenn, Istóczy kilépett a Szabadelvű Pártból. Lépése találkozott pártja akaratával is, amely ezek után aligha tűrte volna tovább a sorai között.

A *Borsszem Jankó* című vicclap karikatúrája a párbaj végéről

¹³¹ *A Hon*, 1882. június 12.

Pest és Heves megye kérvénye a zsidó bevándorlás megakadályozása tárgyában

Ha más politikai következménye nem is lett, a párbaj annyiban az antiszemita álláspontját segítette, hogy a politikával komolyabb formában nem foglalkozó tömegek számára bulvárhírként ismertette és közvetítette az antiszemita mozgalom és Istóczy Győző ügyeit. Ugyanakkor a szatmári kérvény vitáját is országos figyelem kísérte, a lapok nagy terjedelemben számoltak be róla, s a különböző megyei törvényhatóságok – amelyeknek Szatmár átküldte a feliratát véleményezésre – mind megvitatták és egy részük állást foglalt az ügyben.

Több törvényhatóság is támogatta, így Szatmárnémeti szabad királyi város, valamint Győr,¹³² Heves, Hajdú, Torontál, Máramaros, Szabolcs és Somogy megye, több megye pedig még radikálisabb állásfoglalást tett közzé.¹³³ Így Esztergom megye április 18-i közgyűlésén olyan határozatot hozott, amely megtiltotta, hogy területén zsidók telepedjenek meg,¹³⁴ Nyitra megye a bevándorló zsidók „morális állapota” miatt minden betelepülést megtiltott volna, s e tárgyban külön is feliratot kívánt az országgyűléshez intézni,¹³⁵ a legnagyobb meglepetést azonban az ország „első megyéjének”, Pestnek a részletes indoklással ellátott, s a szatmárinál is radikálisabb álláspontja keltett:

Pest megye állásfoglalása

Olvastatott az állandó választmánynak Szatmár megye közönsége által az oroszországi zsidók bevándorlásának korlátozása, s megtelepedésének bizonyos feltételekhez leendő kötése iránt az országgyűlés képviselőházához intézett, s pártolás végett megküldött véleményes jelentése:

¹³² Győr vármegye 1882. május 1-jén tartott közgyűlésén foglalt állást: „A felirat pártoltatván, az országgyűlés képviselőházához hason szellemben felirat intéztetni határoztatik.” MNL GYMSMGYL IVb. 402. a. 1882. május 1.

¹³³ A 12 röpirat szerint 20 törvényhatóság támogatta a kérvényt. 1882. augusztus 15., 1. p. (és 1882. június 15., 50. p.)

¹³⁴ Magyar Állam, 1882. április 19.

¹³⁵ Nyítrvidék, 1882. június 4.

Az állandó választmány értesülvén arról, hogy – mint ez a kultúra egyik előharcosa, a nagy német nemzet hatalmas birodalmában oly sok, ismert nevű államférfi, előkelő tudós és tekintélyes polgár vezérlete alatt történt – Oroszországban is, bár nem mint amott, intellektuális és valláserkölcsi fegyverekkel, hanem durvább eszközökkel, de mégis ugyanazon zsidóüldözések vannak napirenden, azon véleményét fejezi ki, hogy bár lehetnek tanulságosak reánk magyarokra is ez események és megítélhetjük azokat, s levonhatjuk belőlük a következtetéseket, mindazonáltal, mint azon államok belügyei érdekel nem bírnak, s amint hallgatással mellőzte hazánk a Németországban tapasztalt antiszemitikus irányt, éppúgy nem kellene hozzászólnia az Oroszországban történetekhez, ha ezeknek nem volna oly következménye, mely minket igen közelről érint, s mely úgy nemzetgazdasági, mint nemzetiségi, úgy kulturális, mint közrendészeti szempontból felette fontosnak mutatkozik. E következmény abban áll, hogy – mint ez már a napi sajtó útján is, de Szatmár megye közönségének az országgyűlés képviselőházához intézett felterjesztéséből is ismeretes – Oroszországból, az ottani viszonyok folytán, Galíciába, s innen hazánkba százával költöznek be a zsidó családok.

Ez ismert tény megbírálásánál feleslegesnek mutatkozik annak taglalatába bocsátkozni, hogy az oroszországi kivándorlók politikai menekülteknek nem tekinthetők, s nem esnek a nemzetközi jog ide vonatkozó szabályai alá. Elhallgatható az is, hogy a humanisztikus elveket nem lehet nekünk akkor hangoztatni, midőn azok tulajdonképp nem is sértetnek, s még ha sértetnek is, nem általunk sértetnek, s csak a következményeket kell nekünk viselni, s midőn a humanisztikus érdekekkel szemben oly fontos más érdekeink lépnek előtérbe, melyek előtt minden más érdeknek el kell némulnia, azt sem kell említeni, hogy politikánkban nem szabad semmit oly szempontból megítélnünk, mely nem a mi magyar nemzeti politikánk, a mi nemzeti közvagyonosodásunk, a mi magyar nemzeti kultúránk, a mi belnyugalmunk, szóval a magyar nemzet legfőbb, mondhatni létkérdéseit, hanem egy idegen elem érdekeit érinti, e kérdésnél csak 4 fő szempont lehet irányadó.

Hogy az oroszországi zsidók bevándorlása hazánkba, bár szomorú népesedési viszonyaink, s a fájdalmasan tapasztalt sűrű kivándorlások kívánatosossá tennék hazánk lakosságának szaporodását, nemzetgazdasági szempontból nemcsak nem hasznos, hanem ellenkezőleg, annak megakadályozása volna célszerű, eléggé kifejtett Szatmár megye közönségének az országgyűlés képviselőházához intézett felterjesztésében, s az ott felhozott azon tekintetek, hogy mi a bevándorlás által munkás kezeket nem nyerünk, hogy nekünk mint főleg földművelő népnek, éppen munkás kezekre lenne szükségünk, hogy a bevándorlás által legfeljebb az éretnek el, miszerint a minden vagyon nélkül beözönlő jövevények, népünk jóhiszeműsége, esetleg tudatlanságával szemben felhasználnák ügyességüket és leleményességüket, s munka nélkül is kezükre játszanák a javakat, de újakat létre nem hoznának, s hogy pedig

nemzetgazdaságilag az ingatlanok s főképp birtokosainak változása fontossággal nem bír, csak helyeselhethők, s mindezekhez újabb indokokat felhozni felesleges.

Figyelembe kell venni azonban e kérdést még egyéb, Szatmár megye közönsége által eléggé nem méltányolt szempontból is. Ilyen mindenekelőtt a nemzetiségi szempont. A bevándorló ortodox zsidók akár vallásuk, akár faji tulajdonságaiknál fogva, de tény, hogy polgártársaikhoz simulni, azokkal asszimilálódni képtelenek, régi szokásaikhoz s egy bizonyos felvett nyelvhez szigorúan ragaszkodnak. Hazánkban pedig, hol ma is annyiféle nemzetiség, oly sok nem magyar elem létezik, nem tartható hasznosnak az oly elem, mely magyarrá lenni nem tud, s nem akar befogadni, hanem kíváncsian az oly népnek, mely előtt a haza szent fogalma ismeretlen, határozott kitiltása az országból. Nemzetiségünket, a jelen állapotok mellett, veszély ugyan nem fenyegeti. A magyart ezredéves múltjától eltekintve, számszerű többsége, s műveltségének a többi nemzetiség felett magasabb foka jogosítja, s képesíti uralma fenntartására. De elfogulatlanul szemlélve viszonyainkat, dacára az idegen nemzetiségűek örömmel tapasztalt magyarosodási hajlamainak, lehetetlen be nem vallani, hogy még e téren is sok kívánni valónk van, s hogy sokan, kik most már névleg magyarok is, külsőleg magyaroknak mutatják s vallják magukat, magyaroknak nem, magyar hazafiaknak éppen nem tekinthetők. Így lenne ez az oroszországi zsidókkal, s e meggyőződésben lehet ismételni, hogy azok megtelepedése hazánkban nemzetiségi tekintetből is meggátlandó.

Ezt kell kívánni kulturális szempontból is. Hazánk csak úgy lehet erős, hatalmas állammá, csak úgy maradhat fenn az európai államok közt, ha a jelen század utóbbi évtizedeiben elért fényes eredménnyel törekszik továbbra is a művelt nyugati államok kultúrájának nivójára emelkedni. S mert a szellemi előhaladásra a bevándorlók képesnek nem tarthatók, s mert még ha e vélemény megcáfoltatnék is, azon meggyőződésben, hogy hazánkban a kultúrát nem szabad átvenni egy idegen államtól, hanem teremtenie kell egy nemzeti géniuszunkkal megegyező magyar kultúrát, s mert a bevándorlók magyarokká nem lesznek, közművelődési szempontból is kizárandók az oroszországi zsidók. Nem hallgatható el végre az a feletti aggodalom sem, hogy a tömeges bevándorlások elégedetlenségre, méltó felháborodásra vezethetnek, s hogy az ingerültség nyílt kifejezése, s ez által belnyugalmunk megzavarása is előfordulhat.

Ezen, s a többi felhozott körülményeket figyelembe véve, az állandó választmány az oroszországi zsidók bevándorlásának nem korlátozása s megtelepedésének bizonyos feltételekhez leendő kötése iránt, mint ezt Szatmár megye közönsége tette, hanem a bevándorlások megakadályozása s a már bevándoroltaknak az országból kiutasítása iránt az országgyűlés képviselőházához indokolt felterjesztés intézését a t. közgyűlésnek melegen ajánlja.

Az állandó választmány véleménye elfogadtatván, az abban felhozott indokoknál fogva az oroszországi alattvalók bevándorlásának megakadályozása s a már

bevándorolt családok megtelepedésének megtiltása iránt az országgyűlés képviselőházához kérvény intézése elhatároztatik. Az állandó választmány jelentése levéltárba tétetni rendeltetik.¹³⁶

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tehát a fenti állásfoglalást tette közzé, aminek indoklásában látható, hogy magáévá tette az antiszemita mozgalom néhány alaptézisét. Egyfelől, hogy a zsidók kihasználva a magyar nép tudatlanságát ügyeskedésükkel „munka nélkül is kezükre játszanák a javakat”, s különösen a földbirtokot. Másfelől tényként kezelte, hogy a bevándorló ortodox zsidók képtelenek az asszimilációra, s ezzel tovább rontják a soknemzetiségű Magyarország statisztikáját. S végül nagyon érdekes a vázolt kulturális koncepciója, amely szerint a magyar nemzetnek nem átvennie kell a kultúrát a Nyugattól, hanem teremtenie kell egy a „nemzeti géniuszunkkal megegyező magyar kultúrát”, s ezen keresztül kell elérnie a nyugati államok fejlettségi fokát. Mindezt radikálisabb álláspontot elfoglalva, nemcsak a bevándorlás teljes megakadályozását kérte a képviselőháztól, hanem az eddig érkezett zsidók kiutasítását is.

A kérvényezési mozgalom mellett az antiszemita mozgalom is fokozta tevékenységét. Ahogy a hivatalos jelentésekből kiderül, ez elsősorban röplapterjesztésben és különböző sajtótermékek népszerűsítésében merült ki. Ezek az egy irányba mutató folyamatok természetesen egyre veszélyesebb közelségbe hozták a már addig megfigyelhető fizikai atrocitások fokozódását, ösztönözték a szegényebb, tudatlanabb tömegek agresszióra való hajlandóságát. Ezt ismerte fel a kormányzat, ezért Tisza Kálmán is cselekvésre szánta el magát.

A kormány, érzékelve a veszélyt, amit az antiszemita izgatás jelent, az 1882. június 28-i minisztertanácsi értekezleten felhatalmazást kért, hogy „azon antiszemitikus irányban izgató nyomtatványokat, melyekkel az ország egy idő óta elárasztatik, az ország belső nyugalmanak megóvása érdekében a főügyészség felszólítása alapján rendőrileg lefoglaltathassa”.¹³⁷ Ez az 1867 óta megszokott és megbecsült szólás- és sajtószabadságot némileg korlátozó lépés azonban nem nyerte el az ország egész közvéleményének a szimpátiáját, s Heves megye azonnal hangot is adott ennek:

¹³⁶ MNL PML IV. 403a. PPSK Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek, 1882. június 6.

¹³⁷ MNL OL K 27. 1882. június 28. A minisztertanács jegyzőkönyve, 14. p.

A Heves megyei kérvény

Mélyen tisztelt képviselőház!

A magyar kir. belügyminiszter folyó évi július 1-én 2355. eln. sz. alatt kelt s az ország törvényhatóságaihoz intézett körrendeletével, az ország keresztény vallású lakosait a zsidóság ellen gyűlöletre, sőt tetteles támadásra izgató nyomtatványoknak s ezek közt a „Tisza-eszlárí vértanú-leány s az óhitű zsidók” című röpiratnak terjesztését és elárusítását a rendőri közegek által megakadályoztatni, az eladásra szánt példányokat lefoglaltatni s azokat a törvényes megtorlás céljából teendő további intézkedés végett felterjeszteni rendelé.

Mi nem kívánjuk jelenleg vizsgálat alá venni, hogy a miniszteri rendeletben megnevezett nyomtatványok törvénybe ütköznek-e? S azok előleges lefoglalására törvényes ok forog-e fenn? Mert mindkét kérdésre igennel felelve is csak azon következtetésre, csak azon meggyőződésre jutunk, melynek törvényhatósági állásunkból kifolyó kötelességünknek tartjuk kifejezést adni, hogy t. i. a törvénybe ütköző nyomtatványok lefoglalásának – jobban mondva, vagyis törvényesebben kifejezve, zár alá vételének nem az a törvényes módja és formája van, mely a miniszteri rendeletben előszabva és meghagyva van. Nem szükséges ezt a mélyen tisztelt képviselőház előtt bővebben fejtegetnünk, elég csak az előleges vizsgálatot eltörölő s a sajtó szabadságát megalapító 1848. évi XVIII. t. cikk 22. §-ára hivatkoznunk, mely ekképpen szól: »A bűnvizsgáló bíró a vád feladása után a nyomtatványokat vagy metszvényeket, ha szükségesnek ítéli, tüstént zár alá veheti, mely eljárásról rendes jegyzőkönyvet készít. Ha a vád alól a bepanaszlott feloldatik, a lezárottakat a vizsgáló bíró köteles 200 forint büntetés terhe alatt azonnal kiadni.« Kitűnik innen, hogy a törvénybe ütköző s izgató voltuknál fogva veszedelmes nyomtatványok lefoglalása, illetőleg zár alá vétele törvényesen csak bírói végzéssel s nem kormányrendelettel, nem közigazgatási intézkedés folytán eszközölhető. Kétségtelen tehát, hogy a belügyminiszteri körrendelet, mely ez ügyben közigazgatási úton intézkedik s a vizsgáló bíró által még zár alá vétetni nem rendelt nyomtatványok lefoglalását rendeli el, sérelmet ejt a törvényen, törvényeink egyik legfontosabbikán, a sajtószabadságnak, a szabadságok szabadságának s a szabadságok egyik legfőbb biztosítékának törvényén, melyet minden nemzet egész erejével siet oltalmazni minden illetéktelen beavatkozástól, mert a ma elnézett – bármily okból történő s bármely csekély mérvű túllépése a törvényes korlátoknak holnap már precedenst alkothat nagyobbra – s ily módon a törvény a gyakorlatban értelmét és hatályát veszthetné.

Hivatalos tisztelettel kérjük tehát a mélyen tisztelt képviselőházat, hogy e törvénysértésért a m. kir. belügyminisztert felelősségre vonni s az iránt, hogy hasonló törvénysértések ezentúl el ne követtessenek, törvényhozói hatalmával kellőleg intézkedni méltóztassék.

Kelt Egerben, 1882. július hó 24-én tartott rendes évnegyedes bizottsági közgyűlésünkben.

Heves megye közönsége nevében: Majzik Victor s. k. alispán.¹³⁸

Heves megye tehát nemcsak tiltakozott a rendelet ellen, de egyenesen Tisza Kálmán felelősségre vonását követelte. Ezek a vármegyei állásfoglalások megnehezítették a kormány fellépését az antiszemita ellen, s egyben, bár nem ez volt a céljuk, de megkönnyítették az antiszemita szervezkedését.

Az eddigi szakirodalom ezeket a kérvényeket és feliratokat úgy kezelte, hogy azok mögött Istóczy és az antiszemita álltak, ez azonban súlyos félreértelmezés.¹³⁹ Rosszul értékeli Istóczyék befolyását, aki azt képzei, hogy egy megyei törvényhatóság állásfoglalására az antiszemita mozgalomnak ilyen befolyása lett volna. Ezek a törvényhatósági állásfoglalások az ország közjogi és pártpolitikai struktúrájából következtek, hiszen a kormány hatalmának növelése ellen az ellenzékben lévő függetlenségi érzelműek tiltakoztak, s csak egy részük – mint a vasvári és a tapolcai kérvény – volt a kialakult antiszemita közhangulat terméke.

¹³⁸ *Képviselőházi Napló*, 1882. november 25. KN 1881–1885. VII. kötet, 248. p.

¹³⁹ „Istóczyék buzgón követték németországi elbarátaik példáját, rövid két esztendő alatt négy kérvény benyújtásában volt közvetlen vagy közvetett szerepük.” Kubinszky 1976. 133. p. vagy Rácskay 1987. 553. p. A négy közül egyedül a vasvári és a tapolcai kérvény beadásában volt szerepe Istóczyéknak, de ezek esetében is figyelemre méltó az alsópapság jelentős támogatása, amely nélkül az akciók nem valósulhattak volna meg.

A tapolcai kérvény és parlamenti vitája

1882 augusztusában¹⁴⁰ újabb kérvény híre járta be a sajtót. Ez is az antiszemita mozgalomhoz kötődött, a szervezésében részt vett a *12 röpirat* állandó szerzője, a balatonfüredi birtokos, egyben balatoni hajóskapitány Keöc József is. Az akció kezdeményezője azonban nem ő, hanem Vadnay Andor zánkai földbirtokos volt. Már a meghívóban jelezték az összejövétel célját: kérvényt nyújtani be az országgyűléshez a zsidó emancipáció eltörlése végett. A tapolcai választókerületben körözött meghívót mintegy harminc aláíró jegyezte, felerészben egyházi személyek, plébánosok és – mivel a választókerület nem volt tisztán katolikus – református lelkészek. A többiek a helyi notabilitás tagjai voltak, földbirtokosok, ügyvédek, valamint egy gazdatiszt és a körjegyző. Ha a térképen megnézzük a tapolcai régiót, azt láthatjuk, hogy akárcsak a vasvári kérvény esetében, itt is csaknem minden község plébánosa részt vett az akcióban. A kérvény szövege a következőképpen hangzott:

Mélyen tisztelt képviselőház!

Alólfrottak, mint a magyar nemzet fiai, mielőtt alábbi kérelmünket előterjesztenők, nehogy eljárásunk hamis szemüvegen át tekintessék, hangsúlyozni óhajtjuk azt, hogy mi a magyar szent korona területén minden közintézkedést, a felséges urunk királyunk által szentesített törvényektől az utolsó községi előljáró hivatalos meghagyásáig, első sorban a magyar nemzeti érdek szempontjából fogunk fel, és előnyös vagy hátrányos volta felett e szerint ítélünk. Magyar nemzeti jellegünknek megőrzésére, a maga eredetisége és önállóságában, amely örömmel áldozzuk fel saját gyermekeink százezreinek vérét, épp oly habozás nélkül tesszük ki magunkat még annak is, hogy ellenségeink a világszabadság és humanizmus zászlói alól fejünkre zúdítsák a vallási türelmetlenség és keleties barbarizmus méltatlan vádjait. Kérelmünket a következőkben adjuk elő:

¹⁴⁰ A gyűlés 1882. július 31-én volt, de a sajtóban természetesen másnaptól jelentek meg a híradások.

Mondja ki határozatilag a tisztelt képviselőház, hogy:

1) Miután egy államban ésszerűleg csak egy társadalom képzelhető, a zsidó népfaj pedig hazánkban éppen társadalmilag egészen elkülönült elemet képez; mint-hogy továbbá arra, hogy a zsidó népfaj társadalmunk keretén belül helyet foglalhasson, avagy ahhoz csak közeledjék is, mindaddig kilátásunk sem lehet, valameddig hitágazataiban a keresztyének előtt nemcsak gyűlöletes, de őket megalázó tisztátalansági tant fenntartja: ezeknél fogva az 1867. XVII. t. cikket, mely a zsidó néposztálynak hazánkban teljes és feltétlen állampolgári jogokat engedett, mint elhibázottat visszavonni szükségesnek tartja.

2) Minthogy öntudatos léttel bíró állam nem tűrheti el azt, hogy polgárai közt a közös jogrend alapját képező jogérzületnek egysége többféle és egymástól eltérő morálnak a tanítása által zavartassék meg; a zsidó néposztály kezén a felekezeti elkülönült oktatás és nevelés joga addig sem hagyható meg, mígnem a törvényhozás az eltörölendő 1867. XVII. t. cikket egy új, a keresztyén erkölcsiség és magyar nemzeti érdekeknek megfelelővel helyettesítheti.

3) Miután hazánk nyomasztó gazdasági viszonyai mellett, a nemzeti erőnk alapját képező földbirtokos osztály szemmel láthatólag fogyásnak indult, és helyét mind nagyobb mérvben a zsidó népfaj kezdi elfoglalni, melytől, mint társadalmilag és erkölcsiiben különálló népfajtól hazafiságot csak várnunk sem lehet: e ténnyel szemben a nemzeti önfenntartás kötelessége parancsolja, hogy a zsidó faj Magyarországon az ingatlan vagyon szerezhetése és bírhatásától eltiltassék.¹⁴¹

A kérvény azért is érdekes, mert a szövegében egy új szempont is felmerült. Főbb felvetései még olyan régi sérelmeket tartalmaztak, hogy a zsidók elkülönült entitást képeznek a társadalmon belül, továbbá, hogy „a nemzeti erőnk alapját képező földbirtokos osztály” helyét a zsidók kezdik elfoglalni. A szövegben azonban radikális kijelentések is találhatók, így például tényként kezeli a zsidók szemléletét, a „tisztátalansági tant”, amely szerint – ahogy ezt az egyik felszólaló plébános megfogalmazta:

„vallási elveinél fogva csak saját fajtát tartja Isten népének, bennünket pedig tisztátalan állatoknak tekint; ki hitelvei szerint a keresztyének ártani, őt csálni, üldözni, kifosztani, Istennek tetsző dolognak tartja, kinek csak a zsidó felebarátja, a keresztyén pedig csak tárgy, állat, mely iránt semmi erkölcsi kötelezettsége nincsen”.

Ugyancsak ide sorolható a zsidóság vagyontól való megfosztásának gondolata is, amelyet a kérvény tartalmaz. Ilyen radikális követelést eddig nem fogalmaztak meg.

¹⁴¹ *12 röpirat*, 1882. augusztus 15. 12–13. p.

A tapolcai akció gyakorlatilag a vasvári kérvényhez hasonló kezdeményezés volt, abban viszont különbözött, hogy a szervezők ezúttal bevonták a választópolgárokat is. Ez egyrészt a részvételükkel lezajlott gyűlés megtartásában nyilvánult meg, másrészt abban, hogy alá írták a kérvényt, amely így 2174 választópolgár aláírásával került az országgyűlés elé.¹⁴²

A július 31-én tartott gyűlésen Vadnay Andor beszédében a magyarhoz teljesen hasonlórú lengyelek példáján körvonalazta azt a veszélyt, amely szerinte Magyarországot is fenyegeti. E szerint

„a köznép és alsóbb nemesség jószívű, vendégszerető s szépen kiválik nyílt lelkülete s vallása és nemzetébe helyezett büszkesége által; főpapjai és mágánasai lovagiasságban pedig felette állanak a világ bármely nemzete arisztokráciájának”.¹⁴³

Ez a lengyel nemzet áll most a megsemmisülés szélén, mert tétlenül nézte,

„hogy az ország vagyonának értékesebb része beköltözött zsidók kezére szálljon: a nemeslelkű, nemzete szabadságáért lelkesedni tudó lengyeléről, a világpolgári (kozopolita), hazát nem ismerő zsidóéra. A lengyel földbirtokos osztály, – mely ott valamint nálunk, a nemzeti erőnek alapját képezte, – napjainkban már vagyonából kifosztva, a zsidók cselédjeivé vált, és a verejték, mellyel kenyéréért a zsidóknak adózik, valamint jövőjének reménytelen volta, lelkét is annyira szolgálává tették, hogy szabadságról és nemzeti önállóságról többé álmodni sem képes.”

Beszédében visszatérő elem volt az eltérő nemzeti karakterre hivatkozás, „a pénzzel bánni tudó zsidó” és „a rosszul számító és hiszékeny magyar” szembeállítása, s az előbbi felülkerekedése miatt a lengyel népet is kiforgatták „nemzeti jelleméből”. Vadnay szerint a magyar törvényhozásnak nem az „európai kultúrára” kellene hivatkozni, hanem a magyar „speciális viszonyaink és nemzeti érdekeink felismerésére” kellene fordítani figyelmét és eltörölni a zsidó emancipációt. Ellentétbe állította a szabadság elvét és a magyar nemzeti érdekeket, természetesen az utóbbi prioritásával:

„indíthatná-e az *általános* szabadság érdeke a *magyar nemzeti* államot arra, hogy fiai között megtűnjön, s mi több: felettük uralomra segítsen egy bizonyos néposztályt, mely statust in statu képez, és amely azt, a mi mindnyájunk előtt legdrágább: nemzeti egységünket támadja meg”.

¹⁴² KN 1881–1884. IX. kötet, 162. p. 1883. január 22.

¹⁴³ 12 *röpirat*, 1882. augusztus 15. 1–13. p. A tapolcai összejevetel.

Beszéde végén azonban egy megengedő kitétele is tett. E szerint a „a beolvadás útján lévő zsidó elemet” be lehetne fogadni, ezzel szemben az „elkülönültet a nemzeti létből” egészen ki kell zárni.

A másik felszólaló Jakab Károly zalacsicsói esperes-plébános volt. Ő történelmi perspektívába helyezte a magyarországi zsidókérdést, amelynek lényege, hogy a feudális rend megszűnésével és a polgári társadalom kialakulásával a magyar társadalom egy része rosszabb helyzetbe került, mert „a hajdani jobbágy” megszabadult az urasági terhektől, de „nagyreszt földönfutó hazájában, fehér rabszolgája a zsidónak”, s „a keresztény munkás és cselédnek, különösen zsidó gazdaságokban ünnepe és vasárnapja sincs már”.

A törvény előtti egyenlőség sem igaz, „mert a zsidóság nem akar egyenlő lenni. Különvált kasztot képez, a produktív munkára nem hajlandó”, s a keresztényt alacsonyabb rendű fajnak tartja. Eltűnt „a nemzet-alkotó és fönttartó elem: a középbirtokos osztály” is, a megyék viriliseinek névsorai tele vannak zsidókkal, akik nem lesznek „szükség idején a hazának védbástyái, nemzeti érdekeink harcosai”. A plébános szerint egy zsidó soha nem lesz igazi magyarrá, még ha „jeruzsálemi András alatt vándorolt ide őse”, akkor se.

„A zsidót hazájához, szülőföldéhez vonzalom, lelkesülés nem köti soha. Ha kiszípolozta a falu népét, a közelében levő városba hurcolkodik; ha itt kevés már a geschäftelési tér, a fővárosba vagy idegen országba költözködik. Ily népfaj államalkotó elemet nem fog képezni soha.”

A plébános végül beszédében indokolta az előterjesztést az általános emancipáció visszavonásáról, amely szerint:

„Minthogy az egyenjogúsítás ideje óta hazánkban általános a tapasztalat, hogy a zsidóság szorosan összetartva, a vele megosztott jogokat az államalkotó keresztény népek ravasz kifosztására, a keresztény elemnek minden térről kiszorítására használta fel. Minthogy törvényes vizsgálat útján is kiderítve lett, és valónak bizonyult az, hogy az államalkotó keresztény népfajok ellen, vak dühökben fanatikus vallási áldozatokra keresztény vért ontani nem irtóznak.”

A kérvény parlamenti tárgyalása előtt a Függetlenségi Párt parlamenti frakciója értekezleten tárgyalta meg a kérdést és tisztázni akarta az álláspontját. Három irányzat alakult ki az ügyben. Az első Mocsáry Lajos és Ugron Gábor képviselte, e szerint a kormánnyal és kormánypárttal egyetértve, elutasítják a kérvényt, mert az emancipációs törvény és a jogegyenlőség minden körülmény között fenntartandó, sőt ezt egyenesen pártkérdésnek is tekintik. Nézetük szerint ez nem más,

„mint ami a párt részéről minden alkalommal következetesen kimondatott, összhangzásban minden a szabadságért küzdő pártoknak a nyilatkozatával [...] hogy a jogegyenlőség elvét szentnek és sérthetetlennek tartja, s ennek megtagadását magának a párt megtagadásának tekinti”.¹⁴⁴

A másik irányt Herman Ottó képviselte, aki saját határozati javaslattal állt elő. Ő az emancipációs törvény fenntartását és a polgári házasság hivatalos bevezetését javasolta, de azt a zsidók által teljesítendő, néhány feltételhez kötötte volna. Ezek a következőket tartalmazták: a zsidók tartsanak egyházi összejövetelt abból a célból, hogy tisztázzák vallási tanaikat és előírásaikat, ezeket „érthető nyelven fogalmazzák meg” és hozzák nyilvánosságra, természetesen magyar nyelven. Egyházi oktatóiknak legyen meg a megfelelő iskolai végzettsége, akkreditációja és végül ki kívánta kötni, hogy mindezek a jogok „idegen zsidóknak 30 évig ne engedélyeztessenek”.¹⁴⁵ Ezt a határozati javaslatot Herman a parlamenti vitában akarta előterjeszteni.

Végül a párt harmadik irányzatát azok képviselték, akik a kérvényt és Istóczy Győző álláspontját támogatták, vagyis a párton belül kialakult egy antiszemita frakció, amelyet a következők alkottak: Ónody Géza, Simonyi Iván, Szalay Imre, Széll György, Szerémi Odeschalchi Artúr és Békássy Gyula. Ők a pártértekezleten nem foglaltak álláspontjukat (többen nem is vettek részt azon), utána viszont nyilatkozatot adtak ki, amelyben leszögezték, hogy a kérdésben a frakcióértekezlet nem hozhat semmilyen pártprogramot érintő döntést, ehhez csak az országos pártgyűlésnek van joga, és elutasítják a Mocsáry–Ugron-féle javaslatot. Tiltakoztak az ellen, hogy a parlamenti frakció tagjai akarják eldönteni, hogy egy politikai álláspont ellenkezik-e a párt alapelveivel és ez alapján akarjanak eltávolítani egyeseket a pártból. A Függetlenségi Pártban tehát nem sikerült egységes álláspontot kialakítani, a zsidókérdés repedéseket hozott létre.

Az országgyűlés 1883. január 22-én kezdte el tárgyalni a kérvényt „szorongásig telt ház és karzat” előtt.¹⁴⁶ Az előadó, Berzeviczy Albert előterjesztette a bizottsági véleményt, amely szerint a kérvényben foglaltakat „a ház figyelembe vehetőknek nem találja, s e felől a kérvényezőket [...] értesíti.” Indoklásában csak arra szorítkozott, hogy hangsúlyozza a hasonlóságot a vasvári kérvényhez, és az annak elutasításában szerepet játszó érveket. Az egyetlen különbséget Berzeviczy szerint „az azóta történt események” jelenthetik, amellyel nyilvánvalóan arra

¹⁴⁴ *Függetlenség*, 1883. január 22.

¹⁴⁵ *Függetlenség*, 1883. január 20.

¹⁴⁶ *Függetlenség*, 1883. január 23.

célzott, hogy a kérvény támogatói a tiszaezlári ügyet fogják érvként felhozni. E felett azonban a bíróságnak van joga döntenie és nem az országgyűlésnek.

„Nem alkotmányos eljárás a bíró ítéletének elébevágni és a bírakat eljárásukban akárminemű terrorizmus által befolyásolni akarni és nem humánus, nem a 19-ik század szellemével megegyező eljárás, egyesek állítólagos, be sem bizonyított bűnéért egy egész vallásfelekezetet támadni meg.”¹⁴⁷

Az első hozzászóló az előterjesztő Istóczy Győző volt. Ő is hangsúlyozta, hogy a vasvári kérvénynél már elmondott, támogató érveket ezúttal nem kívánja megismételni, csak az „új szempontokat” mutatja be. Bejelentette továbbá, hogy a vita folyamán nem lesz egyedül, aki „az antiszemita álláspontot védelmezi”. Fejtegetését ezúttal a „manchesteri teória” kárhóztatásával kezdte, majd rátért a zsidók magyarosodásának ügyére, újra a fajbiológia területére merészkedve. Szerinte azzal, hogy a zsidók magyar anyanyelvűvé váltak, még nem magyarosodtak el, mert

„nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon történelmi tényt, hogy a zsidóságnál a nyelv abszolúte nem határoz, mert neki sohasem volt eredeti nemzeti nyelve”,

csak mindig felvette annak a népnek a nyelvét, akik között élt. Az áttért zsidók két-három generáció után is

„nem a magyar, hanem a zsidó családi tradíciókat tekintik mérvadónak hozzátartozásuk meghatározásánál”.

Istóczy szerint

„a zsidóság a legeslegkonstansabb fehér emberfaj; s valamint annak fizikai típusát rendszerint bármily gyakori keresztezés se tudja generációkon át se átváltoztatni: úgy a zsidó szellem is dominálni szokott az utódokban.”

A keresztény magyarság és a zsidók összeolvadásából azután

„egy új uralkodó kaszt, egy új arisztokrácia fejlődik ki, amely az állami és társadalmi hatalmat napról napra mind nagyobb mérvben ragadja magához s ez az új arisz-

¹⁴⁷ KN 1881–1884. IX. kötet, 162–192. p 1883. január 22–23. és 275–307. p. 1883. január 27–28.

tokrácia, ez az új uralkodó kaszt áll a zsidókból és a zsidókkal rokonságban álló magyarokból.”

Ez a folyamat játszódik le Magyarországon, ami ellen védekezni kell, az országgyűlés feladata, hogy törvényt alkosson vagy módosítson. S ez a felismerés nem „istóczyzmus” többé – szögezte le – mivel azt a magyar társadalom többsége már a magáévá tette.

A zsidókérdés megoldását tehát nem jelentheti az összeolvadás, mert akkor a magyarság húzza a rövidebbet.

„A végmegoldásra az első lépés a status quo ante visszaállítása, vagyis az emancipáció visszavétele”, [mert] „csakis ezen az úton nyeri ismét vissza a magyar nemzet azon őt elévületlen történelmi jogainál fogva megillető hatalmi túlsúlyt, amelyet a zsidóság 1867. óta kicsavart kezeiből s amely ismét visszanyert hatalmi túlsúly fogja egyedül képessé tenni a nemzetet a zsidókérdés végleges radikális megoldására.”

Istóczy ezért a tapolcai kérvény bizottsági javaslatával szemben eltérő határozati javaslatot nyújtott be, amely szerint az országgyűlés felszólítja a kormányt az emancipációs törvény felülvizsgálatára és a visszavonására vonatkozó törvényjavaslat előterjesztésére. A javaslatot a következő képviselők terjesztették be: Istóczy, Ónody Géza, Széll György, Szentiványi Árpád, Szalay Imre, Lázár Lajos, Simonyi Iván, Meszlényi Lajos és Szerémi Odeschalchi Artúr.

A kérvény tárgyalása több napon át zajlott, s szombaton is folyt. A második tárgyalási nap első hozzászólója Mocsáry Lajos volt, aki a korábbi pártértekezleten már megismert álláspontját ismertette. Ő éppen ellenkezőleg, az emancipáció teljessé tétele mellett érvelt, ami szerinte a polgári házasság bevezetésével valósul meg, ezzel végérvényesen ledől minden válaszfal zsidó és nemzsidó között, s maga a zsidóság is fel fog hagyni a „vallásbeli szögletességeivel”. A keresztények pedig tanulhatnak a zsidóktól „kitartó munkásságot, szívósságot”, hiszen a zsidók is ennek köszönhetik boldogulásukat. Érdekes vitába keveredett Istóczyval, amikor azt fejtegette, hogy az antiszemita által javasolt megoldás, az emancipáció megszüntetése mennyiben oldaná meg a zsidókérdést. Hiszen akkor minden maradna a régiben, csak éppen jogilag is megerősítve. Ekkor Istóczy közbeszólt, hogy az emancipáció megszüntetése csak az első lépés lenne. Ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy az antiszemita program valójában, eddig ki nem fejtett módon, a zsidóság további, hosszú távú jogfosztását és ki tudja, még mit tartalmaz!

Ezután Irányi Dániel következett, aki hosszú beszédben a tőle a kérdésben korábban megszokott érveléssel vágott neki a témának. Végigtekintett a történelmen, a zsidókat érintő törvényeken, s részletesen kitért az 1848/49-es esemé-

nyekre, valamint az emancipációs törvényre. Nézete szerint a Szegeden, 1849. július 28-án elfogadott (de már érvénybe lépni nem tudó) törvény a kereszténység és a felebaráti szeretet nagy ünnepe volt.

Egyetértve Mocsáry Lajossal, hangsúlyozta, hogy nem kívánja a zsidók hibáit mentegetni, tisztában van vele, hogy milyen problémák adódnak a tevékenységükből, de ezt a „két ezredév óta tartó jogtalan és megvetett” helyzetük eredményezte, „melyben sínylődtek, kizárva nemcsak a politikai jogokból, hanem a legtöbb polgári jog gyakorlatából is, kirekesztve a tisztességesebb kereseti ágakból”. Ezt az emancipáció eltörlése csak súlyosbítaná, míg a polgári házasság bevezetése az utolsó akadályt is eltörölheti a teljes beolvadás és a tisztas polgári megélhetés útjából. „A szolgaság nem javítja, a szolgaság elkorcsosítja az erkölcsöket.”

Végül utalt rá, hogy az esetleges jogmegvonás milyen következményekkel járna, a vagyonos zsidók kiköltöznének az országból, ez tőkekivonással is járna, az itt maradottak pedig ismét csak spekulációból és a törvényesség határán lévő tevékenységekből lennének kénytelenek megélni.

Verhovay Gyula következett ezután, s beszéde példája, sőt magyarázata annak a folyamatnak, ahogy a magyar liberalizmus szembekerült a nacionalizmusnak azzal a formájával, amely uralkodóvá vált Magyarországon. Szerinte a liberalizmusnak három formája létezik. A frázisos vagy „torokliberalizmus”, amikor az illető szövegeket hangoztat a népszerűség érdekében, de ebben alig van ideológiai tartalom. A másik a doktriner liberalizmus, amelyet Verhovay szerint a bizottsági javaslat támogatói képviselnek, amely elkötelezetten képviseli a liberális elveket, de nem számol a magyar valósággal, amibe ezek nem illeszkednek, így ezzel ezek a személyek elárulói lesznek a magyar társadalomnak, mert nem képviselik az érdekeit. A harmadik a zsidó liberalizmus, amely csak akkor és ott képviseli a liberális eszméket, ahol a zsidóknak az kedvez. Gazdasági téren ez nem más, mint „szédelgés”, nem a szabad piac szabályai határozzák meg a gazdasági folyamatokat, hanem a zsidó visszaélések.

Mindezek után előterjesztette korábban már ismertetett határozati javaslatát, amely több pontban is egyezett Herman Ottó előterjesztésével, s ahhoz hasonlóan, átmenetet képezett a szélsőséges, Istóczy-féle álláspont és a liberális, minden kérdésfelvetést elutasító álláspont között. Két pontja azonban mindenképpen újdonságnak tekinthető és új irány kijelölését is jelezte. Ez a birtokvédelem törvénybe iktatása és a váltóképesség megszorítása volt, ami elsősorban a kis- és középbirtokosok védelmét szolgálta. Verhovay a lapjában is igyekezett álláspontját tisztázni, leszögezve, hogy

„az emancipációról szóló törvény revíziója [...] nem a mi programunk. A revízió ügye igen tág fogalom [...] amellelt, hogy egy közjogilag megállapított nagy elvet aláás,

gyakorlatilag kétségűs eredményekhez vezet. A mi programunkat bizonyos gyakorlati intézkedések és törvények meghozatala képezi, a gyöngébb társadalmi erők megvédése a vallási elszigeteltség és pénz hatalom veszedelmes erőivel szemben.”¹⁴⁸

Előterjesztését esetében is több képviselő írta alá, köztük Ónody Géza, Szalay Imre és Békássy Gyula. Ezeknek a támogató aláírásoknak azonban csupán taktikai jelentősége volt, ugyanis abban az esetben, ha egy képviselő határozati javaslatot terjesztett be és azt legalább tíz képviselő aláírta, a házszabályok szerint az övé volt az utolsó szó, a zárszó joga. Ez sokat nyomhatott a latban, hiszen ezután rögtön a szavazás következett és az ingadozó képviselőket befolyásolni lehetett vele. (A tapolcai kérvényt Istóczy csak kilenc képviselővel tudta aláírni, így elesett ettől a lehetőségtől.)

Verhovay felszólalása után Jókai Mór következett, aki tulajdonképpen nem tett mást, mint az Irányi által elmondott beszédet és érvrendszert nagy derűtséget keltve, humoros formában adta elő, s igyekezett gúny tárgyává tenni az antiszemita álláspontokat. (Közölte például, hogy a középkorban a zsidóellenes pogromok a vallás jegyében, a megváltóért zajlottak, most már csak a váltóért.) Az az érve azonban elgondolkodtató lehetett, amikor a *Talmud*-ból vett antiszemita értelmezésekre azt válaszolta, hogy ha valaki megnézi a magyar *Corpus Jurist*,

„s azután reánk olvasná belőle, hogy Magyarországon, aki a hűtlenségen kapott feleséget megöli, azt büntetlenül teheti; hogy a tolvajnak a szemét büntetésből kiszúróják; hogy ha egy nemes ember a szolgáját elveszi, akkor mind a kettőt összekötik szalmakötéllel, kiviszik a vásárra és eladják; és hogy a lutheránusokat megégetik”,

ezekből azt szűrheti le, hogy micsoda egy barbár nép a magyar. Beszédének vitatható pontja volt azonban, amikor közölte, hogy a magyar nép már két szemita fajt is asszimilált: a kunokat és az örményeket. Ezt az okfejtését aztán az antiszemita lapok előszeretettel tették gúny tárgyává.

Ezután Ónody Géza következett. Beszéde elején jelezte, hogy mint függetlenségi képviselő szól hozzá, s saját párttársainak azt a nézetét kívánja cáfolni, hogy az emancipáció eltörlése a jogegyenlőségen esett csorba lenne. Szerinte az olyan jogegyenlőség nem egyenlőség, ahol az egyik társadalmi csoport

„az uzsora, a csalás, hamis eskü és a talmud morálja által megengedett minden kigondolható furfang és ravaszság eszközeivel napról napra folyton”

¹⁴⁸ *Függetlenség*, 1883. január 23.

tönkretesz egy másik társadalmi csoportot. A jogegyenlőség nem érvényesül az országban más területen sem, mivel az antiszemiták ellen a hatóságok felépnek, ugyanakkor az antiszemiták ellen írott „szennyirodalom” büntetlenül burjánzik. Szerinte az egész érvrendszer mögött szó sincs a jogegyenlőség védelméről, a kormány azért védi a zsidókat, mert jelentős választói csoportot alkotnak és egységesen a kormánypártra szavaznak. Ónody ezzel az érveléssel nyilván a párttársait próbálta meg befolyásolni, hogy ne támogassák a kormánypárti javaslatot, mert ezzel annak politikai érdekeit is támogatják. Közölte, hogy támogatja a tapolcai kérvényt, s ha azt nem fogadja el a Ház, akkor Verhovay Gyula javaslatát is.

Ezután Herman Ottó felszólalása következett, aki megkísérelte a zsidókérdést elhelyezni a korabeli Magyarország viszonyai közepette. Szerinte nagyon súlyos a helyzet, mert az eleve zsidóellenes beállítottságú magyar társadalom a tiszaezlári per hatására jelentősen tovább radikalizálódott

„mert az megérintette a nép vallásos érzületét és ha van valami, a mivel tartósan lehet hatni a magyarra, akkor vallásos érzelmének megbolygatása minden bizonynyal az”.

Szerinte hisztérikus légkör uralkodik a magyar társadalomban, különösen az alsóbb rétegekben, ami bármelyik pillanatban robbanással fenyeget. Ezért erre a helyzetre megoldást kell találni. Ő a jogegyenlőség talaján áll, ez megkérdőjelezhetetlen:

„az emberi jogokat az embertől megtagadni nem szabad, legyen az zsidó, legyen az néger, legyen az bárki a világon”.

Herman Ottó szerint a zsidó és keresztény társadalom közötti ellentét három fő okra vezethető vissza. Az első, hogy a zsidóság a Mózes öt könyvében lefektetett elvek szerint él évezredek óta, amelynek egyik legfőbb parancsa, hogy a zsidóság ne keveredjen más fajokkal. Ez annyira beidegződött a zsidóságba, hogy megnehezíti az asszimilációt, s a zsidóság állandó elkülönüléséhez vezet, amiből aztán a többi konfliktus következik. A másik probléma az ortodox zsidóság vallási fanatizmusa, ami elsősorban a tudatlanságból fakad. A szegény ortodox zsidók között tanító egyházi személyek, a „Vorbeter”-ek, belenevelik ezt a fanatizmust a híveikbe. A harmadik probléma pedig az, hogy ha még utóbbiakban nincs is semmi rosszindulat vagy gonoszság, a nemzsidó népek semmit sem értenek ezekből a számukra furcsa szokásokból és mindenfélét belemagyaráznak, ami aztán az ellentétek széles tárházát adja.

Ezért a zsidóságnak tisztázni kell vallási hitelveit, az azokkal járó szertartásokat és ezeket a nyilvánosság elé kell tárni. Herman Ottó javaslata ezen a ponton tehát tökéletesen egybevágott Verhovay Gyuláéval. Felszólította továbbá a zsidóságot, hogy szakítson azokkal a hitelvekkel, amelyek a modern állam keretei és a modern társadalom szokásai közé nem illeszkednek. Példának hozta, hogy az ortodox zsidók között is van olyan szélsőséges álláspont, amely ellensége az emancipációnak, mert az megbontja az egységes zsidóságot és elindítja az asszimiláció felé. Ez az irányzat annak örül, ha a zsidó kisebbség elnyomásban és üldözésben él, mert

„ahol emancipáció van, ott a zsidóságban meglazul a hithez való ragaszkodás, mert mindinkább kezdenek más idegenek közé elegyedni, holott ahol emancipáció nincs, ott a zsidóság rendkívül erős és Reb-Hillel felhívja híveit: íme tekintetek Oroszországra, hol a zsidóság teljesen el van nyomva, milyen erős ott a hit, milyen nagy ott az összetartás, hogy különbözik ott a zsidó szokásában, külsejében, eszejárásában a többi néptől.”

Herman szerint itt a két szélsőség összeér és ez az ortodox irányzat Istóczy Győzővel van egy állásponton. Végül közölte, hogy határozati javaslatát – amelyet korábban a függetlenségi pártértekezleten ismertetett, s most is röviden összefoglalt – nem terjeszti elő, mert bízik abban, hogy a zsidóság felismeri e lépések szükségességét és önmagától megteszi őket.

Ezután Tisza Kálmán kért szót, és Herman Ottó szavaira reagált. Szerinte minden joggal szemben ott van a kötelesség is, amely egyenlően vonatkozik mindenkire, nincs szükség egy társadalmi csoportra vonatkozóan különleges követelményeket megfogalmazni. Tisztában van azzal, hogy a zsidó vallásnak vannak idejétmúlt elemei, de ezeket nem kell törvényben vagy rendeletben szabályozni. Ugyancsak elismerte, hogy az országban probléma az uzsora és a kocsmáltatásban is sok a visszaélés, sőt még az igen „szabadelvű letelepedési rendszabályokat” is lehet, hogy módosítani kell, „de mindezt általánosságban, nem, mint antiszemita kérdést, hanem mint általános hazai kérdést” kell kezelni. A polgáriházasság-ügy törvényjavaslatát pedig, egyetértve a felszólalóval, minél előbb be fogják terjeszteni.

Ezután Szalay Imre hozzászólása következett, aki közölte, hogy ő a tapolcai kérvénnyel és az emancipáció eltörlésével nem ért egyet, csak Istóczy iránti szíveségből írta alá és azért, hogy lehetőség legyen ezt a kérdést „alaposan kibeszélni”. Viszont Verhovay javaslatát pártolja és támogatja. Védelmébe vette a kecskeméti esetet is, úgyis, mint annak szervezője és résztvevője. Szerinte a kecskeméti nem akarnak mást, mint Magyarország Ausztria ellenében: „vámsorompót

akarnak felállítani a zsidókkal szemben”. Szerinte Tisza Kálmán csak azért védi annyira a zsidókat, mert azok a választásokon mindig őt és pártját támogatják.

A másik dolog, amiért szerinte beszélni kell a zsidókérdésről, az az, hogy ők a vezetői a jelenlegi legveszélyesebb politikai mozgalomnak, a szocialista szervezkedésnek. „Ha körül tekintünk Magyarországon, azt fogjuk látni, hogy a szocializmust is zsidók mozdítják elő, két zsidó áll a szocialisták élén, Csillag és Frankl.”¹⁴⁹ Végül közölte még, hogy ő támogatja a polgári házasság behozatalát.

A szombaton folytatott parlamenti tárgyalás első felszólalója Simonyi Iván igen hosszú, kétórás beszédet mondott. Közölte, hogy őt már két zsidó ismerőse is felkérte komájának, így jól ismeri a zsidóságot, „tiszteletbeli zsidónak” tekinthető. Szerinte az Irányi, Mocsáry és Jókai által mondottak frázisok, amelyeken Magyarország tönkre fog menni. Ezekkel szemben a valóság egészen másképpen fest. Szerinte egy keresztény magyar fiatalnak, például az ő fiainak, megdöbbenően kevés lehetősége van a boldogulásra.

„Egészen másképp állana a dolog, ha a fiam zsidó lenne. Először is vérével örökölte volna az üzéri szellemet, tehát rendelkezne azon eszközzel, mellyel a mai nap leginkább lehet zöld ágra jutni. Ha nem lenne tőkéje, hitsorsosai neki azt olcsón rendelkezésére bocsátanák.”

Ezzel szemben a kisipar, ahol a keresztények dolgoznak, hanyatlik, a tanári, a hivatalnoki és más értelmiségi pályák pedig nincsenek megfizetve. Hasonló a helyzet a középbirtokos osztállyal is, amely szintén tönkremegy, bár maga is elismerte, hogy ennek a

„gentry maga az oka, mert a privilégium zsírján élt és nem tudja magát beletalálni az új viszonyokba, fényűző életet folytat”.

Ezután hosszan sorolta az ismert antiszemita vádakokat a zsidók ellen, valamint több korábban hangzott érveléssel, főként a Herman Ottó és a Jókai által mondatokkal vitatkozott. Ez utóbbinak a *Corpus Juris*-sal kapcsolatos megjegyzésére például azt válaszolta, hogy ha szerinte egy keresztény ma elkövet egy vallási indíttatású bűncselekményt, akkor őt a hatóságok megbüntetik, és a keresztény közvélemény is elítéli. Ha ugyanezt egy zsidó csinálja, akkor a zsidók mindent elkövetnek az ügy eltussolására és az illető felmentésére. Vitába szállt azokkal az érvekkel is, hogy a zsidók harcoltak a szabadságért, 1848/49-ben is. Szerinte

¹⁴⁹ Szalay valószínűleg Csillag Zsigmondra és Frankel Leóra gondolt, akik az 1880-ban létrejött Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőségi tagjai voltak.

a zsidók nem a szabadságért harcoltak, hanem csak a saját érdekeikért. „Csak addig kell nekik szabadság, egyenlőség, míg a börze virágzik.”

Simonyi itt plasztikusan kifejtette azt a később, különösen a világháború után ismertté vált vádat, hogy a zsidók destruktív elemei a társadalomnak, annak széttzillesztésében érdekeltek. Szerinte ezt azért csinálják, mert így tudják az üzleteiket a zavarosban halászva, a legnyereségesebben folytatni.

„Tervszerűen feloszlatják a faktorokat, szétforgácsolják az erőket, krízist csinálnak. Jelszavuk és sibolettjük¹⁵⁰ az, hogy a dolgoknak minél szabadabb folyást kell engedni, hirdetik, a laissez aller, laissez faire elvét.”

Végül közölte, hogy támogatja Istóczy, s ha azt elvetik, Verhovay javaslatát. Mivel Simonyi elbeszélte az időt, a képviselőház a vitát csak a negyedik tárgyalási napon, január 28-án fejezte be. Ekkor Chorin Ferenc volt az első felszólaló, aki jelezte is, hogy Simonyi nem tett mást, mint két órán keresztül szidalmazta a magyar zsidóságot. Chorin beszédében az ellenkező oldal tárult fel, mindaz, amit az antiszemita kárhoztattak: a szabad kereskedelem és ingatlanforgalom, a sajtószabadság, a vallási türelem, az állam csökkenő szerepe nála a haladás kategóriájába tartoztak.

Chorin szerint az antiszemita azt a világot kívánják vissza, melyet a „francia forradalom a régiség lomtárába dobott”, s kijelentette, hogy szerinte az antiszemitizmus „éle nem is annyira a zsidó hitfelekezet, mint a modern állam alapja ellen van intézve”. Erre a történelemben számos példa van, amikor egy kisebbséget vagy irányzatot azért üldöznek, mert azt mondják, hogy az állam vagy a társadalom kárára van. Azt nem akarják, nem merik bevallani, hogy valójában a modernizmus és a másság ellen harcolnak, „röstellték annak bevallását, hogy a lelkiismereti szabadság ellen törnek”. Így üldözték a mórokat Spanyolországban, a katolikusokat Angliában, a protestánsokat Franciaországban stb.

Chorin sorba szedte az antiszemita vádjait és megkísérelt rájuk válaszolni. Elsőként arra, hogy a zsidók nem azonosítják magukat a haza érdekeivel és nem harcoltak a szabadságharcban sem. Erre adódott a válasz, Klapka tábornok hírlapokban éppen ekkor megjelent, országos figyelmet keltő, nyílt levele, amelyben közölte, hogy az ő hadtestében milyen sok zsidó szolgált és azokra mindig lehetett számítani.¹⁵¹

¹⁵⁰ Rájuk jellemző dolog, a megkülönböztető jegyük.

¹⁵¹ Klapka tábornok a következő nyilatkozatot tette a sajtóban az antiszemitizmussal kapcsolatban: „[...] kötelezem érzem magamat a következőket kijelenteni. Mindjárt az első tíz honvéd zászlóalj felállításánál számos zsidó ifjú sietett elő, hogy magukat önkénytesekként besoroztassák. A hatodik (veszprémi) zászlóaljnál, melynek meg-

Egy másik vád szerint a zsidó nem végez produktív munkát, csak spekulációval foglalkozik, hasznot nem hajt. Chorin egy pillanatig sem tagadta, hogy a sok évszázados kirekesztés hatására kialakult a zsidóságban az anyagi szellem, sőt vannak zsidók, akik „piszkos pénzüzletekkel foglalkoznak”, de meg kell nézni szerinte, hogy mi történt az emancipáció óta.

„Százával, ezrével tódulnak a zsidó fiatalember az azon pályákra, melyek a klasszikai műveltséggel járnak, hol a léleknek nemesedése szükségképpen kizárja a kapzsiságot; a tanítói, a tanári, orvosi és mérnöki pályán, az absztrakt tudományok terén versenyeznek az országnak jeleseivel; és [...] szorgalommal törekszenek előmozdítani a nemzeti kultúrát és úgy az ipar, mint a kereskedelem terén érdemeket szereznek maguknak.”

Chorin ismertette az 1881. évi budapesti népszámlálás foglalkozási adatait, amelyekkel igazolta, hogy a fővárosi zsidóság az összes szakmában képviselteti magát – köztük több ezer szakiparos, több ezer munkás, több száz tanár, orvos, művész van –, tehát nem lehet improduktivitással vádolni.

A harmadik nagy vád a zsidó vallás „hátramaradottsága”. Chorin szerint ez csak Felső-Magyarországon jellemző. Igazat adott Herman Ottónak, hogy ennek egyik oka valóban a Galíciából átjövő „fanatikus csodarabbik” tevékenysége, amilyen a Herman által is idézett Reb-Hillel, akiktől Chorin a leghatározottabban elhatárolta magát. A fő ok azonban nem ez, hanem ennek a térségnek az általános elmaradottsága, ahol az összes jelenlévő vallás, a nép alacsony műveltségi szintje miatt tele van babonával és sötétiséggel.

„Legyünk igazságosak; nemcsak magukban a zsidókban van a hiba, hanem a hátramaradottság oka a klimatikus, etnografikus és nemzetiségi viszonyokban rejlik.”

alkotásával én voltam megbízva, szintén minden szakaszban többen voltak a zsidók. A háború egész tartama alatt az ellenséggel szemben való magatartást illetően zsidó és keresztény között soha a legcsekélyebb különbséget sem találtam. Mindenik teljesítette a kötelességét, mindenik tudta, hogy a hazáért ontja a véré. A háború végével számos zsidó tiszt volt a sorainkban, táborukaromban is többen voltak közülük, és mindegyik megtette kötelességét. Komáromban a főintendánsom, a derék Hollander Leó szintén zsidó volt, az ő fáradhatatlan buzgalmanak, odaadásának és áldozatkészségének köszönhetjük, hogy a sereg élelmezése a legsúlyosabb körülmények között sem szenvedett fennakadást. Hollander fiai szintén a hadseregben szolgáltak. Ennyit az igazság érdekében és hogy néhány honfitársamnak azon régi közmondást hozzam emlékezetébe, hogy: qui dit trop, ne dit rien [ki sokat mond, nem mond semmit].” *Függetlenség*, 1883. január 27.

Azzal kapcsolatban pedig, amit mind Herman Ottó, mind Verhovay javaslata tartalmazott, hogy a zsidók egységesítsék vallási tanaikat és szertartásaikat, utalt az ismert 1868. évi zsidó kongresszusra, ahol a neológ zsidóság megfogalmazta ezeket, azonban a képviselőház és Pauler Tivadar akkori kultuszminiszter nem terjesztett be törvényt ezzel kapcsolatban. A neológok ekkor kezdeményezték, hogy a kormány legalább állítson fel egy központi rabbiképzőt, ahol az egységes hitoktatás rendszere kialakulhat, azonban ez sem valósult meg, csak 1878-ban, amikor Trefort miniszter végre „megemberelte magát”. Chorin felszólította Hermant, hogy

„szerencséltesse meg ezen intézetet látogatásával és azt hiszem, nagy örömmel és meglepéssel fogja tapasztalni, hogy az milyen szellemben vezettetik, hogy abból mily hivatott tagok fognak kikerülni s meg vagyok győződve, el fogja ismerni, hogy az intézet hazafias, magyar, modern alapon van szervezve.”

Jelezte, hogy ha a képviselőház jónak látja, ám hozzon további törvényeket ebben az ügyben, iktassa törvénybe a zsidó autonómiát, ellenőrizze az ortodox iskolákat, a művelt zsidóság támogatja ezeket a lépéseket.

S végül az utolsó vád szerint a zsidók nem asszimilálódnak a magyar társadalomba, bár Chorin szerint ezt már több képviselő is meggyőző érvekkel cáfolta. Ezért csak annyit kíván hozzátenni, hogy szerint a legjobb orvosság a polgári házasság behozatala. Igaz, szerint ez „nem fog mindjárt a tömegekre hatni” mert a különböző valláshoz tartozók között, különösen a műveltség alacsonyabb fokán állók esetében, nagy az ellenszenv a más vallásúval szemben.

„Ezek nagyon nehezen fogják magukat elhatározni, hogy akár zsidó vallásúakkal, akár bármely más vallásfelekezetekkel házasságra lépjenek. Ismétlem tehát, a vallások közti ellenszenvnek, az előítéleteknek lerombolására a leghatalmasabb fegyver a műveltség és tudomány. A haladástól várom én ezen kérdésnek szerencsés, békés megoldását.”

Végül meggyőződésnek adott hangot, hogy egy hazafias magyar politikus nem tehet mást, mint elfogadja a zsidók által nyújtott „testvérkezet”, mert „nincs annyi magyar ember Magyarországon, hogy vissza lehetne utasítani” ezt.

Ezután ismét egy antiszemita képviselő következett, Széll György. Ő éppen azzal vitatkozott, hogy a zsidóság asszimilációja megoldaná ezt a közgazdasági kérdést, amely szerint tulajdonképpen agrárkérdés. Statisztikai adatokkal igyekezett igazolni, hogy a Magyarországon évente tulajdonost cserélő, mintegy 20 ezer földgyűlet 90 százalékában van zsidó érintett fél, jobbára természetesen, mint

vevő vagy árverező. Ez tehát szerint egyértelmű bizonyítéka annak, hogy „nekik életcéljuk a kapzsi vagyonszerzés és ennek szolgálatában áll az emancipáció”. Másrészt a zsidók asszimilációja Széll szerint nem halad, mert szerint a zsidó családok túlnyomó többségében – hivatkozott Budapestre és a választókerületében lévő Makóra – nem a magyar az otthoni, használt nyelv. Összességében Széll Verhovay javaslatát támogatta, elsősorban a magyar földbirtok védelme céljából.

Ezután Krisztinkovich Ede rövid beszéde következett, aki érdekes érvet vett elő. Amikor most az antiszemita hivatkoznak a *Talmudra*, hogy abban milyen keresztényellenes tanítások vannak, elfelejtik, hogy az akkor íródott és készült (az 1–2. században), amikor a kereszténység és a zsidóság között csak annyi kapcsolat volt, hogy mindkettőt egyformán üldözték a Római Birodalomban. Miért iparkodtak volna tehát a zsidók teleírni azt keresztényellenes tanításokkal? Majd Horn Ede, Szarvady Frigyes és Falk Miksa nevét említette,¹⁵² mint asszimilálódott zsidókat, akik ismertséget szereztek Magyarországnak, és akiknek magyar hazaszeretete és hazafisága megkérdőjelezhetetlen.

A következő felszólaló, Kiss Albert szerint egyes személyek és esetek nem reprezentálják az egész zsidóságot. Szerinte a zsidók nem tesznek eleget a hadkötelezettségnek, mert anyakönyveiket nem vagy hiányosan vezetik, és ezzel félrevezetik az állami hatóságokat. Örökösödési adót sem fizetnek, mert jobbára ingó vagyonnal rendelkeznek, amiről kimutatás nincs, valamint az esküjük sem ér semmit a bírósági tárgyalásokon, mert nem keresztények. Végül önmagának némileg ellentmondva, miszerint egyes esetek nem reprezentálják a sokaságot, elmesélt egy váltóhamisítási ügyet, amit egy zsidó követett el.

Ezután Ugron Gábor szólalt fel, aki szerint már az is elkeserítő, hogy ilyen kérvényekkel lehet a magyar parlamenthez fordulni. Elítélte azokat a párttársait, akik támogatták bármelyik antiszemita javaslatot is, mert szerint ezek ellenkezik a Függetlenségi Párt alapelveivel. Szerinte hamis az egész érvelés, amely szerint a magyar társadalmi és gazdasági bajok oka a zsidóság, és nem az Ausztriával fennálló közös ügyes rendszer. Felszólította párttársait, hogy „ne kompromittálják a függetlenségi pártot azzal, mintha az antiszemitikus törekvéseket helyeselné”. Ugron a beszédében tehát elsősorban saját párttársait támadta, s ennek súlyos következményei lettek, amire azonnal kitérünk.

¹⁵² Horn Ede 1848/49-ben izraelita tábort lelkészésként szolgált a honvédseregben, majd külföldre távozott. Lipcsében, Brüsszelben és Párizsban élt, mielőtt hazatért volna. Ismert közgazdász, gazdasági újságíró lett. Szarvady Frigyes a szabadságharc alatt a magyar kormány párizsi diplomatájaként tevékenykedett, s a bukás után ott telepedett le, egész életében a magyar ügyet segítette. Falk Miksa író, politikus, Deák Ferenc barátja, az MTA tagja.

A tapolcai kérvény vitája végül a két előterjesztő, Berzeviczy Albert és Verhovay Gyula zárszavával ért véget, amelyet a szavazás követett. Ezt az elnök úgy folytatta le, hogy ha a bizottsági előterjesztés többséget kap, a másik két javaslatot már nem is terjeszti elő szavazásra. Ezen némi vita alakult ki, de végül a forgatókönyv alapján szavaztak. A pontos eredményt sajnos ezúttal sem tudjuk, mivel a parlamenti jegyzőkönyvből nem derül ki, mindenesetre nem látható többség döntött, hanem meg kellett számolni az igennel és nemmel szavazó képviselőket, s mivel a bizottsági javaslat megkapta a többséget, több szavazás nem történt.

Rátérve a vita utórezgéseire, nézzük meg Ugron Gábor felszólalásának következményeit, amely a Függetlenségi Párton belül zajló válsággá eszkalálódott. A pártvezér beszéde után Szalay Imre, Herman Ottó és Simonyi Iván is azonnal szót kért a saját nézőpontjukból vitába szállva vele, majd másnap a párt frakcióértekezlete, a függetlenségi pártkör is tárgyalta az ügyet. Ekkor több képviselő bizalmatlansági indítványt nyújtott be Ugron ellen a parlamenti beszéde miatt. Ugyanakkor Ugron is kizárási indítványt tett Ónody Géza, Széll György, Simonyi Iván és másodsorban Szalay Imre ellen, pártellenes fellépésük, illetve Szalay kecskeméti szereplése¹⁵³ miatt. A pártban tehát súlyos politikai következményekkel járó és a szétesés felé mutató folyamatok kezdődtek a zsidókérdés miatt.

A titkos szavazás azonban egyelőre elodázta a szakadást, ugyanis egyik javaslat sem kapott többséget. Mindkét javaslatot 23 igen, 23 nem és néhány tartózkodás mellett, vagyis hajszal híján ejtették el, a képviselők többsége nem merte szakításig vinni az ügyet. Az értekezlet végén Herman Ottó kért szót és közölte, hogy a Szalay Imrével való ellentéte miatt kilép a pártkörből (tehát nem a pártból, hanem csak a függetlenségi képviselői klubból).¹⁵⁴ Mindezek a folyamatok kezdték megérlelni az antiszemita gondolkodású függetlenségi pártiak kilépésének és egy antiszemita párt létrehozásának gondolatát.

Végül a tapolcai kérvény vitája kapcsán nézzük meg az egész ügy egyik szervezőjének, Vadnay Andornak a reakcióját, aki a sajtóban közölte álláspontját. Cikkében támadta a kérvény ellen felszólalókat, főleg Jókait, akik

„2000 polgár kérvényében nem látnak egyebet, mint a humanizmus és jogegyenlőség minden józan ok nélküli megtámadását és érvek nélkül, merő üres frázisokkal, oly hatásosnak látszó replikát vágjanak egy választókerület értelmiségének fejéhez. [...] hazánk nagy költője a demagógiának mily csúnya fegyverével szállt síkra ellenünk.”¹⁵⁵

Vadnay szerint ebben a kérdésben a szabadság és az egyenlőség szembekerült egymással. Ugyanis a szabadság a

„különféleségeinknek a legtágabb mezőt nyitja, ami az egyenlőséggel nemcsak elmenthető áll, de sőt egyik a másikat, saját érvényesülési arányában kölcsönösen kizárja”.

Vadnay szerint a korlátlan szabadság világában „az erős a gyengébbel” szemben nem lehet egyenlő. Az erős pedig azért erős, mert „faji és vallási szívós szolidaritásban él”, míg a másik ezekből a szempontokból „indifferens”, vagyis nem rendelkezik ezzel a helyzeti előnnyel, valamint etnikai tulajdonságaik is különböznek:

„a hiszékeny és becsületes magyar, s az üzér és önző jellemű zsidófaj között, míg ez a szabadságnak teljes élvezetében van, egyenlőségről szólni sem lehet”.

Összegezve álláspontját leszögezte, hogy

„kérvényünk minden egyes sorából kilátszik, hogy mi nem többet és nem egyebet célunk, mint faji egységünk, s ezáltal nemzeti önállásunk megvédését, de igenis, amíg ez forog kérdésben, az inhumanizmus vádjával kevesebbet törődünk.”

Vadnay érvelésében, s egyben a magyar politikai elit egy részének gondolkodásában ekkor tehát eldőlt a küzdelem a liberalizmus és a nacionalizmus harcában, amelyből az utóbbi került ki győztesen. Számukra a nemzeti egység megőrzése, megerősítése és az azt fenyegető (vélt) veszedelem elhárítása fontosabb, mint a jogegyenlőség biztosítása. S Vadnay levele végén a jövőt előre vetítve még fenyegetően megjegyezte:

„Ne ámítsátok magatokat azzal, hogy minket néhány kétes sikerű élccel elhallgattatni lehet és letesszük a fegyvert, melyet védelmünkre vettünk fel!”

¹⁵³ Ennek részleteit lásd az *Antiszemita szervezetek és tömegmozgalmak 1883-ban* című fejezetben!

¹⁵⁴ *Függetlenség*, 1883. január 31.

¹⁵⁵ *Függetlenség*, 1883. január 30.

Verhovay Gyula és a Függetlenség

Jelentős előrelépést könyvelhetett el magának az antiszemita mozgalom Verhovay Gyula csatlakozásával. Verhovay érdekes életpályát futott be, ami jól tükrözi, hogyan lett egy '48-as, szabadelvű, kossuthista liberálisból megrögzött antiszemita. Nézeteinek változásán, illetve átalakulásán jól követhető a magyar nemzeti érzelm torzulása is, hogyan lesz az addig Habsburg-ellenes, nemzetét az uralkodói önkénnytől és az idegen elnyomástól védő szemléletből az országot szinte csak a zsidóktól féltő nézetrendszer. Igaz Verhovay soha nem lett olyan fanatikus politikus, mint Istóczy, akinek mindig egyetlen téma körül forgott a tevékenysége, viszont olyan extravagáns figura volt, akinek vállalkozókedve messze meghaladta értelmiségi kortársaiét. Verhovay az 1870-es és '80-as évek egyik rendkívül népszerű, ismert közéleti személye lett, de a nevéhez több közéleti botrány is fűződött, amelyekben közvetlenül vagy közvetve volt érintett. Ugyanakkor ő maga nem volt elvakult, csupán szenvedélyes igazságkeresés jellemezte, ez sodorta újabb és újabb kalandba és botrányba, s az antiszemita mozgalomnak is azért lett híve, mert meggyőződéssel hitt benne.

Verhovay 1849-ben született a Zemplén megyei Nátafalván, szegény kisnemesi családban. Tanulmányait Kassán és Sárospatakon kezdte. Elsőéves joghallgató korában kiállt egyik megalázott zsidó diáktársa mellett, még a *Pesti Napló*-ba is írt egy cikket a védelmében, amiért kicsapták a kassai líceumból. Tanulmányait ezután Budapesten folytatta, ahol jogot végzett.¹⁵⁶ Iskolái elvégzése után először a honvédelmi minisztériumban kapott állást, majd újságíró lett, az *Ellenőr* című ellenzéki lapnál. Már fiatal korában az írás volt a kedvenc időtöltése, saját bevalása szerint 15 éves korában jelent meg első cikke nyomtatásban (ez valószínűleg a *Pesti Napló*-ba írt cikk lehetett).¹⁵⁷

1875 júniusában meglátogatta Torinóban Kossuth Lajost, ami élete egyik legnagyobb élményének bizonyult. Az eseményről számtalan cikkben számolt be, amelyek rendkívül növelték a népszerűségét, sokan „kis Kossuth”-nak kezdték nevezni. 1877-ben, az orosz-török háború időszakában tiltakozott a kormány

politikája ellen, a törökbarát tüntetések egyik vezére, s a Lovardában tartott egyik legnagyobb népgyűlés szónoka volt. A tömeg a gyűlésről a miniszterelnök palotája elé vonult és tüntetések kezdődtek. Emiatt le is tartóztatták és 1877. december 20-tól 1878. február 2-ig vizsgálati fogságban tartották, de ez csak növelte a népszerűségét, valóságos nemzeti mártírrá vált.¹⁵⁸

Közben, 1875-ben otthagyta az *Ellenőrt*, és a nagy ellenzéki lap, az *Egyetértés* munkatársa lett. 1878-ban Albrecht főherceg kassai beszéde miatt olyan cikket közölt az *Egyetértés*-ben, ami miatt sajtópert indítottak ellene felségsértés vádjával, de az esküdtszék végül felmentette.¹⁵⁹ 1879-ben azonban elhagyta az *Egyetértést*, mert összeveszett Eötvös Károllyal (Szatmári Mór szerint össze is verekedtek), és önálló lap indítására vállalkozott.¹⁶⁰ Megalapította a *Függetlenséget*, melynek szerkesztőségében helyet foglalt Hentaller Lajos, Hoitsy Pál és Herman Ottó is.

Népszerűsége tetőpontján, 1878-ban politikai pályára lépett, s elindult a képviselőválasztáson. Három kerület is meghívta, ő a ceglédit fogadta el, ami Kossuth iránti gesztus volt. Több cikluson keresztül, 1887-ig képviselte a várost a parlamentben.

Első könyve, amit 1875-ben, 26 évesen írt, a *Liberalizmus és konzervativizmus* címet viseli. Ezt az 1875-ös pártfúzió kapcsán írta és a konzervatív és liberális politikai tartalmakról értekezik benne, bemutatja a politikai ideológiák történetét és egyes nyugati országokban való megjelenési formáikat. Részletesen végigtekint az irányzatok magyarországi történetét is, s a liberalizmus mellett teszi le a voksát, mert nézete szerint ez képviseli legjobban a magyar nemzet érdekeit. Szerinte Deák 67-es politikája „idegenszerű és hagyományellenes”, s ami abból kialakult „minden csak nem nemzeti”.¹⁶¹

„Szabadelvű áramlat Magyarországon mindig egy volt az állami önállóság és korszmek keresztülvitelének törekvéseivel; konzervatív áramlat mindig egy volt a létező államiság és az ósdi eszmék védelmével. Tisztán elvi a pártalakulás nem volt soha, mert nem lehetett. Tisztán elvi nem lehet most sem, mert nincsenek meg hozzá a kellő előzmények és föltételek.”¹⁶²

Művében végigtekint a magyar történelmet, amellel érvelve, hogy a szabadelvűség és liberalizmus mindig a haladást és a nemzet érdekeit szolgálta. Elemzi a dualista rendszert is, magát egyértelműen a közjogi ellenzékhez sorolva, mert

¹⁵⁸ Kubinszky 1976. 62–63. p., *Országgyűlési almanach* 1886. 194–195. p.

¹⁵⁹ Szatmári 1928. 40. p.

¹⁶⁰ Uo. 41. p.

¹⁶¹ Verhovay 1875. 13. p.

¹⁶² Verhovay 1875. 69. p.

¹⁵⁶ Verhovay 1889. 5–6. p.

¹⁵⁷ Uo. 13. p.

szerinte „a rengeteg módon felgyűlt bajból egyedül a gyökeres reformok nyújtanak biztos kigázolást”.¹⁶³

Verhovay Gyula: Liberalizmus és konzervativizmus (részletek)

„Általában mentől jobban gondolkozik valaki, annál világosabb előtte, hogy a conservatismus, a mint ma megalapítva van, természeti és politikai képtelenség; a mint pedig jelentkezik tiszta következtetés. Állandósítani valamit, rendet alkotni valahol, fenntartani bizonyos dolgokat egyszerű lehetetlenség oly kormányzási vagy törvényhozási tények nélkül, melyek önmagukban haladást nem képeznek a létezőhöz képest. Az a conservatív törvényhozás, az a conservatív kormány, melynek politikai cselekvése a létező fenntartására és állandósítására irányul, nem fonhatja össze karjait és szegezheti le lábait azon szigorú föltétellel, hogy a létezőn túl nem terjeszkedik, nem tesz egy tapodtat sem. Kell okvetlenül tenniök haladólag egyet és mást a fennálló intézmények állandósítása érdekében. Belátták maguk a conservatívek is, hogy az állandóság fogalma annyi, mint a tespedés és halál, megfelelő actio nélkül. S így a legeslegújabb időkben elvetették a merev meghatározást, mely sokszor akarjuk ellenére, a legélesebb válaszfalat emelte működésük elé, és a midőn megállapodni akartak a létezőn, észrevették, hogy elvesztik talpuk alul. Így támadt fel az újabb conservatív agyakban annak szükségessége, hogy a »haladás« fogalmát is belevegyék a »szervezés« fogalmával programjukba. Thiers, Disraeli és nálunk Sennyey egész sorát a haladó eszmének vették át és egész sorával az indokoknak igyekeztek bebizonyítani, hogy a conservatismus nem az többé mi régen volt, nem reactio és nem hanyatlás, hanem óvatos haladás.”

„Ezen fejtegetésből is látszik, hogy a szabadelvűség sokkal életrevalóbb, egészségesebb a conservatismusnál, mert legjobban biztosítja a haladást.”

„Kétségtelen, hogy a két elvi álláspont közül az emberiség végcéljainak legjobban felel meg a szabadelvű. Ez biztosítja az emberiség jólétét és fejlődését. A mi kívülről van az csak elfajzás, az szűkkeblűség, osztály érdek, féltékenység, röviden az emberi gyöngeség megannyi válfaja conservatív név alatt összefoglalva.”

„A szabadelvű párt azért tűnik fel előnyösebben a conservatív fölött, mert erőfejtései mindenkor az alkotmány és törvény színvonalán állanak, s még túlzásaiban sem vetemedik hazaárulásra soha. A nemzet ideáihoz, a nemzet érdekeihez szabja törekvéseit: céljaiban az ország jóléte és önállósága lebeg szeme előtt, nem a létező hatalom, nem bizonyos osztályok különváló érdekei, mint a conservatívek előtt.”

„A conservatív iránylat egészen ellenkezőleg, mint a szabadelvű, ritka kivételeket leszámítva, nem volt nemzeti, sőt gyakran vagy nagyon is blaszirt kosmopolita

volt, kész megalkudni Magyarország sorsa fölött, bármely tolazkodó külföldi hatalommal.”¹⁶⁴

Rendkívül elítélően nyilatkozik a magyar arisztokráciáról is, már ekkor megfogalmazza a később saját újságjában, *A frakkos banda* című cikksorozatban leírt kritikákat a magyar arisztokráciáról:

„Magyar főúri osztály már nem is volt, csak egy sybarita faj gavalléroskodott a külföldön magyar név alatt szellemileg testileg elkorcsosodva, kész szolgájaként bármilyen rendszernek, s jószágainak jövedelmén kívül megvetve mindent, mi magyar.”¹⁶⁵

Saját újságja, a *Függetlenség* 1879 decemberében jelent meg először. A lap Verhovay világnézetét tükrözte, szenvedélyes igazságkeresés, a magyar függetlenségi eszme radikális képviselője és a korrupció elleni harc képezték legfontosabb tartami elemeit.

„Mérgek párák gőzfellegei kóvályogják be Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi levegőjét. [...] Vakító világosság képében tör a nemzet felé a válság kérdése: függetlenség-e vagy megsemmisülés? Mi a függetlenséget akarjuk, mert nem akarjuk a megsemmisülést.”

– írta a szerkesztő az első szám vezércikkében.¹⁶⁶

„A magyar társadalom beteg. Minden ízében gyökeret vert a korrupció mótelye. Mi, ha a kormány politikája ellen felszólalunk, oda igyekszünk hatni, hogy hazánk viszszanyerje állami függetlenségét. De emellett nem mulaszthatjuk el azt is követelni kormányférfiainktól, hogy adják vissza társadalmunknak azt is, amit tőle a közös ügy elrabolt: a tiszta kezét.”¹⁶⁷

A lapot az első pillanattól fogva sajátos jellege különböztette meg a többi orgánumtól, radikális mondanivalója és szóhasználata nélkülözötte a kor etikett előírásait, és semmilyen tabu megdöntésétől nem riadt vissza:

„Midőn látjuk, hogy a parlament »összecsoportosult varjai« meghajolnak az »alkotmányos madárijesztő« előtt, mely a bécsi burg nehéz színfali függönyei möl

¹⁶⁴ Verhovay 1875. az idézetek oldalszámai: 4., 6., 72., 75. p.

¹⁶⁵ Uo. 106-107. p.

¹⁶⁶ *Függetlenség*, 1879. december 14. Verhovay Gyula: *Függetlenség*.

¹⁶⁷ *Függetlenség*, 1880. február 18. Hentaller Lajos: *Korrupció*.

¹⁶³ Verhovay 1875. 126. p.

ijesztget kitágult orrlőukaival [...] midőn látjuk, hogy a kormányzás mestersége excellentiás címmel ellátott főexekutorok kezébe van letéve [...] midőn látjuk, hogy a kifosztott birtok, az elszegényedett ipar, csődben járó kereskedelem koldus tömegeiből a szegények házává teszik az államot [...] akkor a kímélet ideje és hangja lejárt. Ütött az izgatás és előkészítés órája a tettekre.”¹⁶⁸

Az első számokban máris egy konkrét ügy hírverését kezdték meg a korrupció elleni harc jegyében. Ekkor derült ki ugyanis, hogy az egyik jelentős hitelintézetben, az 1872-ben alakult Kisbirtokosok Földhitelintézetében komoly pénzügyi visszaélések történtek, az ügyvezető igazgatót pedig – egy jelentéktlenebb személyt – letartóztatták.

„Ismét egy új botrány jön napvilágra, mely ott ütötte föl fészket a kisbirtokosok országos hitelintézetében. [...] Az ügyet azonban elhallgatni vagy az elsimító vizsgálat tárgyává tenni, csak annyi volna, mint a botrányt botránnyal tetézni [...] A vizsgálatot sürgetni, követelni fogjuk. Hadd hulljon a férges, hadd vesszen a gaz.”¹⁶⁹

Az intézetnek azonban ismert közéleti személyek és arisztokraták is a tagjai voltak, s az említett A frakkos banda című cikksorozat az ő felelősségre vonásukat is követelte, így például a bűnösök között megnevezte Festetics Pál grófot, Huszár Imrét, Várady Gábort, Zichy Ferrarist¹⁷⁰ vagy éppen Tisza Kálmán miniszterelnök testvérét, Tisza Lászlót! A cikkek állításai szerint ők jelentős összegekről állítottak ki váltót, de a pénzt nem fizették be, s ez vezetett a hitelintézet csődjéhez. A lap feltételezte, hogy a hatóságok és a kormányzat el akarja tusolni az ügyet, s elképesztő stílusban írt a témáról:

„Egy banda ez, mely kesztyűs kézzel, de annál nagyobb rafinériával lopja ki a közönség zsebéből a pénzt, rendszeresen szervezett társulat, melynek még a sajtóban is voltak orgazdái, kiknek névjegyzékét megtalálták a megszökött igazgató iratai között. [...] Egy lopásra alakult nyilvános cimboraság ez [...] Egy felbomlásnak indult társadalom minden előjeleit látni itt...”¹⁷¹

¹⁶⁸ *Függetlenség*, 1879. december 14. Verhovay Gyula: *Függetlenség*.

¹⁶⁹ *Függetlenség*, 1879. december 14. A frakkos banda.

¹⁷⁰ Zichy Ferraris Viktort Asbóth János, a *Magyarország* újságírója vádolta meg először korrupcióval, s ezért Zichyt ki is zárták a Nemzeti Kaszinóból. A *Függetlenség* „erkölcsileg holt embernek” nevezte Zichyt, akit szerintük mindezek ellenére Tisza Kálmán továbbra is védelmez. *Függetlenség*, 1880. január 1. 1. p.

¹⁷¹ *Függetlenség*, 1879. december 26.

A lap minden számában foglalkozott a témával, sőt az érintettek körét is bővítette. Megírta, hogy egyes újságok a fizetett reklámokért cserébe békén hagyták az ügyet, sőt dicshimnuszokat zengtek az intézetről. A *Függetlenség* ekkor komoly támadások keresztútjába került, azonban meglepő fordulattal – nem tudni milyen forrásból – iratokkal, dokumentumokkal igazolta állításait, amiket szó szerint közölt, például olyan leveleket, amelyekben újságírók ajánlják fel munkájukat az intézetnek. A lap azt is bemutatta, hogy a tőzsdén hogyan manipulálták a részvények árfolyamait. A *Függetlenség* a politika és az üzleti élet összefonódását, s az ezt behálózó korrupciót kísérelte meg feltárni, az – mai kifejezéssel – oknyomozó újságírási eszközeivel, s meglehetősen sikerrel.

A megtámadottak többsége, így Festetics Pál is (egyébként Szapáry Gyula gróf, pénzügyminiszter sógora), a Nemzeti Kaszinó tagja volt. A cikkeket a hírbe hozottak természetesen egyáltalán nem vették jó néven és véres ellentámadást indítottak. 1880. január 8-án „a Kaszinó közössége nevében” Majthényi Izidor báró két küldöttje útján, levélben provokálta Verhovayt. Majthényi, aki nem volt a megtámadottak között, tehát elvileg semmi köze nem volt az ügghöz, az egyik legjobb céllovó, párbajhős volt, így az akció nem tekinthető másnak, mint nyílt kihívásnak, véres fenyegetésnek, s azt is hangsúlyozni kell, hogy a cikkek többségét nem is Verhovay írta, hanem Hoitsy Pál és Herman Ottó.

Verhovay azonban, talán meggondolatlanul, mindenesetre nem kis bátorságról tanúbizonyságot téve, vállalta a kihívást és kiállt Majthényivel. Az összecsapással nem sokat vártak, két nappal később, január 10-én zajlott le a párbaj klasszikus formában: 25 lépésről leadott egy-egy lövéssel. Az eredménye az lett, ami várható volt: Majthényi Verhovay lövése után sértetlen maradt és szívfájdalom nélkül lelőtte Verhovayt, aki életveszélyesen megsérült. Napokig lebegett élet és halál között, de végül felépült, bár a golyót élete végéig hordozta a testében.¹⁷² Lábadozása idején a lapot egy hónapig Herman Ottó szerkesztette.

Az eset azonban súlyos következményekkel járt, a közvélemény felháborodva fogadta Verhovay sebesülésének hírért. Már a párbaj másnapján, január 11-én tüntetők jelentek meg a Nemzeti Kaszinó épülete előtt, akik Verhovayt éltették és a Kaszinó tagjait szidták. Jelen volt Herman Ottó képviselő is, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a tömeg ekkor még csak narancssal dobálta meg az épület ablakait. A tüntetés másnap este folytatódott és hasonló véget ért. Az események a harmadik napon fajultak el. Ekkor újra nagy tömeg gyűlt össze, amely ezúttal nem érte be annyival, hogy Verhovayt éltette és az arisztokratákat szidalmazta, este 9 óra tájban követ kezdték el dobálni az épületet. Egy érkező kaszinótag hintóját is megtámadták és bántalmazták a benne ülőt. Mindezek után lovas

¹⁷² Clair 2002. 279–281. p.

rendőrök támadtak rá a tömegre. Az összecsapásnak végül sok sebesültje és egy halálos áldozata is lett. Ráadásul másnap folytatódtak a zavargások, az előző naphoz hasonló forgatókönyv alapján, sőt ekkor már a katonaságot is be kellett vetni. Újra volt halálos áldozat (egy zsidó egyetemi hallgató személyében).¹⁷³

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Verhovay népszerűsége a párbaj következtében az egekig szökött, lapját tömegek vásárolták, olvasták, és ahogy láttuk, tüntettek mellette. A párbaj másnapján Herman Ottó nagy vezércikkben méltatta Verhovay érdemeit és ítélte el az aljas támadást.

„Soha Verhovay Gyulát más úton, mint a becsületén nem találtam, soha mást, mint erős meggyőződést nem követett, más vezért, mint azt, amit becsületérzése és meggyőződése igaznak vallott, nem ismert. Mindent a hazáért, mindent a becsületért, mindent az igazságért, ez volt a jelszava, s akként is cselekedett, tett is, mert minden ízében kötelességtudó, bátor, lovagias ember.”¹⁷⁴

Ennél is érdekesebb azonban a napilapok állásfoglalása. Ugyanebben a számban, tehát a párbaj másnapján az összes szóba jöhető, komolyabb lap közleményt tett főszerkesztőik aláírásával, amelyben

„óvást tesznek azon eljárás ellen, melyet báró Majthényi Izidor úr és segédei Verhovay Gyula ellen elkövettek. Ez eljárást a lovagiasság szabályaiból szükségképp kifolyóknak nem tekintik és egyenesen a sajtó szólásszabadsága ellen intézett jogtalan támadásnak nyilvánítják.”

Közltek, hogy a jövőben a szerkesztők nem fognak reagálni a provokációkra, nem vállalnak párbajt, mert ez a sajtószabadság korlátozása. Valamennyi ismert országos lap részt vett az akcióban, így olvasható volt Jókai Mór aláírása, a *Hon* képviselője, Csávolszky Lajos az *Egyetértéstől*, még a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd*, az *Ellenőr* stb. is, azok a lapok, amelyeket éppen a *Függetlenség* vádolt és támadott.

A *Függetlenség* szerkesztését Herman Ottó csak egy hónapig vállalta, február 16-án átadta Hoitsynak, akitől Verhovay a felépülése után visszavette, de cikkeket továbbra is közltek Hentaller Lajossal, sőt Hegyesi Márton képviselővel együtt, aki egyébként Istóczy-ellenes lapot adott ki.¹⁷⁵ Ők a lap antiszemita fordulata után váltak ki, ami a tiszaezlári ügy sajtóban való napvilágra kerülése után,

¹⁷³ Sándor 2007. 103–105. p.

¹⁷⁴ *Függetlenség*, 1880. január 11. Herman Ottó: Becsület, áldozat.

¹⁷⁵ Hegyesi Márton Nagyváradon adta ki a *12 Ellenröpirat* című kiadványát a *12 röpirat*-ra reagálva. KN 1881–1884. XIII. kötet, 448. p., 1883. december 13.

egészen pontosan annak napján zajlott le. Ekkor Ónody Géza felkereste Verhovayt és négyszemközt tárgyaláson igyekezett meggyőzni arról, hogy támogassa az antiszemita mozgalmat.¹⁷⁶ Ónody terve alapos volt, hiszen az ország egyik legnépszerűbb napilapját akarta az antiszemita mozgalom szolgálatába állítani. És sikerrel: 1882. május 24-től jelentek meg a *Függetlenség*ben olyan cikkek, amelyek antiszemita szemszögből tárgyalták a tiszaezlári ügyet.

Maga Verhovay a saját bevallása szerint nem antiszemita nézetei, hanem „a törvény előtti egyenlőség és az igazság” érdekében foglalt el ilyen álláspontot. Szerinte a szegény, egyszerű, falusi asszony állt szemben a nagyhatalmú zsidókkal, akik egy emberként álltak szemben ellenfelükkel, egy „vallásilag és fajilag példátlanul fegyelmezett népsereg állásfoglalása az egy mindnyájáért, mindnyája egyért jelszava alatt”.¹⁷⁷ Egyetlen cél érdekében, hogy segítséget nyújtson a „gyilkos saktereknek”, Verhovay ugyanis meg volt győződve két dologról. Egyfelől a zsidók bűnösségéről, ha nem is vérvád formájában, másrészt arról, hogy mindvégig megvesztegetéssel próbálták meg az ügyet eltussolni vagy befolyásolni.

„Egész működése nem volt egyéb az ország urainak e bűnper alatt, mint koholmány, csel, fortély, hamisítás, vesztegetés, törvénytírási, igazságkijátszás.”

– írta a perről.¹⁷⁸ Mindettől függetlenül a lapja sosem vált az antiszemita mozgalom pártlapjává. Ezt Istóczy Győző is nehezményezte, s a következőképpen foglalta össze a *Függetlenség* helyzetét:

„A *Függetlenség* minden kritikus pillanatban megtagadta a szolidaritást a tiszta antiszemitizmussal, s a legújabb időben is annyiszor-mennyiszor kijelentette, hogy az ő célja csak a zsidók reformálása és azoknak a magyar nemzettestbe való beolvasztása, legalább hégypótló volt annyiban, hogy fölvelt antiszemitikus cikkeket is, s az egyes megtámadott antiszemita lapok hasábjain védhették magukat a zsidó lapoknak rendszeresen üzött támadásai ellen.”¹⁷⁹

Verhovay egyebekben osztozott az antiszemita mozgalom főbb téziseiben, így többek között a zsidók hatalomra törekvésében és pénzmanipulátor szerepükben is hitt.

¹⁷⁶ Verhovay 1890. 32–33. p.

¹⁷⁷ Verhovay 1890. 27. p.

¹⁷⁸ Verhovay 1890. 40. p.

¹⁷⁹ *12 röpirat*, 1883. november 15. 54. p.

„Igen, a zsidó szorgalmas nép, de miképp? Szorgalmas a zsidó a jó üzletcsinálásban, kikutatva a szűkölködő családokat, segédkezet nyújt összeköttetései által. Elhozza magával a hiénát, ki napok hosszat leskelődik, miképp lehetne minden fáradság nélkül jó üzletet csinálni, s ha egyszer körmei között van az áldozat, koldusbotra juttatja. Szorgalmas továbbá a zsidó az üzletalapításban, s a szerencsés csődmondásban, s azután mint gazdag ember gyönyörködik, mellényzsebébe tett aranytól fénylő kezeivel hadonászva áldozataiban, hisz a törvény megengedi.”

– írta lapjában.¹⁸⁰

„A középkorban a papság kezében volt a hatalom [...] A reformáció után a cuius regio eius religio elvénél fogva, a fejedelmek aranykora következett be [...] A demokrácia győzelménél az elvek hatalmáé volt a legfőbb erő. Korszakunkban a sajtó e hatalom, és mert a sajtó a zsidók kezében van, ez által a pénzhatalmasságok és így a zsidók dominálják a helyzetet.”

– foglalta össze nézeteit a parlamentben is, amikor néhány társával határozati javaslatot nyújtott be a zsidókérdés rendezését illetően 1883. január 23-án, a tapolcai kérvény vitájában.

Határozati javaslat

Tekintettel arra, hogy a zsidó vallásnak se hittana, se erkölcstana nem bír a nyilvános vallásgyakorlat ama kellékeivel, melyek egy felekezet belső és külső szervezetét a miszticizmus köréből kiemelik s az állam főfelügyelet jogának gyakorlását lehetővé teszik;

Tekintettel arra, hogy a zsidó vallásos és társadalmi nevelés a zugiskolákban és Talmud-iskolákban oly iskolarendszert tart fenn, mely az általános népnevelés erkölcsi és szellemi érdekeibe ütközik;

Tekintettel arra, hogy a zsidó anyakönyveknek, részint hiányosan, részint hamisan való vezetése, a polgári jogegyenlőséggel járó köteleességek rovására, az adózási és hadkötelezettségi törvények kijátszását állandósítja;

Tekintettel arra, hogy a zsidó vallásfelekezetű lakosokat a politikai és polgári jogok teljességével felruházó törvényeink mellett, észak elmaradt államaiból oly bevándorlási folyamat jelentkezik Magyarország felvidékén át, mely az államfenntartó elemeket hazájukból kiszorítja, s az egészséges nemzettestet konszolidáló erők helyébe, melyeket a haza földjéhez családi és polgárosodási, történelmi és politikai

viszonyok és emlékek kötnek, oly elemek lépnek, melyeket nemcsak e haza földjéhez és e nemzet társadalmához semmi közös elv, semmi közös emlék nem fűzött, civilizációnkat és saját nemzeti művelődésünket veszélyeztetik, hanem a keresztyén erkölcsök és nemes emberszeretet nagy elvein alapuló társadalmunkat is demoralizálják;

Tekintettel arra, hogy a magyarországi nyers termelés egyes produktumai, az ezek forgalmát közvetítő osztály egy részének lelkiismeretlensége következtében, a rendszeresen űzött hamisítások által, régi jó híroket elvesztvén, legjobb külföldi piacainkról szorulnak ki;

Tekintettel arra, hogy újabkori iparviszonyaink és ipartörvényeink mellett, az egykori vagyonos és lelkesen hazafias városi elem tönkre ment, s a szolid munkaversenyt, a gyakorlott iparképzettséget, a szédelgés versenye és a becsületes munka elnyomása váltották fel;

Tekintettel arra, hogy az állami és nemzeti létnek alaptényezőjét képező magyar földbirtokos osztály, mely az ország közjogának és a közszabadság biztosítékainak megvédésében az önfeláldozó hazaszeretetnek annyi magasztos példáját adta, a hitelügyi és magánjogi viszonyokban rejlő okok miatt rohamosan pusztul, s helyét egy, se a hazafiság, se az áldozatkészség terén ki nem próbált népfaj foglalja el, melynek rohamos gazdagodása a közszellem beolvasztó és egyenlősítő hatását visszautasító külön morálon, s a közérdek társadalomalkotó elveit kizáró vallásos elszigeteltség külön életmódján alapszik;

Tekintettel mindezekre az okokra, utasítja a ház a kormányt, hogy:

1-szor, befolyásának és tekintélyének egész súlyával hasson oda, hogy a zsidó vallásfelekezet belső és külső szervezete a kor követelményeihez képest megállapíttassék, s az állam főfelügyeleti jogának minél hatásosabb gyakorlása biztosíttassék;

2-szor: a zsidó zugiskolák gyökeres kiirtására alkalmas eszközökről és kellő biztosítékokról gondoskodó törvényjavaslattal egyidejűleg adjon be jelentést a zsidók népnevelési és teológiai iskoláztatását rendező intézkedésekről;

3-szor, addig is, míg a zsidó anyakönyvek vezetése törvény által szabályoztatnék, rendeleti úton intézkedjék, hogy a zsidó anyakönyvek szokásos vezetése megszűntetvén, az állam adózási és honvédelmi érdekei ezentúl oly rendszerességgel ki ne játszattassanak;

4-szer, adjon be a honosítási törvényt oly irányban módosító javaslatot, mely az állam erkölcsi, jogi és kulturai céljait kockáztató zsidó bevándorlásnak gátot vet;

5-szor, intézkedjék, hogy az élelmi és az italcikkeknek meghamisítása és különösen ilyeneknek a külföldi forgalomba hozása szigorú rendszabályokkal korlátoztassék, s az italmérési jog rendezésével a korcsmáltatási jog is szabályoztassék;

6-szor, gondoskodjék az iparviszonyoknak minél gyorsabb és minél célszerűbb rendezéséről;

¹⁸⁰ *Függetlenség*, 1882. október 17. A zsidókérdéshez.

7-szer, terjesszen űe törvényjavaslatot a földbirtok-viszonyok és hitelviszonyok oly irányú rendezésére nézve, hogy egyrészt a váltóképeség megszoríttassék, másrészt az árverés alá jutó birtoktestnek és gazdasági felszerelésének el nem árverezhető része meghatározottassék, és ezáltal úgy a földbirtok folytonos értékcspapnását, mint a földbirtok kimerülését elősegítő gyakori birtokos-változás korlátoztassék.

Beadja: Verhovay Gyula, Szalay Imre, Békássy Gyula, Hentaller Lajos, Lázár Lajos, Vidovich György, Tóth Antal, Jánossy János, Simonyi Iván, Széll György, Ónody Géza.¹⁸¹

Javaslatá mérsékeltebb volt a tapolcai kérvénynél, amit Istóczy nyújtott be, és az emancipáció revízióját kezdeményezte. Ez is mutatja, hogy Verhovay az antiszemita mozgalom mérsékeltebb vonulatához tartozott, s azon belül is a liberális-függetlenségi szárnyhoz. Ez lesz később az egyik ok, amely a mozgalmon belüli szakításokhoz vezetett.

Előbb azonban még más, rendkívüli eset is történt Verhovay és a *Függetlenség* történetében. 1882. október 16-án jelentek meg először egyes lapokban tudósítások arról, hogy a *Függetlenség*nél pénzeket sikkasztottak el. Arról volt szó, hogy a szerkesztőség gyűjtést indított többféle jótékony célból, azonban az így befolyó adományoknak nyoma veszett. Az ügyből gyorsan országos botrány, majd rendőrségi nyomozás és bírósági ügy lett. A vád egészen pontosan sikkasztás és sajtóvétség volt.

Az előbbieik közé tartozott az ún. „csángó pénzek” ügye. A lap országos gyűjtést indított a történelmi Magyarország határain kívül élő csángók hazatelepítésének elősegítésére, s az összegyűlt 2269 forint nagy részét a vád szerint a szerkesztőség pénzügyeit intéző Verhovay Lajos, Gyula bátyja – testvére tudtával, s mint laptulajdonos, a felelőssége mellett – a saját, a lap, valamint Verhovay Gyula kiadásaira költötte. Hasonló történt a vád szerint egy Arany János szobrára történő gyűjtés 225, valamint egy szabadságharcos emlékszóbor 111 forintjával is. A sajtóvétség pedig az volt, hogy az ügy kipattanása után, a lap kaucióját visszavonta Komjáthy Béla földbirtokos, Verhovay Gyula barátja, vagyis a lapot ezek után nem lehetett volna kiadni.¹⁸²

A bíróság végül 1885. március 3-án hirdetett ítéletet, ami megdöbbsentette a közvéleményt: Verhovay Gyulát a sajtóvétség alól felmentette, mivel időközben a kaució kérdését rendezte, azonban sikkasztás ügyében bűnösnek mondta ki

és másfél év börtönre ítélte, ötévi hivatalvesztés mellett! Testvére, Lajos tíz havi börtönt és három év hivatalvesztést kapott. A két testvér természetesen azonnal fellebbezett.¹⁸³ A kúria gyorsan meg is hozta döntését, már május 13-án, s mind a két Verhovayt, minden vád alól felmentette!

A valóságban egyébként úgy tűnt, hogy Gyula – bár mint laptulajdonos felelősséget kellett viselnie a történetekért – nem tudott a visszaélésekről, mert a pénzeket a bátyja és a nyomda igazgatója kezelte. A kúria felmentő körülményként ítélte meg azt is, hogy végül az összes pénz megkerült és rendeltetési helyére utalták. Mindezek ellenére mondanunk sem kell, hogy az ügy hatalmas csapást mért mind Verhovay Gyula, mind a *Függetlenség* presztízisére. A korrupció ellen harcoló nagy lap és szerkesztője sikkasztás vádjával áll a bíróság előtt!

Verhovay korábbi hatalmas népszerűségét mutatja azonban, hogy az bár megroppant, mégsem „olvadt el” teljes mértékben. Egyfelől az 1884. évi választásokon sikerült ismét mandátumot szereznie, másfelől ezt támasztják alá a bírósági tárgyalás és elsőfokú döntés után történtek. Ekkor nagy tömeg várta a bíróság épülete előtt, amely az ítélet hallatára tüntetni kezdett és ismét zavargások kezdődtek a városban. Tehát még mindig sokan hittek benne. Mindezek ellenére azonban már nehezen tudta a „tisza kezek” politikáját hirdetni és feddhetetlen politikusként támadni ellenfeleit. A történetek után az antiszemita mozgalom nagy reménységet veszített így a személyében.

¹⁸¹ Forrás: *12 röpirat*, 1883. február 15. 10–11. p., KN 1881–1884. IX. kötet, 174–175. p., 1883. január 23.

¹⁸² A korabeli sajtótörvény szerint lapot csak kaució lefizetése és letétbe helyezése után lehetett kiadni.

¹⁸³ *Függetlenség*, 1885. március 3., május 13. A lap mindkét ítéletet szó szerint, teljes terjedelmében közölte.

A tiszaezlári ügy

A szatmári kérvény jelentőségét, politikai súlyát az oroszországi események mellett az a váratlan eset is döntő fontosságúvá emelte, amely vele egy időben, 1882 tavaszán és kora nyarán vált ismertté. A tiszaezlári ügyről van szó. Tekintsük át ennek történetét és az események menetére gyakorolt hatását!

1882. április 1-jén egy Szabolcs megyei 2700 lelkes faluban, Tiszaezsláron váratlanul eltűnt Solymosi Eszter 14 éves cseléd lány. Délelőtt fél 11 óra táján elindult a gazdája házából a boltba, meg is érkezett, majd egy-két óra múlva, hazafelé menet nyoma veszett. A keresés nem vezetett nyomra, a testét nem találták meg később sem.

Azon a napon a népes faluban, ahol reformátusok, katolikusok és zsidók is éltek, ez utóbbiak metszöt, vagyis saktert választottak. Erre azért volt szükség, mert a zsidó rituálék előző felelőse elköltözött a faluból, s a helyére újat kellett választani. Három jelentkező volt, akik előző nap érkeztek Tiszaezslárra, és a tekintélyesebb polgárok és elöljárók ezeket a jelölteket hallgatták meg aznap. Egyébként szombat lévén nem dolgoztak, ellenben este még megvitatták két zsidó kocsmáros pálinkaárusításból származó vitáját, s éjszakába nyúlóan döntöttek az ügyben. Ezen a napon volt egyébként, az egyik legnagyobb ünnep, a zsidó húsvét, a pászah előestéje is.

Ennyi a történet röviden, s ez elég volt ahhoz, hogy belőle nemcsak az ország, de a korabeli Európa egyik leghírhedtebb, a közvéleményt izgalomba hozó, sajtótudósításokban állandóan szereplő ügy, bírósági per legyen.

„Fölkeltette az ügy az egész művelt világ figyelmét. Minden világrész minden művelt elméje naponként nagy érdeklődéssel nézte az ügy fejlődését, s gondolkodott a kibonyolódás esetlegai fölött. Bírósági ügyet se azelőtt, se azóta akkora figyelemmel nem kísért a világ. [...] A nagy per folyamának egész ideje alatt a magyar társadalmat oly izgatottság lepte meg, mintha vallási háborút akart volna indítani a zsidó hitfelekezet ellen.”

– írta erről később az események egyik főszereplője, a zsidó vádlottak ügyvédje, Eötvös Károly.¹⁸⁴ Persze, hogy mindez így történjen, kellett még két dolog, melyek témánkhoz is szorosan kapcsolódnak.

Egyrészt szükség volt az antiszemita mozgalom hangadóinak fellépésére, akik azonnal megkezdték a közvélemény befolyásolását a sajtóban és a politikai életben egyaránt. Másrészt kellett hozzá fogadókészség, vagyis az, hogy a magyar társadalomban meglegyen a zsidókkal szembeni ellenszenv, létezzen egy olyan konfliktus, amire építeni lehet. Ezt láttuk a szatmári kérvény kapcsán is. Ezért az eszlári eset nem az *oka*, hanem az *űrűgye* volt az antiszemita érzelmek és pogromhangulat fellángolásának Magyarországon.

A következőkben a tiszaezlári ügy rekonstruálásával és vonatkozásaival csak annyiban és olyan értelemben foglalkozunk, hogy azok mennyiben hatottak vagy járultak hozzá az antiszemita mozgalom kibontakozásához.

Solymosi Eszter eltűnése után, akit égen-földön hiába kerestek, szóbeszéd indult meg a faluban, hogy a leányt a zsidók emésztették el. Ezért édesanyja felfigyelt a hatóságokat és nyomozást kért az ügyben. A főszolgabíró május elején, tehát egy hónap elteltével kezdte meg a vizsgálatot, majd előterjesztést nyújtott be a nyíregyházi törvényszékhez, ahonnan bizottságot rendelt ki, Bary József aljegyző vezetésével. Ő május 19-én kezdte a kihallgatásokat. Az ügy akkor vett fordulatot, amikor május 21-éről 22-ére virradó éjszaka Scharf Móric, Scharf József zsidó templomgondnok 14 éves fia vallomást tett. Ő részletesen beszámolt arról, hogy az idegen zsidó metszők és néhány helyi zsidó, köztük a saját apja, becsalták Solymosi Esztert a zsinagógába, ahol aztán megölték és a vérért vették.

A vallomáshoz hozzá kell tenni, hogy sajátos körülmények között született meg: a fiút május 21-én, késő este átszállították a vizsgálóbizottság tagjaként tevékenykedő csendbiztos szomszéd faluban lévő kúriájába, ahova a fiút a csendbiztos, egy írnok és egy hajdú kísérte át, s ilyen körülmények között tett hajnalra beismerő vallomást. A védelem presszióval kicsikart vallomásnak és valótlannak tekintette az így keletkezett bizonyítékot.

Az ügyet legelőször a politikai katolicizmus már többször idézett lapja, a *Magyar Állam* hozta nyilvánosságra. Május 20-án ugyanis megjelent Adamovics József, tiszaezlári plébános – név nélkül, monogrammal jelzett – újságnak írt, meglehetősen hosszú olvasói levele, amelyben ismertette a történetet. Az egyértelműen antiszemita szemléletű, cinikus stílusú és gúnyos hangvételű írás alig burkoltan a zsidókat vádolta meg a gyilkossággal.¹⁸⁵ Az ügyet szélesebb összefüggésbe helyezte, a nemzeti sértettség hangján szólalt meg, a saját hazá-

¹⁸⁴ Eötvös 1904. 1. kötet, 3. p., 9. p.

¹⁸⁵ *Magyar Állam*, 1882. május 20. Egy lány eltűnésének titokzatos esete.

jában háttérbe szorított, lenézett, alárendelt helyzetbe kényszerített magyarság nevében beszélt.¹⁸⁶

Ettől kezdve a *Magyar Állam*, bár a vérvádat nyíltan nem hangoztatta, az egyik szócsöve lett a Tiszaeszlárra is hivatkozó, antiszemita propagandának. Már másnapi és következő számaiban összekapcsolta a tiszaeszlári esetet az aktuális üggyel, a zsidó bevándorlás problémájával, részletesen beszámolt az ügy minden fejleményéről, minden zsidó vagy tiszaeszlári vonatkozású hírről, a pernek pedig minden mozzanatát, gyakran szó szerint (például a teljes vádiratot¹⁸⁷) közölte. Ugyanakkor továbbra is megőrizte katolikus alapról megfogalmazott különállását azzal, hogy az „általános zsidókérdés” Magyarországon ennél az ügynél összetettebb és súlyosabb, a nemzet létét veszélyeztető probléma.

Egy lány eltűnésének titokzatos esete

Tiszaeszlár (Szabolcs megye), május hóban, 1882.

Nagyérdemű Szerkesztő Úr s mélyen tisztelt olvasó közönség!

Rég volt szerencsénk e becses lap hasábjain találkozhatni, s különös, hogy habár a Tisza hidra feje ez évben – elnyeléssel fenyegetőleg – nem öltögeti is felénk nyaldosó fullánkjait, mégis minden tudósításomban szükségszerűleg ő a főszereplő!

Minap gyilkos polip karjairól kell megemlékeznem, melyekkel azon általános hiedelem dacára, hogy az harmadnapra rendszeren felszínre hozza szerencsétlen áldozatait, már öt és fél hét óta szorongatja ádáz keblén községünk egy növendék leánykáját.

Hasztalan kérjük, instáljuk, hiába várjuk epedve, hogy hideg keble majd csak felmelegül, nem hat rá sem szép szó, sem fenyegetés, jégszíve érintetlenül marad, s bizonyosan örökre, s elválaszthatatlanul fogva tartja elrabolt kis áldozatát. Pedig!

Szegény ártatlan lélek! Szegény ártatlan Tisza! Senki sem kételkedik benne, hogy ártatlan vagy azon ártatlan vértől, senki sem hiszi, hogy te vagy a bűnös, sőt mindenki a meggyőződésig tudni véli, kik a bűnösök: mégis mindenki csak téged vádol! Nem is csoda édes Tiszánk! Hiszen te testestül-lelkestül magyar vagy, s mi megszoktunk mindenkit, aki magyar, gyanúsítani, de úgy is van az rendjén. A magyar rossz

¹⁸⁶ A dolog érdekessége, hogy ezzel az üggyel kapcsolatban ilyen tapasztalata még nem lehetett. A hatóságok, ahogy értesültek róla, azonnal megindították a nyomozást, kezdettől a zsidókat vádolták, le is tartóztatták őket, a nyilvánosság pedig még nem értesült a dologról. A plébános tehát az esetleg máshol szerzett tapasztalatait vetítette ki erre az ügyre vagy saját fikcióinak rabja volt.

¹⁸⁷ *Magyar Állam*, 1883. május 15–16.

hazafi, hűtlen hivatalnok, dologtalan, a mások vérén élő tunya massa. Jó hazafiak a Mileticsek, az Ergerbergerek, ők megélnék a maguk emberségéből, nekik nem kell, mint nekünk, mások vére, sem véres keresete, s így nem csoda, ha méltán veszett hírünket költik, veled együtt lány-, akarom mondani haldús Tisza!

[...] Ezelőtt öt meg egy fél héttel egy 14 éves leány, ki özvegy édesanyjának szomszédjánál szolgált, a zsidó polgártársak húsvét ünnepének előszombatján, f. évi április 1-jén fényesen ragyogó napnak déli 12 órájkor, a belfaluban lakó rk. keresztény kereskedőnél tett néhány krajcárú vásárlás után, a mintegy egynegyed órányira fekvő, a velünk egy községi testet képező Újfaluba hazafelé igyekezvén, a két falu közti nagy térségen, közel a zsidó templomhoz, távol a Tiszától, nyomtalanul eltűnt.

Ez a tény, ki a bűnös? [...]

Úgy, de hát – kérdezd ugye szíves olvasó közönség – kit érdekelhetne már napjainkban egy falusi libácska eltűnése? Mikor e nemű magyarázhatatlan esetekben gazdag korunk annyira megszokta azokat, hogy pl. azon a boldog Budapesten évente pár száz embert tűntet el a dunnapuha Duna. Punktum! Senki nem törődik velük, ki sem gondol többé rájuk.

[...] Arról csakugyan nem tehetnek zsidó polgártársaink, ha e sötét homályba burkolt, meseszerű esemény véletlenül összeesik az ő húsvét ünnepeikkel, úgy, hogy éppen akkor, ismét csak véletlenül, több idegen zsidó metsző – magyarul Schackter – időzött egész éjen át a zsinagógában, s tetszett nekik az ünnepeket Eszláron köszönteni. Kinek jutna eszébe ezért őket megsértőleg kérdőre vonni? Így az! A magyar honpolgárokat így megsérteni egy nyomorult parasztlányért!!

[...] Szóval: humánus, liberális és constitutionális szempontból, s mert csakis azon lényegtelen dologról van szó, hogy egy keresztény lélek elveszett, s mert fine finali azt sem lehet egészen bizonyosan tudni: a Tisza vagy zsidó-e a bűnös vagy mindakettő? Meg kell várni, míg az ügy (talán a test?) megérlelődik; vagy a tolvaj Tisza eloszlatja a hullaszagot; vagy ami – hála a rendőrség előrelátásának! – be is következett, fog találkozni egy kis örült zsidó-gyerek, aki ki fogja fecsegni a nem igazat, el fogja beszélni a nem látottat, hirdetni fogja a nem hallottat, ki fogja szopni 5-6 éves ujjaskájából, hogy mi történt az Izraelben egy magyar leánnyal – a magyar rendőri viszonyok dicsőségére. Valódi Salamoni bölcsesség! Tisztelet hazánk humánus igazságszolgáltatásának: le uraim a kalappal hazánk rendőri intézménye előtt! Le a kalappal! A rendőrség győzött! 5 hétig járt-kelt, s küzdött kétségbeeséssel a szerencsétlen anya, 5 hétig hallgatott, s nyugodott a rendőrség, s mindkettőjük fáradalmait fényes siker koronázza. Megtaláltuk az elveszettnek nyomát (de üthetik is ám!). Támadt Izraelben zsidó-próféta, ki majd negatív: »Nem mondom meg, mit csinált apa a magyar leánnyal« majd fenyegetőleg: »Megá« mama, majd megmondom, mit csináltatok »a magyar leánnyal«, majd ismét gyermeki hűséggel, s egész naivsággal elbeszélve a magyar leány históriáját: hogy mint tömetett be szája, hogy

kötetett hátra keze, s több efféle valódi [...] meséket. Ez aztán felrázta letargiából még a hivatalos egyéneket is! S uramfia még megérjük azt az országos botrányt is, hogy a szolgabíróság útján elrendelt községi bírói vizsgálat eredményeképpen a fent leírt s tanuk által beigazolt eset a törvényszék elé kerül a zsidók nagyobb dicsőségére, s a mi szégyenünkre! »Zsidó-magyar vér-ügy!« Mit szóltok hozzá, felvilágosodott lángelméjű férfiak, kik ama kutya-macska házasság által a magyar vért zsidóba oltani erőlködtek?

[...] Fogadják ezért szívesen jóakarató figyelmeztetéseinket a leendő vizsgáló bíró urak, hogy valamiképp ne engedjék magukat lépre kerítettetni, ne engedjék magukat azon derék honfiak által megvesztegettetni, kik az emancipációért való hálából – a föld alól is készek lesznek előráncigálni azokat a jámbor metszőket (kik csupán áldozatot véltek bemutatni Jehovának a keresztény vérrrel) s rokonszenvek bebizonyításul erőszakkal is átadandják őket a törvény szigorának, mert még kitennék magukat a talmudi Jehova iszonyú átka- és bosszúállásának, kiről pedig tudjuk, mint ordító oroszlán járja körül Jeruzsálem falait, s átkozsa saját fejét annak elpusztításáért. Pedig úgy értesültünk, hogy máris megeredt Izraelben a buzgalomteljes kutatás, s az ügy minél előbbi befejezésére irányult nemes (?) törekvés!

Isten velünk! Majd tudatjuk Izrael győzelmét.

.....SC

A parlamentben az ügyet Ónody Géza képviselő vette elő, 1882. május 23-án. A meglepő gyorsaságnak a magyarázata igen egyszerű, Ónody ugyanis tiszaezlári földbirtokos volt.¹⁸⁸ A képviselő a boszniai okkupációval és a vele kapcsolatos külpolitikai kérdésekben szólalt föl, és érdekes összefüggésben tálalta az ügyet. E szerint az Osztrák-Magyar Monarchia riválisai, ezúttal Oroszország, a zsidókérdést a Monarchia meggyengítésére akarja felhasználni. A következőképpen interpretálta a kérdést: azért vannak Oroszországban zsidóellenes zavargások, mert

„én ezen zsidó áramlatot, ezen antiszemitikus üldözést ott éppen olyannak tüntetem fel, melynek célja az, hogy velük Magyarország elárasztassék és itt azon korrup-

¹⁸⁸ Ónody Géza földbirtokos, 1848-ban született Tiszaeszláron, református köznemesi családban. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon, a jogit pedig Kassán végezte. A kaposvári főszolgabírói hivatalnál kezdett dolgozni, majd 1871-től a Szabolcs megyei, Tiszaeszlárt is magában foglaló, alsódadai járás főszolgabírója lett. 1881-ben választották képviselővé a hajdúnánási kerületben, szélbal, vagyis radikális függetlenségi programmal.

ciónak, mely ezen elem által eddig is eléggé előidézett és úgyszólván a fennálló kormányrendszerrel bünszövetségben állott, még tágabb tér nyitassék.”¹⁸⁹

Lehet, hogy ebben a kül- és belpolitikai összefüggésrendszerben maga sem hitt, mindenesetre a napirendtől eltérni nem lehetett, s csak így volt módja a parlamentben a kérdést előhozni. Ennek kapcsán az is nyilvánvalóvá vált, hogy Ónody személyében újabb képviselő tette a magáévá, az addig nyilvánosan csak Istóczy Győző által képviselt antiszemita narratívát, a zsidóság „korrupt”, „szervezett”, „világhódító” stb. jellegéről. Ónody szinte kész tényként közölte, hogy a zsidók elemésztették Solymosi Esztert:

„F. évi április 1-én történt azon községben, a melyben én lakom, T.-Eszláron, hogy déli 12 órakor egy 14 éves leánygyermek ment Tisza-Eszlárról ezen községhez tartozó úgynevezett Újfaluba egy boltba, néhány fillérnyi bevásárlást tenni; midőn visszatért onnan, szemtanúk, élő emberek bizonyítják, hogy látták a leányt az izraelita zsinagóga előtt elhaladni, ott eltűnt, nyoma veszett. A nép lázongani kezdett, követelték az izraelitáktól a leányt, azonban ők nem válaszoltak, hanem mindenféle kibúvó ajtót kerestek. Véletlenül kezd a borzasztó való felderülni. Ma az eset a nyíregyházi fenytő törvényszék előtt van: Nevezetesen a leányt a t.-eszlári metsző becsalta a templomba, kezeit hátra kötötte, száját betömte és tovább mi történt vele? Állítólag megölték, hogy vérét vegyék s vérét az engesztelő áldozathoz szükséges pászkasütéshez az ortodox hívek között a szélrózsa minden irányában kiosszák.”¹⁹⁰

A napirendtől való nyilvánvaló eltérés miatti házelnöki figyelmeztetés korlátozta abban, hogy sokáig elemezze a kérdést, de ennyi is elég volt. Ónody felszólalása az egész országban nagy hatást keltett, felhívta a közvélemény figyelmét az ügyre: „A képviselőházban Ónody Géza által felhozott eset nagy figyelmet keltett.” – írta a kormánypárt lapja.¹⁹¹

Ónody azonban további lépéseket is tett az ügyben. Még aznap délután felkereste Verhovay Gyulát a *Függetlenség* szerkesztőségében, tájékoztatta az ügyről és arra kérte, hogy újságja számoljon be a történetekről. A lap másnapi száma valóban le is hozta a közleményt, sőt sikerült Verhovayt is meggyőznie, és ettől kezdve a *Függetlenség* is antiszemita szemszögből tálalta az eseményeket.¹⁹²

¹⁸⁹ KN 1881–1884. VI. kötet, 10. p. 1882. május 23.

¹⁹⁰ Uo. 11. p.

¹⁹¹ *A Hon*, 1882. május 24, 2. p. A tiszaezlári rejtély.

¹⁹² Verhovay 1890. 32–33. p.

Másnap Istóczy Győző következett, aki interpellált a parlamentben az ügygel kapcsolatban.¹⁹³ Hivatkozott egyrészt Ónody beszédére és a *Magyar Állam* cikére, majd beszédét úgyeszen felépítve úgy mondta el, hogy egy neki írt, meg nem nevezett állampolgár levelét olvasta fel, amelyben az illető említi az ügyet. Ez a rejtélyes személy nem volt más, mint a *Magyar Állam*nak is levelet író tiszaezlári plébános, aki fáradhatatlanul munkálkodott az ügy szerinte megfelelő mederben tartásán. Részletesen tájékoztatta az ügyről személyes ismerősét, Ónodyt, majd Istóczyt is.¹⁹⁴

Utóbbi tehát erre hivatkozva, beszédében tényként közölhette, hogy egy keresztény lányt egy zsidó sakter Tiszaeszláron megölt, továbbá olyan kitételeket olvashatott föl büntetőjogi következmények nélkül, hogy „egész Szabolcsban nagy e miatt az elkeseredés és ingerültség ezen átkos viperafajzat ellen”, közölhette, hogy a zsidók a „pénzükkkel fogják az ügyet elnyomni”, és fenyegetően léphetett föl, hogyha ez bekövetkezik, akkor „ki fogja meggátolhatni az elkeseredés és bosszú indokolt kitöréseit”. Ez már a pogromhangulat szele, az erőszakkal való fenyegetés, s ahogy látjuk, Istóczy nem habozott használni ezt a fegyvert.

A legfontosabb taktikai lépése azonban, ami a beszéd leghosszabb részét is képezte, a vérvád bizonyítása volt. Ismét hivatkozott August Rohling könyvére, aki művében a zsidó vérvádat is elemezte, s a kérdést alaposan körüljárva Istóczy végül egy tulajdonképpen jelentéktelen interpellációs kérdést tett fel. Célja egyértelműen a hangulatkeltés volt a zsidóság ellen, hogy egy borzalmas ügyet jól kiszínezve, tendenciózusan beállítva, negatív színben tüntesse fel őket. Ezt végül, talán kicsit elszólva magát, ami derűtséget váltott ki, maga is elismerte:

„Fenntartom azonban magamnak azt, hogy adandó alkalommal és szükség esetén ezt az ügyet időről időre szellőztessék.”

Az ügy súlyosságát azonban a kormányzat is azonnal érzékelte, és mind Tisza Kálmán, mind Pauler Tivadar igazságügy-miniszter azonnal szót kért. A miniszterelnök közölte, hogy erről az ügyről még nem értesült, de ettől függetlenül visszautasította Istóczy beszédének egyik kitételét: „e hazában lévő fajról vagy felekezetről azt mondani, hogy aljas, teljes megvetést érdemel, helytelen”. Óvatosan, de határozottan fogalmazott az Istóczy által meglegbegtetett rendezések kérdésében:

¹⁹³ KN 1881–1884. VI. kötet, 61–64. p., Tisza válasza: 64. p.

¹⁹⁴ Bary 1933. oldalszám nélkül (3. fejezet).

„Kénytelen vagyok kinyilatkoztatni azt, hogy ha netalán a szerintem – nem akarok más szót mondani – nem a szükséges óvatossággal e házban kiejtett szavak oda-künn veszélyek forrásává válnának, azon veszélyek megakadályoztassanak és azoknak részesei hasonlóan a törvény teljes szigorával sújtassanak.”

A tiszaezlári ügyben a nyomozás sokáig folyt, de végül a zsidó fiú vallomásaán kívül más bizonyíték nem került elő. 1882. június 18-án tiszai tutajosok révén előkerült egy holttest a folyóból, Tiszaeszlártól lejjebb, de erről eltérő módon vélekedett a vizsgálóbíró és a védelem, ezért az ügyet nem vitte előrébb. A vádirat végül a szüleitől elkülönítve őrzött Scharf Móric vallomására épült, s azt az ügyészség 1883. május 15-én nyújtotta be a nyíregyházi törvényszékhez. Fontos még megemlíteni, hogy az ügyészség, s annak vezetője, Kozma Sándor mindvégig a zsidók ártatlanságát védelmezte, s ennek a bírósági tárgyaláson is hangot adott, tehát az a furcsa helyzet állt elő, hogy a vád képviselője maga jelezte, hogy nincs meggyőződve a vádlottak bűnösségéről. Ezt a helyzetet aztán az antiszemita ügy értelmezték, hogy a zsidók befolyásolták, „megvették” az ügyészséget.

Ami az első parlamenti felszólalások után történt, arra alighanem kevesen számítottak: az országban olyan lavina indult meg, amit nem lehetett megállítani, az ügy az egész társadalmat lázba hozta, és pro vagy kontra állásfoglalásra késztette. A tiszaezlári rejtély „már-már szenzacionálissá levő eset” – írta *A Hon*, már május 30-án. Az első híradások ráadásul azt sugallták, hogy az eset valós, és a zsidók elkövették a tettet. „[...] az ügy csaknem a bizonyosság színét ölté magára” – közölte a lap.¹⁹⁵

„Ami az ügy állását illeti, sajnálattal kell megállapítanom, hogy a helyszínen tett tapasztalataim igen gyanús színben tünteti fel a dolgot. Beszéltem róla néhány értelmese, felvilágosult zsidóval is, s ezek maguk úgy nyilatkoztak, hogy a jelek után ítélve a gyilkosság valószínű, mert bár a zsidó vallás még az állatok vérének áldozati célból való kiontatását is tiltja, nem lehetetlen, hogy a felekezeti gyűlölködésben felnevelkedett, gácsországi [galíciái] lengyel zsidók között akadhat olyan fanatikus rajongó, ki örülségében ilyen tette vetemedhetik.”¹⁹⁶

– írta az *Egyetértés* helyszínre küldött (!) tudósítója is. Ezek, a nagy országos napilapokban megjelent beszámolók objektívek voltak, a valóságot igyekeztek feltárni, sőt, később mindent megtettek a feszültség csökkentése végett, de mivel

¹⁹⁵ *A Hon*, 1882. május 24. A tiszaezlári rejtély.

¹⁹⁶ *Egyetértés*, 1882. május 30. A tiszaezlári eset.

a társadalomban széles körű elégedetlenség, nyugtalanság volt, az antiszemita propaganda mellett ezek is hozzájárultak a hisztéria megindulásához.

A két nagy párt és sajtója e kényes politikai ügyben továbbra is következetesen képviselte a nemzeti liberális jogállam álláspontját. A kormánypárt lapja a következőképpen foglalta össze nézeteit Tiszaeszlár és a galíciai bevándorlás kapcsán:

„Szégyelljük nemcsak a tény, hanem a módot is, amint a zsidókérdés újra felmerült a képviselőházban. [...] Különösen azért tartjuk károsnak Ónody és Istóczy képviselőknél a fellépését, mert olyan pillanatban történik, mikor az orosz zsidók bevándorlása különben is izgatottságban tartja a kedélyeket.”¹⁹⁷ „Sem az orosz zsidók fenyegető bevándorlása, sem a tisztaeszlári esettel kapcsolatos zaj nem lesz képes – reméljük – a magyar közönség nyugalma, vallási türelmességét és társadalmi életében megszokott higgadságát megzavarni: ha mindazok, kiknek az országban a nép hangulatára befolyásuk van, megteszik kötelességüket. [...] Ki kell gyökeresen irtani ezt a szörnyű gyanút, nyíltan és a priori kell megmondani, hogy egyéni bűnről (és az származhatik sokféle indokból), de mindenesetre csakis egyéni bűnről lehet szó! A felderítés késleltetése senkinek nem áll érdekében. [...] Nekünk az orosz zsidókra szükségünk nincs. Tehát bevándorlásukat sem nem kívánjuk, sem előmozdítani nem akarjuk. Ezért arra kell törekednünk, hogy másfelé legyen terelve ez az áramlat, mely felénk is megindult. De ezt sem erőszakos tilalom, sem erőszak alkalmazásával nem tehetjük, mert akkor az egész művelt világ ellenünk támad és különben is a szabad forgalom és költözés elismert elvét éppúgy megsértenénk, mint a menedékjog és a humanizmus követelményeit. [...] Nem szeretnénk félreértetni. Minden embernek, főleg annak, ki szükségben is van, faj és vallási különbség nélkül, nyitva kell, hogy legyenek, nézetünk szerint, Magyarország kapui, de másfelől tagadhatatlan, hogy azon elemeknek (nem zsidó voltuk, de foglalkozásmódjuk miatt), melyek most Oroszországból kivándorolnak, legkevesebb tisztességes foglalkozást tud nyújtani Magyarországnak.”¹⁹⁸

A lap szerint elő kell segíteni a bevándorolt galíciai zsidók Amerikába való továbbvándorlását, s ehhez akár segítséget is kell nyújtani nekik.

Az ellenzék lapja, az *Egyetértés* hasonló gondolatokat fogalmazott meg, A zsidó kérdés című nagy vezércikkében:

„A tisztaeszlári esetet se engedhetjük a zsidó kérdés elemei közé keveredni. Ónody és Istóczy felfogását egyáltalán nem helyeselhetjük, hogy ők ez esetben az

egész nagy vallásfelekezetre oly végzetesen nyomasztó fontosságot látszanak tulajdonítani. Egy keresztény leányka eltűnik egy nagy zsidóünnep előnapjaiban. Van egy régi, százados népbabona, mely szerint a zsidók ama nagy ünnepen keresztény szűznek vérért szokták áldozni Jehovának. Meglehet, hogy az a szerencsétlen leányka a Tisza hullámaiba bukkott. De az is meglehet, hogy ő egy gonosz bűnténynek lett áldozata, s hogy ezt a bűntényt zsidó követte el. Meglehet, hogy a leányka még elő is kerül. De habár bűnténynek is lett áldozatává, s barbár zsidó is a gonosztevő, mit tartozik ez egy egész nagy vallásfelekezetre, melynek hazánkban több mint félmillió hívő tagja van? Elvégre is az ügy vizsgálat alatt, bíróság kezében nyugszik. Biztosat benne bírói ítélet előtt nem tudhatunk, s ha tudhatnánk is, ha a bíró zsidó sakter személyében találja is meg a gonosztevőt: az egész eset nem egyéb, mint egy ritkán előforduló, de azért közönséges bűneset. [...] Az orosz zsidóüldözésről megmondtuk már a véleményünket. Minden művelt és becsületes emberben felháborodik a vér, ha azon irtózatossá bántalmakra gondol, melyekkel minden jelenség szerint maga az orosz kormány törekszik a zsidóságot Oroszországból kikergetni. [...] Azonban bármily mély legyen is részvétünk és sajnálkozásunk azon példátlan szerencsétlenségek fölött, mely az orosz zsidóságot sújtja, s azon iszonyú ínség fölött, mely a hazájukból kiűldözött bujdosó orosz zsidókat környezi: a szatmári körlevéllel mégis egyetértünk annyiban, hogy a bujdosóknak a hazánk területén való tömeges megtelepedést megengedni lehetetlen.

Magyarország e boldogtalan korszakban egyébként is a vagyontalan, szegény emberek lakóföldje. Saját lakói is kiköltözőben vannak, hogy idegen földön keressenek munkát, kenyeret és vagyont. S ily viszonyok között ide 10–20–100 ezer koldusnak betelepítése valóságos istencsapása, megmérhetetlen közgazdasági veszedelem lenne.”¹⁹⁹

Ezek a higgadt, józanságra intő, magyarázó gondolatok azonban nem nyugtatták meg a társadalmat, mely nagyon gyorsan láthatóvá is vált.

*

¹⁹⁷ *A Hon*, 1882. május 25.

¹⁹⁸ *A Hon*, 1882. június 2.

¹⁹⁹ *Egyetértés*, 1882. május 25.

Gondolatkísérlet

Egy lehetséges forgatókönyv: mi történhetett az ominózus napon Solymosi Eszterrel?

Solymosi Eszter reggel elindult vásárolni, gazdaasszonya utasítására, ahogy azt az ügyben pontosan rekonstruálták. Hazafelé a zsinagóga elé ért, ahol találkozhatott az ott üldögélő, szombat lévén semmit nem csináló zsidókkal. Eszter ekkor gúnyos megjegyzést tehetett rájuk, mire Schwarcz Salamon feldühödött és megütötte a lányt, aki talán súlyos sérülést szenvedett, elesett és beverte a fejét. A jelen lévő zsidók megijedtek, mert komolyan nem akarták bántani, és bevitték a zsinagógába. Bezárták az ajtót, és megpróbálták segíteni a vérző kislányon. Ezt láthatta meg a kis Scharf fiú a kulcslyukon keresztül, hogy a lányt felfektetik egy asztalra és ott csinálnak vele valamit. (Lehet, hogy valóban felfogták a vérét is egy edényben – ahogy a fiú vallotta –, vagy azért, hogy ne vérezze össze a zsinagógát, vagy talán már arra gondoltak, hogy ha nem sikerül megmenteni, ne maradjon nyom.) Úgy tűnik, hogy ezúttal minden rosszul sült el, nem sikerült a beavatkozás, a lány meghalt. Ezek után a rémült zsidók, mit tehettek mást, valahol elrejtették a holttestet, valószínűleg a Tiszába dobták vagy elszállították valami távoli helyre.

Ez a forgatókönyv megmagyarázza, hogy Scharf Móric miért vallott határozottan saját apja ellen és miért tartott ki egy éven keresztül a vallomása mellett. Megmagyarázza, hogy Schwarcz Salamon miért tett a fentieket lényegében beismert vallomást, amit aztán, nyilván ügyvédi tanácsra, visszavont. S végül a fentiek választ adnak gyakorlatilag minden kérdésre, hogy mi, miért és hogyan történt.

Mindenesetre akár ez történt, akár valami teljesen más, a Tiszaeszláron történetekre már soha nem fog fény derülni, megmarad az egymás mellett élő, de egymást nem ismerő, és ezért ellenszenvet és félelmeket tápláló közösségek körül szövődő, rejtélyes történetnek.

Az 1883. évi országos zavargások

A tiszaezlári ügy rendkívüli érdeklődéssel várt utolsó felvonása 1883 júniusában vette kezdetét, amikor 19-én megkezdődött Nyíregyházán a bírósági tárgyalás. Természetes, hogy a sajtó fokozott érdeklődéssel fordult az események felé, minden magára is valamit adó orgánus tudósítót küldött a helyszínre, akik táviratok özönével árasztották el szerkesztőségüket. A helyi lap, a *Nyírvidek* pedig *Tisza-eszlári értesítő* néven külön lapot is indított, amely a per minden pillanatáról és mozzanatáról tudósított.

„A megyeház és a templom közti nagy tért már 9 órakor nagyszámú kíváncsi közönség foglalta el. A főbejáratnál csendőrök sétáltak fel s alá, hogy a tolongást megakadályozzák. A tárgyalási terem egész a zsúfolásig megtölt hallgatósággal. A bíróság számára készült s korláttal elválasztott emelvényen, a törvényszéki tagok asztaltól jobbra a királyi főügy. helyettes Szeffert Ede vádló, balra Eötvös Károly, Funták Sándor, Friedmann Bernát, Székely (Stern) Miksa és Heymann Ignác védő ügyvédek foglaltak helyet.

A bíróság előtt pár lépésnyi tért szintén korlát választá el a terem többi részétől, melyen belül a szakértők és a hivatalos gyorsírók helyezkedtek el. A vádlottak és tanuk számára szánt padok a bírósággal szemben állítottak be.

A vádlottak fél tíz órakor vezettetek be a terembe 4 fegyveres őr által, akik a vádlottak padja mellett foglaltak állást. A közönség a korláton kívüli padokat foglalta el. A hírlapok tudósítóinak a közönség számára szánt padok eleje jelöltetett ki.”²⁰⁰

Kezdetben az a hír vált nyilvánossá, hogy a per tíz nap alatt fog lezajlani, de nemsokára kiderült, hogy ennél tovább tart. Végül az utolsó felvonása, a vád- és védőbeszéd elmondása július 27-én kezdődött, s augusztus 1-jén fejeződött be. Az ítélelhirdetésre augusztus 3-án, pénteken került sor, s a vádlottak teljes felmentését tartalmazta.

²⁰⁰ *Tisza-eszlári értesítő*, 1883. június 19.

Második szám.

Nyiregyháza, 1883. június 20.

TISZA-ESZLÁR.

(NAPI ÉRTESÍTŐ.)

A TISZA-ESZLÁRI BÜNPER VÉGTÁRGYALÁSA ALKALMÁBÓL,
GYORSIROI FELVÉTEL NYOMÁN KIADJA A „NYIRVIDÉK” SZERESZTŐSÉGE.

A szerkesztésért felelős: JÓBA ELEK.

Juniushó 19.

(Folytatás.)

Elnök: Arra vésze, hogy az előterjesztett vádnál leginkább meztő okok használtanak, melyek főképp a védelemhez tartoznak, semmi megjegyzésem nincs. (Helyeslés a közönség köréből).

Elnök: Osandet kérék!

Azokban vissza kell utasítanom azt, mintha a törvényszéknek kiküldött vizsgálóbírója lázas terékenységgel, a föld felett és föld alatt kutatva és a holtak nyugalmát felzavarólag működött volna.

Nem azt tette, hanem tette kötelességét.

Vissza kell továbbá utasítanom azt is, mintha a kir. törvényszék az egész vizsgálót folyamán alatt, vagy annak fejfedése folyamán, a vádlottak e vallás-szeretési gyilkosságát tekintette volna és ezen ügyet mint ilyen kívánta volna ellátni.

Schwarz Salamon Álljon fel! Ön gyilkossággal van vádolva és Fentak Sándor ügyvéd ör fogja képviselni?

Schwarz Salamon: Igen.

Buxbaum Ábrahám! (előlép) ön azzal vádoltatik, hogy a gyilkossággal segítkeztet nyújtott volna. Vértelen Sie?

Buxbaum Ertem.

Elnök: Eötvös Károly ur fogja őnt képviselni. Kesszen Sie den Herrt?

Buxbaum: Ja.

Elnök: Wollner Herman, (előlép) maga is vádolva van a gyilkosság büntényével és részére hasonlóképp Eötvös Károly ur fogja a védelmet teljesíteni. Tudja, hogy mivel vádoltatik?

Wollner: Hallottam, de...

Elnök: Ön a kellő időben előadhatja védelmét; most csak azt kell tudnia, hogy mivel vádoltatik.

Braun Lipót! (előlép) ön hasonlóképp a gyilkosság büntényével van vádolva, és Friedman Beránt ügyvéd ör fogja képviselni.

Junger Adolf, Lustig Sámuel és Braun Ábrahám! (előlépnek) önök bármán a büntésszességgel vannak vádolva, t. i. hogy jelen lettek volna azon alkalommal, midőn a leány nyaka megmetszött. Önöket Székely Miksa ügyvéd ör fogja védeni. Megértették?

Vádlottak: Igen.

Elnök: Weissstein és Taub Eudamel, önök is ugyan ezzel a büntényvel vannak terhelve és védelmüket Heuman Ignác ügyvéd ör fogja teljesíteni.

Kérem a tolmács urat, Vogel Amelnek megmondani, hogy bűnapállástal van vádolva; hogy tudniillik ő beszélt volna Smilovicsnak a hullá szállításhoz utáve?

Tolmács: ugyanezt elmondja rusnyák nyelven.

Elnök: Smilovics Jankó! ön azzal vádoltatik, hogy maga adta volna át a hullát szállítás végett Herschko Dávidnak. Megértette?

Smilovics: Igen.

Elnök: Kérem Herschko Dávidnak tolmácsolni, hogy ő azzal vádoltatik, hogy ő vette át a hullát Smilovicsától. Megértette?

Gross Márton és Klein Ignác ugyan e büntésszességgel vannak terhelve. Megértették?

Vádlottak: Igen.

Elnök: Most felszólítom a tanukat, jöjjenek elő a álljanak sorba. (Megértették.) A meghívott tanukat arra figyelmeztetem, hogy vallomásaikra majdan a hitet lefogják tenni; tehát csak a tiszta igazságot vallják, nehogy a lelkek üdét veszélyeztessék. Mostan elloagnak vezetetni és midőn a sor rájuk kerül, akkor sonj egyenkint felhívatomak.

Eötvös Károly vado: Értésüire vagyok arról, hogy a nép egy részében e különösen az ügyhez tartozó tanuk egy részében is azon téves felfogás van elterjedve, a értésültem arról, hogy némelyek által ama hit még szándékosan táplálatik is, hogy keresztény tanuknak zsidókat érdeklő ügyekben, vagy zsidó tanuknak keresztényeket érdeklő ügyekben a hamis esküvel és annak következményétől sem kell valami nagyon félni, és hogy Isten elnöző leszen (a keresztény irást az övé, a zsidó irást az övé) hogy ha egymás elleni dolgokban talál nem is egészen az igazsághoz híven teszik a vallomást.

Midőn azonban ezen felfogás nem csak téves, hanem egyáltalán hamis és annak terjedése valóban gonosz lakosságra mutat; de minőn ly hitnek tövessége ki nem zárható: ennél fogva igen kérem a nagyságos elnök urat és a tek. törvényszéket, hogy különösen e körülmenyire való utálással a tanukat arra figyelmeztetni kegyeskedjék, hogy bár zsidó ügyben keresztényen, vagy keresztény ügyben zsidóan tanuságot, ha tanusága hamis vagy valótlán találma lenni, a tanusó mind a világi, mind az isteni törvények szerint súlyos büntetést elfogja venni.

Elnök: Én megvallom, hogy mint ezen kir. törvényszék elnöke, nem érzem magamat hivatottnak arra, hogy az egyes felekezetek szerint tegyem a tanukhoz meg a figyelmeztetést. (Tetzés a közönség körében) s azért én csak általában figyelmeztetem őket, hogy csak a való igazságot adják elő, úgy a mint az lőkösmeretükkel megegyezik. Ellárolhatnak. (Megértették.) A közönséget pedig kérem, hogy minden rendezetéstől tartózkodjék.

A szakértő urak hasonlóképp el fognak távozni és amikor rendelkezni fog velők a törvényszék: akkor fognak megjelenni.

Eötvös Károly vado: Tek. törvényszék! Egy előterjesztést vagyok bátor tenni. Kérem konstataálni hivatalosan, hogy Schwarz Mórész nevű ön a tanuk közt itt van-e, miként idéztet meg és ki által?

Elnök: Majd ha rá kerül a sor, szólunk róla; különben is, a tanuk egyenkint elő fognak jönni. A figyelmeztetést akkor megkapják.

Eötvös Károly: Én kérem a tek. kir. törvényszéket, másfóztatások e kérdésben határozni. Én az eljárás szabályok értelmében kérem ezáltal konstataálni, hogy Schwarz Mórész a tanuk közt van-e és miként idéztet meg?

Elnök: Nincs.

Eötvös Károly: Tudomásul veszem, hanem kérem a tek. törvényszék határozatát e kérdésben.

Elnök: A törvényszék magát e tekintetben határozatára hivatottnak nem tekli, hanem egyben e részben az intézkedés már megtörtént. Különben a tanuk miként idéztetése és előállítás, az előbbi teendők köréhez tartozik.

Friedmann Beránt vado kéri, hogy a tanúkkal való érintkezés szöki utasítsuk, mint olyasvalakik kik mint tanuk idéztetése

Az elnök felállva, a következő ítéletet hirdette ki:

Ő felsége a király nevében!

A nyíregyházai királyi büntetőtörvényszék gyilkosság s abbani részesség büntette, illetőleg bűnpártolás vétségével vádolt Schwarcz Salamon és társai elleni bűnügyben a folyó évi június hó 19-én megkezdett és folyó évi július hó 31-én befejezett nyilvános szóbeli végtárgyalás alapján a vádhatóságot képviselt királyi főügyésznek és magánvádlnak, valamint a vádlottak részéről előterjesztett védelemnek meghallgatása után, az alul írt helyen és időben tartott tanácsülésben következőleg ítélte:

1. Schwarcz Salamon, 28 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, tiszta-eszlári sakter, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. évi május 22-től vizsgálati fogságban;

2. Buxbaum Ábrahám, 27 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, ibrányi tanító, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1892. május 25-től vizsgálati fogságban;

3. Braun Lipót, 28 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, udvari sakter, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1883. évi június 5-től vizsgálati fogságban;

4. Wollner Hermann, 37 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, rendes lakhely nélkül, napszámos, írni, olvasni nem tud, büntetve nem volt. 1882. évi november 23-től vizsgálati fogságban;

a büntetőtörvénykönyv 278. §-ában meghatározott s ugyanezen szakasz szerint büntetendő gyilkosság büntettének, továbbá

5. Scharf József, 41 éves, izr. vallású, nős, gyermekes; kevés vagyonnal bír, tiszta-eszlári egyházfi, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. évi máj. 22-től vizsgálati fogságban;

6. Junger Adolf, 59 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, tiszta-eszlári birtokos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. május 22-től vizsgálati fogságban;

7. Braun más néven Brenner Ábrahám, 38 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, csekély vagyonnal bír, tiszta-eszlári napszámos, írni, olvasni nem tud, büntetve nem volt. 1882. május 22-től vizsgálati fogságban;

8. Lusztig Sámuel, 41 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, tiszta-eszlári kereskedő, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. évi máj. 24-től vizsgálati fogságban;

9. Weiszstein Lázár, 59 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, tiszta-eszlári bérlő, írni, olvasni tud, büntetve volt bírói zártörés és sikkasztás miatt. 1882. évi május 24-től vizsgálati fogságban;

A Tisza-eszlár című lap címoldala

„A bíróság tagjai néhány perccel 11 óra után lépnek a zsúfolásig megtelt terembe.

10. Taub Emánuel, 29 éves, izr. vallású, nős, gyermekes, polgári metsző, csekély vagyonnal bír, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. évi május 27-től vizsgálati fogságban

a büntetőtörvénykönyv 278. §. 2. pontjában meghatározott és a 266. §§-ok szerint büntetendő gyilkosság büntettébeni részesség, végre

11. Vogel Amsel, 51 éves, izr. vallású nős, gyermekes, vagyonnal nem bír, tutajos sáfár, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabad lábon levő fehéregyházi lakos;

12. Smilovics Jankel, 44 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, vajnagi napszámos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt. 1882. évi július 10-től vizsgálati fogságban;

13. Herskó Dávid, 48 éves, izr. vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, tutajos, írni, olvasni nem tud, szabad lábon levő szeklenczei lakos;

14. Grosz Márton, 45 éves, izr. vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, bérlő, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabad lábon levő tiszta-eszlári lakos;

15. Klein Ignác, 32 éves, izr. vallású, nős, gyermektelen, vagyontalan, napszámos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon levő tiszta-eszlári lakos a btvkönyv 374. §-ában meghatározott s a 376. szerint büntetendő bűnpártolás vétségének vádja alól felmentetnek, a letartóztatottak szabadon bocsátása elrendeltetik, a felmerült eljárási költségek, az állam által viseltetnek.

[...]

Az ítélet kihirdetése után.

Az elnök: A kihirdetett ítélet után kérdezem a vádhatóságot, hogy ezen ítélet ellenében kíván-e valamely jogorvoslatot használni?

Szeyffert: Kijelentem, hogy megnyugszom az ítéletben.

Az elnök: A magánvádló részéről kérem a kijelentést.

Szalay: Tisztelettel bejelentem a tek. törvényszéknek felebbezésemet és az indokoknak írásban leendő beadhatása végett kérem az ítélet kézbesítését.

Az elnök: Méltóztassék a védelem részéről nyilatkozni.

Eötvös Károly: Tek. törvényszék! A védelem részéről a most kihirdetett ítéletet, a vádlottak nevében, mély köszönettel tudomásul veszem és azon ítéletben vádlottak részéről és a védelem részéről megnyugszom.²⁰¹

A tisztaeszlári per lezárulta súlyos következményekkel járt. Ahogy várható volt, akármilyen kimenetele is lett volna a pernek, nem hátrította volna el a társadalmi robbanást. Ha a vádlottakat elítélik, akkor bebizonyosodott volna, hogy a zsidók ilyen szörnyű bünt követtek el, a felmentés pedig az elégedetlenséget,

²⁰¹ A vád- és véd-beszédek a tiszta-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. *Nyírvidek*, 1883. 64., 68. p.

Felhívás!

A tegnap esti és éjjeli órákban előfordult zavargások és idegen tulajdon erőszakos megtámadása folytán, a városi tanács a közcsend és rend fentartása érdekében következő intézkedéseket hoz köztudomásra:

Nehogy a rendzavarók az egyes házakban elrejtőzve a büntetés alól menekülhessenek rendeltetik:

1. Az egyes házak kapui, pálinka- és bormérések estve 8 órakor bezárandók, s azontúl vendégeknek bort vagy pálinkát adni tiltatik.

2. A vendéglők és kávéházak esti 10 órakor zárandók be.

3. A családfelek, munkaadók és iparosoknak személyes felelősség terhe alatt meghagyatik, hogy a befejezett munka után családtagjai és munkásaikat az utcára többé ne bocsássák.

4. A városi tanács a zavargások megfékezése végett katonai erő közreműködését lévén kénytelen igénybe venni, a közönség értesítetik, hogy a katonákat kísérő polgári biztosok bal karjukon városi színű szalag által ismerhetők fel, ugyan ezek felhatalmaztattak, hogy a rendet, élet és vagyon biztosságot minden áron fentartani igyekezzenek.

5. A kíváncsiaknak 8 óra után az utcákon való megállása és összecsoportulása tiltatik, rendőri felszólításra pedig azonnal szétoszolni és hazamenni tartoznak.

Végül felhivatnak a városnak izraelita hitvallású lakosai, hogy sajátérdekükben minden kihívó eseménytől óvakodjanak.

Sopron sz. kir. város tanácsának 1883. év augusztus hó 13-án tartott rendkívüli tanácsüléséből.

A városi tanács.

Sopron város tanácsának kiáltványa a zavargások megakadályozására

feszültséget keltett.

A bírósági eljárás lezárása után az országban az események gyorsan követték egymást. Az első zavargások már a per alatt elkezdődtek Pozsonyban, július végén. Ennek előidézője a Simonyi Iván képviselő által kiadott *Westungarischer Grenzbote* című lap volt, amely antiszemita hangvétellel folyamatosan tudósított a perről. Ettől függetlenül is már régóta érezhető volt, hogy Pozsony az egyik melegágya a zsidóellenes megmozdulásoknak.

A per lezárultával, augusztus elején Scharf Móric, a koronatanú, a szüleivel együtt Pestre utazott.²⁰² Egy fogadóban szálltak meg, amely körül augusztus 7-én elkezdtek csoportosulni az emberek. Az ezer főre duzzadt tömeg estére megtámadta a fogadót, a környező épületeket és összezsapott a rendőrséggel. Ekkor több napon át tartó zavargás-sorozat indult meg Budapesten. A laktnyákból kivezényelték a katonaságot, amely kordonokat állított fel és igyekezett az újra és újra összeverődött tömeget szétoszlatni. A rendőrség folyamatosan tartóztatta le a rendbontókat. Mindez azonban nem használt. Augusztus 11-én a belügyminiszter ostromállapotot hirdetett ki Budapesten.

Nem kellett sokáig várni arra, hogy eszkalálódjanak az események. Napokon belül az ország különböző részein törtek ki zavargások, történtek kisebb-nagyobb rendbontások. A legsúlyosabb helyzet Pozsonyban és a Délnyugat-Dunántúlon, Zala és Somogy megyében alakult ki.

Zalaegerszegen az első incidens augusztus 15-éről 16-ára virradó éjszaka történt, de ez még jelentéktelen ügy volt. Az események a hónap utolsó hetében gyorsultak fel. Augusztus 23-án este jelentős tömeg gyűlt össze a város több pontján. Nemcsak városiak, hanem – később nyilvánvalóvá vált, hogy – szervezett agitáció eredményeként, jórészt a környező falvakból érkeztek az emberek. A csoportok késő este behatoltak a belvárosba, s kövekkel kezdték el dobálni a zsidó házakat és lakásokat. Az egyik házból lövéseket adtak le, hogy elriasszák a támadókat, de ez csak olaj volt a tűzre. A felbőszült tömeg megtámadta a házakat és üzleteket, rombolni, fosztogatni kezdett.

Mivel Zalaegerszegnek nem volt laktanyája, katonaság nem állomásozott a városban. Ezért komolyabb karhatalom híján néhány pandúr és foglár állt csak rendelkezésre, akikkel azonban az alispán megkísérelte a rend helyreállítását

²⁰² Itt érdekességként megemlítjük a Scharf család történetével kapcsolatban, hogy nem sokáig maradtak Magyarországon. Tisza Kálmán személyes közbeavatkozására új néven (Müller) útlevelet kaptak, és külföldre távoztak. Néhány év múlva azonban visszatértek, és 1886-ban már újra Budapesten éltek. MNL OL K 149. 1886-6-669. Scharf József levele Tisza Kálmánhoz.

és szembeszállt a tömeggel. Sikerült is a nagyobb katasztrófát megakadályozni és a rendbontókat viasszaszorítani, a tömeget végül szétzavarni.²⁰³

Másnap nemhogy rendeződött volna a helyzet, de kiderült, hogy az előző esti rendbontás csak a kezdet volt. Most már nyíltan szervezkedve és készülődve, napközben is összeverődtek, csöndes tüntetést rendeztek a belvárosban, követelték a letartóztatottak szabadon engedését, de már alig várták az estét, hogy igazi szándékaikat kimutathassák. Botokkal, kövekkel, sőt egyesek már vadászfegyverekkel felfegyverkezve érkeztek és gyorsan összegyülekezve, az előző estéhez hasonló támadást intéztek a zalaegerszegi zsidó lakások és üzletek ellen. Több mint ezer ember gyűlt össze, s az események a legtragikusabb végkifejletet sejtették a zalaegerszegi zsidóság számára.

Szerencsére azonban a hatóságok sem ültek ölbe tett kézzel: napközben ugyanis utasítást küldtek Nagykanizsára, hogy az ottani laktanyából indítsanak útnak egy katonai gyalogos századot. Az alakulat estére, éppen a megfelelő időben érkezett Zalaegerszegre. Ekkor azonban nem várt dolog történt, a tömeg nem rettent meg a katonaságtól, hanem szembeszállt vele, s éjjel egy óráig tartó utcai harcok kezdődtek a városban. Szabályos ütközet zajlott le, a katonaság folyamatosan használta a fegyverét, előrenyomult, visszavonult, s végül azzal sikerült a nagyobb vérontást megakadályozni, hogy az alispán utasítást adott a letartóztatott személyek szabadon bocsátására. Ezzel sikerült a tömeget lecsendesíteni, de egyébként is bölcs döntés volt, hiszen ezeket a személyeket később újra le lehetett fogatni.

Másnap újabb katonai század érkezett Kanizsáról, s ez már elegendőnek bizonyult a rend fenntartására. A rendbontók ugyan gyülekeztek, s készülődtek, de a hatóságok este nyolc órától kijárási tilalmat rendeltek el, a város utcáin katonák járőröztek, a bevezető utakon mindenkit ellenőriztek, s fegyveres ellenőrző posztokat állítottak fel. Valóságos ostromállapot volt a városban. Az alispán a következő hirdetményt tette közzé:

„Zala-Egerszeg polgáraihoz!

Zala-Egerszeg városában a tegnap és tegnapelőtt múlt éjjeleken a polgárok egy részének személy és vagyonbátorsága legsúlyosabban megtámadtatott. Fájdalmasan érint, hogy ezen eléggé meg nem bélyegezhető merényleteknek megvénk székhelye Zala-Egerszeg volt színhelye. Az ország és a külföld rövid napok alatt tudomással fog bírni az itt előfordult zavargásokról, s kárhóztató ítélete sújtani fogja városunknak

²⁰³ Foki 1986. 226–227. p., és MNL OL K 148. BM res. 93. csomó, XIV. D. antiszemita zavargások, Zala megye.

és ezzel megyénknek eddig mindenkor fenntartott jó hírnevét. Művelt és rendezett államban, melynek első és legfőbb feladata, hogy polgárait a jogbátorság oltalmában kivétel nélkül részesítse, az ily erőszakoskodások meg nem tűrhetők; tehát figyelmeztetek mindenkit azon szigorú büntetésre, melyet a törvény az ily zavarok intézői és részeseire mér, másrésről ki kell jelentenem, hogy a megzavart rendet, s a város polgárainak békés nyugalma a törvény által rendelkezésemre adott legvégső eszközök alkalmazásával is helyreállítani és fenntartani törvény által előírt kötelességemben áll. Bizalommal fordulok Zala-Egerszeg város polgárainak ismert hazafiságához! A város polgárainak józan érzéke fel fogja ismerni a veszélyt, mellyel az elkövetett rendzavarások nem csak a társadalmat, hanem a város életérdekeit is fenyegetik; s azért azon szilárd meggyőződésben vagyok, hogy a polgárság komoly, nyugodt megtartása [sic!] a rendbontók megfékezésére tett hatósági intézkedések sikerét megkönnyíteni és előmozdítani fogja; mi, hogy úgy legyen, városunk becsülete is elengedhetetlenül követel.

Zala-Egerszegen. 1883. aug. 25-én. Svastits Benő m. k. alispán.²⁰⁴

A zsidó lakosság közben már augusztus 25-re elhagyta a várost. Augusztus 26-án a tömeg újra összeverődött és megtámadta a katonaságot. Ez a nap ráadásul vasárnapra esett, amikor sokan igyekeztek a városba, a piacra. Nagy volt a veszély, hogy a tömeg vagy elsöpri a katonaságot és romba dönti a várost, vagy vérfürdő lesz. Végül azonban a megerősített katonai alakulatoknak és a polgárőrségnek sikerült komolyabb összecsapás nélkül fenntartani a rendet. A háromnapos zalaegerszegi összecsapás-sorozatnak az eredménye végül tucatnyi halott, több tucat sebesült és mintegy 100 letartóztatott lett, akiket alig tudtak elhelyezni a város hivatali épületeiben.

Időközben, de már a zalaegerszegi eseményeket követve, tehát augusztus 26-a után, a megye többi részén is hasonló események kezdődtek. Megmozdulások voltak Zalalövön, Szentgróton, Söjtörön, Keszthelyen, Sümegen, majd az utolsó szakaszban, szeptemberben a Balaton-felvidéken, Tapolca térségében is. Összecsapás volt Badacsonytomajon, Diszelben, Taliándörögdön és Balatonfüreden is. Itt szerepe lehetett az eseményekben Verhovay Gyulának is, aki ekkor Badacsonyan tartózkodott.²⁰⁵

Mindezek hatására a főispán Tisza Kálmán miniszterelnökkel egyeztetve, augusztus 29-én, Zala megye területére statáriumot hirdetett ki.²⁰⁶ Ez a rö-

²⁰⁴ *Zalamegyei Újság*, 1883. augusztus 26.

²⁰⁵ Foki 1986. 234.

²⁰⁶ Kubinszky 1976. 113–114. p.

tönítelő bíraskodás bevezetését jelentette, azaz a rendbontók akár azonnali, helyszínen végrehajtott agyonlövését. Ezt azért érezték szükségesnek, mert bár a zalaegerszegi helyzet konszolidálódott, a megye több pontján folyamatosan lángoltak fel az összecsapások. Ilyen drákói rendszabályt a fővároson és Zala megyén kívül csak Pozsonyban rendeltek el. Itt egy pillanatra szükséges kitérőt tennünk és egy félreértést tisztáznunk. A szakirodalom minden esetben utal a hasonló Somogy megyei statáriumra, ezt azonban nem az antiszemita zavargások miatt vezették be 1883 júniusában, hanem az azt megelőző brutális somogyi bűncselekmények miatt. Ekkor több rablógyilkosság történt, rablás és emberölés Pusztakovácsiban, Gigén és Csokonyán (ma Mezőcsokonya), s ott ennek következtében döntöttek e drasztikus intézkedésről.

Ettől függetlenül Somogy megyében is súlyos helyzet alakult ki, s az érvényben lévő statárium kapóra jött a hatóságoknak. Kaposváron már a per ítélethirdetését is rendkívüli izgalom fogadta. A sajtóbeszámolók szerint a kaposvári postahivatalt a reggeli lapokat hozó

„vonat megérkezése után valósággal ostrom alá vették, ember ember hátán, egyik a másik kezéből vette ki a lapot, a postahivatalban egész bábel volt [...] egy perc alatt egyetlen lap sem volt két árért sem!”²⁰⁷

Itt néhány nappal a zalai események után, nyilván azzal szoros összefüggésben, szabadult el a pokol.

Az események mindenhol hasonló forgatókönyv szerint alakultak, ahogy ezt Zalaegerszeg példáján is láttuk. Kisebb csoportok kezdtek el gyülekezni az este közeledtével, amelyek elkezdtek beverni az ablakokat, majd attól függően, hogy milyen karhatalom állt velük szemben, behatoltak a település központjába és rombolni, fosztogatni kezdtek. Ha komoly erővel találták magukat szembe, akkor egy darabig provokálták, majd kisebb összecsapások után szétszéledtek. Somogy megyében 35 településen volt komolyabb atrocitás, többek között Kaposváron, Csurgón, Gyékényesen, Berzencén, Szigetváron, Marcaliban és Nagyatádon.

A legtragikusabb somogyi összecsapás Szigetváron zajlott le, ahol 300–400 fős tömeg tűzött össze a főszolgabíró vezette 16 fős karhatalommal, aki a feldühödött és már tucatnyi házat szétvert tömegre sortűzet vezényelt. Egy halott és két súlyos sebesült maradt a küzdőtéren.²⁰⁸ Szeptember 2-án Somogy megye különböző településein már 13 gyalogos és 4 lovas századot vezényeltek ki a

²⁰⁷ Kubinszky 1976. 110. p.

²⁰⁸ Bősze 1991 (levéltári évkönyv), 85–87. p.

rend fenntartására. Így is november végéig tartott, amikor már nem kellett több megmozdulástól tartani.

Érdekes módon Istóczy Győző szülőhelyén, Vas megyében katonaság bevetését igénylő összezsapás nem volt, csupán ablakbeverésekig fajultak az események.²⁰⁹ Súlyos zavargások voltak viszont Ungváron és Selmechánán. Pécsen és Nagykanizsán a helyben állomásozó katonaság kivonulása előzte meg a bajt.²¹⁰

Szabolcs megyében Nyíregyházán volt zavargás, amikor augusztus végén iparostanulók beverték a város zsidó lakóinak ablakait. Ekkor tartotta egyébként az alakuló ülését a Szabolcsi Védegylet is. A komolyabb rendbontás megakadályozására a belügyminiszter 200 főnyi katonaságot akart kirendelni a városba, ahogy ez lenni szokott, az önkormányzat számlájára. Ezt azonban a helyiek el kívánták kerülni, ezért bizottság alakult a tekintélyesebb polgárokból, akik megalakították a polgárőrséget, amely a továbbiakban fenntartotta a rendet.²¹¹ Sopronban ugyancsak a katonaság akadályozta meg a súlyosabb rendbontást, „szuronyt szegezve kergette szét a tömeget, amely ablakokat vert be” augusztus 12-én.²¹²

Mind a zalai, mind a somogyi eseményekből egyértelművé vált, hogy vidéken, főként a Dunántúlon a lázadó tömegeket jellemzően városi napszámosok és főként iparoslegények alkották, a falvakban pedig szegényparasztsók és ugyancsak iparosok, segédek. Nem véletlen, hogy ismétlődnek az iparos foglalkozások – ez a nagyobb városokban és Budapesten is megfigyelhető –, ugyanis a kisipar volt az a terület, amelyet a modernizáció a leghátrányosabban érintett, s ezért a legnagyobb számban termelte ki azt az emberanyagot, amely egzisztenciális válságba került és társadalmi helyzetéből, műveltségi szintjéből fakadóan a fizikai atrocitásokra is kapható volt.

A kereskedők által behozott korszerűbb termékek háttérbe szorították a hagyományos műhelyeket, ahol gépek nélkül, segédekkel dolgozva, a régi idők módszerei szerint állították elő termékeiket. Ezért elszegényedtek, s mivel vidéken nem voltak olyan nagyobb gyárak, üzemek, amik ezt a munkaerőt felszívták volna, egzisztenciális válságba kerültek. Ez különösen jellemző volt az olyan aprófalvas térségben, mint a Délnyugat-Dunántúl, ahová az új termékek és szolgáltatások jó része valóban zsidó kereskedők jóvoltából érkezett.²¹³ Kézenfekvő, hogy az e modernizációs folyamatban kárvallott, kisipari munkások alkották a zavargások egyik társadalmi bázisát.

²⁰⁹ Rácskay 1987.

²¹⁰ Kubinszky 1976. 126–128. p., *Nagykanizsa* 2014. 44–45. p.

²¹¹ *Nyírvidek*, 1883. szeptember 9.

²¹² MNL OL K 148. BM res. XIV. D. 3356/1883.

²¹³ Kapiller – Paksy 2014. 153. p. (és az előző oldalak)

A másik csoport a szegényparasztság volt, őket elsősorban a hangadók motiválták, akik sok esetben a falusi plébánosok voltak, ahogy ezt több esetben láthatjuk az antiszemita mozgalom szervezkedése, például a vasvári vagy a tapolcai kérvény kapcsán. „Sok szószékről nem vallási türelem szól.” – írta a *Nemzet* is ennek kapcsán.²¹⁴ A zalai eseményekben azonban a katolikus alsópapság tevékenységéről a kormány is világos képet kapott, s ezt Tisza Kálmán sem hagyta szó nélkül. A veszprémi püspökhöz, 1883. augusztus 28-án, a zavargások csúcspontján írt levele önmagáért beszél:²¹⁵

„Nagyméltóságod előtt is ismeretese az azon sajnós kihágások, melyek legközelebb Zala megye székhelyén, valamint e megye több községeiben az antiszemitizmus cége alatt elkövetettek.

Ezen rendháborúság egyik okául az is felhozatik, hogy a Zala megyében lévő római katolikus papság is az antisemiticus nézeteket pártolja, és ezen feltevést a tapolcai kérvénynek általuk lett aláírásával tartják indokolhatónak.

Én részemről nem akarom hinni, hogy Magyar országban a katolikus papok tudva és akarva oly nézeteket pártoljanak, melyeknek következménye a törvényes rend megháborítása. Ugyanezért, ismert hazafiúi és emberbaráti érzelmeire hivatkozva tisztelettel fölkérem, hogy az egyházi hatósága alatti papságot óvatosságra inteni és oda hatni méltóztassék, hogy az illető lelkészek a híveiket ezen emberbaráti, keresztényi szeretettel ellentétben lévő, vétke és a résztvevőket súlyosan sújtó mozgalmakban való részvétől magokat távol tartani annyival is inkább igyekezzenek, mert ezeknek szükség esetén fegyveres erővel való megtorlása, a köz érdekében a kormány sajnós, de elutasíthatatlan kötelessége.

Nem kétlem, hogy Nagyméltóságod bölcs intézkedései folytán papságának a társadalom terén való magatartása igazolni fogja azt, hogy a katolikus papság ezen bűnös mozgalmak megakadályozására közreműködni hazafiúi és emberbaráti kötelességének tartja.”

Ahogy láttuk korábban, a katolikus lapok éppen az 1880-as évek elején kezdtek élesen támadni az Irányi Dániel és Mocsáry Lajos nevével is fémjelezhető függetlenségi liberalizmust, valamint a „zsidó-liberalizmust”, azaz a kapitalizmust, s annak destruktív, társadalom- és erkölcsromboló vonásait. A katolikus sajtót olvasó alsópapság tehát kész ideológiai útmutatást kapott, s ezeket átvéve kiegészíthették azt a napi politika antiszemita szövegeivel. A zsidóknak

²¹⁴ *Nemzet*, 1883. szeptember 1.

²¹⁵ MNL OL K 149. 1882-6-823. Zala megye egyik fele a veszprémi egyházmegyéhez tartozott.

a magyar társadalom ellenségeit láttatták, akik olyan szokásokat, viselkedési normát és kultúrát hoznak magukkal, amely idegen a magyar társadalom szokásaitól és ezért káros a társadalom egésze számára. A délnyugat-dunántúli katolikus papság egy része, s különösen az alsópapság (tehát a falusi plébánosok) számos tagja ettől az időszaktól kezdve szürke eminenciásként állt az antiszemita mozgalmak hátterében. Különösen érvényes ez az aprófalvas Dél- és Nyugat-Dunántúlon, s ez az egyik magyarázata a zavargások hevességének Zala és Somogy megye falusias régióiban.

*

A zavargások hatására a kormány is határozottabb fellépésre szánta el magát, amit a zalai statárium is jelez. Ugyancsak ezt mutatta Tisza rendelete, amelyben a zavargások elleni érélyes fellépésre szólított fel. Az 1883. augusztus 28-án kiadott, 3484. sz. BM-rendelet hivatkozik a korábbi, 3397. sz. BM-rendeletre, amit 1882. okt. 2-án adott ki a pozsonyi zavargások miatt. Ezt Tisza a következő kíséreléssel juttatta el a törvényhatóságok vezetőinek:²¹⁶

„A Pozsonyban és vidékén megindított antiszemita mozgalom nem az eszmék harca többé, hanem tusája a féktelen szenvedélyeknek a személy és vagyonbiztonság ellen. Ezen merényleteknek, melyek az ország jó hírnevét is kockáztatják, nem szabad tovább terjedniök. A ragályt csírájában kell elfojtanunk. Ez okból bocsátottam ki a törvényhatóságokhoz a rendeletemet. El vagyok határozva megerősíteni a személy és vagyonbiztonságot, ezen támaszlopait a társadalomnak, minden, bárholonnan jövő merényletek és támadások ellen és nem fogom tűrni, hogy az ország jó hírneve nemtelen izgatásoknak essék áldozatul. [...] Tudja meg minden község, miszerint a kormányhatalom kérelmelhetetlen szigorral fog eljárni azok ellen, kik a személy és vagyonbiztonságot merészkednek megtámadni. Elvárom Címedtől, hogy a törvényhatósága területén fölmerülő, minden mozzanatról engem azonnal értesíteni fog, s ha a helyzet komolysága a rögtönítélő bíróság felállítását szükségesnek találja, az iránt is rögtön jelentést tegyen.”

Látható ebből, hogy a miniszterelnök már 1882-ben is milyen elkötelezett volt az antiszemitizmus elleni harc iránt, amire 1883-ban még nagyobb szükség volt, hiszen a helyzet az országban tovább súlyosbodott. Ugyanakkor az is látható, hogy hiába volt a határozott kormányzati szándék, nem sikerült elejét venni az antiszemita szervezkedésnek és megmozdulásoknak.

²¹⁶ MNL OL K 148. BM res. XIV. D. 3400/1882.

Hasonló álláspontot képviselt és határozott számonkérésre szólította fel a nyomozó hatóságokat Kozma Sándor országos legfőbb ügyész. A nagykanizsai és a kaposvári ügyészség elnökeihez intézett, rendkívül sokatmondó levelében a következőképpen fogalmazott:

„Kijelentem [...] hogy ezen mozgalom ily mérveket s ily irányt némely hatósági személyek s némely ügynevezett úri osztálybeliek könnyelmű, meggondolatlan magatartása vagy éppen bűnös erkölcsi konnivenciája [szemhuntyasága] nélkül soha nem vett s nem vehetett volna, éppen úgy lehetetlen, hogy eredménytelen legyen ezen vizsgálat, ha csak azt az illető közegek titkos hajlama, kötelesség-feledkezett részrehajlása vagy éppen bűnös egyetértése készakarva meg nem hiúsítja. Ez esetben tehát nem arról van és lehet szó, hogy a vizsgálat némely félrevezetett buta suhancot, együgyű napszámost és inasgyereket vessen oda a megtorló államhatalomnak, hanem azt várjuk az illetőktől, hogy bíróság elé állítsanak mindenkit – foglalkozás, társadalmi állás, rend, rang és ruházat különbsége nélkül – aki akár tanáccsal, akár példával hozzájárult ezen lázadáshoz, mely a hazára és a nemzetre máris annyi kimondhatatlan kárt és szégyent hozott.”²¹⁷

Kozma a levelében tehát nem is nagyon burkoltan kinyilvánította, hogy szerte mind a középosztály, mind az államhatalom körében voltak és vannak támogatói az antiszemita mozgalomnak, mégpedig olyan személyek, akik képesek a fizikai atrocitásokban is valamilyen formában szerepet vállalni. Levele természetesen komoly visszhangot váltott ki, Verhovay Gyula lapja, a *Függetlenség* egyenesen „nyílt lázadásnak” nevezte azt „Magyarország, Ferenc József magyar király, a magyar közjog, a magyar törvények ellen.” A lap szerint Kozma „hadat üzent a magyar intelligenciának”, vagyis az értelmiségnek.²¹⁸ Válaszként Kozma fel is jelentette a bíróságon a lapot.

Kossuth és az antiszemitizmus

A zavargások időszakában, 1883 augusztusában jelent meg egy levél a Wiener Allgemeine Zeitungban, amelyet Kossuth Lajosnak tulajdonítottak, s amelyben a nagy hazafi támogatásáról biztosította az antiszemita mozgalmat. Gyorsan kiderült azonban, hogy ez hamisítvány, ezért Kossuth a következő nyilatkozat közzétételére kérte Urváry Lajost, a Pesti Napló főszerkesztőjét, aki azt lapjában le is hozta:

²¹⁷ *Függetlenség*, 1883. szeptember 1.

²¹⁸ *Függetlenség*, 1883. szeptember 2.

„Én ember és ember között faj, nyelv, vallásfelekezet miatt soha nem tettem s nem is fogok tenni különbséget; az antisemitikus agitációt, mint a XIX-ik század embere szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhoztatom; – kárhoztatom már csak azért is, mert a fennforgó szociális és közgazdasági bajokra nézve a szimp-tómákat okoknak tünteti fel, s mintha a hazánk jólétét akadályozó idegen érdekek szolgálatába állott volna, a valódi okok felismerésétől s az orvoslát kutatásától és sürgetésétől a figyelmet eltereli; kárhoztatom azért is, mert gyakorlati célja egyáltalában nincs; lehetetlen a magyar józan észről annyi bornírtságot feltennem, miszerint csak egy ember is legyen az országban, aki hiszi, hogy az, a mit emlegetnek: »az emancipáció eltörlése, vagy éppen 6–700 ezer embernek az országból kiűzése« a XIX-ik században Európában lehetséges, még ha a gondolat erkölcsi monstruozitás nem volna is. És kárhoztatom azért is, mert midőn a felett panaszkodnak, hogy a zsidók a társadalomban külön összetartó társadalmat képeznek a társadalom többi osztályainak megrontásává: az izgatással épp azt eszközlik, hogy a zsidók még jobban összetartanak, mint minden nyomás a nyomottakat összetartásra ösztönzi, kényszeríti; (a már annyiszor elcsépelet ethikai s humanitárius tekintetek eszmerendjébe nincs kedvem átkalandozni) de midőn e nézeteimnek kifejezést adok, egyszersmind kijelentem, hogy azok az emberek, akik még hamis levél koholástól sem rettennek vissza, nagyon rossz szolgálatot tesznek az ügynek, melyet szolgálni akarnak s hogy maguknak a zsidóknak áll leginkább érdekében mindent elkövetni, hogy az ily emberek leálcáztassanak s a közmegvetésnek átadassanak.”²¹⁹

²¹⁹ Kossuth 1904. 117–118. p.

Antiszemita szervezetek és tömegmozgalmak 1883-ban

1883-ban, a zavargások mellett az antiszemita mozgalom közben az élet más területein tovább építkezett. Ideológiájának egyik fontos eleme volt, hogy a nemzetközi zsidóság a hatalom megragadására tör, ezért a keresztény társadalomnak védekeznie kell ellene. Ennek az elképzelésnek a gazdasági részével kapcsolatban, az egyik gyakorlatban is megnyilvánuló tevékenység volt a véd-egyleti mozgalom. Ez azt jelentette, hogy egy település vagy térség lakói olyan szervezetet hoztak létre, amelynek kizárólag keresztény tagjai voltak és – a reformkori védegyletek eltorzított mintájára – megfogadták, hogy zsidóval nem lépnek üzleti kapcsolatba, vagy maguk hoztak létre keresztény szövetséget.

Az első ilyen szervezet létrehozását Kaposváron kezdeményezték, ahol 1882. szeptember 12-én jöttek össze az antiszemita mozgalom helyi hangadói és elhatározták, hogy egy hét múlva nagygyűlést szerveznek ebből a célból.²²⁰ Ez le is zajlott, s ezen határoztak egy zsidóellenes szervezet létrehozásáról. Ahogy programjukban írták, a céljuk „a keresztény társadalom ellen küzdő zsidóhatalom megfékezése s a társadalomnak keresztény szellem és erényekben való restaurálása”.²²¹

A következő gyűlést 1882. október 30-án tartották meg. Ennek elnöke Chernel Gyula földbirtokos volt, aki már a meghívóban is jelezte a gyűlés célját, vagyis egy „keresztény védszövetkezet” megalakítását.²²² A rendezvényt a kaposvári Korona szállóban tartották meg, s azon közel négyszáz fő vett részt. Mivel Chernel Gyula megbetegedett, elnöknek Nemes Józsa plébánost választották meg, aki beszédében közölte, hogy a keresztény védszövetkezet célja

„társadalmunkat a teljes elzsidósodástól megmenteni [...] addig is, míg elkövetkezik az idő, midőn állami és törvényhozási intézkedéssel a zsidóság – a keresztény államokat elhagyni kényszerítettik”.²²³

²²⁰ Kubinszky 1976. 148. p., Bószé 1991. 79. p.

²²¹ *12 röpirat*, 1882. november 15. 12. p.

²²² Kubinszky 1976. 148. p.

²²³ *12 röpirat*, 1882. november 15. 12–17. p.

Az előző összejövetelén megfogalmazott előterjesztést a gyűlés jegyzője, Chondor János olvasta föl. Ez részletes indoklást tartalmazott a következő kitételekkel:

„A zsidó bárhol telepedik le, bárhol szerez polgári jogokat, nem köti őt erős vonzalom a hazához, mely minden más érzelm fölé volna képes emelkedni.”

Hivatkozott Keleti Károly *Hazánk és népe* című munkájára, amely szerint

„a zsidóság vándor természetű, amennyiben az hazáját ott keresi, hol jobb anyagi létet találni vél. Innen van az, hogy a zsidó eredeti hazáját meg nem tudta tartani, hanem egyedül a vagyon után való futkosásban szétszóródott az egész világon, minden aspiráció nélkül arra, hogy valaha politikai nemzetet alakítson. Következeti ebből, hogy a zsidó ily tulajdon mellett hazafi soha sem lehet. [...] A zsidók erkölcstelen eszközökkel világuralomra törekszenek, s ezen céljuk elérése végett egyetlet alakítottak az Alliance Israelite Universelle címen. Ennek vezetése alatt a közélet minden eszközét magukhoz ragadva rendkívüli tevékenységet fejtenek ki a keresztény népek leigázására. Kereskedés, forgalom, pénzpiac kezükben lévén, a legnagyobb állami és internationalis vállalatokat magukhoz ragadják. [...] A kevésbé művelt zsidóság a köznép kizsákmányolásával foglalkozik, melynek vagyonát iparkodik magához ragadni, s hogy ezt elérhesse, az uzsora, pálinkamérés, orgazdaság, bünszerzés, tolvajlás stb. aljas eszközeivel erkölcsét rontja meg. Ily apparátussal sikerült a zsidóságnak ma már oly káros befolyást gyakorolni, hogy csak Magyarországon a földbirtok egy harmad része zsidó kézen van tulajdon vagy bérlet címén, egy harmad részére pedig telekkönyvileg biztosított kölcsönei vannak betáblázva.”

Az értekezéslet tehát felvonultatta az antiszemita retorika majd' minden elemét, s végül elhatározta a keresztény védszövetkezet megalakítását,

„melynek célja társadalmunkat a teljes elzsidósodástól megmenteni, annak erkölcsi és anyagi állapotát a zsidók káros befolyásától megóvni, hogy így az ország keresztény polgárainak e hazában lakhatása eltűrhetővé tétessék”.

Az egyesület alapszabályainak kimunkálására bizottságot állítottak föl, amelynek elnöke Szalay Imre országgyűlési képviselő lett. Gondoskodtak „médiafelületről” is, a mozgalom szócsöve a kaposvári *Népjog* című újság lett, amely több oldalas, a vidéki sajtó kereteibe illeszkedő – tehát nem színvonalatlan, szélsőséges – kiadvány volt. Eredetileg a Függetlenségi és 48-as Párt hivatalos közlönye volt, s ezt tették minden átmenet nélkül a szövetkezet, s egyben az antiszemita mozgalom helyi orgánumává. A lap szerkesztője Szalay Károly tör-

vényszéki vizsgálóbíró, Szalay Imre testvére, felelős szerkesztője pedig Krátky János kaposvári újságíró volt.

Az 1883 januárjában elkészült és a Belügyminisztériumhoz engedélyezésre benyújtott alapszabály végül bemutatta, hogyan képzelik a gyakorlatban a keresztény védszövetkezet működését az alapítói. E szerint „[...] az egylet arra akar szövetkezni, hogy egy tag sem vásárol zsidótól és nem ad el zsidónak – szabatosan fogalmazva – izraelitával nem bocsátkozik üzletbe.”²²⁴ A szervezet tehát teljesen a reformkori védegyletek mintájára működött volna, kirekesztve a zsidó termékeket és partnereket. Ez akár komoly kockázatot is jelenthetett, például egy keresztény iparos vagy kereskedő számára, akinek komoly vevői lehettek zsidók, de úgy látszik, ezt vállalták a védegylet résztvevői.

Ugyanebben az időben kezdtek el szervezni Kecskeméten is egy hasonló akciót. Itt 1882. december 2-án jelentek meg a városban plakátok, *Szózat Kecskemét város keresztény lakosságához!* címmel. Ez jelezte a védegylet megalakításának szándékát, amely végre hitelesen képviselné a „tősgyökeres magyar keresztény társadalom érdekeit”. Az alakuló ülést 1883. január 21-ére tették, ahova politikusokat, országgyűlési képviselőket is meghívtak, Istóczyt, Szalay Imrét, Ónody Gézát, Verhovay Gyulát és a többi antiszemita képviselőt, s közülük az említettek meg is jelentek.²²⁵ Az ezt követő események bizonyították, hogy az antiszemita mozgalomnak helyben rendkívül széles társadalmi bázisa van. A gyűlés napján az érkezőket a pályaudvaron hatalmas tömeg várta, amely valóságos népiünnepélyt rendezett a számukra. A Rákóczy-induló dallamára vonultak be a város főterére, ahol emelvénnyről hangzottak el a beszédek. Ezután szűkebb körű értekezésletet tartottak, ahol megalakították a Kecskeméti Magyar Védegyletet. Este a vendégek előtt több ezer fős fáklyásmenet tisztegett és rendezett demonstratív felvonulást. A napot végül bankett és táncest zárta. A megalakított egyesületnek itt is biztosítottak sajtót, a *Testvériség* című lap révén, amelynek alcíme így hangzott: „A kereszténység közgazdasági és társadalmi érdekeit képviselő hetilap”.

A kecskeméti rendezvénynek országos híre lett, s a parlamentben – az éppen zajló tapolcai kérvény vitájában – is előkerült. Tisza Kálmán miniszterelnök szerint éppen azok vádolják a zsidókat azzal, hogy nem akarnak a magyar társadalomba beolvadni, akik mindent megtesznek azért, hogy kirekesszék őket a védegyletek révén minden gazdasági együttműködésből.²²⁶ Ez ellenkezik a józan logikával és leleplezi az antiszemita álláspontjának ellentmondásait. Ez utóbbit Szalay Imre kísérelte meg védeni:

²²⁴ Bösze 1991. 79. p.

²²⁵ Kubinszky 1976. 149. p.

²²⁶ KN 1881–1884. IX. kötet, 186–187. p. 1883. január 23.

„Mert mit akarnak a kecskemétiak? Azt, amit mi Ausztriával szemben: vámsorompót akarnak felállítani a zsidókkal szemben. És hogy erre sok okuk van, azon az, aki körülne, nem csak az ő városukban, hanem az egész országban, azt hiszem, nem fog rajta csodálkozni. [...] Az is sajtóságos, hogy ha nemzetgazdászati szempontból valamely célt akarunk elérni és mi arra működünk, akkor azt mondják mindjárt, hogy mi faháborút akarunk.”

Védekezett a vád ellen, hogy ott ők rendbontást szerveztek. Közölte, hogy az ottani akciót nem ők szervezték, hanem a helyiek, akik meghívták őket, s éppen azért mentek Kecskemétre, „hogy ott bárminemű rendzavarás ne történjék”. Végül megfenyegette Tiszát, hogyha őket uszítónak vagy rendbontónak nevezi, törvényszék elé viszi rágalmazásért.

A harmadik jelentősebb védegyleti akciót Nyíregyházán szervezték, ez volt a már említett Szabolcsi Védegylet, éppen a tiszaezlári per befejeztével. Itt 1883. augusztus 25-én jött össze a helyi antiszemita grémium, hogy megalakítsa az egyesületet. A sajtó beszámolója szerint ez inkább fogyasztási szövetkezet jellegű volt, amely raktárt kívánt fenntartani és onnan árusította volna tagjai számára a piaci árnál olcsóbb termékeit.²²⁷ Ez a szervezkedés tehát kifejezetten a szegényebb rétegek megnyerésére irányult. Az egyesület itt is gondoskodott saját újságról, ez az *Ébredjünk* címet viselte. A nyíregyházi akciót is „zsidóhecc” kísérte, a gyűlés estjén ugyanis iparostanoncok végigjárták a várost és kövel beverték a zsidó házak ablakait. A rendőrség 35 fiút vett őrizetbe.²²⁸ Nyíregyházán ezután az események már a tiszaezlári pert követő zavargássorozat részeként történtek.

Bár nem védegyleti szervezkedés keretei között, de jelentős antiszemita megmozdulás színtere lett Kecskemét és Nyíregyháza mellett egy másik alföldi város is, ami szintén bizonyította, hogy az antiszemita mozgalom már jelentős tömegbázissal rendelkezik. Verhovay Gyula választókerületének városáról, Ceglédre van szó, ahol 1884. március 15-ének a megünneplése kapcsán fajultak el az események. A polgármester és a városvezetés Ugron Gábort kérte fel az ünnepi beszéd elmondására. A Függetlenségi Párt helyi szervezete, illetve annak 100-as bizottsága azonban Verhovay Gyulát szerette volna meghallgatni, s végül mind a két felkérés megtörtént. Az előzetes egyezkedés eredménye az lett, hogy a város főterén, a reggeli istentisztelet után először Ugron mondja el a beszédét, majd a gyűlés befejeztével, 15 perces szünet kivárással kezdődhet a Verhovay-féle nagygyűlés. Az események azonban egész más irányt vettek.

²²⁷ *Nyírvidék*, 1883. szeptember. 2.

²²⁸ *Nyírvidék*, 1883. szeptember. 2.

I. évfolyam. 59. szám. Nyíregyháza, 1883. július 29.

ÉBREDJÜNK.

KERESZTÉNY TÁRSADALMI HETILAP.

Megjelenik hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön.

Előfizetési ár: Kész éven 8 ft — kr. Fél éven 4 — — Három hónapra 2 — — Egy hónapra 1 — — Egyre az ára 8 kr.	A lap szellemi részét illető költségek a szerkesztőséghez (Sip-csúsz 226. sz.) tartoznak. Készletet nem adnak vissza. Bérmunkások leveleit csak rendszeres közlésre fogadjuk el.	Az előfizetési díjak, belkötendő hirdetések és a lap anyagi részére vonatkozó költségek, úgy a nyomtatás, a kiadóhatalmos (Sip-csúsz 226. szám) által küldendők.	Költség díj: Per a kiadóhatalmos per a szerkesztőséghez 8 kr., kiadóhatalmos kiadásai 4 kr., 10 sz. felvétel kiadásai 4 kr., 10 sz. felvétel kiadásai 4 kr. A nyíregyházi kiadásai 40 kr. Helyesül minden kiadásnál 40 kr.
---	--	--	---

Hirdetési előfizetéseknél lapunk részlete kiadóhatalmoshoz (Sip-csúsz 226. szám) küldendő. Helyesül minden kiadásnál 40 kr.

A kiadó: Goldberger A. Y. által Budapeston. Hasznosítók és Yegler kiadásában. Helyesül minden kiadásnál 40 kr.

A megoldás küszöbén.
Jelje: Legyen igazi, vagy vesztjen a világ.
III.
A tiszaezlári háborúban a büntetésnek, a megítélésnek, a legmegbecsültebb alakja, a legnagyobb ártatlanság helyett. Azonban ugyanezen után következett Eötvös, éppen úgy, mint ezután Sándor.

Által megvett és kisikart hűségalkatát vissza nem vonhatták.
5-ször. Mert, miként egy — elég, ha valaki a tárgyalás folyamán kimentte; a fogadott hűségalkatát a vélemény, a lehet ő is — feladta. Aki a tárgyalás alatt tartották, a hűségalkatát ugyan következett Eötvös, éppen úgy, mint ezután Sándor.

Eötvös Károly sakter-védőre! ugyan egy óra lá csenek — az egy Funták Sándor kiadásával — a védők többi tagjai is, a m. Friedmann Sándor (Sándor) Miksa és Késménnyé Igaz. E három azonban testestől, lekövetelt zsidó lévén: nem csodálkozunk rajta, hogy egyik tagjuk bármelyik kiadásában is közvetve részesei min-

Az *Ébredjünk* című antiszemita lap címlapja

Verhovay és a kíséretében lévő Széll György, Rácz Géza, Szemnecz Emil és mások előző este érkeztek a városba. Másnap reggel, a gyűlés napján azonban nem várták be a nekik szánt időt, hanem hatalmas tömeg kíséretében elfoglalták a főteret. Így amikor a városvezetés, Ugron Gábor és a kíséretében lévő Herman Ottó kijött a templomból, a téren, az emelvényen már az antiszemita szóvivők álltak. Ugron Gábor megkísérelt a szónoki emelvény felé közeledni, a tömeg fenyegető magatartásának hatására azonban kénytelen volt a kíséretével a városháza épületébe menekülni. Amikor az antiszemita szóvivők beszélni kezdtek, Ugron Gábor újra megpróbált az emelvényhez jutni, ekkor azonban a tömeg „le azzal a zsidó követtel” kiáltásokkal rátámadt, súlyosan bántalmazta, s csak a csendőrök segítségével tudott véres fejjel elmenekülni. Ekkor a téren és környékén zavargások kezdődtek, a tömeg több személyt megtámadott, gyakorlatilag mindenkit, akit zsidóbarátsággal lehetett vádolni. Herman Ottó is csak úgy úszta meg a verést, hogy a mindig nála lévő sétatobtajából előhúzta törkését és azzal tartotta sakkban a támadóit. Végül a több ezer fős tömeg randalírozásának a kivezényelt huszárszázad rohama vetett véget.²²⁹

²²⁹ KI 1884–1887. VI. kötet, 25–26. p., 176. szám, Rácz Géza mentelmi ügye.

Ezek az események²³⁰ – különösen a kecskeméti és a ceglédi – arra az érdekes fejleményre hívja fel a figyelmet, hogy antiszaeszlári pert követő zavargások során az antiszemita tömegbázist felvonultató Dél-Dunántúl, Pozsony, Budapest és a Felvidék egyes, elsősorban katolikus területei mellett már a református alföldi mezővárosokban is jelentős társadalmi támogatottság állt az antiszemita mozgalom mögött, amellyel a várható politikai erőpróbákön is számolni kellett.

Az Antiszemita Párt megalakulása

Istóczy a Wahrmann-affér után kilépett a pártból és a szabadelvű klubból. Ez a lépése más okból is célszerűnek látszott, elsősorban egy új párt létrehozása szempontjából, amelyre korábban nyilvánvalóan ő maga is gondolt már. Ezt a politikai irányt az is erősítette, hogy az antiszemitává vált képviselők, Istóczy új szövetségesei – Ónody, Széll, Szalay – mind függetlenségek és ellenzékiek voltak, s neki, mint kormánypártinak így hivatalos keretek között nehézkes volt együttműködni velük.

Az első hivatalosan jegyzett antiszemita jelölt nem az 1884-es országos választásokon, hanem még a párt megalakulása előtt, egy időközi választáson lépett föl független jelöltként, antiszemita programmal. Ez egyben a pártprogram megfogalmazódásának az előzményét is jelentette. A választás 1883. május 31-én zajlott le a Tolna megyei Szakacson, ahol a mozgalom jelöltje Nendtvich Károly volt.

Nendtvich 1811-ben született Pécsen és az iskoláit is itt végezte. Orvosi diplomát szerzett, majd vegytannal és kémiával kezdett el foglalkozni tudományos szinten, s a szakterület legismertebb magyar tudósává vált. Több tanulmányutat tett Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is. 1841-ben részt vett a Magyar Természettudományos Társulat megalapításában. 1845-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1858-tól pedig rendes tagja. Az első magyar nyelvű kémia szakkönyv szerzője. 1848-ban a honvédség tisztjei számára tartott szakmai továbbképzéseket, aminek következményeként a bukás után egy évig eltiltották hivatásától.

Nendtvich Károly teljes mellszélességgel csatlakozott az antiszemita mozgalomhoz, következetesen képviselte annak elveit és indult az 1884-es választásokon is. Még könyvet is írt, a külföld és a magyarországi német polgárság tájékoztatására németül dr. Ulrich von Hutten álnév alatt, *Das Judenthum in Oesterreich-Ungarn* (A zsidóság Ausztria-Magyarországon) címmel, amit a német antiszemita vezére, Adolf Stöcker egy berlini gyűlésen a legjobb antiszemita munkának nevezett.²³⁰ Radikális antiszemita nézeteit jól tükrözik a Pozsonyban, Simonyi Iván lapjában megjelent cikkében írottak:

²³⁰ Kubinszky 1976. 152. p.

„A kereszténység az egész keresztény társadalmat megmételvező zsidóság felett győzni fog, s ezen fenséges testmélősködő szellemi fekélyt felfakasztja, s azt a mérges gennyet kiválasztja, mely testének egészséges vérét megmérgezéssel fenyegeti. Meg vagyok győződve, hogy korunk és a keresztény társadalom erkölcsi hibái csakis a zsidó ragálytól jönnek, melynek megölő mérge a keresztény társadalmat áthatja és végromlásra vezet. [...] Felhívom a keresztény társadalom minden barátját, hogy korunk e grasszáló ragálya ellen a rendelkezésre álló minden eszközzel küzdjön és gyökerestől kitépje.”

Ez szerinte „küzdelem a létért, harc életre-halálra”.²³¹ A cikkben foglaltak miatt az ügyészség be is perelte a szerzőt, azonban a Pozsonyban 1884. május 24-én tartott tárgyaláson az esküdtszék felmentette.

Nendtvich személyében a mozgalom egy nemcsak Magyarországon, hanem a nemzetközi életben is ismert tudóssal gazdagodott, ami nyilván jelentősen emelte presztízsét a társadalom hangadó rétegeinek szemében.

A szakcsi választáson ellenfele egy helyi szolgabíró volt, akinek a személyével és helyben mozgósítható kapcsolati tőkéjével kívánta a kormány gyorsan és zökkenőmentesen letudni az ügyet és biztosítani a rövid időre szóló mandátumot. Nendtvich az utolsó pillanatban – május 29-én, két nappal a választás előtt! – jelöltette magát, s bár a választást végül elvesztette, eredménye mindenképpen figyelemre méltó. A kormánypárti Döry Béla szolgabíró ugyanis 797 szavazatot kapott, Nendtvich pedig 625-öt.²³² Figyelembe véve a korabeli választások tendenciáit, egy helyben ismeretlen, esélytelen jelölt jellemzően nagyon kevés szavazatot, gyakran nullához közel szokott kapni, ezért egy helyi ismertség és kampány nélkül elért 44%-os eredmény mindenképpen jelentős támogatottságra utal.

Nendtvich a választásra egy rövid, 8 pontból álló programot, inkább címszavakból álló követeléslistát jelentetett meg, amely a következőképpen hangzott:

1. A zsidó emancipációs törvény revíziója.
2. A polgári, igazabban zsidó-házassági törvényjavaslat ellenzése.
3. A vasárnap szigorú megünneplése.
4. A tehermentes birtok-minimumot megállapító, illetőleg az otthont mentesítő törvény megalkotása.
5. Az iparszabadság korlátozása kötelező ipartársulatok életbeléptetése által.

²³¹ OSZK KNy C 8571. Egy antisemita sajtóper. Dr. Nendtvich Károly az esküdtszék előtt és dr. Rác Géza védbeszédei.

²³² *12 röpirat*, 1883. június 15. 22. p.

6. A regálék megváltása, s ez úton a zsidóknak a korcsmáltatástól való eltiltása.
7. A váltóképeség megszorítása.
8. A kereskedelemnek a keresztény elem részére való visszahódítása.

Nendtvich választási programja a továbbiakban iránymutatásul szolgált a párt programjának meghatározásához is, amely ezt a szöveget vette alapul.

A magyar országgyűlés a nyári szünetet követően, 1883. szeptember 27-én ült össze újra és kezdte meg az ülésezést, ez közvetlenül a nagy országos zavargások utáni időszakra esett. Az antiszemita képviselők ennek kezdetére időzítették következő lépésüket, az új párt megalapítását. Az Országos Antiszemita Párt hivatalosan 1883. október 6-án alakult meg az antiszemita országgyűlési képviselők által, az Országházban tartott értekezleten. A párt vezetését egy négytagú testület tartotta a kezében: Istóczy Győző, valamint Simonyi Iván, Ónody Géza és Széll György (utóbbi három mind a Függetlenségi és 48-as Párt országgyűlési képviselői). Október 8-a és 10-e között egy újabb, háromnapos értekezleten vitatták meg és fogadták el a párt programját és működési elveit. A meghirdetett hivatalos pártprogram a következő:

Az Antiszemita Párt programja

Az Országos Antiszemita Párt pártszövetkezeti (koalicionális) alapon megalakulván, céljait, amelyekre törekszik, a következőkben tűzi ki:

1. A zsidóhatalom megtörése és a zsidó befolyás ellensúlyozása a politikai, társadalmi s gazdasági téren, nevezetesen a sajtó, a pénz- és hitelügy, a kereskedelem s közlekedésügy, az ipar s a földbirtokviszonyok terén. Ezen alapelvből kifolyólag sürgetendő mindazon intézkedések létesítése, s támogatandók mindazon törvényes mozgalmak, melyek a most kitűzött cél megvalósítására alkalmasak. Ilyenek:
2. A nemzeti érdekeknek megfelelő helyes agrárpolitika által a földbirtokos és földművelő osztály érdekeinek megvédése.
3. A korlátlan iparszabadság megszorítása, kötelező ipartársulatok életbe léptetése és a képesítés kelléke útján.
4. A váltóképeség megszorítása.
5. A zsidó érdekeknek kedvező büntetőkódex revíziója, s ezzel kapcsolatban esküdtszékek behozatala bűnügyekben.
6. A bíróságok előtt szertartásos (rituális) eskü visszaállítása úgy büntető, mint a polgári perekben.
7. Az italmérési regálénak a községek részére való megváltása, s ennek kapcsán a zsidóknak a kocsmáltatási jog gyakorlásától való eltiltása.
8. A zsidó anyakönyvek vezetésének a polgári hatóságra való ruházása.

9. A zsidók és keresztények közti házasságról szóló törvény javaslatának visszavetése.

10. A zsidók az országba való beözönlésének megakadályozása végett a honosítási törvény megfelelő módosítása.

11. Az államháztartás és az államhitelügy oly módon való rendezése, hogy pénzügyeink s ezzel kormányzati viszonyaink a zsidó pénzhatalmaktól függetleníttessenek.

12. A párttagoknak a zsidókérdéssel közelebbi összefüggésben nem álló egyéb politikai, nevezetesen közjogi kérdésekben teljesen szabad kéz hagyatik.

Az országgyűlési antiszemita párt – céljait ekként körvonalazván – felhívja a haza minden polgárát, minden keresztény hitfelekezetének, minden nemzetiségének s minden osztályának tagjait, hogy bármik legyenek is egyéb kérdésekben, nevezetesen közjogi kérdésekben nézeteik, a közös veszély öntudatára ébredve, az országgyűlési antiszemita pártot alkotmányos és törvényes küzdelmében támogassák, és a választási urnáknál majdan az országos antiszemita párt képviselőjelöltjeinek megválasztására is teljes erejükből közreműködjenek.

A korabeli pártprogramokat tekintve ez nagyon rövid szöveg, amelyben az egyes programpontok sincsenek részletesebben kifejtve. Az ország kormányzásáról és egyéb ideológiai, társadalmi, gazdasági kérdésekről semmit nem mond. A program nem szolgál részletekkel sem, azaz azt sem fejt ki, hogy az egyes pontokat a gyakorlatban hogyan kívánják megvalósítani. Például a váltóképesség megszorítására számtalan lehetőség és módszer adódott, de hasonló a helyzet az ország pénzügyi függetlenségének követelése esetében is. Így fogalmazott ezzel kapcsolatban az egyik antiszemita lap: „az 1. és 12. pont a lényeg, a közbülsők a módokat jelezik, melyeket a párt célja elérésére alkalmasnak tart, természetes, hogy e pontok az összes tevékenység minden ágát fel nem ölelhetik, s inkább csak példaként vannak felsorolva.”²³³

Ugyanakkor látható, hogy általánosságban választ kínál mindazokra a problémákra, amelyeket korábban felvetett és a zsidókérdés részének tekintett. A zsidók hatalomra törekvésének elvéből indult ki, amely fenyegeti az országot, s különösen – ahogy azt sokszor hangoztatták – a sajtó, a pénzügyek, a kereskedelem, az ipari vállalkozások és a földbirtokviszonyok terén, ahol máris hegemon helyzetbe kerültek. Közlekedésen valószínűleg azt az Istóczy által hangoztatott problémát értették,²³⁴ amely szerint a vasút nemzetstratégiai ágazat, ezért állami kézbe kell venni és nem szabad a „zsidó pénzhatalmak” kezébe adni. Hasonló

²³³ *Népjog*, 1883. október 19.

²³⁴ Ezt az 1875. november 12-i beszédében mondta. KN 1875–1878. I. kötet, 221–222. p.

tartalmú, összefoglaló jelleggel, a 11. pont, amely ugyanezt az állam egész helyzetére vonatkoztatja.

A program további pontjai az ennek az alaphelyzetnek a megoldása végett meghozandó azonnali intézkedéseket foglalják össze, tehát a szöveget egyfajta nemzeti érdekérvényesítő programnak is tekinthetjük. Előtérbe helyezi a törzsköcs magyar társadalom támogatását, így a földművesek és földbirtokosok, valamint konkrétan nem említve, de a 3. pont révén a kisiparosok védelmét. A 4. pontban említett váltóképesség megszorítása a hitelügyletekben járatlan átlagpolgár védelmét jelenti, aki így nem verheti magát megfizethetetlen adósságokba, s hasonló tartalmú a 7. pont, amely a zsidó kocsmárosok és uzsorások tevékenységének kíván gátat szabni.

Az 5. és 6. pont a felelősségre vonás kategóriájával foglalkozott – a zsidók bíróság elé állításának megkönnyítését akarták ezekkel lehetővé tenni. A 8. pont a gyakran hangoztatott vádat próbálja orvosolni, vagyis, hogy a zsidók rosszul, hamisan vezetik anyakönyveiket, s ezzel befolyásolják a hatóságok tevékenységét, pl. a katonaaállításnál vagy a letelepülésnél. A program természetesen kitér a két fontos, a közéletben is komoly visszhangot verő kérdésre, a polgári házasság törvénybe iktatására és a zsidók országba való betelepülésére, amelyeket bármilyen áron meg kívánt akadályozni.

Ezt a programot – figyelembe véve rendkívül elnagyolt, kampányízű, felszínes jellegét – összefoglalóan egy modernizáció elleni, ultrakonzervatív kiáltványnak kell tekintenünk. A preindusztriális Magyarország száll itt szembe a tőkés gazdasági fejlődéssel és az azzal járó társadalmi változásokkal. Konzervatív tartalmú, hiszen síkra száll a hagyományos értékek védelméért, ezen belül szembetűnőek a keresztény magyar társadalmi rétegek érdekében hangoztatott követelések, ugyanakkor radikális program is, erre utal az ellenségkép felvázolása és az ellene láttatott élet-halál harc.

Az Antiszemita Párt első fellépése és az 1884. évi választások

Nendtvich Károly szakcsi fellépése nem az egyetlen előzménye volt az általános választásoknak. 1883. december 12-én választást rendeztek a Nyitra megyei szempci²³⁵ választókerületben, mert az ottani képviselőt, Zichy Ágostot a király fiumei kormányzóvá nevezte ki és ezért lemondott a mandátumáról. A megrendezett időközi választáson a kormány jelöltje Andrassy Mihály volt, aki ellen az utolsó pillanatban fellépett az antiszemita mozgalom egyik vezéralakja, Ráth Ferenc. Ráth pénzügyi fogalmazóként dolgozott Pécsen, majd Pozsonyban és minisztériumi tisztviselő is lett, amely állásától 1883-ban vált meg, hogy minden idejét az antiszemita mozgalomnak szentelhesse. Először önálló lappal kísérletezett, *Pozsony* címmel, amit azonban finanszírozási problémák miatt hamar be kellett szüntetnie. Ekkor szánta rá magát, hogy indul az időközi választáson, aminek eredménye az antiszemita mozgalom számára vérmes reményekkel kecsegtetett, ugyanis Ráth 558 szavazattal 177 ellenében megnyerte a választást és képviselő lett.

És még nem ez volt a mozgalom utolsó sikere a választások előtt! Októberben ugyanis meghalt Kecskemét függetlenségi párti képviselője és ott is időközi választást rendeztek. Ezen indult Vadnay Andor függetlenségi, antiszemita programmal, akinek az ellenfelei Halász Géza függetlenségi és Vámos Béla jogtanár, kormánypárti jelöltek voltak. A december 2-án megrendezett választás első fordulója nem hozott eredményt, a legkevesebb szavazatot kapó Halász Géza kiesett. A pótválasztásra a függetlenségi párt helyi vezetősége bojkottfelhívást adott ki, de ez sem tudta Vadnay győzelmét megakadályozni, aki végül kis különbséggel, 27 fős többséggel nyerte el a mandátumot. A függetlenségi párt helyi lapja így kommentálta saját vereségét és az antiszemiták győzelmét:

„A zsidóság elleni ellenszenv, mondhatnók gyűlölet oly mély gyökeret vert a népben, hogy az ellen immár magának Magyarország függetlenségének nagy elve sem elég nyomós argumentum...”²³⁶

²³⁵ Szempc a mai Szenc (szlovákul Senec) korábbi elnevezése, Pozsonytól kb. 20 km-re.

²³⁶ *Kecskemét*, 1883. december 20.

A lap csalódottan állapította meg, hogy az addig függetlenségi párti kecskeméti zsidóság egy emberként állt a kormánypárti jelölt mögé (s ez mindkettő vereségét okozta). Vadnay győzelmével így az Antiszemita Pártnak már 1883-ban több fős parlamenti képviselője lett.

Tisza Kálmán miniszterelnök a választás előtt, 1884. június 5-én körrendeletet bocsátott ki, amelyben határozott hatósági reakciókat helyezett kilátásba a várható rendbontások miatt.²³⁷

„Azon botrányos kihágások, melyek legközelebb több helyen elkövetettek és melyek a szabad nézetnyilvánítás tetteles megakadályozása és a nyugodtabb honpolgárok megfélemlítésével a választások eseményének befolyásolását és meghamisítását célozzák – kötelezővé teszik, miszerint utasítsam a törvényhatóságokat, hogy felelősség terhe alatt azonnal intézkedjék aziránt: hogy a különböző elvű és nézetű képviselőjelöltek fellépései és beszédei és általában a képviselőválasztási mozgalom törvényes nyilvánulásai alkalmával – a nézetek szabad elmondása semmiképp ne gátoltassék, az pedig, hogy a fellázított tömegek erőszakoskodáshoz nyúlhassanak, minden viszonyok között és minden eszközzel lehetetlenné tétessék.

Utasítom: hogy mindazok ellen, kik ily törvénytelen és gyalázatos eszközök használatát megkísérelnék – vagy arra bujtogatnának – elv, nézet és személyválogatás nélkül minden a törvény által megengedett eszközöket alkalmazza arra nézve, hogy ezen bűnös szándékukat végre ne hajthassák.

Utasítom: hogyha bárhol ily tettelességek mégis előfordulnának, a résztvevők megfenyítése iránt azonnal a legszigorúbb eljárás fogantosságtartás.

Utasítom: hogy mindazon hivatalos közegek ellen, kik e tekintetben mulasztást vagy éppen részrehajló eljárást tanúsítanak, a törvény által előírt fegyelmi eljárást azonnal alkalmazza, és a tényálláshoz képest illetőket további elbánás végett esetleg a törvényes bíróságoknak adja át.

Meg vagyok ugyan győződve, hogy a törvényhatóság maga is átlelvén hatva ezen eljárás elkerülhetetlen szükségéről – hogy ezen gyalázatos kihágások ismétlése, úgy a szabadság, mint a nemzet jó hírneve érdekében minden módon megakadályoztassanak – jelen rendeletem legpontosabb végrehajtását hazafiúi kötelességének fogja tartani, mindazonáltal kijelentem azt is: hogy azon nem várt esetben, ha ez nem történnék, a törvényben gyökerező teljes hatalmamot kötelességem szerint érvényesíteni fogom mindenki ellen személy és állásra való tekintet nélkül, ki ezen rendeletem ellen vét, vagy ki mint tisztviselő – előjáró ezen rendeletben megjelölt intézkedéseket illetőleg a törvény által is parancsolt kötelességét nem vagy hanyagul teljesíti.

²³⁷ MNL VaML IV. 401b. *Vas vármegye főispánjának iratai*, 192/1884.

Egyúttal meghagyom azt is, hogy jelen rendeletem minden város és községben haladéknélkül kihirdetessék és a választók a hatóság által aziránt is megnyugtassanak, hogy ott ahol szükséges, fegyveres erő által is biztosíttatni fog az, hogy választási jogát mindenki minden tartózkodás és félelem nélkül szabadon gyakorolhassa.

Budapesten, 1884. évi június hó 5-én

Tisza s. k.”

A kampány

A választások előtt, 1884 márciusában az Antiszemita Párt kiadta választási felhívását. Ez utalt a párt megalakulására, s legfontosabb céljára, a „zsidó hatalom megtörésére”.

„E kitűzött cél elérésére szolgáló eszközök fölött [...] eltérhetnek ugyan a vélemények, de minden antiszemita párti egyetért abban, hogy ezen eszközök, csak törvényes eszközök lehetnek [...] S ugyanezért, mint alkotmányos és szabad állam polgárai megkövetelhetjük és meg is követeljük az alkotmányos magyar kormánytól azt, hogy az Antiszemita Párt törvényes eszközökkel folytatott választási agitációja elé alkotmány- és törvényellenes akadályokat ne gördítsen. A keresztény magyar nép minden osztálya velünk érez, mi kifejezői vagyunk a nemzet hamisítatlan közvéleményének a zsidókérdésben, amely a magyar nemzet egyik elsőrangú létkérdése. A kormány tehát és közgei tartózkodjanak a nemzet közvéleményének törvényes nyilvánulását hatalmi eszközökkel elfojtani, s az antiszemita választókat alkotmány adta joguk gyakorlásában akadályozni.

Mi antiszemiták letéteményesei vagyunk azon politikának, amelyet őseink a zsidósággal szemben egy ezredéven át követtek, amely politika egy ezredéven át a magyar közjog és magánjog kiegészítő részét képezte, s amely ezredéves bölcs politika ellenében az emancipáció behozatala óta lefolyt 17 rövid évnek balul kiűtött szomorú tapasztalatai, ha valamit bizonyítanak, az nem más, mint az Antiszemita Párt álláspontjának helyessége és megtámadhatatlansága.”²³⁸

A kiáltvány tehát biztosítani akarta a párt szabad szervezkedését és megpróbálta megakadályozni választói megfélemlítését. A párt számára létkérdés volt, hogy a magyar közjogi rendszerben bizonytalan helyzetét pozicionálja, ezért

²³⁸ *Függetlenség*, 1884. március 23.

történelmi küldetésben láttatta önmagát, s hangsúlyozta, hogy valamennyi politikai irányból várja az antiszemita szimpatizánsokat. Ezért jött létre a párt „szövetkezeti”, azaz koalíciós alapon.

„Ehhez képest az antiszemita pártnak szintűgy lesznek függetlenségi antiszemita képviselőjelöltjei, mint a közjogi kiegyezés alapján álló képviselőjelöltjei, akik a zsidókérdésen kívül álló egyéb politikai kérdésekben illető politikai pártjuk elveit követik.”

Az Antiszemita Párt a választásokra készülődvén létrehozta végrehajtó bizottságát, amely Istóczy, Ónody, Széll György és Simonyi Iván mellett a következő személyekből állt: báró Andreánszky Gábor, Chernel Gyula, báró Duka György, ifj. gróf Festetics Pál, Galsay Polgár József, Inkey Sándor császári és királyi kamarás, gróf Klebelsberg Zdenkó, Ladányi György, Margitay Gyula ügyvéd, Molnár Zsigmond, Nendtvich Károly királyi tanácsos, Okolicsányi György, Petrovay Ádám, Probst Dénés, Ráth Ferenc, Rathmann Boldizsár római katolikus áldozár, Sztár Dénés ügyvéd, Tamássy József, Vadnay Andor, Verhovay Gyula lapszerkesztő, Zaáry József ügyvéd, Zimándy Ignác tanár, szentszéki ülnök és törökbálinti plébános.

1. táblázat. Az Antiszemita Párt vezetősége és tervezett képviselőjelöltjei az 1884. évi választásokon

Név	Foglalkozás	Pártpozíció	Választókerület
Istóczy Győző	ügyvéd, képviselő	pártelnökségi tag, végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Rum (Vas)
Ónody Géza	földbirtokos, képviselő	pártelnökségi tag, végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Hajdúnánás (Hajdú), Mezőtúr (Jász-Nagykun-Szolnok)
Simonyi Iván	lapszerkesztő, képviselő	pártelnökségi tag, végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Magyaróvár (Moson), Nagyszombat (Pozsony)
Széll György	földbirtokos, képviselő	pártelnökségi tag, végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Makó (Csanád)
Andreánszky Gábor báró	földbirtokos, képviselő, főrendiházi tag	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Pincehely (Tolna)
Chernel Gyula	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Nagyatád (Somogy)
Duka György báró	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Festetics Pál gróf, ifj.	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Galsay Polgár József	?	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Inkey Sándor	cs. és kir. kamarás, földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Klebelsberg Zdenko gróf	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Mád (Zemplén)
Ladányi György	?	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Margitay Gyula	földbirtokos, ügyvéd	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Hajdúböszörmény (Hajdú)
Molnár Zsigmond	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Nendtvich Károly	akadémikus, kir. tanácsos	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Zurány (Moson)
Okolicsányi György	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)
Petrovay Ádám	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja	(nem indult)

Név	Foglalkozás	Pártpozíció	Választókerület
Probszt Dénes	?	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Vágvecse (Nyitra)
Ráth Ferenc	pénzügyi fogalmazó, képviselő	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Szempecz (Pozsony)
Rathmann Boldizsár	róm. kat. áldozár	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Szigetvár (Somogy)
Szitar Dénes	ügyvéd	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Sásd (Baranya)
Tamássy József	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Zalaegerszeg (Zala)
Vadnay Andor	földbirtokos	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Dárda (Baranya), Tapolca (Zala)
Verhovay Gyula	lapszerkesztő, képviselő	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Budapest, Szeged (Csongrád), Cegléd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
Zaáry József	ügyvéd	végrehajtó biz. tagja	Dunavecse (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
Zimándy Ignác	tanár, szentszéki ülnök, törökbálinti plébános	végrehajtó biz. tagja, képviselőjelölt	Szenicze (Nyitra)
Bary József	vizsgálóbíró	képviselőjelölt	Tiszaölcs (Szabolcs)
Bényei Gábor	?	képviselőjelölt	Baksa (Zala)
Csatár Zsigmond	ügyvéd	képviselőjelölt	Csongrád (Csongrád)
Csúzy Pál	katonatiszt, földbirtokos, cs. és kir. kamarás	képviselőjelölt	Szakcs (Tolna)
Drach Antal	?	képviselőjelölt	Apatin (Bács)
Eördögh Albert	?	képviselőjelölt	Liptószentmiklós (Liptó)
Fülöpp György	miszlai plébános	képviselőjelölt	Dunapataj (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
Gelsei Bőró Vince	?	képviselőjelölt	Ugod (Veszprém)
Gerebits István	?	képviselőjelölt	Alsólendva (Zala)
Gruber János	vármegyei tisztviselő	képviselőjelölt	Szil (Somogy)
Györffy Géza	ügyvéd	képviselőjelölt	Nagyvázsony (Veszprém)
Halvax József	pap, egyházi adminisztrátor	képviselőjelölt	Paks (Tolna)
Hertelendy Ferenc	földbirtokos	képviselőjelölt	Marcali (Somogy)

Név	Foglalkozás	Pártpozíció	Választókerület
Hunyady László gróf	volt főispán, képviselő, cs. és kir. kamarás	• képviselőjelölt	Léva (Bars)
Komlóssy Ferenc	tanár, bölcsész- doktor, róm. kat. áldozár, szentszéki ülnök, képviselő	képviselőjelölt	Verbó (Nyitra)
Kudlik János	plébános	képviselőjelölt	Somorja (Pozsony)
Mednyánszky Márton	?	képviselőjelölt	Trencsén (Trencsén)
Persay Ferenc	ügyvédjelölt, újságíró	képviselőjelölt	Kecskemét (Pest-Pilis- Solt-Kiskun)
Psik Gyula	?	képviselőjelölt	Kaposvár (Somogy)
Rácz Géza	ügyvéd	képviselőjelölt	Fülöpszállás (Pest-Pilis- Solt-Kiskun)
Salamon Tivadar	?	képviselőjelölt	Királyhelme (Zemplén)
Sánta Béla	?	képviselőjelölt	Nagykőrös
Szalay Imre	földbirtokos, képviselő	képviselőjelölt	Lengyeltóti (Somogy)
Szalay Károly	földbirtokos, vizs- gálóbíró, ügyvéd	képviselőjelölt	Tápé (Csongrád), Csurgó (Somogy), Nyíregyháza
Szeles Adorján	?	képviselőjelölt	Szentendre (Pest-Pilis- Solt-Kiskun)
Szendrey Gerzson	ügyvéd	képviselőjelölt	Gyoma (Békés)
Tartoll Márton	?	képviselőjelölt	Bazin (Pozsony)
Veres József	lelkész	képviselőjelölt	Orosháza (Békés)
Zmertich Iván	?	képviselőjelölt	Szentjános (Pozsony)

A választási kampány egyik legfontosabb propagandaanyaga az *Antiszemita káté a magyar nép számára* című kiadvány volt, amelyet a párt aktivistái és szimpatizánsai az ország különböző területein terjesztettek.²³⁹ A kátét 1884-ben adták ki Budapesten, a Hunyadi Mátyás Intézetben, két szerzője tekintélyes állású közéleti személy, egyben az antiszemita mozgalom elkötelezett híve. Egyikük a már megismert és képviselőként tevékenykedő Ráth Ferenc, a másik pedig Zimándy Ignác – akinek a nevét ma általános iskola viseli Törökbálinton – tanári végzettséggel is rendelkező pap, aki dolgozott tanárként is, majd törökbálinti plébános lett, és e minőségében írta a kátét. Zimándy a nézeteit már

²³⁹ Ráth – Zimándy 1883.

1883-ban kifejtette az *Ébresztő hangok a műveltebb kath. körök számára* című kiadványában. Ebben kifejtette, hogy „élethalálharc” folyik a „kereszténység és az újpogányság között”. „Az egyik táborban áll a katolicizmus [...] a másik táborban áll a gonosz szellem”, utóbbiak más szóval a „liberálisok”.²⁴⁰

Papi hivatásával egyáltalán nem tartotta összeegyeztethetetlennek az antiszemita politikai fellépést, hitvallását ebben a kérdésben a következőképpen foglalta össze:

„Egész határozottsággal kimondom itt azon szilárd meggyőződésemet, hogy minden hű katolikus papnak nemcsak, hogy nem tilos, nemcsak nem szégyen anti-szemitának lenni, hanem annak szóval és tettel nyilvánosan és hangosan magát vallani, nemcsak mint olyannak, hanem mint buzgó hazafinak is, elsőrangú kötelesség.”²⁴¹

Zimándy és Ráth is tagja volt a párt választásokat irányító, végrehajtó bizottságának. Az *Antiszemita Káté* a címében jelzett műfajban, vagyis kérdés-felelet formájában dolgozza föl és magyarázza meg a zsidókérdés lényegét és az antiszemita mozgalmak tevékenységét. Vizsgáljuk meg ennek alapján az antiszemita ideológiát és propagandát!

Kiindulópontja szerint „a zsidóság az egész világon szövetkezve tör a kereszténység ellen, s ezt leigázással fenyegeti”. A zsidókat a következőképpen definiálja:

„A zsidóság valóságos élősdifaj, mely másoknak életnedvével táplálkozik, úgy, hogy míg maga szemlátomást gyarapodik, az éltető törzset tönkre teszi. Sem országa, sem hazája.”

A zsidók „gyűlölik” a többi népet,

„mert tévesen azt hiszik, hogy más fajok és nemzetek náluk sokkal alábbvaló teremtmények – hozzájuk képest csak barmok, kikkel szabad, kell is embertelenül bánni”.

Ez a hitük a vallásukból és ősi hagyományaikból fakad, mert azt hiszik, hogy

„ők, mint Isten kiválasztott népe, az egész földnek urai, hogy minden földi vagyon az ő tulajdonuk, melyet másoktól akármilyen módon is el kell sajátítaniok”.

²⁴⁰ Ráth – Zimándy 1883. 5–6. p.

²⁴¹ Uo., 12–13. p.

A keresztényeket azonban minden más nemzsidónál jobban gyűlölik, ennek az az oka, hogy

„ez idő szerint a kereszténység van a legtöbb földi vagyon birtokában, s ezért ezt tartják a zsidók, az őket állítólag megillető földi vagyon legnagyobb bitorlójának”.

Ez a küzdelem a zsidók és nemzsidók között évezredek óta tart, s a zsidóság kisebb lélekszáma ellenére azért van mindig jobb helyzetben, mert

„igen szívós természettel bírván, legyőzetése után hamar kiheveri vereségét, s vallási hagyományaiból ismét erőt merít új küzdelemre”.

Az egész világon szétszórva él, ez is oka legyőzhetetlenségének, mert ha az egyik helyen legyőzik, egy másik helyen zavartalanul folytatja tevékenységét. A zsidóság veszélyessége az idő előrehaladtával nő, s jelenleg (vagyis a szerzők korában) érte el csúcspontját, mivel a

„forgalmi eszközök tökélyesedése, a kereskedelem gyors fejlődése, meg a műveltség szükségleteinek rémítő szaporodása kedvező alkalmat nyújt és számtalan eszközt szolgáltat nekik, hogy hamis üzletöket nagyban gyakorolják, hogy a keresztényeket kizsebelhessék”.

A keresztények számára az is hátrány, hogy ők az üzleti életben „keresztény módon, a becsület és igazság korlátai között” tevékenykednek. Ezzel szemben a zsidók már generációk óta, kisgyermek koruktól tanulják az üzérkedés és átverés szabályait

„éjjel-nappal azon mesterkedvén, hogyan lehetne valami új cselfogással kelepcébe ejteni a fáradságos munkával elfoglalt keresztényeket”.

Nagy előnyük „egymás közötti, szoros szövetkezetük és a sajtó”.

„A sajtó napjainkban nagyhatalom, aki a sajtóval rendelkezik, nagy befolyással bír a világ eseményeire”, s a zsidóknak sikerült a befolyásuk alá vonni a világsajtót. Ezt arra használják föl, hogy manipulálják a közvéleményt, „magánérdekeik előmozdítására, fajbeliek magasztalására, védelmére, és a keresztények gyalázására, félrevezetésére és ámtítására”.

Utóbbiról részletesebben is értekeznek a szerzők, ebből látszik, hogy a korabeli Magyarországon különösen aktuálisnak látták ezt a problémát. Szerintük a magyar társadalom élén álló elit réteget („fölsőbb köröket”) kell csak tévútra vinni vagy befolyásolni, s ez maga után viszi az egész társadalmat. Ez nemcsak a politikai folyamatokra igaz, hanem a gazdaságiakra is. Így befolyásolják a maguk számára kedvezően a kereskedelmi cikkek és termények árát és a pénz értékét is. Megfelelően manipulálva háborúkat robbantanak ki, ezen aztán különösen sokat keresnek.

Legfontosabb fegyvereik a kereskedelem, az uzsora, az orgazdaság és a csalás. Az orgazdaság azt jelenti, hogy a lopott holmit, faji összeköttetéseiket kihasználva, hatalmas haszonnal adják tovább, a csalás pedig azt, hogy a kereskedelemben hamis számokkal, mérleggel, elszámolással stb. dolgoznak. A világkereskedelem eleve a kezükben van, az uzsora pedig a kifizethetetlen nagy kamatra adott kölcsön, aminek révén végül a kezükre kerülnek a fedezetül szolgáló javak, elsősorban a földbirtok. Ez utóbbi kapcsán fejtik ki a szerzők a Magyarországon zajló folyamatokat, amelyek egy része szerintük már jórészt lejátszódott

„minthogy a földbirtoknak jelentékeny része, a kereskedelem egészen, a pénznek zöme, a sajtónak kilenczted része az ő kezükben van”.

A zsidók a jobbágyfelszabadítás eredményeként a földhöz jutott, de teljesen tanulatlan parasztokkal kezdték a kizsákmányolást. A pénz- és írásbeli ügyekben tudatlan kisbirtokosoknak kölcsönt adtak, ami vagy uzsora volt vagy azzá vált, s visszafizethetlensége révén a kisbirtok a kezükbe került. Ezután következett a nemesi birtok megszerzése hasonló módon, s

„napjainkban már a legterjedelmesebb uradalmak, a legszebb paloták, a főúri családok híres várai zsidókat uralnak, kik csupán zsellér lakói voltak a legrongyosabb viskóknak.” A folyamat ott tart, hogy „már a közhivatalokba is befurakodnak, a zsidó bírák, zsidó ügyvédek, zsidó orvosok szinte hemzsegek.”

A szerzők érdekes választ adtak arra a kérdésre, hogy miért éppen Magyarországon sikeresek ennyire a zsidók. E szerint a többi országban, ahol a zsidó emancipáció már megtörtént,

„a lakosságának zöme értelmi fejlettségénél fogva már biztosan versenyezhetett a zsidókkal. Mi ellenben, a még tudatlan és jóhiszemű népet martalékul dobtuk a ravasz zsidók cselszövényes kizsákmányolásának, telhetetlen kapzsiságának.”

A szerzők szerint Magyarország

„fejlődési hátramaradása alkalmas talajt szolgáltatott arra, hogy a műveltebb országokból a felvilágosodás által kiszorított zsidók, önkénytelenül azon országokba özönlöttek, melyekben könnyű volt nekik a zavarosban halászni”.

Ebben a magyarázatban válik láthatóvá a radikális ideológiák és mozgalmak egyik alapeleme, a sikertelenség felelősségének másra hárítása, illetve a bűnbakképzés. Az okfejtés szerint ugyanis, amit zsidók csinálnak, azt tulajdonképpen más is csinálja, mivel az egy új gazdasági-társadalmi rendszerben jellemző viselkedési forma, amit a nyugati országok lakói már elsajátítottak, a magyarok viszont még nem.

Így kimondatlanul megfogalmazódik ebben az ideológiában, hogy a magyarság nehezen alkalmazkodik a modernizációhoz, a kapitalista gazdasági rendszerhez és a liberális piacgazdasághoz, de a felelősséget magáról elhárítva, a zsidókat kiáltja ki bűnbaknak. Ők tehetnek arról, hogy a magyar nép nehezen boldogul a kapitalista rendszerben, mert a zsidók lopnak, csálnak, hazudnak. A tisztességes keresztyén kereskedő azért nem boldogul, mert ilyen körülményekkel nem tudja felvenni a versenyt, a nép pedig besétál a lelketlen uzsorások csapdáiba. A magyar tehát nem sikertelen nép, hanem csupán nehéz helyzetbe került egy veszélyes ellenséggel szemben, amellyel fel kell venni a harcot (amit a szerzők kiadványukkal is hőiesen vállalnak).

Folytatva a káté ismertetését, a zsidók ténykedéséhez a lehetőséget a liberális politikai rendszer adja meg, amely felszabadította a zsidókat, lehetővé tette a szabad kereskedelmet, az iparúrást és a birtokbírhatást, mert az „álszabadelvűség” elvét vallja, amelynek hármasszója „a szabadság, egyenlőség és testvériség megfamisított fogalmai”. A szabadság kifejezést definiálják is a szerzők, e szerint

„a szabadság határozatlan fogalom, mellyel egyik ember a másikat ámtja, holott ennek a valóságban semmi sem felel meg”.

A liberalizmus egy olyan idegen virág, amelynek a történelemben az „illatától annyira elkábultak az emberek, hogy roppant birodalmakat is megsemmisítettek”. Az egyenlőség is természetellenes fogalom, hiszen a természet sem tud felmutatni

„két teljesen egyenlő lényt vagy tárgyat sem, hanem például az áldott kenyérfa mellett gyilkos mérgű bükköt is természet, melyet csak a dőre ápolna egyenlő gonddal más hasznos növények között”.

190 + 1004 1-6

ANTISZEMITA-KÁTÉ

A MAGYAR NÉP SZÁMÁRA.

SZERKESZTETTÉK ÉS KIADJÁK:

RÁTH FERENC,

a szempci kerület országos képviselője, és

ZIMÁNDY IGNÁC,

plébános és a szenici ker. képv. jelöltje.

Ára 20 kr. Egyszerre megrendelt száz példánynak ára 12 frt.

BUDAPEST. 1884.

A „HUNYADI MATYÁS” INTÉZET NYOMÁSA.

Az Antiszemita-Káté a magyar nép számára

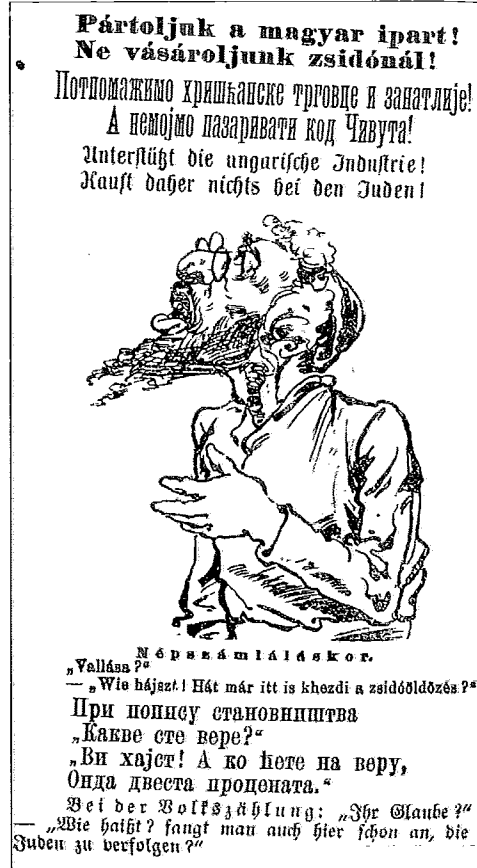
*Antiszemita, többnyelvű falragasz (10*7 cm nagyságú), stilizált zsidó figura karikatúrája. Szövege: (fent) „Pártoljuk a magyar ipart, ne vásároljunk zsidónál!” (lent) „Népszámláláskor: Vallása? Wie hájszt! Hát már itt is khezdi a zsidóüldözés?”*

csalással, hamisítással és uzsorával egészítik ki a bevételüket.) Országos „szövetkezetet”, vagyis szövetséget kell létrehozni a zsidók ellen, amelynek célja a fenti gyakorlatias tettek megvalósítása.

A kiadványban a szerzők bátran vállalkoznak minden kérdés megválaszolására. Így elismerik, hogy külföldön az antiszemita mozgalom tevékenysége miatt „barbároknek nevezik a magyarokat”. Ezt azzal magyarázzák, hogy külföldön nem ismerik a magyarországi viszonyokat, és nem tudják, hogy mennyire fajultak el itt a dolgok. Arra a kérdésre pedig, hogy ha nem lennének Magyarországon zsidók, akkor kereskedelem sem lenne, úgy válaszolnak, hogy ötven évvel korábban nem volt annyi zsidó Magyarországon, mégis virágzott a kereskedelem.

Ha ezt a megállapítást értékelni akarjuk, akkor az 1830-as évekig kell visszanyúlni, hiszen erre vonatkozik az utalás. Ezzel kapcsolatban pedig elég Széchenyi István egész életművére gondolni, amely éppen arról szól, hogy a kortól messze elmaradt magyar gazdaságba megpróbált életet lehelni, ostromozva a korabeli állapotokat, amelyek szerint Magyarországon nincs tőke, nem lehet hitelt felvenni, nincs infrastruktúra, és középkoriak az állapotok. *Hitel* című művének egyik fejezetcíme így hangzik: „Magyarországnak kereskedése nincs”, s ez önmagáért beszél.

Visszatérve a kátéra, a zsidóság asszimilációjáról úgy fogalmaz, hogy arra csak üzleti érdekeik miatt hajlanak, ha hajlanak egyáltalán (mivel „ők mondják ezt, már csak ezért is nemigen lehet elhinni”).

**Pártoljuk a magyar ipart!
Ne vásároljunk zsidónál!**
Потпомажимо хришћанске трговце и занатлије!
А немојмо пазаривати код Чивута!
Unterstützt die ungarische Industrie!
Kauft daher nichts bei den Juden!

Ezek bárók és lovagok,
Kard kezükben soh'sem villog,
Svindlérozás az életük:
Magyar! Órizkedjél tőlük.

„Витезови и барони,
Што их жеђ за новцем гони,
У пропаст то они прате,
Чувај их се Орбини брате!

Das sind Ritter und Barone,
Deren Schwerter niemals klirren,
Weil die Kette keine führen,
Sie thun nur Schwadern mit Papieren,
Um die Christen anzuschwärzen.

Budapest, nyomtatott Bartalits Imrónál.

*Antiszemita, többnyelvű falragasz (10*7 cm nagyságú), stilizált zsidó figura karikatúrája. Szövege: (fent) „Pártoljuk a magyar ipart, ne vásároljunk zsidónál!” (lent) „Ezek bárók és lovagok, Kard kezükben soh'sem villog, Svindlérozás az életük: Magyar! Órizkedjél tőlük.”*

„A híres magyar családok neveit is csak azért veszik fel, hogy szép álca alatt annál biztosabban űzhessék családjaikat és ámíthassák az embereket.”

A zsidó sohasem fog asszimilálódni, mert

„hitelvei határozottan elválasztják, elszigetelik minden más nemzetiségtől; s azért az egész földkerekségen, bármenynyire legyen is elkeveredve más fajokkal és nemzetekkel, míg a zsidó vallását követi, addig nem olvad be semmiféle nemzetbe sem, hanem az emberiség nemzsidó zömét gyűlölő, élősdí marad végső lehetéig”.

Beolvadásuk egyébként sem kívánatos, mert ez a

„zagyvalék vér teljesen megmételtyezné a magyar vért. [...] A vitéz magyar fajba [...] beszívárogtatná alattomos kémhajlamait [...] elkorcsosodását, végromlását idézné az elő a derék magyar fajnak, s az elkorcsosult utódok csak hírből ismernék keresztény őseik tündöklő erényeit”.

A mű szerzői végül összefoglalják, hogy kik az antiszemita mozgalom szövetségesei és ellenfelei, melyek már a korábbi fejezetekből is nyilvánvalóvá váltak. Ez utóbbiak közé a kormány, valamint a zsidók uszályába került személyek tartoznak, a mozgalom szövetségesei közé pedig természetesen a nép, különösen a papság

*Antiszemita, többnyelvű falragasz (10*7 cm nagyságú), stilizált zsidó figura karikatúrája. Szövege: (fent) „Pártoljuk a magyar ipart, ne vásároljunk zsidónál!” (lent) „Ezen kezd bokher Smüle, Később bankár lesz belőle!”*

„tartozzék ez bármely keresztény valásfelekezethez, minthogy a papok a nép között élven, s ezzel folyton közvetlenül érintkezvén, leginkább tapasztalják azon erkölcsi és anyagi méreg rombolásait, mellyel a zsidók, egyrészt haszonlesésből, másrészt pedig vallási tévtanaik követelménye szerint, előzőnk a hálójokba kerített keresztényeket”.

Ahogy látjuk, a mű komplex, jól felépített ideológiát kínál, amit nyugodtan minősíthetünk a későbbi magyar jobboldali radikalizmus vagy szélső-jobboldali politikai irányzat genezisének. Mind ideológiai elemeit (ellen-ségkép, a politikai fellépés oka, hitelesítése) mind tartalmi elemeit mutatja.

Az *Antiszemita Kátét* nagy példányszámban az egész országban terjesztették, elsősorban a mozgalom tagjai. A kiadvány stílusa és tartalma rendkívül alkalmas volt arra, hogy a társadalom szélesebb, elsősorban alsóbb rétegeiben egyszerű és jól érthető magyarázatot kínáljon megélhetési problémáikra és gyors megoldási lehetőséget is felmutasson. Ezért jó eszköznek bizonyult, hogy népszerűsítse az antiszemita mozgalmat, kialakítsa vagy elmélyítse az antiszemita attitűdöt és elültesse az emberekben az ellenérzéseket minden zsidó magyar polgár ellen.

**Pártoljuk a magyar ipart!
Ne vásároljunk zsidónál!**

Потпомажимо хришћанске трговце и занатлије!
А немојмо пасаривати код Чивута!

unterstützt die ungarische Industrie!
Kauft daher nichts bei den Juden!

Ezen kezd bokher Smüle,
Később bankár lesz belőle

Пошао у свет Шмиле — али
Заслужило — свуд се — ни
На кожама и на ризи
Па не скоро банкар бити.

Mit Diesem fängt der Schmüle an,
Und wird zum Hausbesitzer dann.

A választások eredménye

Mindezek után tekintsünk végig a választókerületi csatákon és az eredményeiken! A fővárosban az antiszemita 1884 januárjától kezdtek el szervezkedni Csatár Zsigmond képviselő irányításával, aki szintén az antiszemita mozgalom szimpatizánsául szegődött. Az első ilyen jellegű összejövetelt január 6-án tartották egy Népszínház utcai vendéglőben. Februárban határoztak egy százas bizottság megalakításáról, amely összefogni és irányítani szándékozott a mozgalom fővárosi tevékenységét.²⁴² A bizottság feladata volt az is, hogy képviselőjelöltekről gondoskodjon. Folyamatosan rendeztek gyűléseket, amelyeken Csatár Zsigmond, Nendtvich Károly és Szemnecz Emil szónokolt vagy tartott előadást. Ezek a rendezvények igen népesek voltak, s ez kiváltotta a rendőrség, s azon belül a titkosrendőrség figyelmét, amely folyamatosan figyelte a párt tevékenységét.

Végül a Józsefvárosban Verhovay Gyula indításáról döntöttek, aki ezen kívül az ország két másik választókerületében – Szegeden és saját kerületében, Cegléden – is elindult. Ez a halmozás az antiszemita mozgalom egyik alapproblémájára utalt, arra, hogy jelentős társadalmi támogatottságuk ellenére sem tudtak elegendő számú alkalmas politikust, kádert csatasorba állítani, olyan személyeket, akik kellő iskolázottsággal és megfelelő társadalmi státusszal rendelkeztek. A Józsefvárosban is először a Nemzeti Kaszinó elnökét, Károlyi István gróftól kérték fel, ő azonban nem vállalta a jelöltséget, ezek után döntöttek Verhovay személyéről.²⁴³

Verhovay 1884. június 7-én tartotta meg programbeszédét a Mátyás téren, amelyen a rendőri beszámolók szerint hatalmas tömeg vett részt. Az ellenfelei Szilágyi Dezső és Irányi Dániel személyében mind ismert politikusok lettek. A választáson Verhovay végül vereséget szenvedett, csak a szavazatok 10 százalékát szerezte meg, ami arra utal, hogy az Antiszemita Párt hívei elsősorban a szavazati joggal nem rendelkező társadalmi rétegekből kerültek ki.

2. táblázat. A józsefvárosi választókerület eredménye 1884-ben

Jelölt	Párt	Szavazó
Szilágyi Dezső	mérsékelt ellenzék	979
Irányi Dániel	függetlenségi	302
Verhovay Gyula	antiszemita	143

²⁴² Horváth J. 1998. 509–510. p.

²⁴³ Horváth J. 1998. 510–511. p.

Az Antiszemita Párt egyik fellegrárának számító Somogy megyében már 1881-től látható volt, hogy a Függetlenségi Párt helyi elitjének egy része antiszemita irányba tolódott el.²⁴⁴ E csoport vezetői a Szalay testvérek, Imre (országgyűlési képviselő, földbirtokos) és Károly (ügyvéd, törvényszéki vizsgálóbíró), valamint Gruber János (kaposvári ügyvéd, újságíró) voltak. A választásokra készülődve a kaposvári függetlenségi pártszervezet gyakorlatilag kettészakadt, amikor a többség kinyilvánította, hogy antiszemita alapra helyezkedik. Az addigi képviselő, Szabó Kálmán egészségügyi okok miatt nem vállalt jelöltséget, így lehetőség nyílt arra, hogy új, már antiszemita szemléletű személyt jelöljenek. Ezt a Szabó János helyi evangélikus lelkész által vezetett pártgyűlés meg is tette, s felállt egy megyei végrehajtó bizottság a jelöltek kiválasztására.²⁴⁵

Szabó lelkész egyébként lapjuk hasábjain nagy cikkben vitatkozott saját püspökével, aki nehezményezte, hogy szerepet vállalt az antiszemita mozgalomban. Szabó érdekes okfejtése szerint

„az antiszemitizmus nem titkos szövetség, hanem a semitizmus titkosabbnál titkosabb szervezete ellen való nyílt védelmi állásfoglalás. Az antiszemitizmus maga az a nemzet vagy az a társadalom, amelyben a semitizmus elhelyezkedett. Antiszemita mindenki, aki semita szervezetnek nem tagja.”²⁴⁶

A kaposvári antiszemita mozgalom megerősödésének mindenestre fontos eleme lehetett az a tény, hogy a somogyi Szabadelvű Párt egyik legfontosabb helyi támogatója, a zsidó Freystádtler Antal, majd fia Vilmos volt, akik 1861-től bérelték a kaposvári Esterházy hercegi uradalmat, és a város leggazdagabb polgárai közé tartoztak.²⁴⁷ Ezek a tények hivatkozási alapul szolgálhattak a mozgalom antiszemita állításainak bizonyítására. A párt ki is adta a nemzeti függetlenség eltorzított kortesjelszavát: „Zsidók legyünk vagy magyarok? Ez a kérdés választok!”²⁴⁸

A párt végül Somogy megyében négy helyen állított jelöltet, Csurgón Szalay Károly, a lengyeltóti választókerületben Szalay Imre, a nagyatádiban Chernel Gyula földbirtokos és a szili kerületben pedig Gruber János régi képviselő személyében. A Függetlenségi Párt több kerületben indította jelöltjeit, de megfoghatkozott tábora az antiszemiták ellen egyedül a nagyatádiban tudott ellenjelöltet állítani. Ezért az antiszemiták komoly kampányt folytattak itt, helyi szervezetük válasz-

²⁴⁴ Szántó 2001. 144. p.

²⁴⁵ *Népjog*, 1884. április 18.

²⁴⁶ *Népjog*, 1884. május 16.

²⁴⁷ Szántó 2001. 147. p.

²⁴⁸ *Népjog*, 1884. május 2.

tási felhívást adott ki, amelyből jól látszik az átmenet a nemzeti függetlenségi eszméből az antiszemitába:

„Azon pártnak, amely zászlajára a nemzeti függetlenség kivívásának nemes feladatát írta fel, e szent feladatot minden irányban teljesítenie kell. Márpedig nemzetünk függetlenségét nemcsak az Ausztriával való kapcsolat akadályozza, de akadályozza a közelszegényedés óriási mérvben való terjedése is. Népünk pusztul, városaink külfényét elhomályosítja a nyomorúság [...] falvainkból eltűnik a jólét, a kastélyokba és a földműves szerény lakába egyaránt fog a magyar nép, mely e hazát 1000 éve vérral foglalta el. [...] ennek oka a hazánkba áradatként beözönlött zsidóság. [...] mely a jóhiszemű magyar népet vagyoniilag és erkölcsileg kizsákmányolni igyekszik.”²⁴⁹

A megyében, ha a mandátumok megoszlásának arányából indulunk ki, akkor az Antiszemita Párt gyakorlatilag megnyerte a választást. A kormánypárt ugyanis kizárólag egyetlen kerületben, a kaposváriban tudott győzni, míg a Függetlenségi Párt két, az Antiszemita Párt viszont három mandátumot szerzett. Szalay Károly fölényes, 1239 fős többséggel nyert Inkey István iharosberényi földbirtokos ellen, testvére 44-gyel több voks esett a saját körzetében, Gruber Jánost egyhangúan választották meg, s csak Chernel Gyula szenvedett vereséget (ott Barla Szabó József függetlenségi nyert).²⁵⁰

Bizonytalan a megítélése a marcali kerületben induló és ott győzelmet arató Hertelendy Ferenc földbirtokosnak. Az egyértelmű, hogy ő 67-es, mérsékelt ellenzéki irányzatot képviselt, az azonban nem, hogy milyen mértékben tartozott az antiszemita táborba. Komolyabb politikai szerepet nem játszó személyről van szó, az országgyűlési almanachban is csupán három sor az életrajza. Őt azonban a választások után az összes antiszemita orgánus a képviselői helyet szerzett antiszemita képviselők közé sorolta.²⁵¹ Személyével tehát Somogy megyében négy antiszemita jelöltet választottak meg.

Szegeden az antiszemita mozgalom megkésve kezdett szervezkedni. Először 1882. augusztus 3-án szórtak a városban antiszemita röplapokat. A mozgalom itt is a Függetlenségi Párt bázisából kísérelt meg építkezni, de sajtóval nem rendelkezett. A város két választókerülete közül az elsőben a Függetlenségi Párt jelöltje a veterán Németh Albert volt, aki a kormánypárti Tisza Lajossal szemben nem talált befolyásos és vagyonos pártfogókra, s Tisza fölényesen meg is nyerte a választást. A másodikban Herman Ottó indult, kormánypárti ellenfele pedig

²⁴⁹ *Népjog*, 1884. május 30.

²⁵⁰ *Népjog*, 1884. június 20.

²⁵¹ Ezt valamennyi antiszemita lap így közölte.

a szegedi polgármestert rokona, Herczeg Mihály egyetemi tanár, a tanyai módos gazdák ízlésének megfelelő személy volt.

Utóbbi kerületben indult Verhovay Gyula is (az előbbiben – vélhetően Tisza személye és fölénye miatt – az antiszemiták nem állítottak jelöltet). Verhovay fellépése Herman Ottó számára jelentett nagy veszélyt, mert híveit a függetlenségi párti bázist képező szegényebb választói rétegekből igyekezett toborozni. Herman és pártjának szegedi agitátorai ezért minden erővel az antiszemiták ellen mozgósítottak és az összes antiszemita párti gyűlést megzavarták, így Verhovay 1884. júniusi programismertető gyűléseit is.²⁵² Ebben a hatóságok is a segítségükre voltak, amelyek minden alkalmat megragadtak a szervezkedés korlátozására. Ennek meg is lett az eredménye, mivel Herman 885, Herczeg 517, Verhovay pedig csak 8 szavazatot kapott.²⁵³ Verhovay persze nem maradt mandátum nélkül, mivel indult régi kerületében, Ceglédén is, ahol ismét képviselővé választották. Nyíregyházán 1884. május 18-án jelentették be a helyi függetlenségi antiszemita párt megalakulását. A választásokon indult Szalay Károly, aki somogyi választókerülete mellett itt is jelöltette magát. Ennek előzménye nyilvánvalóan az volt, hogy a tiszai eszlári perben ő volt Solymosiné ügyvédje, így jelentős helyi ismertségre tett szert. Vele szemben a kerület régi és rendkívül népszerű képviselője, Vidliczkay József függetlenségi képviselő állt volna, de az eszlári pert követő zavargások miatt elkedvetlenedett s nem kívánt újra fellépni. „A régi függetlenségi párt bomlásnak indult [...] a párttöredéknek még jelöltje sincs.” – írta a helyi antiszemita lap. Valóban sokáig nem találtak megfelelő jelöltet, végül a helyiek kényszerűséből a párt elnökét, Somogyi Gyulát jelölték, remélve, hogy az idegen dunántúli ügyvéd, párton kívüli antiszemita programmal nem ragadhatja el a függetlenségiéik számára évek óta biztos nyíregyházi mandátumot. Végül a számításuk be is vált, Somogyi kétszer annyi szavazatot kapott, mint Szalay, s elhozta a mandátumot, de nem sokkal a választás után lemondott.²⁵⁴ A megismételt választást 1884 novemberében tartották, s azon három jelölt indult, az antiszemiták Hudák Károly, helyi fiatal ügyvédet léptették fel. A választás első fordulójában a függetlenségi jelölt kiesett, a pótválasztáson azonban a kormánypárt jelöltje győzött Hudákkal szemben.

A liberális oldal gyengülésére, sőt újkonzervatív irányba fordulására és az antiszemita irányzat erősödésére hozható fel Nagykanizsa példája.²⁵⁵ Ezt a választókerületet 1867 után sokáig a kormánypárt uralta, a dualista rendszer reprezentánsa, Deák barátja, Csengery Antal révén, aki egészen 1880-ban be-

²⁵² Gaál 1991. 713–717. p.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Margócsy 1995. 208–211. p.

²⁵⁵ Ezt a folyamatot lásd az egész megyére vonatkozóan: Paksy 2013.

következett haláláig képviselte a kerületet. A fordulat 1881-ben következett be, amikor a függetlenségi Unger Alajos a rendszer másik ismert reprezentánsát, Jókai Mórt győzte le és szerezte meg a mandátumot.

A nagykanizsai kormánypárt 1884-ben újabb „nagy névvel” kísérletezett, ezúttal Falk Miksát kérték fel jelöltnek. Vele szemben az ellenzék Inkey László helyi földbirtokost kívánta képviselőnek választani, de már nem mint függetlenségi, hanem mérsékelt ellenzéki jelöltet, antiszemita támogatással. A két párt eltérő társadalmi rétegeket tömörített, mivel Inkeyt főként a választókerület falusi része, valamint Nagykanizsa mezőgazdasági népességét tömörítő, kiskánizsai gazdálkodók és földművesek támogatták, ezzel szemben Falk inkább a városi polgárság jelöltje volt, amelyen belül komoly súlyt képviselt a zsidóság.²⁵⁶

Inkey a 47. honvédszászlóalj hadnagyaként küzdötte végig a szabadságharcot. Utána birtokára vonult vissza, ahol gazdálkodott, de közben aktívan részt vett Zala megye ügyeiben, a Deák-párt híve volt, sőt annak helyi vezetőségéhez, Csengery táborába tartozott. Ekkorra azonban, ahogy látjuk, az álláspontja megváltozott, s ezúttal mérsékelt ellenzéki programmal lépett föl. Bár maga Inkey nem volt hivatalos antiszemita jelölt, választási kampányában megjelent az antiszemitizmus, tábora nyíltan támadta Falk Miksát zsidó származása miatt. A liberális helyi lap, a *Zalai Közlöny* szerint a választókerületben, akárcsak az országban „a fajgyűlölet szításának vészes hatalma rombol”, amely akár „újabb Dózsaféle időszakot idézhet elő”.²⁵⁷ A lap választás utáni elemző cikke szerint egyébként az antiszemitizmus Magyarországon már „minden osztálynak kisebb-nagyobb mértékben közös tulajdona” lett.²⁵⁸

Az itteni választási harc egyik epizódja jól mutatja azt a választóvonalat, amely a Szabadelvű Párt hívei és ellenzéke – a pezsgő kereskedelmi központtá váló Nagykanizsa és a hagyományait őrző falu – között húzódott. Falk Miksa egyik nagygyűlését a választókerület egyik falujában tartotta meg, ahova Nagykanizsáról mintegy 100 kocsin hajtottak ki a párt szimpatizánsai. A kivonulás diadalmenet volt, a hazatérés azonban rémálommá változott. A városba már kisebb csoportokban visszatérő kocsikat ugyanis, ahol áthaladtak, a falvak lakói megtámadták, kövekkel dobálták meg, az utasokat megpróbálták lerángatni a kocsikról, többeket megvertek, a pártzászlókat elvették.²⁵⁹ Végül a választás eredménye is igazolta, hogy széles társadalmi réteg a hatalommal és a kor-

²⁵⁶ Paksy 2014. 45. p.

²⁵⁷ *Zalai Közlöny*, 1884. június 1.

²⁵⁸ *Zalai Közlöny*, 1884. július 17. Társadalmi bajaink (vezércikk). A lap következő, július 20-i száma is egész első oldalas vezércikkben foglalkozik a kérdéssel.

²⁵⁹ *Zalai Közlöny*, 1884. június 5.

mánypárttal elégedetlenek tábora, Falk Miksa ugyanis vereséget szenvedett, s a mandátumot Inkey László nyerte el.[•]

Vas megyében Istóczy Győző a régi választókerületében indult. Mivel azonban kilépett a kormánypártból, kérdés volt, hogy eddigi támogatói hogy viszonyulnak ehhez. A kormánypárt szándékozott is ellene jelöltet indítani, Mikos János báró személyében. Ez a lépés azonban nem találkozott a Szabadelvű Párt helyi vezetőségének akaratával, s a grémium a következő nyilatkozatot adta ki, amely az Istóczy melletti kiállásnak felelt meg:²⁶⁰

Nyilatkozat

Szemben azon ténnyel, hogy a rumi kerületi választók túlnyomó többsége Istóczy Győző volt képviselő jelöltségéhez pártkülönbség nélkül rendületlenül ragaszkodik, amely tény tudatában is, a kerületi szabadelvű párt választmánya már korábban oda nyilatkozott, hogy a rumi kerületben ezúttal a szabadelvű párt ellenjelöltet ne lépessen fel; – szemben továbbá azon ténnyel, hogy a kerületi pártválasztmány határozott ellenzése dacára, báró Mikos János úr, egyesek által a kerületi szabadelvűpárt cége alatt mégis felléptetve lett, s ezen egyesek által történt fölléptetés s jelöltség a kormány támogatását is bírja: a kerületi szabadelvűpárt választmányának alulírt tagjai a célból, hogy a jelenlegi választási mozgalmak alatt szabad kezet nyerve, Istóczy Győző jelöltsége mellett állást foglalhassanak, – a kerületi választmányi tagságról ezennel lemondanak. Egyúttal pedig úgy a kerületi választmány alulírt lemondott tagjai, valamint az alulírt választók pártkülönbség nélkül kijelentik, hogy mély megütközéssel s megbotránkozással tapasztalják azon nagymérvű etetést-itatást, vesztegetéseket s vesztegetési kísérleteket, melyek a szabadelvű párt cége alatt a rumi kerületben naponta elkövetetnek.

Kelt a rumi kerületi szabadelvű párt választmányának Rumban, 1884. évi június hó 2-án tartott üléséből, illetőleg az ezt követett bizalmas értekezletből.

A felhívást 72 személy írta alá, foglalkozásuk szerint a következő megoszlásban:

Plébános: 13,
Földbirtokos: 10,
Tanító: 8,
Gazdatiszt: 7,

²⁶⁰ 12 röpirat, 1884. június 15.

Jegyző: 3,
Ügyvéd: 2,
Erdész, orvos, mérnök, főkertész: 1-1,
Nem jelölt foglalkozású: 25 fő.

A foglalkozás nélküliek valószínűleg földművesek, birtokos parasztok lehetnek, s látható, hogy a párt elitjének gerincét a helyi alsópapság adja, akik mellett egy vidéki notabilitás tipikus képe bontakozik ki. (A két ügyvéd egyike Istóczy testvére, Sándor.) Érdekes még a nyilatkozatban a tiltakozás a „nagymérvű etetés-itatás, vesztegetés” ellen. Úgy tűnik, a kormányzat ezzel a bevált fegyverrel kísérte meg Istóczyt elűzni a mandátumtól. Nem meglepő ezek után, hogy a megye főispánja a választást megelőző napokban a következő jelentést küldte a belügyminiszternek a választások lefolyásáról:

„A képviselőválasztásoknál eddig soha nem tapasztalt izgatottság és szenvedélyesség uralg, az ellenzék eljárása okozta rendzavarások majd minden napon megújulnak és a hatóság sürgős intézkedéseit, beavatkozását igénylik, nehogy a szabad választás, a politikai jogok legszebbike a terrorizmus martaléka legyen.”²⁶¹

Érdekes kérdés, hogy az ellenzékiek közé vajon Istóczyt és táborát is beleértette-e a főispán, amely gyakorlatilag azonos volt a korábbi kormánypárti táborral. A Szabadelvű Párt helyi választmányának állásfoglalása mindenestre jelezte, hogy a párt szavazói a régi képviselő mellett fogják letenni a voksukat, s ez előre vetítette a várható eredményt, amely végül Istóczy fölényes győzelmét hozta:

Istóczy: 1728 szavazat,
Mikos: 630.²⁶²

Érdekes helyzet és nagy harc bontakozott ki a már egyszer antiszemita sikert hozó Kecskeméten. A város két kerületből állt és mindkettőben indult jelölt, az egyikben ismét Vadnay Andor, a másikban pedig Persay Ferenc. Vadnay komoly ellenfelet kapott: a függetlenségi ellenzék egyik vezére, Mocsáry Lajos indult Kecskeméten. Kampányának lényege az volt – amit egyébként Mocsáry a parlamentben is képviselt – hogy a nép nyomorúságának az oka nem a zsidóság, hanem a '67-es rendszer. Vele szemben Vadnay a függetlenségi és az antiszemi-

²⁶¹ MNL VaML IV. 401b. *Vas vármegye főispánjának iratai*, 191/1884.

²⁶² Rácskay 1987. 554. p.

ta tanokat keverve kampányolt. Persay Ferenc az antiszemita mozgalom egyik fiatal üdvöskéje volt, egy ceglédi gyógyszerész család fia. Ügyvédnek tanult, de ebben az időben mint hírlapíró kereste a kenyerét, természetesen az antiszemita orgánokban cikkezve. A kampányban minden eszközt bevetett, választókerületét házról házra végigjárta, elbeszélgetett a lakosokkal, így igyekezve őket ismeretlenként a szavazóivá tenni.

A függetlenségi párt mindkét kerületben állított saját jelöltet, de érezte súlyának csökkenését, s lapjában egyre élesebb fegyverekkel harcolt ellenük. Ennek csúcs- vagy inkább mélypontja az a cikksorozat volt, amelyben az egyébként igényesen szerkesztett lap a választás előestéjén megvádolta Persayt, hogy nincs is választójoga, tehát csaló, mert így jelölt sem lehet. Ő egyébként is „lezüllött életet él”, aki „kölcsönkabátban húzta ki a telet”, s az „apai házból tisztességtelen cselekedetek miatt tagadták ki”.²⁶³

A párharcok háromoldalúvá váltak, mivel természetesen a kormánypárt is indított jelöltjeiket, Vadnay ellen ismét Vámos Béla, Persay ellen pedig Dékány Rafael személyében. A város két választókerületében végül a következő eredmények születtek:

3. táblázat. Kecskemét felső kerületének választási eredménye 1884-ben

Jelölt	Párt	Szavazó
Vadnay Andor	antiszemita	446
Vámos Béla	kormánypárti	357
Mocsáry Lajos	függetlenségi	133

4. táblázat. Kecskemét alsó kerületének választási eredménye 1884-ben

Jelölt	Párt	Szavazó
Persay Ferenc	antiszemita	274
Lipthay Pál	függetlenségi	235
Dékány Rafael	kormánypárti	115

A választás tehát az antiszemita nagy sikerét hozta, de még nem jelentett győzelmet, mert mindkét kerületben pótválasztást kellett tartani a két legjobb eredményt elért jelölt részvételével. Nagy meglepetésre ezen Mocsáry La-

²⁶³ *Kecskemét*, 1884. június 15.

jos már nem vehetett részt, eredménye bizonyítja, hogy az alföldi városban az antiszemita tábor főképpen a volt függetlenségi szavazókból állt. Így olyan helyzet állt elő, hogy az antiszemita ellen az egyik kerületben függetlenségi, a másikban pedig kormánypárti ellenfél maradt talpon. Ekkor azonban váratlan fordulat történt!

A két nagy rivális párt helyi vezetősége tárgyalásokat kezdett egymással, amelyek eredményre is vezettek, s megállapodtak, hogy egymás jelöltjeit fogják támogatni a választókerületekben az antiszemita ellen. Az egyezmény váratlanul érthette az antiszemita tábor, amely egy mandátumot már biztosan elkönyvelt Kecskeméten, és könnyen kettő is lehetett volna belőle. Ki is adták a jelszót: „Le a sakter-mameluk haddal!”²⁶⁴ Azonban sem ez, sem a heves kampány – amelynek utcai részében a sajtó beszámolója szerint az iparossegédek, főként a suszterinasok játszották a legnagyobb szerepet – nem segített, az összefogással szemben Vadnay és Persay is alulmaradt.

5. táblázat. Kecskemét felső kerületének pótválasztási eredménye 1884-ben

Jelölt	Párt	Szavazó
Vámos Béla	kormánypárti	573
Vadnay Andor	antiszemita	528

6. táblázat. Kecskemét alsó kerületének pótválasztási eredménye 1884-ben

Jelölt	Párt	Szavazó
Lipthay Pál	függetlenségi	375
Persay Ferenc	antiszemita	303

A számokból nemcsak az látható, hogy a két nagy párt szavazói valóban átszavaztak a nagy rivális jelöltjére, hanem az is, hogy ezen felül is tudták növelni szavazóik számát, vagyis nyilván komoly mozgósítást végeztek, hogy a pótválasztásra minden épkezláb szavazót elküldjenek.

Végül a kecskeméti választásnak még egy epizódját emeljük ki, amely szinte már az egész országban látható tendenciává lett. A függetlenségi párt lapja, a *Kecskemét* vezércikkben látta szükségesnek foglalkozni a megdöbbentő ténnyel, hogy az alsópapság jelentékeny része az antiszemita oldalára állt, s

²⁶⁴ *Kecskemét*, 1884. június 29.

„szintén részt vett a küzdelemben. [...] Némely vidéken – nálunk is – saját felelősségére vagy titkos kéz intésére [...] faluról falura, házról-házra járva hirdette a polgárháborút”,²⁶⁵

s felszólította az egyházat, hogy határolódjon el ezen tagjaitól.

A katolikus papság szerepvállalására példa Komlóssy Ferenc fellépése is, aki szülőföldjén, a Nyitra megyei verbói választókerületben indult,²⁶⁶ s szerezte meg a mandátumot. Komlóssy az egyik legiskolázottabb tagja volt az antiszemita mozgalomnak. 1853-ban született Nagytapolcsányban (ma Topolcany, Szlovákia). 1881-ben avatták pappá Esztergomban. Budapesten középiskolai tanári oklevelet, majd bölcsészdoktor minősítést szerzett. Közben plébánosként is tevékenykedett, majd Nagyszombatban gimnáziumi tanárként dolgozott. E minőségében indult a választásokon 1884-ben, mérsékelt ellenzéki antiszemita jelöltként.²⁶⁷

„Elméletben helyeslem az elvet: legyen minden ember szabad, legyen jogegyenlőség, de az elv realizálásánál a helyi viszonyokat soha nem téveszteném szem elől.”

– mondta választási kampányában.

„Ha célszerű is volt a zsidók emancipációja a Nyugat más nemzeteinél, nálunk korai volt még. [...] A zsidóba bele van oltva a természet azon ajándéka, hogy a kereskedésre különös hajlammal bír, hogy e hajlam mintegy vele születik.”

A gond az, hogy a keresztény kereskedőt kizárja az üzletből, a népet pedig praktikákkal átveri. Aztán meggazdagszik, a pénzen sajtót vesz és közvéleményt csinál.

A beszámolók szerint a katolikus alsópapság hasonló szerepet játszott a szomszédos, szempczi választókerületben is, ahol Ráth Ferenc indult. A helyi főszolgabíró minderről a következőket jelentette 1884. június 16-án:

„Köztudomású tény, hogy a szempczi választókerülethez tartozó papok, főképp a

²⁶⁵ *Kecskemét*, 1884. június 22. Az egyház katonái.

²⁶⁶ Verbó, ma Vrbové, város Szlovákiában a Nyitrai kerület póstyéni járásában, Nagyszombattól északra kb. 40 km-re.

²⁶⁷ Komlóssy az 1887-es választásokon is mandátumot szerzett. 1890-ben az esztergomi egyházmegye főtanfelügyelőjének nevezték ki, 1893-ban pedig az esztergomi káptalan kanonokjának. 1896-ban címzetes szebeni prépost lett. Az 1890-es években szerkesztette a *Katolikus Tanügy* című lapot és a katolikus tanítók országos egyesületének elnöki tisztét is betöltötte. Több komoly történelmi mű szerzője, pl. *Bosnia és Hercegovina története a legrégibb időkől napjainkig*, Nagyszombat, 1882; *Az Esztergom főegyházmegyei katolikus iskolák története*, Esztergom, 1896. stb.

csataji és a boldogfai, a népet minden kitelhető módon fanatizálták, s nem átalítottak kortes vezér szerepre aljasodni.”²⁶⁸

Említsük meg Margitay Gyulát is, aki Szabolcs megyei köznemesi, földbirto-
kos családban született és a hajdúböszörményi választókerületben indult. Az
ő testvére volt Margitay Dezső, aki a korszakban ismertté vált *A gentry marad!*
című politikai röpiratával.

Margitay Gyula programbeszéde
(részletek)

Kívánom, hogy legyen a nemzetnek önálló magyar hadserege, mert e nélkül nemzetközi állásunk alárendelt, önálló külképviseletünk lehetetlen, mert érzem, tudom, hogy azon nemzet, mely akarátának nem képes súlyt kölcsönözni nemzeti haderő által, nem a tisztelet, hanem csak a szájalom tárgya a többi nemzetek előtt.

Kívánom, hogy legyen önálló magyar nemzeti jegybank, mert érzem, tudom, hogy e nélkül nem szabadíthatjuk föl kereskedelmünket, gyár- és kéziparunkat a Lajtán túli országok, s főképp Bécs uralma alól. [...]

Kívánom végre az önálló magyar vámterületet, mert érzem, tudom, hogy e nélkül előbb vagy utóbb, de minden esetre tönkre kell menni nemzetünknek.

[...] Van azonban, t. polgártársak, a fentieknél nem kevésbé fontos kérdés, mely szintén törvényhozási megoldásra vár. [...] Ez a kérdés a zsidókérdés.

[...] Egy nép, mely gyáva, pénzvágó, lelkiösmeretlen, hazafiságot nem ösmerő, uralomvágó, alázatosan mosolyog, kutya módra csúszik, hízeleg, ha nyereségre van kilátása, de szemtelenül pöffeszkedő azokkal szemben, kik meghajolnak előtte. Ellenállhatlan hajlammal bír minden ravasz és fondor cselekmény elkövetésére ha bőrét nem kell féltene és csudálatosan szívós alattomos terveinek keresztülvitelében. Egy nép, mely mint valami patkány, lopva fúrja be magát a gazda épületeibe, nem tudni honnan? észrevehetetlenül tódul elő, s lepi el az országokat, aláaknázza a társadalmi intézményeket, a polgárok anyagi jólétét, kezébe keríti a kereskedelmet bár nem szakember, kezébe keríti az ipart, bár nem tanult mesterséget

Nem a faj- avagy a vallásgyűlölet vezeti a tollamat, t. polgártársak, midőn e sorokat leírom, én nem gyűlölöm a szerezest, mert bőre fekete s nem gyűlölném a zsidót, ha csak az orra volna kampós. Hiszen senki sem válogathat a születése előtt sem a bőr színben, sem az orr formákban. Nem is vallásgyűlölet mondatta velem azt, amit elmondtam, a hit szent és sérthetetlen, vallásáért gyűlölni valakit esztelen dolog, én nem gyűlölöm a napimádót, mert az a napot imádja, s nem gyűlölném a

²⁶⁸ MNL OL K 148 XIV. D. 3289/1884.

zsidót sem azért, mert ő azt az Istent, akit mi a végtelen jószág, végtelen kegyelem, s az igazság kútforrásának hiszünk, a „rettentő” a „bosszúálló” Jehovának nevezi.

[...] Honnan jönnek? Hát honnan jön a szűz fába? Honnan jönnek a sáskák? Honnan hozza a szél a dögvészt, a kolerát? Jönnek olyan országokból, melyeket már letaroltak, elnéptelénítettek, végképpen tönkre juttattak.

[...] Én a zsidó elhatalmasodásnak okát két körülményben látom. Először: egy zsidó, nem zsidó, egy zsidó az összes zsidóság. Megfigyelték-e Önök a tiszaezlári vérvád tárgyalásának lefolyását? Ott a vádlott csak néhány zsidó volt, de nem látták-e Önök, hogy hátuk mögött az összes zsidóságot, mely tett, járt, beszélt, s szórta a pénzt? Ezt az éles fegyverét a zsidóságnak, szórta marokkal és elérte a célját.

E szívós összetartás teszi lehetetlenné, hogy a zsidóval a keresztény ember versenyre keljen, ez a faji egység teszi a zsidót a kereszténység urává.

De másodszor, hogyan versenyezhetnénk mi keresztények a zsidóval. Nekünk azt tanítja vallásunk, „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, „aki téged kővel, te azt kenyérrel”. A keresztény morál és keresztény törvény ember és ember között különbséget nem tesz. S tudják-e önök, mit tanít a zsidónak az ő Talmudja? Egy tudós professzor, dr. Rohling Ágost császári és királyi egyetemi tanár hit alatt tett tanúbizonysága szerint, melyre – bár ezer tallért tűzött ki jutalmul annak, aki állításaiban csak egy szó valótlanúságot talál is – a mai napig nem akad ember, aki megcáfolta volna. Azt tanítja, hogy „Valamint az emberek a többi állat fölött állanak, úgy állanak a zsidók a többi emberek fölött.” [...] T. polgártársak! Mi kötelesek vagyunk a zsidókkal úgy bánni – vallásunk parancsa szerint – mint testvérekkel. A zsidók kötelesek velünk úgy bánni, mint barmokkal – az ő vallási törvényeik szerint. Hol van itt az ember és ember közötti egyenlőség?²⁶⁹

A választásokat sok helyen zavarták meg rendbontások, s ezekben az antiszemita tábor vezérszerepet játszott. Dunapatajon, Fülöpp György kerületében június 8-án tartotta meg programbeszédét a kormánypárt jelöltje, a tömeg azonban zajongani kezdett, botok és kövek kerültek elő, és a főszolgabíró jelentése szerint megkezdődött a „tettelegesség”. Ebben „számosan megsebesültek, egy rész elmenekült”, s végül a katonaságot kellett kivezényelni a rend helyreállítása érdekében.²⁷⁰

Ugyanígy járt Makón is a szabadelvű jelölt, aki a városháza udvarán kísérelt meg programbeszédet mondani. A jelentés szerint a „szavazattal nem bíró csöcselék nép az antiszemita jelöltet éltetve a beszédet megzavarta, a rendet fenntartó lovas csendőroket megtámadta, kővel megdobálta. Két csendőrt

²⁶⁹ OSZK KNyD 2347.

²⁷⁰ MNL OL K 149 1884-6-731.

megsebesített, akik kardjaikat használva négy embert könnyen, egyet súlyosan megsebesítettek.”²⁷¹

Az antiszemita mozgalom egyik üdvöskéjének tekinthető Rácz Géza. Ő 1858-ban született Budapesten, iparos szülők gyermekeként. Budapesten járta ki az iskoláit, s jogi és bölcsészdoktori végzettséget is szerzett. Már egyetemistaként aktív közéleti tevékenységet folytatott, az egyetemi ifjúság egyik vezéralakja volt, az olvasóköri elnöke.²⁷² Ő védte Nendtvich Károlyt pozsonyi sajtóperében, amely végül a felmentésével végződött, s ezzel természetesen a mindössze 26 éves védőügyvédnek is komoly hírnevet szerzett. Ő a Pest megyei fülöpszállási kerületben indult, ellenfele Hentaller Lajos volt, a kerület korábbi képviselője, most azonban Rácz megszerezte előle a mandátumot. Egyik választási kortesdala fennmaradt, amiből Tiszaeszlár sem maradt ki, s amely az utolsó versszakokban tetszés szerinti nevekkal helyettesítve, az antiszemiták egyik ismert indulója lett:

Kitűzték már a nemzeti lobogót
Csalogatják alája a választót
Képviselő-választás lesz minálunk
Az a kérdés melyik zászlóhoz álljunk?

Egyik zászlót a sakterhad tűzte ki
A másikat kereszténykéz lengeti
E kettő közt válasszatok magyarok
Keresztények lesztek-e vagy sakterok?

Nem kell nekünk a sakterhad zászlója
Solymosiné lánya vére foly róla
Meg is ölték, el is tették örökre
Hogy a vére száradjon a lelkekre!

Bekötötték az igazság szeméit
Hogy ne lássa a zsidók gaztetteit
Meggyalázták szegény Eszter hamvait
Kicsúfították édes anyja jajjait.

Nem kell nekünk se Hentaller, se pártja

²⁷¹ Uo.

²⁷² *Országgyűlési almanach*, 1886. 144. p.

Eötvös Károly saktérvédő barátja
 Ki a hazát a zsidónak eladja •
 Magyar polgár szavát annak nem adja.

Három évig ránk se akart pillantni
 Isten tudja a pikétre mért állt ki
 Tán ígérték neki sóreszt és laskát²⁷³
 Ha eljártssza zsidókézre a hazát.

Igaz magyar Rácz Géza kell minekünk
 Magyar vérből, magyar lesz a követünk
 Aki megvéd a zsidóktul bennünket
 S el nem adja Rothschildnak a vérünket!²⁷⁴

Fülöpp György programbeszéde²⁷⁵
 (részlet)

Most tehát, tisztelt választópolgárok a lenni vagy nem lenni kérdés merült fel a keresztény világra a zsidósággal szemben. Egy nemes nemzeti harc a zsidósággal szemben, mert a zsidó hatalom érvényesítve befolyását nem riad vissza semmi áldozattól, s pénzzel és vesztegetéssel elnyomni iparkodik a honboldogító pártot. Kitört a vihar országszerte és lobognak a szabadelvű párt zászlói, mely pártnak politikája átkos és veszélyt rejt a méhében, érdek és önzés a jelszava, mely hazát és nemzetet egyaránt sírba dönt, mert hódol neki a világ pillanatnyi jóért, a pénzért, mellyel lelket és erkölcsöt veszteget.

Tisztelt választópolgárok, ott állunk ma, hogyha még tovább tűrjük a zsidó hatalmat és befolyást, zsidó lesz nálunk féktelen úr, s mi zsidó jobbágyokká aljasodunk vérrel szerzett szép hazánkban.

Mi, kiket sem tatár, sem török, sem osztrák iga tönkre tenni nem volt képes, anyyira legyünk lealjasodva, hogy a minden dolgot kerülő és erkölcstelenséget terjesztő zsidóság gyakorolja felettünk tönkretevéssel fenyegető uralmát?

Akarjátok-e, hogy megszabaduljunk a zsidóktól, akarjátok-e, hogy még felvirágoz-

²⁷³ Pikét (tájnyelv): kiemelkedő hely, magaslat, ahol jól látható az illető. Laska (tájnyelv): palóc krumplilángos, valószínűleg a sóresz is egy étel.

²⁷⁴ Forrás: OSZK KNY C 8571. Ugyanezt a kortesdalt tartalmazza: Nagy Imre: *Kiáltó szó Magyarország keresztény választópolgáraihoz* című brosúrájának 31-32. oldala.

²⁷⁵ Fülöpp György katolikus plébános Dunapatajon indult, Pest-, Pilis-, Solt-, Kiskun megyében.

zék szép hazánk, akarjátok-e, hogy javuljanak társadalmi viszonyaink és előtérben álljon a régi erkölcs? Van-e a kerületnek olyan polgára, aki ezt nem akarja?²⁷⁶

A választások eredményeként 21 olyan képviselő került a parlamentbe, aki antiszemita programot hirdetett. Ezek közül 17 tekinthető kifejezetten antiszemita képviselőnek, ők lettek a tagjai az országgyűlés antiszemita frakciójának, mai értelemben tehát ennyi „párttag” volt. A többieket szimpatizánsoknak, vagy olyan képviselőnek lehet tekinteni, akik programjukban – alárendelt helyen – az antiszemitizmust is képviselték, s adott esetben – a helyzettől függően – támogattak is a parlamentben egy-egy ilyen indítványt. A 17 főt maga Istóczy későbbi írásai is megerősítette.²⁷⁷ Ez a 17-es szám azonban nem az 1884-ben megválasztott képviselőket jelenti, hanem többszöri fluktuáció végeredményét. Számításaink szerint ugyanis 1884-ben 18 antiszemita képviselő szerzett mandátumot, ami gyorsan lelapadt 16-ra. A kifejezetten antiszemita jelöltek közül ugyanis mandátumot szerzett Ráth Ferenc és Csatár Zsigmond is, azonban az előbbi 1884-ben lemondott mandátumáról, Csatár Zsigmondét pedig megsemmisítették. Így 16 antiszemita képviselő maradt a parlamentben, akikhez viszont hozzájött még a Zalaegerszegen 1886. március 24-én megválasztott Szemnecz Emil mandátuma.²⁷⁸

Ha megnézzük a választókerületeket, ahonnan az antiszemita képviselők bekerültek a parlamentbe, akkor jól látható tendencia bontakozik ki, ami egybevág a választási kampányban, illetve az antiszemita mozgalom korábbi története során tapasztalt jelenségekkel. Három bázisterület rajzolódik ki, amelyek közül kettő földrajzilag körülhatárolható terület, a harmadik inkább szocio-kulturális értelemben tekinthető bázisnak.

Az előbbieket közül az első a Dunántúl, főként Somogy, Vas és Zala megye, ahonnan féltucatnyi antiszemita képviselő került ki, nem beszélve a hivatalosan párthoz nem tartozó, de antiszemita programot is támogató képviselőkről (Inkey, Hertelendy), ami a régió homogén katolikus jellegével függ össze. E megyék társadalmában magas arányt képviselt a mozgalom vezető rétegét alkotó kis- és középnemesség is.

²⁷⁶ OSZK KNY D 2365.

²⁷⁷ Istóczy 1911. 34. és 40. p., Kubinszky 1976. 259–260. p.

²⁷⁸ Zalaegerszegen 1884-ben Tamássy József jáki földbirtokos indult, s szenvedett vereséget, dacára annak, hogy 1883-ban az országban Zalaegerszegen voltak a legsúlyosabb zavargások, s annak ellenére, hogy Tamássy oldalán maga Istóczy kampányolt, aki 1884. június 12-én beszédet is mondott a városban. Az 1886-as zalaegerszegi választás részleteiről lásd Kapiller – Paksy 2014. 193. p.

Szózat a jó magyar néphez. A Füstölő című antiszemita élclap kiadványa

A másik, hasonló terület a Pozsony környéki, az ezzel északról csaknem kapcsolódó, szlovákok lakta nyitrai régióval együtt. Ez a térség is katolikus, amely mellett nézetünk szerint a külföldi, elsősorban a német és a cseh-morva nyelvterületről érkező hatások erősítették az antiszemitizmust (gazdasági kapcsolatok, munkavállalók mobilitása és a kulturális kapcsolatrendszer révén).

S végül a harmadik bázistérseget az a néhány alföldi választókerület alkotja, ahol a protestáns magyar többség főként a függetlenségi hagyományok miatt támogatta az antiszemita jelöltet, összekapcsolva a függetlenségi törekvéseket és a kurucos hagyományokat az antiszemitizmussal. Logikus, hogy ide főként a városok és mezővárosok lakói tartoznak: Cegléd, Fülöpszállás, Orosháza, Hajdúböszörmény, de ide sorolhatjuk Kecskemétet és Makót is, ahol csak relatív többséget szereztek.

7. táblázat. Megválasztott antiszemita képviselők 1884-ben

Képviselő	Választókerület	Megjegyzés
Andreánszky Gábor br.	Pincehely	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki
Csatár Zsigmond	Gyula	mandátumát megsemmisítették
Csúzy Pál	Szakcs	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki
Hertelendy Ferenc	Marcali	szimpatizáns, mérsékelt ellenzéki
Istóczy Győző	Rum	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki
Gruber János	Szil	Antiszemita pártkör tagja, függetlenségi
Győrffy Géza	Nagyvázsony	szimpatizáns, függetlenségi
Komlóssy Ferenc	Verbó	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki
Margitay Gyula	Hajdúböszörmény	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Nendtvich Károly	Zurány	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki
Ónody Géza	Hajdúnánás	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Pantotsek Rezső	Nagyszombat	szimpatizáns, mérsékelt ellenzéki
Rácz Géza	Fülöpszállás	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Ráth Ferenc	Szempcz	mandátumáról lemondott
Simonyi Iván	Magyaróvár	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Szalay Imre	Lengvélto	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Szalay Károly	Csurgó	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Vadnay Andor	Tapolca	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Veres József	Orosháza	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Verhovay Gyula	Cegléd	Antiszemita Pártkör tagja, függetlenségi
Zimándy Ignác	Szenicze	Antiszemita Pártkör tagja, mérsékelt ellenzéki

Meg kell még jegyeznünk, hogy az antiszemita mozgalomnak jelentős bázisa volt a fővárosban is, itt azonban főként a választójoggal nem rendelkező segédek és munkások körében, míg a meglévő antiszemita bázist nézetünk szerint ellensúlyozta az itt nagy számban élő zsidóság. Ráadásul – bár ismereteink szerint tudományos kutatás ezt eddig még nem bizonyította – a körükben vagyoni helyzetük és iskolázottságuk folytán nagyobb lehetett a választójogosultak száma.²⁷⁹

S végül vannak területek, ahol az antiszemita térhódításnak szinte semmilyen nyomát nem találjuk, ilyen Erdély, a Partium, a Felvidék egy része, valamint a Délvidék.

²⁷⁹ Egy hasonló kutatás ugyanebben az időben Zalaegerszeg esetében ezt a feltételezést nem bizonyította, illetve azt igazolta, hogy a városban a zsidó népesség a lakosságon belüli arányszámának megfelelően rendelkezett választójoggal. Kapiller – Paksy 2014. 192. p.

Az Antiszemita Párt a parlamentben

Az antiszemita képviselők a választások után, 1884. október 2-i értekezletükön antiszemita pártkört alapítottak, tulajdonképpen ez volt a pártkeret. Abban az időben még nem a modern értelemben vett módon működtek a politikai pártok, tehát nem volt regisztrált tagság, helyi pártszervezetek, hanem az országgyűlési képviselők által működtetett pártkörök alkották az egyes pártokat. Ezeknek a pártköröknek az értekezletei, valamint egyéb rendezvényei, például esti összejövetelek, vacsorák képezték a „pártmunkát”.

Az „Országgyűlési antiszemita pártkör” új házszabályai.

Társas érintkezés s a zsidókérdés és ezzel kapcsolatos (pl. agrár, ipari, kereskedelmi stb.) kérdések fölötti tanácskozás és határozathozatal céljából „Országgyűlési antiszemita pártkör” alakíttatik.

2. §. Tagjai rendesek és pártolók.

[...]

7. §. A kör tisztviselői: két társelnök, két jegyző, kik közül az egyik a körgazda tisztét is viselheti.

8. §. A tisztikar tagjai csak a rendes tagok közül választhatók. A kör tisztviselői közfelkiáltással választatnak; ha azonban 3 tag kívánja, a tisztviselők, valamint az esetleg választandó ad hoc bizottságok tagjai és a képviselőház tisztikarába s bizottságaiba a párt részéről felállítandó jelöltek titkos szavazás útján választatnak, illetve jelöltetnek ki. [...]

9. §. Az elnökök egyike – akik havonként felváltva gyakorolják tisztüket, – a szükséghez képest összehívja az értekezleteket, ezeken elnököl, a tanácskozást vezeti; a megállapodást kimondja, s a kört kivonatkozásaiban képviseli. Az elnök köteles 5 tag kíváratára értekezletet összehívni. Az elnökök akadályoztatása esetében az értekezlet ad hoc elnököt választ.

10. §. A körgazda a házszabályok értelmében, illetőleg a körértekezleti határozatok szerint igazgatja és vezeti a kör házi ügyeit; a szolgálati személyzetet felfogadja és elbocsátja, s azzal a kör érdekében rendelkezik; közvetlenül felügyel a kör vagyonára; a költségvetés keretén belül kiadásokat teljesít.

11. §. A jegyzők az értekezletek jegyzőkönyveit vezetik, az elnökök levelezéseivel s egyéb megbízásokban segédkeznek, továbbá felügyelnek a kör irományaira és könyvtárára.

12. §. A tisztikar intézkedik a kör házi ügyeiben, megállapítja a szolgálati személyzet fizetéseit, elkészíti és a közgyűlés elé terjeszti a költségvetést, valamint a körgazdának előlegesen megvizsgált számadását; a költségvetés értelmében és a felmerülő szükség szerint intézkedik a kiadások fedezéséről, és a háznál szükséges javítások vagy beszerzések iránt javaslatokat terjeszt a közgyűlés elé.

13. §. A költségeloirányzat és a számadások fölött végleg a közgyűlés határoz.

14. §. A közgyűléseken, illetőleg értekezleteken csak a kör rendes tagjai vehetnek részt, s ezen értekezleteken a közjogi kérdések nyílt kérdéseknek tekintetnek.

15. §. Három rendes tag indítványa folytán valamely tag kizáratására az összes rendes tagok felének jelenléte és a jelenlevők kétharmad szótöbbsége kívántatik. A titkos szavazás golyózás által történik.

16. §. A kör feloszlatása s a házszabályok módosítása csak a beírt rendes tagok általános többsége által, vagy amennyiben ily többség össze nem jöhetne, az országgyűlés együttléte idején e célból összehívandó újabb közgyűlés által, melyen a jelenlevők többsége határoz, eszközölhető. Ugyanily gyűlés lesz hivatva a kör vagyonának hováfordítása iránt is intézkedni.

Kelt az „Országgyűlési antiszemita pártkörnek” 1884. október 2-kán Budapesten tartott értekezletéből.²⁸⁰

Az országgyűlési antiszemita frakció Istóczy Győzöt választotta elnökévé, aki azonban arra hivatkozva, hogy más irányú teendői, elsősorban a lapszerkesztéssel járó munkák nagyon lefoglalják, nem vállalta a megbízatást. Ezért helyette két társelnököt választottak Andreánszky Gábor és Ónody Géza személyében.²⁸¹

A frakció rögtön komoly vállalkozásba is kezdett, önálló napilapot alapítottak *Magyar Lap* címmel, a főszerkesztői tisztelet Szalay Károly látta el. Az újság első száma 1885. március 15-én jelent meg, azonban sikertelen vállalkozásnak bizonyult, mert a kiadást április végén anyagi okok miatt már be is szüntették.

A párt politikájával kapcsolatban a lap hasábjain Andreánszky Gábor határozta meg a jövőbeni feladatot, egyben sajátos helyzetértékelését is adta az országban szerinte uralkodó politikai erőviszonyoknak:

²⁸⁰ 12 röpirat, 1884. október 15. 9–11. p. Azért új alapszabályok, mert az antiszemita képviselőknek már az előző parlamentben is volt pártkörük.

²⁸¹ 12 röpirat, 1884. október 15. 20–21. p.

„Pártunk a hazában tényleges többségben van. Szükséges tehát, hogy a tényleges többséget formális többséggé is tegyük, ami pedig csak pártunk országos szervezkedése útján érhető el.”

Nyilván ezt a célt kívánta szolgálni a lap alapítása és hosszabb távú megjelenítése is.

Az antiszemita első megnyilvánulása a parlamentben az volt, hogy – nem kis önbizalomról tanúságot téve – házelnök-jelöltet léptettek fel Nendtvich Károly személyében. Ezt az akciót azonban vélhetően nem a siker reményében indították, hanem az volt a céljuk, hogy az erőviszonyok tisztázásával felmérjék, hány szimpatizánsuk van még a parlamentben.²⁸² Ez sikerült is, hiszen a házelnök személyéről titkos szavazás döntött, Nendtvich pedig 27 voksot kapott. Hasonló helyzet alakult ki a jegyzőnek indított Vadnay esetében, aki még ennél is többet, 40 szavazatot kapott, s ebből a párt lapja le is szűrte, hogy létezik a parlamentben egy 20–30 fős, „titkos antiszemita” tábor, ami a későbbiekben nagy hasznukra fog válni.

Első parlamenti megnyilvánulására – akárcsak a többi pártnak – az uralkodónak az országgyűlés megnyitáskor mondott trónbeszédére adott hivatalos válasz alkalmával nyílt lehetőség, amikor minden politikai erő kifejtette programját és elvárásait. Érdekes módon az antiszemita frakció nem egy, hanem mindjárt három feliratot készített, ami máris az egység hiányára és a köztük lévő törésvonalakra hívta fel a figyelmet. Az elsőt 11 képviselő írta alá: Andreánszky Gábor, Csúzy Pál, Istóczy Győző, Komlóssy Ferenc, Margittay Gyula, Nendtvich Károly, Ónody Géza, Rácz Géza, Ráth Ferenc, Vadnay Andor és Zimándy Ignác. Simonyi Iván külön válaszfeliratot szerkesztett, amit csak ő írt alá, a harmadikat pedig a két Szalay testvér adta be.

Valamennyi felirat tulajdonképpen politikai programnak tekinthető, amely részletesen összefoglalja és kifejti, hogy az antiszemita frakció milyen programot és milyen politikát kíván követni a következő években. Az Andreánszky–Istóczy-féle felirat²⁸³ legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy „kizárólag az ország és a nemzet érdekeinek s keresztény jellegének megóvása” érdekében kell tevékenykedni. A konkrét programját a következő pontok alkották:

A frakció egyetért a napirenden lévő főrendiházi reformmal, de csak abban az esetben, ha a főrendiházi tagságot nem kötik vagyonhoz, mert az új vagyonok „nagyrészen nem hazafias érdemek útján, sem serény munkával, de első sorban börzejáttékkal és

²⁸² 12 röpirat, 1884. október 15. 19. p.

²⁸³ KI 1884–1887. I. kötet, 13. szám, 68–73. p.

ezzel összefüggőleg földcsön-, vasúti és egyéb pénzműveletek, s így többnyire szédelés útján szereztetik. A ki pedig ily utakon jut nagy vagyonhoz, az legkevésbé bírhatja azon erkölcsi tulajdonokat, melyek őt a törvényhozás állandó tagjává és méltó részesévé képesíthetik.”

Ugyancsak támogatta a frakció a tisztviselői nyugdíjak rendezését, mivel ez a társadalmi réteg az állam végrehajtó hatalmának tekinthető, ezért ki kell vonni „a párturalom önkénye alól” és emelni kell a tekintélyét.

A büntetőjog területén az esküdtszéki rendszer behozatala mellett tették le a voksot, a büntető törvénykönyvet pedig ki kívánták egészíteni a „specifikus zsidó bűntettek” komolyabb szankcionálásával.

Az államháztartás egyensúlyának megtartását és a hiány eltüntetésének módját az állampapírok megadóztatásával és a börzeadó behozatalával kívánták megoldani.

Az országgyűlés tartamának tervezett meghosszabbítását – háromról négy évre – nem támogatták.

A közjogi jellegű kérdések közül követelték az önálló magyar bank és a külön vámterület megvalósítását, más kérdésben nem foglaltak állást.

Külpolitikai ügyekben, egyetértve az uralkodói leiratban foglaltakkal, üdvözltek a Németországgal kialakított jó viszonyt és szövetséget, valamint a békés külpolitika mellett törtek lándzsát.

E pontok után következett a felirat hosszabb része, amely részletesen foglalkozott a zsidókérdéssel. Az 1867. évi zsidó emancipációval kezdte, amit a „törvényhozás az alkotmány visszanyerése fölötti édes mámorában, ezeréves hagyományok bölcsességéről megfeledkezve, egy végzettiljes ballépésként” megtett. Majd ismert ideológiáját fejtette ki, amely szerint „a zsidóság a vallás és felekezet cége alatt egy zárt érdekszövetség”-et képez, s ennek „ürügye és védelme alatt azonban elsősorban és legfőképp gazdasági és politikai célokat követ”. E „konzorcionális testületnek” a vezetését az Alliance Israélite látja el, amely a világ minden zsidója számára kiadja a „vezényszót”. E gazdasági célokat a zsidóság Magyarországon már részben megvalósította, mivel megszerezte az ország földbirtokainak tetemes részét.

Ezt a problémát az antiszemita frakció egy „a földműves érdekeket első sorba helyező agrár-törvényhozás” révén kívánta orvosolni. Ennek egyik első feladatául jelöli ki a kisbirtok védelmének megvalósítását, az angolszász „homestead törvény” mintájára kisbirtokos hitbizományok felállításával és megerősítésével. Ugyancsak támogatni és segíteni kell a keresztény érdekvédelmi szervezetek létrehozását. Ezen a területen a szövegírói szerint a magyarság kisebbségi helyzetben van az országban, mert arra van lehetőség, hogy mindenféle izraelita egyesületeket és

szervezeteket létrehozzanak, de ha ugyanilyen keresztény szervezetet akarnak alapítani, azt „a felelős magyar kormány megakadályozza”.

A szöveg aztán továbbment és a zsidóságnak már új politikai tevékenységet tulajdonított, amely szerint célja: „a keresztény társadalom alapjainak aláásása, a keresztény népek anyagi és erkölcsi tönkretétele után, a keresztény dinasztiák és trónok megdöntése”. Állítására példának hozta Franciaországot, amellyel nyilván az 1870. évi kommunre célzott, továbbá a nihilizmust, amelynek tagsága „55%-ig” zsidó, a németországi szociáldemokráciát, „amelynek éltető eleme a zsidóizgatás és a zsidópénz”, és az anarchizmust, amelynek „legbuzgóbb apostolai szintén zsidók”. Ezekkel az eszközökkel törekednek tehát a zsidók a keresztény társadalmak destruálására.

Mindezek után a felirat hivatkozott az uralkodó apostoli keresztény jellegére, amely szerint kötelessége megvédeni népeit. Definíálta az antiszemitizmus fogalmát, ami nem más, mint a támadó, hódító szemitizmus elleni védekezés. Közös ügye tehát ez a népnek és az uralkodónak, s éppen ezért szolgálhat a birodalom egységének megszilárdítására. Összességében elmondhatjuk, hogy a felirat semmi újat nem tartalmazott, viszont jól körvonalazta az antiszemita képviselőcsoport politikai programját.

Simonyi Iván hosszú válaszfelirata²⁸⁴ is abból a prekoncepcióból indult ki, hogy Magyarország súlyos válságban van. Szerinte a probléma lényege az, hogy nincs jogegyenlőség. Egyfelől előnyben részesül a mozgótke a földbirtokkal szemben, másfelől az iparrend sem felel meg ennek, mivel például, ha valaki ügyvéd akar lenni, akkor kamarai taggá kell válnia, amely kamara felette hatósági jogokat gyakorol, míg ipart bárki űzhet, ilyen kontroll nincs. Bár nem fejtette ki, nyilvánvalóan nem az ügyvédi kamarai tagsággal volt problémája, hanem az ipari hiányával, hiszen az antiszemita mozgalom régi, sarkalatos tézise volt az iparszabadság megszorítása.

A választási törvény reformját is szükségesnek látta, de oly módon, hogy a törvény írja elő a képviselő és a választókerület között – például helybenlakás vagy földbirtoklás formájában – a kapcsolatot. Ezzel a korrupciót kívánta meggátolni, illetve azt, hogy kizárólag a pénze segítségével válasszanak meg egy jelöltet valahol, anélkül, hogy lenne valamilyen kapcsolata a helyi lakossággal. A főrendiház reformja kapcsán hangsúlyozta, hogy azt csak úgy tudja elképzelni, hogy az megfeleljen „1000 éves alkotmányos tradícióinknak”.

Leszögezte, hogy Magyarország keresztény ország, de tiszteletben tartja a más vallásúak jogait is. A kereszténység fölvei mégis, „zsinórmértékül kell szolgálnak a nyilvános intézményekben és a jogrendszerben”. Jelenleg azonban

²⁸⁴ KI 1884–1887. I. kötet, 14. szám, 74–83. p.

más a helyzet, az országban „a tőkének az uralmát” látjuk, „első sorban sikert az üzérkedés arat és pedig a becsületes, úgy szellemi, mint testi munka rovására”.

„Látjuk a létért való kíméletlen küzdelmet, melyben az lesz a győztes, ki ravaszabb, ki nagyobb kíméletlenséggel aknázza ki felebarátjának hátrányos helyzetét.”

S mindebből levonja a következtetést:

*„Jelenlegi köz- és magánjogunk nem sarja ezredéves alkotmányunknak. Jelenlegi jogrendszerünk megtagadja a kereszténységnek legmagasabb elveit. Megtagadja az egyenlőség elvét. [...] Intézményeink nem magyar, nem nemzeti intézmények többé.”*²⁸⁵

Ezután következett a hosszabb „zsidó rész”, vagyis az ismert antiszemita ideológia kifejtése, amely szerint „a zsidóság, mint egy tömör phalanx áll a társadalommal szemben”, s kitűnő üzéri képességei révén kezében tartja a pénzforgalmat és a hitelügyet, ennek révén a közlekedési vállalatokat, a sajtót stb. A szöveg a továbbiakban is a másik antiszemita válaszfelirat tartalmi elemeit vonultatja föl: a zsidóság a keresztény társadalmak bomlasztására tör a „szélső szociáldemokrácia” és a nihilizmus révén, amelyek „élén zsidók állanak és állottak”, a keresztény birtokosok elvesztették a földet. Simonyi is beszélt tipikus zsidó bűntényekről stb.

Követeléseit négy fő pontban foglalta össze, melyek szintén azonosak voltak a másik feliratban foglaltakkal: a „fekvő birtoknak” megfelelő agrártörvényt kell hozni, új iparrend kell, ugyanazt fejtette ki a választási törvény reformja kapcsán is, valamint követelte, hogy Magyarország szabaduljon meg a „zsidó bankároktól” felvett államkölsönöktől.

Kiemelte, hogy egyes stratégiai ágazatoknak, a közlekedésnek és a biztosítási intézeteknek állami kézbe kell kerülniük, mert ezek a területek „eddig jobbra csak a nyereszkedés eszközei voltak”. Végül követelte a sajtó keresztény érdekeknek való alárendelését, mert jelenleg „98%-a tisztán csak a zsidók érdekeit szolgálja”. Simonyi burkolt fenyegetést is megfogalmazott szövegében, amely szerint, csak „az itt felsorolt reformok” megvalósításával érhető el, hogy „a belső bajok”, „a netaláni súrlódások és izgalmak” az országban megszűnjenek.

A Szalay testvérek válaszfelirata rövidebb volt a többinél, csak utalásszerűen tartalmazott részletes programot (ez teljesen egybeesett a másik kettővel), emellett elvi szinten fejtette ki nézeteit. Két kérdést érintett: egyfelől Magyar-

²⁸⁵ Kiemelések az eredetiben.

ország függetlenségének kérdését (amely szerint az ország csak akkor tud virágzásnak indulni, ha elnyeri teljes függetlenségét, önálló magyar hadsereg, bank és vámterület létrehozásával), másfelől a „zsidókérdés”-t. Ezt tárgyalva hangsúlyozta a zsidó-keresztény együttélés nehézségeit, s ennek megoldására követelte a kisbirtok védelmét, a váltóképeség megszorítását, az uzsora és a „csalárd nyereszkedés” megnehezítését, valamint a „zsidóknak hazánkba való beözönlésének meggátolását”.

Összefoglalva a kérdést, a három válaszfelirat között több kérdésben volt eltérés, ahogy azt maga Simonyi Iván is bemutatta a feliratát védő beszédében. Egyrészt jelen volt a közjogi ellentét: a függetlenségi követelések megfogalmazása a Szalay-feliratban határozottan szerepelt, míg az Istóczy által aláírtban nyilván nem. Másrészt, ahogy arra Simonyi utalt a felszólalásában, ő a zsidókérdésben mérsékeltabb álláspontot képvisel, amelynek lényegét felszólalásában (amit alább ismertetünk) ki is fejtette. Egyébként lényegüket tekintve komoly tartalmi egyezés volt a programok között.

A pártok és frakciók azonban nemcsak megfogalmazták válaszfelirataikat, hanem szavazással záruló parlamenti vita is kezdődött arról, hogy melyik váljon hivatalossá. Ez a felirati vita fontos, visszatérő eleme volt a korabeli magyar parlamentarizmusnak, a különböző politikai erők itt mutatták be, fejtették ki álláspontjukat, amit a következő években képviselni szándékoztak. A dolog érdekessége, egyben jól mutatja a politikai viszonyokat, hogy a felirati vitát, ami napokon át zajlott, szinte teljes egészében uralta a zsidókérdés.

Meg is jegyezte az egyik képviselő, hogy az egész „ország látni fogja, hogy a felirati vita nem egyéb, mint zsidóvita és zsidóhecc”, s ha „a felirati vitában nem a komoly tárgyalás adja a parlamentnek a tekintélyt és az erőt”, akkor az „felveti kérelhetetlenül azt a kérdést, hogy ez a parlament s egy ilyen parlament méltó-e az ország szuverén jogainak egy részét gyakorolni?”²⁸⁶ A vitát, illetve azon belül az antiszemita képviselők felszólalásait a következőkben részletesen ismertetjük, mivel ennek során nézetünk szerint *Magyarországon megszületett a puszta antiszemita programon túlmutató, új politikai ideológia: a jobboldali radikalizmus.*

A vitát az előterjesztők vezérszónokai kezdték, igyekezvén megvédeni álláspontjaikat. A nagyobb antiszemita frakció szónoka Andreánszky Gábor volt. A 67-es alapon álló Andreánszky 1845-ben született Bécsben. Apja, Andreánszky Sándor Liptó megye főispáni tisztét is betöltötte, s a családnak Nógrád megyében feküdtek a birtokai. Andreánszky politikai pályáját a főrendi házban kezdte, amelynek származása révén automatikusan a tagja lett, s első beszédét 1883-ban a polgári házasság bevezetése ellen mondta el. Személyében felkészült politikust

²⁸⁶ Fenyvessy Ferenc kormánypárti. KN 1884–1887. I. kötet, 126. p. 1884. október 20.

nyert az antiszemita mozgalom. Most a válaszfelirat vitájában „hazafiúi kötelességnek” nevezte az uralkodót figyelmeztetni alattvalói „veszélyeztetett állapotára”.

Ezután az ismert antiszemita narratívát vázolta a zsidóság magyarországi térhódításáról és jellegéről, majd definiálta az antiszemitizmus fogalmát, mégpedig egy militarista hasonlattal: „lehetetlen volna az ellenség által reánk lőtt golyók ellen védekeznünk anélkül, hogy védelmi helyzetbe ne helyeznők magunkat és meg ne támadnánk az ellenséget”.²⁸⁷ Hangsúlyozta, hogy „az antiszemitizmus elsősorban közgazdasági kérdés”, mert az ország pénzügyi egyensúlyának biztosításával lehet a zsidó befolyást kiküszöbölni, s ezért szükséges az állampapírok megadóztatása, valamint önálló vámterület és önálló magyar bank létrehozása. A másik fontos kérdés, amivel foglalkozott, a keresztény földműves társadalom érdekében való agrártörvénykezés volt, „azaz a földművelési érdekek minden más anyagi érdek fölé helyezése”.

Szalay Imre szintén felszólalásban ismertette válaszfeliratát.²⁸⁸ Beszéde nem emelkedett politikai magasságokba, programot sem ismertetett, csupán felháborodását fejezte ki, hogy a zsidók a somogyi választókerületekben mind az antiszemita jelöltek ellen szavaztak, sőt e célból még szervezkedtek is. Szerinte ez is bizonyíték arra, hogy a zsidók mindig egységesen lépnek fel és csak önös céljaikat követik, mert nem elvek alapján szavaznak (függetlenségi vagy 67-es), hanem csak saját érdekeik mentén. Hasonlóan vélekedett a kormányról is, amely szerinte visszaélésekkel és korrupcióval akarta őt kibuktatni, s mindehhez a pénzt a zsidóktól kapta.

Érdekes és tanulságos mozzanata volt a felirati vitának a papok politikai szerepvállalásáról kibontakozott igen szenvedélyes szócsata. Ezt több képviselő is kritika tárgyává tette, s ezekre mind a három antiszemita pap képviselő, Komlóssy Ferenc, Veres József és Zimándy Ignác is válaszolt.²⁸⁹ Komlóssy szerint egy papnak igenis hivatása politikával is foglalkozni:

„a papságnak még sem szabad egészen visszavonulni a politikai tértől és pedig azért nem, mert a papság van arra hivatva, hogy figyelmeztesse a kormányokat, sőt a királyokat is, akik néha-néha vétének, ki figyelmeztesse őket hibáikra”.

De ezen túlmenően is egy pap hangoztathatja saját véleményét, személyes meggyőződését, s némi derűtséget kiváltva közölte, hogy egy pap nem lehet mameluk. Nézete szerint kizárólag az antiszemita frakció válaszfelirata ment-

²⁸⁷ KN 1884–1887. I. kötet, 44. p. 1884. október 15.

²⁸⁸ KN 1884–1887. I. kötet, 56–59. p. 1884. október 16.

²⁸⁹ KN 1884–1887. I. kötet, 89–93. p. 1884. október 17. (Komlóssy) és 107–113. p., 1884. október 18. (Zimándy).

heti meg Magyarországot a „zsidó forradalomtól”, ami anarchizmus, szociáldemokrácia és marxizmus képében jelentkezik, amelyek mind zsidó találmányok. Példának hozta fel Párizst, ahonnan minden forradalom kiindult, s ahol az Alliance Israélite, valamint a világot irányító „zsidó színhedrin”²⁹⁰ székel. Ezután részletesen is kifejtette programját, ami az ismert antiszemita követeléseket tartalmazta. Beszédének, s egyben az antiszemita narratívának érdekes, új fejleménye volt a zsidóság és a szabadkőművesség közös nevezőre hozása, ahogy az később, az 1920-as években a magyar antiszemita közbeszédnek ismert elemeként szerepelt.

Zimándy Ignác felszólalása némileg eltért a megszokott parlamenti gyakorlattól. Beszédét ugyanis jelentős érzelmi töltettel, hevülettel – de mondjuk ki nyugodtan: izzó gyűlölettel – mondta el, s ennek megfelelő volt a tartalma is. A katolikus sérelmekkel kezdte, vagyis a katolikusokat sértő állami politika ismertetésével. Ezzel kapcsolatban indítványozta Trefort kultuszminiszter vád alá helyezését, amivel jelentős derűtséget váltott ki.

Majd ő is hasonló érvek mentén vázolta, hogy mint pap, miért lett antiszemita, s szintén „zsidó-szabadkőműves liberalizmusról” beszélt. Ezután részletesen kifejtette, hogy a felekezeti békét nem az antiszemiták, hanem a zsidók bontják meg. Állításának igazolására hosszan idézett különböző izraelita vallású iratokból, valamint imádságokból, amelyekben olyan kitételek szerepeltek, amelyek a keresztények elemésztését kérik, számukra károkozást remélnék stb., s szavait az idézetekből vett trágár kifejezésekkel is alaposan megtűzdelte. Beszéde hatalmas felzúdulást váltott ki, s színvonalát talán az elnöki közbeszólások minősítik legjobban:

Képviselőház elnöke: „Kérem, képviselő úr, ezek még tréfaaként sem járják!”

Zimándy: „Kérem, nagyon komolyan mondom ezeket!” Elnök: „Arra kérem a képviselő urat, tessék magát ahhoz tartani, hogy itt Magyarország legfőbb tanácskozási termében van és tessék magát úgy viselni, ahogy ahhoz illik, akit mint képviselőt e testületbe küldenek. [...] Ha a képviselő úr még egy ilyen kifejezést használ, leültem a képviselő urat azonnal. Tisztelje e házat, mert ez, mint magyar embernek kötelessége. [...] Négy éve elmúlt, hogy e ház elnöke vagyok, s nem volt rá eset, hogy kénytelen lettem volna a szólásszabadság korlátozásáig annyira elmenni, hogy a ház szabályainak értelmében képviselőtől megvonjam a szót. De ha a képviselő úr továbbá is oly kifejezésekkel él, mint aminőket eddig használt és beszéde folytatásában az eddigi módon izgatni igyekszik, őszinte nagy fájdalomra, de kénytelen leszek kötelességemet irányában teljesíteni.”

²⁹⁰ Helyesen szanhedrin: az ókori zsidó állam legmagasabb politikai szerve, a főtanács.

Ezek az elnöki intések szinte példátlanok voltak a parlament addigi gyakorlatában, ahogy arra az elnök utolsó megjegyzése is utalt.

A vitában válaszként Jánossy János érdi plébános, egyben kormánypárti képviselő igyekezett felszólalásával eloszlatni a hitet, hogy minden katolikus pap úgy gondolkodik, mint az antiszemita pap képviselők. Jánossy „sajnálatos incidensnek” nevezte a felszólalásokat, „melyek a legutóbbi ülésekben a parlamentáris vitatkozás színvonalat annyira alásüllyesztették”, a „parlamenti ildomot és tisztességet mélyen megsértették”, s kötelességének érezte, hogy a katolikus papság nevében, valamint „a magyar törvényhozás tekintélye és méltósága érdekében” tegyen „önérzetes nyilatkozatot”, elhatárolva magát és a katolikus papságot ezektől a nézetektől, s egyben a katolikus klérus nevében megkövette a parlamentet.²⁹¹

„Áttérve Zimándy t. képviselőtársam beszédjére, sietek kijelenteni, hogy azzal a hanggal, azzal a modorral, melyet a képviselő úr beszédében használni jónak látott, a magyar katolikus papság semmiféle szolidaritásban nincsen. [...] A többire nézve, úgy hiszem, t. ház, a magyar katolikus klérus érzelmét tolmácsolom, azt mondván: hogy Zimándy képviselő úr szombati fellépését és szereplését őszintén sajnáljuk!”

Erre válaszként meg Komlóssy Ferenc közölte, hogy ők nem is a katolikus papság nevében nyilatkoztak, hanem annak egy része, az antiszemita katolikus papság nevében.

Zimándy Ignác egy későbbi beszédében, a költségvetési vitában válaszolt Jánossynak, közölve, ahogy ő maga sem, úgy Jánossy sem jogosult nyilatkozni a katolikus papság nevében.²⁹² Ettől függetlenül szerinte tény, hogy „a magyar katolikus alpapság antiszemita”.

A vitába még bekapcsolódott az antiszemita frakció harmadik papja, Veres József protestáns lelkész is, aki talán a leghosszabb beszédet mondta.²⁹³ Ő is azzal kezdte, hogy

„legyen szabad a frázisok ellen adatokat felhozni magam igazolására, hogy mint pap, mint hazafi, mint művelt ember – mert annak tartom magamat – miért merek, miért tudok én antiszemita lenni”.

²⁹¹ KN 1884–1887. I. kötet, 134–135. p., 1884. október 20.

²⁹² KN 1884–1887. II. kötet, 20–21. p. 1884. december 4.

²⁹³ KN 1884–1887. I. kötet, 194–197. p. 1884. október 23.

Ezt a paptársai által elmondottak alapján igazolta, azok állításait erősítette meg, fejtegette, ő is idézett zsidó szerzőktől keresztényekre vonatkozó, dehonosztáló megjegyzéseket, ismert történelmi személyektől a zsidókat negatívan minősítő állításokat és statisztikai adatokat a „zsidó bűncselekményekről”. A különbség csupán annyi volt Zimándyhoz képest, hogy mindezt parlamentáris stílusban és modorban tette.

A kérdéssel, mármint a papság egy részének nyílt antiszemita politikai fellépésével több cikkben foglalkozott már a *12 röpirat* is.²⁹⁴ Közülük két cikk hasonló okfejtésre épült, e szerint egy lelkipásztornak az a dolga, hogy hazája sorsával törődjön, hívei lelki életével foglalkozzon. De ha ezt a hazát és lelki életet döntő módon befolyásolja az anyagi tönkremenetele, ami a zsidók tevékenységéből következik, akkor ez ellen az ok ellen a papnak is fel kell lépnie.

„Ily viszonyok között nem szabad a papnak passzív magatartást követni, hanem kötelessége e kétségbeejtő bajnak minden erejéből ellene működni.”

Sőt, a lap így folytatja az okfejtést:

„Dicső hivatás jutott a papnak ezen tekintetben is; mert megmentője lehet egy egész nemzetnek [...] Az a pap tehát, aki híveit igazán szereti, aki híveinek nemcsak lelki, hanem földi boldogságát is szíven viseli, az nem nézheti könnyen híveinek szomorú sorsát, hanem tehetségéhez képest oda fog törekedni, hogy híveit a zsidók karmai közül kimentse.”

A lap tehát természetesnek és szükségesnek vette az egyházi alsópapság szerepvállalását, ami nyilván politikai céljaival, elsősorban a vidéki népesség antiszemita orientálásával is egybevágott.

Mindezek után következett Simonyi Iván, aki rögtön el is ismerte, hogy „a vita egy kissé izgalmas alakot kezdett öltetni”.²⁹⁵ Ő ezúttal is, ahogy már többszer tette, elismerte, hogy gyenge szónok, most azonban Szalay Imrével ellentétben, tartalmas és logikailag jól felépített beszédben vázolta elképzeléseit, egyben körvonalazta az antiszemita frakción belül húzódo hangúlyeltolódásokat.

²⁹⁴ *12 röpirat*, 1883. október 15. 11–12. p.: A ker. papság ellenható hivatása a zsidósággal szemközt.; Uo. 1883. július 15. 1–2. p.: A magyar papsághoz!, „Egy nógrádmegyei lelkész” aláírással.; Uo. 1884. december 15. 91–93. p.: Lehet-e a pap antiszemita?; 1883. november 15. 35–38. p.: Visszhang a ker. papság ellenható hivatása a zsidósággal szemközt című cikke, „Egy kath. pap” aláírással stb.

²⁹⁵ KN 1884–1887. I. kötet, 148–155. p. 1884. október 21.

Felszólalása több új és érdekes elemet tartalmazott az antiszemita frakció politikájával kapcsolatban.

Először is deklarálta, hogy ő tagja az Antiszemita Pártnak, azon belül is a függetlenségi szárnynak, s nem azért adott be külön válaszfeliratot, mert személyi ellentétek lennének a párton belül, hanem mert a zsidókérdés megoldását illetően mérsékeltebb, a parlamenti többség számára elfogadhatóbb állásponton van. Ennek lényege nem az, hogy hozzunk olyan törvényeket, amelyek ellehetetlenítik a zsidókat, hanem az, hogy „hozzunk jó törvényeket és akkor a zsidó nem lesz veszélyes hazánkra nézve”. Tehát ő nem zsidótörvényeket akar hozni, hanem olyan általános reformtörvényeket, amelyek megakadályozzák a zsidók által okozott visszaéléseket.

Kiemelendő beszédéből a kollektizmus elvére épülő, későbbi szélsőjobboldali elméletek egyes elemeinek talán első ideológiai megfogalmazódása. Cáfolni igyekezett ugyanis képviselőtársai mondatait, akik szerint a 19. század legtermékenyebb ideológiája a liberalizmus. Szerinte ez már nem igaz, mert az egyének újra szolgák lesznek, csak „most urat cseréltek”. Ezzel szemben

„a hasonló sorsúak, a testvériesen egyesültek szövetsége adja csak meg az egyénnek az oltalmat, hogy ne legyen az új korban ismét csak szolga. [...] Látjuk, hogy minden a társulás felé irányul és nem az egyén korlátlan szabadsága felé.”

Itt Simonyi, mint korábbi parlamenti megszólalásaiban, megint ismertette a német-osztrák Albert Schäffle közgazdász, szociológus szocialista tervgazdasági elméletét. Simonyi szerint csak az egyének társulása, a birtokosok szövetezése, az iparosok modernizált formában újjáélesztett céhrendszere tud a mozgó tőke káros hatásai ellen védekezni.

Simonyi nemcsak a liberálisokkal, hanem a konzervatívokkal is vitába szállt – ismét csak megerősítve gyanúkat, hogy egy új politikai ideológia, a magyar jobboldali radikalizmus születésének lehetünk a tanúi.

„Ami a konzervatív részt illeti e programban,²⁹⁶ arra engedjék meg, hogy egy kérdést intézzek, hogy tulajdonképpen mit akarnak konzerválni? Azt, hogy a tőke uralkodjék mindenfelé, hogy az üzérkedés rendkívüli előnyben részesüljön a becsületes munka rovására? Akarják konzerválni az uzsorát, a korrupciót, azt, hogy a proletárium napról napra terjed, hogy az erkölcstelenség mind jobban harapódzik el és az öngyilkosságok szaporodnak?”

²⁹⁶ Simonyi Zichy Antal felszólalására reagált ezzel, aki magát „conservativ-liberálisnak” minősítette és támogatta a kormánypárti felirati javaslatot.

Simonyi szerint az ország egy olyan zárt hordóhoz hasonlít, amelyben erjed a must, de nincs szelep rajta. A következmény előbb-utóbb „explózió” lesz:

„Dugaszoljuk be a meglegedetlenségnek kevés és amúgy is ki nem elégítő szellentőt, az explózió nem fog kimaradni!”

Simonyi Iván beszédéből körvonalazódott talán a legjobban a későbbi jobboldali radikalizmus eszmerendszere, amely tartalmazta az elmúlt világra való hivatkozás klasszikus elemét is, miszerint régen minden jobb volt és vissza kell hozni a régi intézményeket. A régi országgyűlés „több függetlenséget és önállóságot fejtett ki”, mint a mostani, vissza kell állítani a céhrendszert „modern alakban”, s az agrártörvényhozás esetén is a régi agrártörvényekből kell meríteni.

Mindehhez Szalay Károly felszólalása járult hozzá új elemmel, s kezdte teljessé tenni a formálódó magyar jobboldali radikalizmus eszmerendszerét. Vonatkozó beszédrészletét, amely önmagáért beszél, idézzük teljes terjedelmében:²⁹⁷

„Tehát a zsidó-kérdés létezik, ez elől kitérni hatalmában nincs senkinek. Létezik és pedig – mondjuk meg egész nyíltan – mindenekelőtt, mint faji kérdés, a fajok szupremáciájának kérdése. Hiszen kinek jutott eszébe még valaha azon tapasztalati tényt kétségbe vonni, hogy a fekete bőrű embernek s általában a fajnak intelligenciája nem ér fel a fehérbőrű emberével? Ki vonhatná kétségbe alaposan azt, hogy a vörösbőrű ember elvész, meghal, elcsenevész, de nem civilizálódik és hogy visszajöjünk a tengeren túlról, ugyan ki meri tagadni azt, hogy az az egynehány vándorcigány századok óta sem szoktatható arra, hogy rendes lakást tartson és rendszeren foglalkozzék, nem szoktatható arra, mert fajának sajátsága. Nem századok, ezredévek bizonyítják azt, miként a sémi fajnak tulajdonsága, hogy az államalkotó, de különösen államfenntartó elemet képezni nem tud, hogy azon népek közt, melyek közé keveredett, folyton felosztató elemet képez. Az az illető nép vagy képes volt ellenállni ezen felosztató kísérletnek és akkor elpusztult a zsidó, vagy nem volt képes ellenállni és akkor elpusztult az illető nép.

De a t. háznak egyetlen egy tagja sem tudna felmutatni annyi ezredév történetében egyetlen egy esetet, ahol a zsidó a nemzet testébe beolvadt és hogy ezen faj-sajátságát megtartja a közélet minden fázisában, azt a mindennapi tapasztalat igazolja.”

²⁹⁷ KN 1884–1887. I. kötet, 181–185. p. 1884. október 23.

Szalay Károly tehát a biológiai fajelmélet érvrendszerét is felhozta a vitában annak igazolására, hogy a zsidóság a magyar nemzet ellensége, asszimilálhatatlan, bomlasztó népcsoport, kirekesztése tehát szükségszerű. Ez az érvelés nemcsak logikájában, de tartalmában is teljes egészében megfelelt az 1930-as évek nemzetiszocialista ideológiájának.

A vitában hozzászólt még Nendtvich Károly, aki tárgyszerűen a konkrét programpontokat sorolta végig, érvelve mellettük az ismert antiszemita érvrendszerrel. Konklúziója az volt,

„hogya Magyarországon a dolgok még ötven esztendeig úgy mennek [...] ez az ország nem lesz többé a magyaroké, hanem a zsidóké.”

Beszédet mondott továbbá Ónody Géza és Rácz Géza is, vagyis a frakció csaknem valamennyi komolyabb képviselője részt vett a vitában, csak – érdekes módon – éppen Istóczy Győző nem, bár néhány technikai jellegű hozzászólása neki is volt. A vitát végül szavazás zárta, mégpedig a benyújtott javaslatok sorrendjében. Mivel ezek közül az első, a hivatalos többséget szerzett, a többiről már nem is kellett szavazni, így az nem derülhetett ki, hogy az egyes antiszemita javaslatokat hányan támogatták volna.

A zsidókérdés végig uralta a nyolc napon át zajló felirati vitát, a felszólalók sorában minden második, harmadik antiszemita képviselő volt, s rajtuk kívül szinte minden felszólaló, ha csak érintőlegesen is, foglalkozott ezzel kérdéssel. A vita során, ahogy ezt igyekeztük kiemelni, az antiszemita narratíva újabb elemekkel „gazdagodott”, megjelent a szabadkőművesség is, mint zsidó találmány, a kollektívizmus primátusának megfogalmazása a liberalizmussal szemben, valamint a biológiai fajelmélet érvrendszere is.

Ez a parlamenti eseménysor illusztrálta azt is, hogy kikből állt az új, népes antiszemita képviselőcsoport, amelyben voltak felkészült és művelt politikusok, mint Istóczy, Nendtvich vagy Andreánszky, voltak céltudatos politikusok, mint Ónody, Simonyi vagy Szalay Károly és voltak igazi fanatikusok, mint az idézett pap képviselők, Komlóssy Ferenc, Veres József és Zimándy Ignác.

*

Az antiszemita képviselők az 1884/87-es országgyűlési ciklusban csupán két önálló törvényjavaslattal éltek, amelyek ugyanazt a témát érintették. A párt parlamenti működésének egyik sarkalatos pontját, egyben gazdasági programjának is az alapelvét képezte a zsidó intézménynek tekintett állampapír-piac és a tőzsde működésének megrendszabályozása.

A párt úgy fogta fel ezt az ügyet, hogy a tőzsde révén a pénzügyekkel foglalkozó zsidóság kapott egy lehetőséget az adómentes profitszerzésre, a könnyű pénzszerezést biztosító spekulációkra, az állampapírok révén pedig a magyar állam a kölcsönfelvételre, vagyis lehetőséget a költekezésre, s mindezek eredményeként válik a magyar állam a zsidóság adósrabszolgájává, a magyar gazdálkodók pedig kiszolgáltatottá a zsidó spekulációval szemben. A téma nem volt újdonság, hiszen már Istóczy is felvetette még 1875-ben, s ez is mutatja, hogy az antiszemiták ezeket a gazdasági kérdéseket alapproblémának tartották.

1886 áprilisában nyújtották be az „az értékpapírok adásvevése és a tőzsdeszerű adásvevési s egyéb beszerzési ügyletek után fizetendő illetékekről” elnevezéssel, vagyis a tőzsdei ügyletek megadóztatásáról szóló törvényjavaslatukat. Istóczy most a kérdés újbóli tárgyalásakor azt hozta fel érvel, s ez szerepelt a törvényjavaslat indoklásában is, hogy Németországban 1885. október 1-je óta érvényben volt ilyen, a német parlament által megalkotott törvény, s az antiszemiták is ennek magyarított változatát terjesztették be.²⁹⁸

„Az állam senkinek se engedhet adómentességi kiváltságokat akkor, amikor – a börziánerek kivételével – a társadalom minden többi osztálya majdnem leroskad a különfélebbnél különfélebb közterhek súlya alatt.”

– érvelt Istóczy,²⁹⁹ a tőzsdével kapcsolatban pedig úgy fogalmazott, hogy mióta azt

„[...] a béklyóiból kiszabadított zsidóság Európaszerte mindinkább előzönlötte, s onnan a nem zsidó elemet mindinkább kiszorította, azóta a börzék mindenütt specifikus zsidó jelleget öltöttek fel – nálunk elejétől fogva is így állott a dolog – úgyannyira, hogy napjainkban a börzék leghatalmasabb eszközökké lőnek arra a célra, hogy a zsidóság a keresztény államok közgazdasága fölötti uralmat magához ragadhassa és gyakorolhassa s ekképp a népeket gazdaságilag s így politikailag is tőle függő, neki dolgozó, neki fáradó és neki izzadó szolgálhaddá tegye.”

A javaslatra Szapáry pénzügyminiszter azonnal reagált, nehezményezve, hogy Istóczy a börzeadót összekapcsolja a zsidókérdéssel, illetve azzal indokolja. Szerinte lehet gondolkodni a börzeadón, de nem úgy, hogy egyszerűen lefordítják a német törvényt, hanem az illetékes bizottságok szakmai javaslatot dolgoznak ki.

²⁹⁸ KI 1884–87. XII. kötet, 50–58. p. A törvényjavaslat az azonnali tőzsdei ügyletek 10, a spekulációs, például határidős ügyletek 20 százalékos adóját tartalmazta.

²⁹⁹ KN 1884–1887. XI. kötet, 244. p. 1886. április 14.

Az országgyűlés a javaslatot a pénzügyi bizottság előterjesztése alapján le is szavazta, ebben azzal érveltek, hogy az említett német törvény „kezdetlegessége és csekély pénzügyi eredménye” nem igazolja most még egy ilyen törvény létjogosultságát. A bizottság elutasította „a javaslat indokolásának tendenciózus felekezeti szempontjait” is, s az ebből következő állítást is, hogy Magyarországon „az ingó tőke olyan uralomra vergődött volna, hogy a túltengéséről panaszkodhatnánk”, mivel szerinte inkább a tőkehiány a fő gazdasági probléma. Ráadásul egy ilyen adó „az értékpapír és gabonaüzlet egy részének hazánkba elterelését is jelentené és vonná maga után.”³⁰⁰

Ugyancsak e tárgyban nyújtott be a párt újabb törvényjavaslatot 1886 decemberében, ezúttal a tőzsde külön kivételes bíróságának megszüntetése tárgyában.³⁰¹ Istóczy szerint a börze

„élvezi a régi magyar nemességnek hajdani adómentességi privilégiumát, élvezni akarják, s tényleg élvezik is a magyar nemesek azon hajdani előjogát is”,

hogy csak saját bíráik ítélkezhetnek felettük.³⁰²

„Mivel pedig a börze látogatói tudvalevőleg majdnem kizárólag zsidókból állanak s így a börze adómentessége voltaképpen zsidó privilégium – azért a külön börze-bíráskodás is tényleg nem egyéb, mint egy másik zsidó privilégium, [...] valóságos jeruzsálemi szanhedrinek tehát ezek a kivételes börzebíróságok”.

A javaslatot az országgyűlés végül leszavazta, azaz napirendre sem vette. Elfogadott azonban az országgyűlés ugyanebben az időben egy, a kormánypárt által be-terjesztett javaslatot, amely felszólította az igazságügy-minisztert, hogy e tárgyban dolgozzon ki törvényjavaslatot.³⁰³ A határozat indoklása kimondta, hogy a tőzsdei választott bíróságnak a tőzsdei szokásokra való hivatkozással hozott ítéletei „az ezen, kellőleg közhírré sem tett szokásokat nem ismerő, jóhiszemű, de e téren tapasztalatlan termelőknek anyagi romlásuknak válhat szülőokává”. Vagyis az Istóczyék által feszegetett kérdés valós problémákon alapult.

Mindezekben az előterjesztéseken kívül a mozgalom országgyűlési képviselői főként a költségvetési vitákban fejthették és fejtették ki álláspontjukat. Ezekben

³⁰⁰ KI 1884–1887. XIV. kötet, 245–246. p.

³⁰¹ A tőzsdei tevékenység felett nem a polgári bíróság, hanem tőzsdei különbíráskodás döntött, amelyet a tőzsde létrehozásakor ideiglenes jelleggel vezettek be, ám az ideiglenes jelleget az országgyűlés 1870. évi II. törvénycikkkel állandósította.

³⁰² KN 1884–1887. XIII. kötet, 355. p. 1886. december 14.

³⁰³ KI 1884–1887. XIX. kötet, 365–367. p.

is visszatérő téma volt a tőzsde, ahol például Andreánszky szerint „egy jó darab alkotmány és alkotmányos szabadság árusíttatik el”.³⁰⁴ Már az 1885. évi költségvetés vitájában elővették ezt a témát, mivel szerintük a költségvetésben ilyen tétel nem szerepel. Ekkor Andreánszky külön határozatban kívánta utasítani a kormányt, hogy terjesszen elő olyan törvényjavaslatot, amely megadóztatja az állam- és értékpapír, valamint a tőzsdei ügyleteket.³⁰⁵

Az országgyűlés a javaslatot leszavazta, ezek után állt elő az antiszemita mozgalom a két önálló törvényjavaslattal. Miután ezek sem mentek át, az 1887. évi költségvetés vitájában Andreánszky szó szerint megismételve, újra benyújtotta két évvel korábbi határozati javaslatát, azzal a kiegészítéssel, hogy az abból várható összeget a pénzügyminiszter már számolja is el a bevételi oldalon.³⁰⁶ A javaslatot az országgyűlés ismét elvetette (30 támogatás 225 ellenében), s ezzel az antiszemiták legfontosabb gazdasági célkitűzése – bár látható, hogy a végsőkig küzdöttek érte – első parlamenti ciklusukban végleg elbukott.

A párt azonban nemcsak törvényjavaslatokkal élt, hanem rendszeresen interpellálta is a kormányt. Ezek között volt olyan, amely konkrét javaslatot is megfogalmazott, például a vasárnapi munkaszünetet és zárva tartást. E tárgyban Veres József adott be interpellációt 1885. december 5-én.³⁰⁷ Veres hangsúlyozta, hogy bár van törvény Magyarországon erről, de azt nem tartják be, sok helyen folyik a munka vasárnap is, nyitva vannak a kocsmák, akkor zajlanak a vásárok és így tovább. Így a nép nem tud templomba járni, s ebből következően letér az erkölcs útjáról, terjed a vallástalanság, ami nem lehet a kormány érdeke sem.

„Mi akadályozza a vasárnapi nyugalmat? Első sorban a zsidóság és annak érdeke, mely az ünnepontásra először csábított példájával s kényszerített befolyásával; a zsidóság ellene lesz, pedig a maga szombatját megüli; könnyű neki, szombaton azt mondja keresztény cselédjének: neked ma nincs ünneped, dolgozzál; vasárnap pedig: nekem ma nincs ünnepem, dolgozzál.”

Veres interpellációjában arra kívánta ösztönözni a kormányt, hogy hathatós intézkedésekkel tartassa be a vasárnapi munkaszünetet és zárva tartást.

A beszédeikből körvonalazódó másik tendencia a felerősödő nacionalista érvrendszer. Még az 1867-es kiegyezés közbiztonsági rendszerét támogató képviselők, például Zimándy Ignác is, követelték a magyar nemzeti hadsereg felállítását,

³⁰⁴ Az 1885. évi költségvetés vitája, KN 1884–1887. I. kötet, 345. p. 1884. december 1.

³⁰⁵ KN 1884–1887. I. kötet, 346. p. 1884. december 1.

³⁰⁶ KN 1884–1887. XIV. kötet, 52–53. p. 1887. január 17.

³⁰⁷ KN 1884–1887. VII. kötet, 135–136. p. 1885. december 5.

mert ez „minden állam önállóságának alap- és talpköve”.³⁰⁸ Sokan fogalmazták meg azt is, hogy Ausztriával szemben, elsősorban gazdasági szempontból, gyarmati sorba kerültünk („Ausztria gyarmattartományává süllyesztett hazánk kétségtelenül és feltartóztatlanul rohan a lejtőn”).³⁰⁹ Erre a folyamatra példának hozható még Komlóssy Ferenc interpellációja, amelyben követelte Szent István napját nemzeti ünnepé nyilvánítani.³¹⁰ Ezen a napon szerinte méltóképpen lehetne megünnepelni a „keresztény-nemzeti” Magyarországot.

*

A költségvetési vitákban jól körvonalazódott az antiszemita gazdaságfilozófiája, amelynek lényegét a kapitalista gazdaság egysíkú kritikája adta. Nézetük szerint például a piacgazdaság alfája, a hitelből történő fejlesztés sem járható út, mert eladósodáshoz vezet (vagyis a zsidó tőke rabszolgájává teszi az embert):

„Hitel, ez a varázsszó, mely az ország magánvagyonainak nagy részét idegen kézbe juttatá.”³¹¹

Gazdaságfilozófiájuk alapvetését Gruber János mondta ki az egyik költségvetési vitában:

„A zsidó pénzhatalom, a zsidó túlsúly ellen csak az a kormány lesz független, melynek államháztartása rendben van”.³¹²

Felszólalásaikban ezért rendre követelték a takarékoskodást az államháztartás egyensúlyának megteremtése és a költségvetési hiány eltüntetése érdekében. Kritizálták a monumentális építkezéseket, például a magyar országház tervét, mert

„akinek heverő tőkéje van, építsen bár luxus-épületeket, jól teszi; hanem aki uzsorás pénzen épít nélkülözhető épületeket, annál – s erre igen sok példát láttam magán embereknél – a katasztrófa bekövetkezését igen előre tolják az ilyen építkezések”.³¹³

³⁰⁸ KN 1884–1887. II. kötet, 23. p. 1884. december 4.

³⁰⁹ KN 1884–1887. I. kötet, 379. p. 1884. december 3. Gruber János beszéde.

³¹⁰ KN 1884–1887. VII. kötet, 49–50. p. 1885. október 10.

³¹¹ KN 1884–1887. VII. kötet, 341. p. 1886. január 14.

³¹² KN 1884–1887. I. kötet, 383. p. 1884. december 3.

³¹³ KN 1884–1887. VII. kötet, 375. p. 1886. január 16.

Az állam eladósodásának problémája összekapcsolódott náluk a korrupció kérdésével. Szintén állandóan visszatérő eleme volt felszólalásaiknak, hogy a hiány az ingó tőke nyereszkesedésén túl azért is keletkezik, mert a kormányzat hatalmas összegeket költ politikai célokra, a választás manipulálására, valamint a kormányzathoz lojális személyek anyagilag előnyös helyzetbe hozására (fiktív állások, például kormánybiztosok, kitüntetések, nemesítések, előnyös nyugdíjazások stb.).

Ezáltal hatalmas ellentmondás jön létre: van a magyar társadalom, amely elégedetlen a kormányzattal és antiszemita szemléletű, és van a kormányzat, amely viszont mindenhol a zsidókat részesíti előnyben, de mégis megnyeri a választásokat. Az általuk felvázolt politikai táborok is ennek alapján körvonalazódtak, az „ingó tőke” képviselői, vagyis a tőkepénzesek, a zsidók állnak szemben az ingatlan, vagyis a földbirtok tulajdonosaival.

Részletek az Antiszemita Párt által beterjesztett „az értékpapírok adásvevése és a tőzsdeszerű adásvevési s egyéb beszerzési ügyletek után fizetendő illetékekről” című törvényjavaslat indoklásából

Szemben a szabad verseny elve által uralt közgazdaság terén az ingó tőkének mind nagyobb túlsúlyra való emelkedésével s ugyanennek az ingatlan tőke fölött élvezett természetesen tényleges s részben törvényesített kiváltságaival, amely kiváltságokkal az ingó tőke fő képviselői a közgazdasági szervezet helyes egyensúlyának megzavarására sok tekintetben visszaélnek: a legújabb időkben európaszerte azon törekvés észlelhető, hogy az ingó tőke túltengésének hathatósan eleje vételessék s túlkapásai elé gátak emeltessenek, főleg pedig, hogy az ingó tőke, az ingatlan tőkével arányban, a közterhek egyenlő viselésére szoríttassék. Az államok általános adósságot-adósságra halmozási rendszere mellett, amelyeknek példáját aztán az államokban létező testületek és társulatok is telhetőleg követik, – az értékpapírok folyton növekvő özöne, a társadalomnak egy, túlnyomó részben dúsgazdag zsidókból álló here-osztályát teremtette meg s növelte naggyá, a mely here osztály nem szánt, nem vet, de azért ő arat legjobban, s a melynek »produktív« ipari munkája legfőljebb csak az értékpapírok kamat és osztalékszelvényeinek időnkénti leollózásából és bekaszcázásából s az értékpapírok folytonos csereberéléséből áll.

S ennek a túlnyomólag gazdag zsidókból álló here-osztálynak a számára dolgozik, fárad és izzad a földműves, a földbirtokos, az iparos, a szolid kereskedő; ennek a here-osztálynak a szolgálatában, érdekeit mindenben előmozdítandó, működik a sajtó, működnek a parlamentek, s állanak rendelkezésére az állami hatalmi összes tényezők. Ugyanazért, ha nem akarjuk azt, hogy ez az egészségtelen közgazdasági és társadalmi állapot in ultima analysi egyrészt a legcrassabb zsidó plutokráci-

át,³¹⁴ másrésről pedig a mindenéből kifosztott proletariátust mint egyedüli két, még fennmaradó társadalmi osztályt teremte meg: úgy eleve gondoskodnunk kell arról, hogy az ingó tőkének a zsidóság által mindinkább ad absurdum vitt korlátlan uralmát lehetőleg paralizáljuk, s diktatúráját megtörjük.

Az ingó tőkével, a pénzzel, a társadalom többi osztályai ellen pusztító gazdasági hadjáratot folytató zsidóságnak fő működési tere a tőzsde. A tőzsde a zsidó plutokráciának a legerősebb vára, a tőzsde a zsidó hadoszlopoknak a csatatere, amelyen naponként száz meg száz, ezer meg ezer nem-zsidó gazdasági egzisztencia mint halott vagy nehéz sebesült terül el.

Ha már tehát azon, több oldalról ápolt törekvés, hogy a tőzsdék, ezen privilegizált állami játéktérrel egyszerűen bezárassanak, hiúnak bizonyult; mert ezen radikális rendszabály egyúttal a legitim kereskedelmi forgalomra is mért elviselhetetlen csapás lett volna, amely legitim kereskedelmi forgalom életérdekeinek köpenyével a tőzsde szédelgő elemei oly ügyesen tudnak takaródnak; s ha már ugyanez okból a börzén úzótt differencia-játékot sem lehet betiltani s ez úton a tőzsdét megrendszabályozni: – legalább eszközölnünk kell azt, hogy a börze kiváltságos néposztálya s az általa képviselt ingó tőke, a polgárainak erszénye irányában mind fokozottabb igényekkel fellépő államkincstár javára kellőleg megadóztassák, s ez által egyszerűsítve az ingatlan tőkére aránytalan súllyal nehezülő közterhek egy része az ingó tőke vállaira rakassék. [...]

Az ilyen, Németországban is hasonlólag fennforgott anomáliák tehát arra indították a német birodalmi törvényhozást, hogy a tőzsdeügyleteket is százalékos, illetve ezredékes (pro mille) illeték alá vesse. [...]

Az e törvényről szólott javaslat fölött a viták a birodalmi gyűlésben 1885. május 4., 5. és 6-ik napjain folytak, a midőn is a törvényjavaslat szövege végleg megállapítván, mint az „Adásvevési s egyéb beszerzési ügyletekről (Kauf- und sonstige Anschaffungsgeschäfte) szóló novella, az 1881-iki birodalmi bélyeg- és illetéktörvényekhez, a császár által 1885. május 29-én szentesített, s 1885. október 1-én hatályba lépett. [...]

A jelen törvényjavaslat tehát az 1885. május 29-iki német birodalmi tőzsdeadó-törvénynek – s az ezen törvény által az 1881. július 1-ji korábbi birodalmi bélyeg- és illetéktörvény érvényben hagyott részeinek alapján készült, természetesen e külföldi törvények átültetésénél hazai speciális viszonyainkat számba véve, s egyúttal a szerves egésszé alakított jelen törvényjavaslatot, a könnyebb áttekinthetőség céljából, tárgyjelző fejezet-feliratokkal ellátva. [...]

³¹⁴ Végső esetben a legdurvább plutokráciát hozza létre.

Az antiszemita mozgalom nemzetközi kapcsolatai

Ahogy azt már hangsúlyoztuk, a magyarországi antiszemita mozgalom nem külföldi hatásra keletkezett, hiszen Istóczy Győző nem külföldi inspiráció hatására lépett föl, hanem saját tapasztalatai következményeként. Követői sem ezért támadtak, hanem a tiszaszlári per hatására és társadalmi bázisa is a lakosság szegényedő rétegeinek romló életkörülményei miatt formálódott ki. Ez utóbbiak esetében például a falusi szegényparasztság, a kisiparosok vajmi keveset tudhattak a külföldi mozgalmakról, őket ezek hatása vagy híre a legkevésbé sem befolyásolta.

Mindettől függetlenül a mozgalom jelentős nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, sokat merített a külföldi forrásokból, lapokból, cikkekből, politikai megnyilvánulásokból. Ezekről a *12 röpirat* rendszeresen beszámolt, s nyilvánvaló, hogy a mozgalom vezetői szemmel tartották a külföldi eseményeket és tanultak belőlük. Kialakult bizonyos fokú kapcsolattartás is, például levelezés formájában, erről maga Istóczy is beszámolt későbbi írásaiban. Istóczy 1878. június 24-én mondott palesztinai beszédét például Németországban Wilhelm Marr már a következő évben, 1879-ben kiadta.³¹⁵ A legintenzívebb együttműködés az úgynevezett nemzetközi antiszemita kongresszusokon jött létre, amelyeket bizonyos időközönként szerveztek meg, és sok európai ország antiszemita frakciója vett részt rajta.

Az elsőt Drezdában tartották, 1882. szeptember 11–12-én. A kongresszus hivatalos meghívóját Adolf Stöcker lelkész, báró Karl Fritz Fechenbach-Laudenbach, bajor királyi kamarás, Ernst Heinrici, a berlini Társadalmi Birodalmi Egylet elnöke és több német közéleti személy mellett Istóczy Győző és Ónody Géza neve is jegyezte. A kongresszusra is az ő vezetésükkel utazott ki a magyar küldöttség, amelynek Budapestről induló tagjai között két vidéki földbirtokos volt még. A delegáció megállt Pozsonyban, itt Simonyi Iván is csatlakozott hozzájuk, akit nagy tömeg kísérte ki a pályaudvarra, s beszédek is elhangzottak.³¹⁶ A csoporthoz két újságíró is csatlakozott, a *Pesti Napló* és az *Egyetértés* tudósítói.

³¹⁵ Katzburg 1999. 139.

³¹⁶ *12 röpirat*, 1882. szeptember 15. 12–13. p. A kiáltvány: uo. 1–8. p.

A kongresszus szervezője, s egyben házigazdája a Drezdai Reformegylet, az egyik jelentős német antiszemita egyesület volt, az elnöki tisztet Alexander Pinkert-Waldegg lapszerkesztő töltötte be. E csoporthoz kapcsolódott a német antiszemita mozgalom több, birodalomszerte ismert alakja, például Bernhard Förster,³¹⁷ vagy Wilhelm Marr is, és innen nőtt ki a Német Reformpárt, a legnagyobb antiszemita politikai szervezet.³¹⁸

A magyar küldöttség szeptember 9-én érkezett Drezdába, ahol még aznap este a vendégek részvételével bankettet, ismerkedési estet rendeztek. A hotel nagytermében, ahol az esemény zajlott, ki volt állítva Ferenc József, Albert szász király és Vilmos császár mellszobra mellett Solymosi Eszter, az eltűnt tiszaszlári kislány Ábrányi Lajos festő által készített, csaknem életnagyságú portréja, amit Ónody Géza készíttetett és vitt magával. Az éppen ekkor zajló tiszaszlári per egyébként is a kongresszus érdeklődésének homlokterében állt.³¹⁹

Másnap a kongresszus vendégei még kiránduláson vettek részt, s nyilván imponáló lehetett, amikor az Elbán haladó, fellobogózott hajó nagyszámú utasa teli torokból énekelte a Deutschland, Deutschland über Alles kezdetű „antiszemita csatadalt”.³²⁰

A kongresszuson, amely szeptember 11-én kezdődött, természetesen részt vett Adolf Stöcker lelkész, a német antiszemita mozgalom vezéralakja is. Levezető elnöknek két társelnököt választottak, amelynek egyik posztját, a magyar küldöttség tekintélyét jelezve, Simonyi Iván töltötte be. A kongresszuson a zsidóellenes fellépés ideológiáját és gyakorlati lépéseit, valamint a további együttműködés lehetőségeit beszélték meg a résztvevők. A kongresszus ezeket a kérdéseket egy kiáltványban foglalta össze, amelynek kidolgozásában és megfogalmazásában Istóczy Győző nemcsak részt vett, hanem vezérszerepet is játszott.

A drezdai kongresszus hivatalos kiáltványa a világ népeihez (részletek)

A zsidóság által veszélyeztetett keresztény államok kormányaihoz és népeihez!

Valamint az elmúlt évszázadok folyama alatt az európai keresztény népek kultúráját, civilizációját, jólétét és jövőjét felváltva az arabok, a tatárok és a törökök fenyegettek, amely idegen fajú s vallású népek támadásait s rohamait az európai keresztény

³¹⁷ Bernhard Förster Nietzsche sógora volt, ő szervezte 1880-ban Németországban azt a zsidóellenes petíciót, amelyet negyedmillió aláírással juttattak el Bismarcknak.

³¹⁸ Szabó 2003. 92. p.

³¹⁹ Pulzer 1988. 98–99. p.

³²⁰ Uo. 14. p.

Stöcker Adolf Keresztély.

Adolf Stöcker idealizált arcképe a Füstölő c. antiszemita élclapban

népek fegyverei annak idején diadalmasan visszaverték: úgy napjainkban az európai keresztény népek kultúráját, civilizációját, jólétét s jövőjét egy, ama támadó népelemnél nem kevésbé veszélyes, sőt, tekintve eszközeit és céljait, azoknál tán még veszélyesebb másik idegen népfaj fenyegeti. S ez az idegen népfaj a zsidó népfaj. Az európai keresztény népek helyes ösztöne a legújabb időkig féken tartotta ezen esküdt, természetes, öröklött ellenséget, amelynek ellenében törvényhozási megszorító, de félrendszabályoknak bizonyult intézkedések voltak az európai népek védfegyverei. Ez az állapot azonban a jelen század elejétől kezdve az egyes európai államokban, fokozatosan, gyökeresen megváltozott. A francia forradalomnak diadalra jutott eszméi: a szabadság, egyenlőség és testvériség a zsidó népfaj előtt is ledöntötték azon

korlátokat, amely korlátok a keresztény népek védelmére voltak felállítva. A szabadság elve alkalmaztatott arra a népfajra is, a melynek mindenütt első és legfőbb törekvése a többi népeket a rafinéria minden nemével morális és vagyoni rabigába verni; mert vallási és nemzeti hagyományai szerint mind e népek csak arra vannak teremtve, hogy ő neki szolgáljanak. Az egyenlőség elve alkalmaztatott arra a népfajra is, amely nem akar egyenlő lenni velünk, magát mintegy Istentől privilegizált népnek, a többi embereket pedig alsóbb lényeknek, tisztátalan állatoknak tartja. A testvériség elve alkalmaztatott arra a népfajra is, amely bennünket nem-zsidókat felebarátainak, embertársainak se ismer el, s a melynek Talmudja értelmében a nem-zsidók csak kiirtani való ellenségek, akiket csalni, lopni, kizsarnoki, a bukás örvényébe taszítani, ellenük hamisan esküdni, őket megbecsteleníteni, sőt meggyilkolni is, istenük előtt kedves cselekedet. Nem csuda tehát, ha a modern liberalizmus, amely mindinkább azonosítja magát az előretörő zsidóság érdekeivel, a zsidókra alkalmazva, álliberalizmussá változott, s a zsidók kezében kényelmes eszközzé vált, világuralmi terveik megvalósítására s az európai keresztény népeknek béklyókba verésére.

A zsidók korlátlan uraivá lettek a pénzpiacnak: uralják a börzét, ahol tetszés szerint szabják meg a pénz és pénzértékek, a nyerstermények s ipari cikkek árait, s ezzel a tőkepenzes erszénye, a földműves és iparos verejtékének gyümölcse fölött ők rendelkeznek. Uralják a bankokat s általában a pénzügyeket, s ezzel ők a fiktív értékek teremtetői, a hitelnek és a pénzforgalomnak urai, ezek csatornáit kényük-kedvük szerint nyitva meg saját fajbelijeik előtt, és zárva el a nekik nem tetsző nem-zsidók előtt. A pénzpiac e monopolizálásának természetes következménye az, hogy a földműves, a nagybirtokos, a gyáros, a kézműves, a kereskedő stb. a zsidóktól vagyoni függésbe jutott, s ekképp egzisztenciájuk a zsidók kényétől-kedvétől levén feltételezve, azok alázatos szolgáivá, uszályhordozóivá kellett hogy legyenek.

[...] Ezen közgazdasági és pénzügyi rendszer piramisának csúcsát a Rothschild-„dynasztia” képezi, amely a folyton hitelre szoruló államok bankárjává lett, akinek beleegyezése nélkül ma már háború is alig viselhető [...] A zsidóságnak sikerült az időszaki sajtónak legnagyobb részét részint közvetlenül kezeibe ragadni, részint közvetve maga részére akként befolyásolni, hogy a legújabb időkig Közép-Európában alig létezett lap, a mely a zsidósággal szemben az igazságot kimondani merészelte volna. Ékkép a zsidók a közvélemény korlátlan uraivá, annak gyártóivá vetették fel magukat.

[...] A zsidók sok államban a szabadkőművesi intézményt meghamisították, lényegéből kivetkőztették, s azt a zsidóhatalom egyik legveszélyesebb, legsikeresebb eszközévé aljasították. Legfőképp a sajtó útján ássa alá mindinkább a zsidóság a keresztény vallást, amely pedig az európai árja népek specifikus faji vallásává lőn, a melynek bűvköréből egyetlen európai árja nép se vonhatja ki magát a nélkül, hogy a morális bukásnak s így a megsemmisülésnek ne tenné ki magát.

[...] A zsidó nép ősi nomád természetét lényegében máig is megtartva, előtte a haza fogalma ismeretlen. Mint kozmopolitának elve: Ubi bene, ibi patria.³²¹ A zsidó tehát nem lehet hazafi, a ki szeretettel, odaadással, önfeláldozással csüngjön azon a földön, a melyen született, s a ki e földet arca verejtékével munkálja. [...] Az Amerikába való mindinkább tömegesebbé váló kivándorlásnak itt rejlik egyik fő oka, a föld a zsidó uzsora és a zsidó zaklatások által megfosztatván szorgalmas, dolgos őslakóitól, a kiknek helyét aztán improduktív sacherozó zsidók foglalják el.

[...] A már magában véve szorosan összetartó internacionális zsidó nép az 1860-ik évtől kezdve egy nemzetközi fő vezénylő orgánusot nyert a Parisban megalakult „Alliance Israélite Universelle”-ben, a melynek az egész földkerekségén vannak fiókjai. [...] Ez egyetemes zsidó politikai szövetség lehetővé teszi a zsidóságnak azt, hogy egész nemzetközi súlyát és hatalmát a nem-zsidók részéről a föld bármelyik pontján felmerülő támadás, helyesebben szólva, jogosult önvédelmi akció ellenében koncentrálhassa, s minden, a zsidó hatalom ellen nyilvánuló ellenszegülést példásan megtoroljon, hogy ekként még szorosabbra verje ama rabláncokat, amelyekbe az európai keresztény népeket, különösen Közép- és Kelet-Európában, a zsidóságnak máris vernie sikerült.

A dolgok ily aggasztó s folyton súlyosbodó állásában, [...] Európának több, a zsidóság által kiválóan fenyegetett államából, a zsidókérdés teoretikus tanulmányozásával éveken át foglalkozó s egyúttal e kalamitást a gyakorlati életből is teljes horderejében ismerő parlamenti tagok, egyházi férfiak, katonatisztek, hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, tudósok, tanárok, művészek, hírlapírók, mezőgazdák, gyárosok, kézművesek, kereskedők s más ügybarátok 1882-ik évi szeptember 11-ik és 12-ikére Drezdába egy nemzetközi kongresszusra nagy számban összegyűlekeztek, ahol a zsidókérdést beható megbeszélés tárgyává téve egyebek közt elhatározták, hogy mint szakértők, a jelen sorokban az elzsidósodott keresztény államok kormányaihoz és népeihez egy szöveget intéznek. Ezen, a nem-zsidó társadalom érdekeinek megóvásáért létrejött első nemzetközi kongresszus nem szándékozik, az eseményeknek eleibe vágva, a zsidókérdés megoldására nézve részletezett programot felállítani. A zsidó népfaj mai hatalma sokkal szilárdabb alapokon nyugszik, e parazita nép már sokkal mélyebben beette magát társadalmi és állami életünk testébe, semhogy már ezen első kongresszus azzal kecsegtethetné magát, hogy esetleges részletezett proposíciói már ma keresztülvihetők lennének. [...] a kongresszus kijelenti, hogy a zsidókérdés csakis és egyedül oly módon oldható meg végleg és teljesen kielégítőleg, amint megoldott annak idején az illető megtámadott európai államok által az arab, a tatár és a török kérdés. Európa a keresztény népeké, s azért az ellenséges és uralkodni vágyó nem-keresztény népelemek hatalmi törekvéseinek kísérleti teréről nem szolgálhat.

³²¹ Ubi bene, ibi patria: Ahol jól megy a sorom, ott a hazám.

Hogy a zsidó népfaj ellenében bármily szigorú megszorító törvényes intézkedések nem vezetnek célhoz, eléggé tanúsítja az elmúlt századok történelme; [...] az európai népeknek a köztük élő zsidósággal „modus vivendi”-t helyreállítaniuk abszolút lehetlenség. Tehát a zsidókérdés megoldása módozatainak részleteit egyelőre a kifejlendő eseményekre hagyva: ezen első nemzetközi zsidó-ellenes kongresszus feladatának csak azt tartja, hogy a társadalmi önvédelmi mozgalomnak nemzetközi megindítását és szervezését eszközölje. És itt elsősorban az elzsidósodott európai államok kormányaihoz, másodsorban pedig ugyanezen államok népeihez, keresztény társadalmához fordulunk szózatunkkal. A kormányokat, a melyek keresztény uralkodók keresztény tagokból álló tanácsai, felhívjuk arra, hogy saját népeiknek a zsidósággal, ezen természetes, esküdt ellenségükkel! szakadatlanul folyó s jelenleg egyenetlen önvédelmi harca elé akadályokat ne gördítsenek azzal, hogy őket a zsidókérdésben a sajátságabszurditástól, az egyleti és gyülekezeti jogtól és a szabadszólás jogától megfossszák; hanem ellenkezőleg addig is, míg a zsidókra a polgári jog szabályai és nem a közjog szabályai alkalmaztatnak, saját népüket, amely vér az ő vérükből és csont az ő csontjukból, ezen törvényes önvédelmi küzdelmükben lehetőleg támogassák.

Ezenkívül pedig egy helyesebb pénzügyi, államadóssági s általában közgazdasági rendszer életbeléptetésével, törekedjenek magukat, államukat és népeiket a zsidó pénzhatalmasságok diktatúrája s ekképp a zsidóság politikai befolyása alól is emancipálni. A zsidó népfaj által többé-kevésbé elnyomott keresztény népeket pedig felhívjuk a jogosult önvédelmi mozgalomnak az egész vonalon való megindítására és szervezésére. Ez az önvédelmi akció mindaddig, míg a zsidó népfaj a polgári jog védpajzsa alatt keres és talál is oltalmat, s míg a törvényhozások által nem fognak reája a közjog szabályai alkalmaztatni: csakis a fennálló polgári törvények korlátai között mozoghat. A keresztény népek fogjanak tehát hozzá ezen törvényes önvédelmi mozgalom erélyes szervezéséhez. Indítsák meg az élénk agitációt és az erőteljes akciót a parlamentekben, a kerületi s községi képviselőkben, a sajtóban és nyilvános gyűlésekben; alakítsanak városonként és vidékenként védegyleteket, ezen védegyletek vezetésére alakuljanak országos vezérbizottságok, amelyek ismét a különböző országokban nemzetközi úton lépjenek egymással összeköttetésbe, hogy az „Alliance Israélite Universelle” aknamunkáját egy, mielőbb megalakítandó „Alliance Chrétienne Universelle” által paralizálhassák. S ilyképp lépésről lépésre hódítsa vissza minden téren a keresztény társadalom azon pozíciókat, amelyekből őt a zsidóság kiszorította. [...]

És ha e szózatunk az európai népeknél meghallgatásra találni s az ige testté válni fog: úgy a jövő évben összeülendő második zsidóellenes kongresszus már egy, a keresztény népekre nézve előnyösen megváltozott új helyzetet fog találni, s akkor a kongresszus szavát a további teendőkre nézve újra hallatni fogja. És most fel a munkára keresztény testvérek!

Kelt Drezdában, a nem-zsidó társadalom érdekeinek megóvására 1882-ik évi szeptember 11. és 12-ikén tartott első nemzetközi kongresszusból.

A kongresszus megbízásából: Az elnökség

A kongresszus a kiáltvány mellett külön foglalkozott az ekkor zajló magyarországi tiszzaeszlári esettel és külön nyilatkozatot adott ki ezzel kapcsolatban:

„Az 1882. évi szeptember 11. és 12-kén egy zsidóellenes nemzetközi kongresszusra egybegyűlt férfiak teljesen meg vannak győződve a magyar bírói kar részrehajlanságáról, és szilárd meggyőződésüket fejezik ki arra nézve, hogy az a tiszzaeszlári ügyben, a melyet az egész nem-zsidó világ a legnagyobb figyelemmel kísér, daczára a zsidóság nagy hatalmának és vészes befolyásának, magas hivatásának teljesen meg fog felelni.”³²²

Ugyancsak a drezdai kongresszus döntött arról, hogy nemzetközi antiszemita szervezetet hoznak létre, a párizsi központú Alliance Israélite mintájára Alliance Antijuive Universelle, vagyis Általános Zsidóellenes Szövetség néven. Ennek alapszabályait 1883. február 20-án fogadta el egy erre a célra felállított bizottság.

Az Általános Zsidóellenes Szövetség alapszabályai

1. §. Az egyesület neve: Egyetemes Zsidóellenes Szövetség. (Allgemeine Vereinigung zur Bekämpfung des Judenthums. Alliance Universelle Antijuive.) Az egyesület célja a zsidókérdésnek gazdasági és társadalmi téren, törvényes eszközökkel való megoldását tárgyaló eszmecsere és rendszabályok alkalmazása.
2. §. Az egyesület korlátlan számú tagokból áll.
3. §. A tagok felvétele kiválasztás (cooptatio) útján történik.
4. §. Az egyesület egy állandó meghatalmazottat választ a folyó ügyek vitelére s a külfelé való képviselőre, és kongresszusnak nevezett nem-nyilvános gyűléseket tart; melyeknek helyét és idejét a meghatalmazott a szükséghez képest határozza meg.
5. §. Az ügyvezetés költségei a tagok önkéntes járulékaiból fedeztetnek.
6. §. Az egyesület székhelye egyelőre Chemnitz Szászországban.

³²² 12 röpirat, 1885. szeptember 15. 24. p.

A drezdai kongresszus eseményeiből leszűrhető, hogy azon a magyar delegáció mindvégig vezérszerepet játszott, sőt az újabb angol szakirodalom szerint a magyar küldöttség, Istóczy és Simonyi Iván felszólalása volt a kongresszus csúcspontja.³²³

A második nemzetközi antiszemita kongresszust szintén Németországban, ezúttal Chemnitzben tartották meg, 1883. április 27–28-án. Szervezője Otto Glagau újságíró volt, a németországi antiszemita mozgalmak egyik vezéralakja. Ő volt a szerkesztője az egyik legnépszerűbb német antiszemita folyóiratnak, a *Gartenlaube* című lapnak. Személye Verhovay Gyulával, a lapja pedig a magyar *Függetlenséggel* vonható párhuzamba, mert az eredetileg liberális Glagau is a társadalomban burjánzó korrupció leleplezését tűzte ki legfőbb feladatának. Lapja Németországban az 1870-es évek közepén 350–400 ezer példányban jelent meg és közel kétmillió olvasót tudott a magáénak.³²⁴

A chemnitzi konferencia céljának a Drezdában lerakott alapok továbbfejlesztését tűzték ki. A magyar küldöttség vezetője ezúttal Simonyi Iván volt, aki újra társelnöki posztot töltött be.³²⁵ A kongresszus nyilatkozatot adott ki, amelyben leszögezte, hogy a drezdai kongresszus elveit továbbra is követi, egyben elutasítja a vádat, amely szerint az antiszemita mozgalom vallásellenes lenne. Azonosul Eugen Dühring éppen ekkor megjelent könyvében foglalt és „tudományosan megalapított” álláspontjával, amely szerint a zsidókérdés „faji, erkölcsi és művelődési kérdés”.³²⁶

A gyakorlati kérdéseket érintve a kongresszus legfontosabb feladatának a Zsidóellenes Szövetség tevékenységének elmélyítését tűzte ki. Ehhez az anyagi háttér megteremtése az első feladat, aminek érdekében a kongresszus lépéseket tett. Adománygyűjtő íveket bocsátottak ki és a propaganda megindításáról döntöttek. A következő lépésnek az antiszemita sajtó fejlesztését tűzték ki, ami összefügg az anyagi kérdéssel – ha elég pénz gyűlik össze, lehetőség nyílik az antiszemita kiadványok példányszámának növelésére. Glagau szerint új lapot nem kell kiadni, hanem a már létező lapokat kell megerősíteni, példányszámukat növelni. A semleges „médiával” kapcsolatban pedig azt az eljárást követik, hogy olyan magatartást tanúsítanak egy-egy lappal szemben, amelyet az az

³²³ Hartston 2005. 139. p.

³²⁴ Hartston 2005. 2. p.

³²⁵ Kubinszky 1976. 221. p., *12 röpirat*, 1883. május 15. 14. p., Simonyi előtérbe kerülését a két kongresszuson az is segítette, hogy anyanyelvi szinten beszélt németül, ellentétben például Ónodyval, aki csak törve beszélt németül és érdemben nem is tudott bekapcsolódni a diskurzusba.

³²⁶ *12 röpirat*, 1883. május 15. 18. p.

egyesülettel felé. Ha támogató, akkor ők is propagálják a köreikben, ha nem, akkor ignorálják.³²⁷

Végül a konferencia elhatározta, hogy fokozza a propagandáját a nők irányába is, aminek a célja a vegyes házasságok megakadályozása. A kongresszus szerint ugyanis az ilyen házasságok gyerekszáma jóval alulmarad a keresztény házasságokéhoz képest.

Az antiszemita mozgalmak nemzetközi együttműködését jelentősen hátráltatta, gyakorlatilag meg is bénította a francia–német ellentét. A két német kongresszus időszakában csúcspontjára ért a német antiszemita mozgalom, amit hanyatlása követett, s csak az évtized második felében élénkült meg újra a német szervezkedés.³²⁸

Éppen erre az időre esett a francia mozgalom fellendülése, elsősorban Édouard Drumont: *La France Juive* című könyvének megjelenése, nagy sikere és az ezt követő propaganda révén. Ekkor Istóczyék is a franciák felé fordultak, felvették velük a kapcsolatot, sőt úgy tűnt, a chemnitzi kongresszus után inkább velük kívánják szorosabbra fűzni az együttműködést. 1883 júliusában Istóczy levelet írt a franciáknak és javaslatot tett arra, hogy a Zsidóellenes Szövetség székhelye Párizsban legyen, s egyben ott tartsák meg a következő nemzetközi antiszemita kongresszust.³²⁹ A franciák lépéseket is tettek egy kongresszus összehívására, ez azonban nem valósult meg, s egyre inkább láthatóvá vált, hogy az antiszemita mozgalmak képtelenek összehangolt nemzetközi cselekvésre.

Ennek ellenére sor került egy újabb nemzetközi találkozóra, de „semleges helyszínen”, Romániában. Ennek az is az oka volt, hogy a feltörekvő román antiszemita le akarták tenni a névjegyüket a politika asztalán egy sikeres konferencia megrendezésével. A konferencián német küldöttség nem jelent meg, mivel a románok is a francia mozgalommal tartottak szoros kapcsolatot (a meghívókat is francia nyelven küldték ki).

A Bukarestben 1886. szeptember 6–8-án lezajlott rendezvényen a magyar küldöttséget Komlóssy Ferenc országgyűlési képviselő vezette, kíséretében volt Klebelsberg Zdenkó gróf és Petrovay Ádám földbirtokos, a mozgalom aktív tagjai, mindketten képviselőjelöltek voltak 1884-ben. A magyar küldöttséget, ahogy látjuk, nem a mozgalom legfelsőbb vezetői képviselték, ami mutatja, hogy Istóczyék is tisztában voltak a konferencia korlátozott jelentőségével. A kongresszus a francia vonal teljes győzelmével végződött, de úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetközi antiszemita mozgalom kettészakadt. Kimondták, hogy

³²⁷ Uo. 19. p.

³²⁸ Szabó 2003. 92. p.

³²⁹ Kubinszky 1976. 221. p., *12 röpirat*, 1883. szeptember 15. 26–29. p.

új nemzetközi antiszemita szervezetet hoznak létre, az Alliance Anti-israélite Universelle-t, a hasonló chemnitz-i szervezet helyett. Ennek központja Párizs lesz, elnökekül pedig Édouard Drumont-t kérték fel. Ugyancsak döntöttek arról, hogy a következő kongresszus helyszíne Párizs lesz.

A bukaresti kongresszus végül a következő határozati programot fogalmazta meg:

I. A Bukarestben tartott nemzetközi antiszemita kongresszus elfogadja és magáévá teszi az 1882-ik évben, Drezdában tartott kongresszus által hozott határozatokat.

II. A Bukarestben összegyűlt nemzetközi antiszemita kongresszus elfogadja s kötelezi magát terjesztetni és végrehajtani a következőket:

1. A zsidók méltatlanoknak jelentetnek ki arra, hogy tovább is Európában, ennek népei közt maradhassanak.

2. Azon időpontig, amíg eszközök találtak arra nézve, hogy a zsidók az európai államokból kiűzessenek, – a kongresszus felhívja a Franciaországban, Magyarországon, Romániában és mindazon többi államokban levő elvtársakat, a mely államok ezen határozatokhoz hozzájárulni fognak, hogy követeljék kormányaiktól és parlamentjeiktől:

a) Hogy a zsidóknak se az állam, se a megyék, se a községek által semmiféle koncesszió ne adassék, semmiféle formában.

b) Hogy semmiféle fizetési hivatal ne adassék a zsidóknak, se az állam, se a megyék, se a községek, se a biztosító társulatok, se a bankok stb. által.

c) A zsidók tiltassanak el földbirtok vételétől; ne szabadjon nekik földeket, házakat, malmokat, vendéglőket és korcsmákat bérbe venni, illetve megtiltatik ezeket zsidóknak bérbeadni.

d) A zsidóknak tiltassék meg vendéglőket, korcsmákat, kávéházakat, serfőzdeket, szeszgyárakat tartaniok, és tiltassék meg nekik, hogy pékek, fűszerkereskedők, gabonakereskedők, orvosok és gyógyszerészek lehessenek.

e) Valamennyi keresztény felekezet papjai felhívandók arra, hogy terjesszék ezen eszméket híveik körében, a tanárok és tanítók pedig terjesszék ugyanezen eszméket az iskolában, és egyszersmind felhívjanak mindenkit arra, hogy semmit se vásároljanak zsidóknál és zsidót ne vegyenek szolgálatukba.

f) Mindazoknak a nemzeteknek, a melyek ezen határozatokhoz hozzájárulnak, kormányaiknál lépéseket kell tenniük arra nézve, hogy ezen értelemben törvények hozassanak, s náluk bizottságok alakítandók, a melyek tömeges kérvények útján ezen határozmányok alkalmazását követelik.

Ahogy látjuk, a kongresszus radikális határozatokat fogadott el, s konkrét cselekvési programot is kidolgozott. Különösebb politikai hatása azonban sem ennek, sem maguknak a nemzetközi kongresszusoknak nem lett.

Az Országos Antiszemita Párt szakadása

Az antiszemita frakcióban húzódo ellentétek, törésvonalak létezése nagyon gyorsan igazolást is nyert, amikor 1885 májusában – tehát alig fél évvel a parlament ülésének megkezdése után – meglepő hír járta be a médiát. A *12 röpirat* havi számának első oldalán ugyanis rövid és tömör nyilatkozat a következő információt közölte:

„A fennforgó körülmények között kénytelen vagyok ezennel nyilvánosságra hozni, hogy én az „Országgyűlési antiszemita pártkör” kötelékéből már f. é. április 10-én kiváltam. Mint vagyoni és morálisan egyedül csak a saját magam tényeiért felelős, önállólag, függetlenül működni fogok jövőre is azon a téren, amelyen tíz hosszú éven át működtem. Budapest, május 5. Istóczy Győző.”³³⁰

Majd a lap következő számában újabb nyilatkozatot tett közzé, ezúttal párttársainak üzenve:

„Haladok ezután is a magam útján, önállólag, függetlenül, támaszkodva elvbarátaim támogatására, de támaszkodva tíz évi bőséges tapasztalataimra is.”³³¹

Istóczy Győző tehát kilépett a „pártkörből”, vagyis a pártból, a párt frakciójából! Mondhatnánk azt is, hogy kilépett saját pártjából, de ez nem fedné a valóságot. Ez a párt nem Istóczy pártja volt, ahhoz túl heterogén, az eltérő politikai érdekeknek is teret engedő szervezet volt. Kilépésének több oka is lehetett, egyfelől a közjogi kérdés áthidalhatatlansága, ami az eltérő feliratokban is megmutatkozott. Ez volt a konkrét ok is, Istóczy ugyanis akkor határozta el magát a kilépésre, amikor az április 10-i pártértekezleten Ónody Géza, a *Magyar Lap* addigi főszerkesztője leköszönt, és helyét a függetlenségi Szalay Károly vette át. Erre azonban nézetünk szerint ráerősített Istóczy nehéz természete is, komp-

³³⁰ *12 röpirat*, 1885. május 15. 1. p.

³³¹ *12 röpirat*, 1885. június 15. 252–253. p.

romisszumokat nem ismerő, rugalmatlan attitűdje, amelynek tűréshatárát az antiszemita frakció tevékenysége valószínűleg túllépte.³³²

Ehhez járult a magyar társadalom viselkedése miatt érzett csalódottsága, amelyet 1885 áprilisában, a *12 röpirat*ban, A szemitizmus és antiszemitizmus közti harc és ennek esélyei című cikkben fejtett ki. Írásában történelmi távlatokba helyezte politikai mozgalmát, amely szerint a két világ közötti harc már évezredes. A szemitizmus és antiszemitizmus első összecsapása szerint Karthágó és Róma háborúja volt, a második az arab szemitizmus és a frank állam közötti a középkorban, a harmadik pedig az oszmán törökök és Európa csatája – amelyben Magyarország töltötte be a védőbástya szerepét –, s most folyik a negyedik, ezúttal a zsidóság és az európai kereszténység között.

„[...] börzével, bankokkal, állampapírral, részvényt papírral, újságpapírral, váltókkal, uzsorával, csalással, mérgezett pálinkával, titkos rituális lesakterolásokkal és a többi specifikus zsidó fegyverekkel”.

A háború Istóczy szerint nincs eldöntve. A keresztény győzelem elmaradásának legfőbb oka ugyanis szerint a keresztények részéről megnyilvánuló

„morális gyávaság, részvégtlenség, közöny, rövidlátás, értelmetlenség, az áldozatkésztségnek úgyszólván teljes hiánya, a gyors siker be nem állása fölötti elcsüggedés”.

Ő is ugyanazt állította, mint Andreánszky:

„Ma már a magyar társadalomnak kilencvenkilenc századrésze antiszemita érzelmű.”

S felteszi a kérdést, hogy mi az oka annak, hogy ennek ellenére csak egy százaléka „mer nyíltan előállani antiszemita elveivel”? Keményen ostromozza a társadalmat, amit nyilván csalódottság is indukál.

„Honfitársaink azt szívesen látják, ha mások elvégzik helyettük a dolgot s kikaparják helyettük, az ő számukra, a gesztenyét a tűzből; örvidenek az antiszemitapárt által eddig kivívott sikerek fölött; élvezik a zsidó zsarolások és túlkapások korlátolása folytán előállt kellemesebb anyagi és társadalmi helyzet előnyeit.”

³³² „Az antiszemita koalíció rövid idő múlva így is, úgy is szétment volna, még a *Magyar Lap* viselt, illetőleg nem viselt dolgai nélkül is, amely dolgok csak beütötték a hordó fenekét és siettették a két párt különválását” – írta erről később Istóczy. *12 röpirat*, 1885. szeptember 15. 306–307. p.

Figyelmezteti a társadalmat, ha ezen a magatartásán nem változtat, akkor az antiszemitizmus ügye „hátrább fog menni”. Kritikus szavait valószínűleg a választási szereplés is indokolja, illetve a fölötti csalódottsága, hogy tapasztalnia kellett azt, – ahogy ezt emlékirataiban is írja – hogy a társadalom mérvadó körői nem álltak számottevően a mozgalom mellé. Ez befolyásolta a választási eredményeket is, mivel a mozgalomnak nem voltak megfelelő jelöltjei, prominens személyei, valamint pénzügyi támogatói. Csalódott véleményét 1885 júliusában is kifejtette:

„dacára annak, hogy vagy harminc, keményebbnél keményebb antiszemita beszéd tartatott a képviselőházban, az ügy nemcsak bent a Házban, de kint az országban is határozottan, mindegyre hátrább ment.”³³³

Az Antiszemita Párt megalakulása és parlamentbe való bejutása tehát nem tette elégedetté a mozgalom alapítóját. Ráadásul nem állt meg a bomlás, Istóczy kilépését nagyon gyorsan egy másik is követte: júniusban Zimándy Ignác tudatta a *Magyar Állam*ban közölt nyilatkozatában, hogy ő is kilépett a pártkörből, azonban más okokból:

„Az antiszemita képviselők túlnyomó részét nem az őszinte, határozott keresztény konzervatív szellem, amelyet talizmán gyanánt zászlaira írtak vala, hanem az európaszerre bankrotírozott³³⁴ modern liberalizmusnak romboló szelleme vezeti.”³³⁵

Közölte, hogy egyedül fog küzdeni, „kész lévén minden percben belépni a keresztény konzervatív párt körébe, amint az megalakult.” Ő tehát elvi okokból döntött a távozás mellett, vagyis egy másik ideológiai törésvonal mentén is történt hasadás. Személyével gyakorlatilag a politikai katolicizmus radikális keresztényszocialista vonulata, amelyet később Prohászka Ottokár és Bangha Béla neve fémjelez majd, bontott zászlót.

„A párt jelenleg azon a lejtőn csúszik alá, amely lejtő alján a teljes elkallódás posványa terül el” – írta a *12 röpirat* vezércikke 1885 júliusában, amit aláírás nélkül, de vélhetően Istóczy jegyzett. „De hát mi a teendő?” – tette föl a kérdést. „A széthúzás szimptomái már az első hónapokban mutatkozni kezdtek”, s ő már 1884 novemberében kezdeményezte, hogy a pártkör váljon kétfelé, függetlenségi és kiegyezési alapon álló csoportra. Istóczy az elemzésében ismét csalódásának

³³³ *12 röpirat*, 1885. július 15. 258. p.

³³⁴ Bankrotírozott: csődöt mondott.

³³⁵ *Magyar Állam*, 1885. június 24.

adott hangot a választási eredmény, illetve az azt követő parlamenti csatározás társadalmi visszhangtalansága miatt. Ennek magyarázatát abban látta, hogy a társadalom hangadó körei nem támogatják az antiszemita mozgalmat, mert nem mernek mellé állni a közjogi kérdés tisztázatlansága miatt.

Az Antiszemita Párton illetve mozgalmon belül tehát már két ideológiai törésvonal létezett, a függetlenségi és kiegyezéspárti, s ezekkel párhuzamosan a liberális-konzervatív cezúra. Ezt nemsokára követte a két irányzat párttá formálódása. 1885. augusztus 15-én jelent meg a nyilatkozat, Istóczy, Csúzy Pál, Komlóssy Ferenc és Zimándy Ignác aláírásával, hogy csoportjuk megalakította az Országgyűlési Mérsékelt Ellenzéki Antiszemita Pártot, amely első ülését szeptember 26-án tartotta a képviselőházban. Azonnal ismertették az új párt programját is.³³⁶

A Mérsékelt Ellenzéki Antiszemitapárt programja

I. A zsidóhatalom megtörése és a zsidó befolyás ellensúlyozása a politikai, társadalmi s közgazdasági téren, nevezetesen a sajtó, a pénz- és hitelügy, a kereskedelem s közlekedésügy, az ipar s a földbirtokviszonyok terén. Ezen alapelvekből kifolyólag sürgetendő mindazon intézmények létesítése, s támogatandók mindazon törvényes mozgalmak, melyek a most kitűzött cél megvalósítására alkalmasak.

Ilyenek:

1. A nemzeti érdekeknek megfelelő helyes agrárpolitika által a földbirtokos s földművelő osztály érdekeinek megvédése.
2. Az új ipartörvény revisiója általánosan kötelező ipartársulatok életbeléptetése és a képesítés kellékének szigorúbb keresztülvitele tekintetében.
3. A váltóképeség megszorítása.
4. A zsidó érdekeknek kedvező büntető kódex revisiója, s ezzel kapcsolatban esküdtszékek behozatala bűnügyekben.
5. A bíróságok előtti szertartásos (rituális) eskü vissza- állítása úgy büntető mint polgári perekben.
6. Az italmérési regálának a községek részére való megváltása; a regálecsonkítás körüli eljárás szabályozása; a zsidóknak a korcsmáltatási jog gyakorlatától való eltiltása.
7. A zsidó anyakönyvek vezetésének a polgári hatóságra való ruházása.
8. A zsidók és keresztények közti házasság intézményének állandó ellenzése.
9. A zsidók az országba való beözönlésének megakadályozása végett, a honosítási törvény megfelelő módosítása.

³³⁶ 12 röpirat, 1885. augusztus 15.

10. Az államháztartás és államhitelügy oly módon való rendezése, hogy pénzügyeink s ezzel kormányzati viszonyaink a zsidó pénzhatalmaktól függetleníthetők legyenek.

11. A hazánkban élő nemzetiségek és keresztény hitfelekezetek közötti béke ápolása és a szolidaritás érzetének fejlesztése.

II. Az új nyugdíjtörvény kiegészítése egy szolgálati pragmatikával az állami tisztviselők részére.

III. A polgári magánjogi törvénykönyvnek mielőbbi egészbeni megalkotása.

IV. A börze kiváltságos bíróságának eltörlése.

V. Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása céljából, az adómentes álmappapírok megadóztatása s a százalékos börzeadó behozatala.

VI. Az országgyűlés három évi tartamának továbbra is fenntartása.

VII. Önálló magyar bank és külön vámterület.

VIII. Közjogi kérdésekben a Mérsékelt Ellenzéki Antiszemitapárt az 1867. évi 12-ik cikk által megalkotott közjogi kiegyezés alapján áll.

A pártprogram nem sok újdonsággal szolgált, első része a korábbival teljesen azonos tartalmú. Új pont a 11., amelynek a célja az volt, hogy minden keresztényt – etnikai hovatartozástól függetlenül – csatasorba állítsanak a „zsidóhatalom ellen”.³³⁷ Ugyancsak új a következő, II-VII. pont, amelyek a parlament megalakulása után bemutatott Andreánszky-féle válaszfeliratból származnak. Itt kiemelhető az országgyűlésben is újra és újra elővett tőzsde kérdése, amivel kapcsolatban több törvényjavaslattal is éltek, illetve az antiszemita mozgalom ideológiájának egyik vezérfonalát képezte. Végül az utolsó pont pozícionálta a pártot közjogilag, s különítette el a függetlenségi antiszemita vonulattól.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a párt elnevezése, a „mérsekelt” kifejezés nem azt jelentette, hogy a jövőben visszafogottabban képviselte volna a zsidókérdésben vallott nézeteit. Ahogy azt Istóczy külön cikkben is leszögezte, a mérsekelt kifejezés az ellenzékiiségre vonatkozik, arra, hogy a párt csak bizonyos kérdésekben képvisel ellenzéki politikát, a kiegyezés ügyében, tehát a közjogi kérdésben nem.³³⁸

Az új párt vezetése, illetve vélhetően a cikk szerzője, Istóczy azzal magyarázta az új párt létrejöttének szükségességét a 12 röpiratban, hogy az antiszemita párt a parlamentbe való bejutása után a politikai erőter szélére sodródott, elsősorban mert a többi párt kirekesztette. Vagyis egy radikális, szélsőséges párt helyzetébe került, ezáltal marginális erő látszatát keltette.

³³⁷ 12 röpirat, 1885. augusztus 15. 282–289. p. A mérsekelt ellenzéki antiszemita párt és ennek jövője.

³³⁸ 12 röpirat, 1885. november 15. 25–26. p. A mérsekelt ellenzéki antiszemita párt állása a többi pártok között.

„A lapok, amelyek általában korábban egész terjedelemben vagy legalább bő kivonatban hozni szokták az antiszemita képviselők beszédeit, utoljára csak kuriózumként hozták az egyes, elnökileg megrótt részleteket, s úgyszólván »en bagatelle« bántak el velük [...] a Házon kívül is az intelligencia mint hidegebb magatartást kezdett követni a párt irányában.”³³⁹

Ez helyzet kizárta az antiszemita mozgalom komoly politikai erővé válásának lehetőségét, ezért a pártot át kellett pozícionálni, a konszolidált politikai erő látszatát meg kellett teremteni. Istóczy világosan látta azt az ellentmondást, hogy hiába vannak a pártnak közember támogatói, ha nincsenek iskolázott képviselői, vezetői.

„A nép, antiszemita érzelmű az egész országban. [...] Egy politikai tekintetben mérsékelt ellenzéki antiszemita párt alakításával, elsősorban megnyerjük a kath. papságot, amely csekély kivétellel antiszemita, de egyszersmind a közjogi kiegyezés alapján is áll; – s megnyerjük az intelligenciának nagy részét.”

Ezzel biztosítva lesz a politikai erőter átrendezése.

„A mai viszonyok között pedig egy mérsékelt ellenzéki antiszemita párt teljes joggal igényt tarthat a kormányképeségre és a kormányra juthatásra.”

– zárta Istóczy a fejtegetéseit egy meglehetősen optimista jövőképpel.³⁴⁰ Emellett elismerte, hogy szükség van egy függetlenségi pártra is, amely a radikalizmust testesíti meg.

„Egy radikális, szélső irányú, vagyis függetlenségi antiszemita párt mellett, a mai viszonyok közt tehát kétszeres szükség van egy mérsékelt irányú antiszemita pártra. E két iránynak mindegyike szükséges s így politikailag jogosult.”

Egymást kiegészítve képesek a társadalom igényeinek a kielégítésére és politikai céljaik elérésére.

Érdekes módon azonban a függetlenségi szárny vonakodott az önálló párt-szervezés útjára lépni. Ezt maga Istóczy is nehezményezte és a *12 röpirat*ban folyamatosan ösztökölte az ellenoldalt a lépés megtételére. A novemberi számban például már a párt vezérét is megnevezte, Vehovay Gyulát – akinek éppen

akkor zárult teljes sikerrel a pere –, és mint a Függetlenségi Antiszemita Párt vezérét üdvözlötte! Ennek ellenére a függetlenségi antiszemita párt formailag nem alakult meg, programot nem adott ki. Az 1887. évi választásokra mégis két különálló politikai erő szövetkezett – ahogy azt alább látni fogjuk –, amelyek közül csak a mérsékelt rendelkezett egy párt hivatalos kellékeivel, a függetlenségek tulajdonképpen a választásra kiadott kiáltvány programja alatt szervezkedtek.

³³⁹ *12 röpirat*, 1885. augusztus 15. 284. p.

³⁴⁰ Uo. 289. p.

Az 1887-es választások és az antiszemita mozgalom hanyatlása

A két antiszemita párt már 1886 őszén elkezdte a választási felkészülést. Ez ügyben 1886. október 29-én, Budapesten tartottak összevont, zártkörű értekezletet, ahol eredmény is született. Megegyeztek, hogy a következő országgyűlési választáson szövetkezve indulnak. Ezt úgy kívánták megvalósítani, hogy a választókerületeket egymás között felosztják, ezekben csak egy antiszemita jelöltet indítanak, akit mind a két szervezet támogat.

Az értekezleten a két párt a választási küzdelmek irányítására közös végrehajtó bizottságot állított fel, amelynek a következő személyek voltak a tagjai: a mérsékelt antiszemita párt részéről Andreánszky Gábor, Csúzy Pál, Istóczy Győző, Komlóssy Ferenc és Nendtvich Károly, a Függetlenségi és 48-as Antiszemita párt részéről pedig Rácz Géza, Szemecz Emil, Vadnay Andor, Veres József és Verhovay Gyula.³⁴¹ A végrehajtó bizottság megválasztotta az elnökeit, még hozzá két társelnököt, Istóczy Győző és Ónody Géza személyében. Az értekezlet azt javasolta a mozgalom tagjai számára, hogy csoportjaikat választókerületenként állítsák fel és olvasóköroket hozzanak létre a program terjesztésére. A végrehajtó bizottság röpiratokat fog kibocsátani és a választásokig az ország több pontján szervez majd népgyűlést. Az értekezlet már a választókerületek egy részét is szétosztotta, sőt egyes helyeken a jelöltek személyéről is egyeztetett. Ezt még nem hozták nyilvánosságra, de nyilván olyan hagyományos kerületekről volt szó, mint Istóczy Vas megyei vagy Ónody Géza hajdúsági kerülete.

Nem sokkal az értekezlet után a két párt összehangoltan, 1886 decemberében ki is bocsátotta választási felhívását. A közös munkát az is bizonyítja, hogy a két szöveg átfedéseket tartalmazott, csupán a programot kifejtő rész különbözött. A kiáltvány hangsúlyozta, hogy a pártok támogatóinak azonnal meg kell kezdeniük a felkészülést és a szervezkedést, állapodjanak meg a jelölt személyéről, vagy ha ilyen nincs, kérjenek segítséget a budapesti közös pártközpontból.

A felhívásból kiderült, hogy a pártok vezetői tisztában voltak az antiszemita párt egyik legsúlyosabb problémájával, az alkalmas jelöltek hiányával. A kiáltvány ezért hangsúlyozta, hogy

„győzelemre a választásoknál csak akkor számíthatunk, hogyha azok a férfiak, akik hivatást éreznek magukban arra, hogy pártunk képviselőjelöltjeiül az egyes kerületekben fellépjenek, hazafiúi kötelességüknek is fogják ismerni a képviselőjelöltség”

elfogadását.³⁴² A pártok figyelmeztették választóikat, hogy talán ez az utolsó lehetőség az antiszemita számára, mivel az országgyűlési ciklus már öt éves lesz, ennyi idő alatt

„oly szorosra lesznek kovácsolva a vasbéklyók, amelyeket a magyar nemzet számára a zsidóság máris készített, hogy ezen béklyókat szétzúzni alig állandóbbé a magyar nemzetnek hatalmában”

és Magyarország, a zsidóknak zsákmányul esett Lengyelország sorsára jut.

A Függetlenségi és 48-as Antiszemitapárt választási felhívása és programja

[...] Mindazon választópolgárokat tehát, akik vezérelvül vallják, hogy Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett szabad és független ország,

Mindazokat, akik követelik az önálló nemzeti bankot,

Mindazokat, akik követelik az önálló vámterületet,

Mindazokat, akik követelik az önálló hadsereget,

Mindazokat, akik a zsidó érdekeket mindenben dédelgető, s a zsidóságnak teljesen szabad kezet engedő jelenlegi kormánnyal megelégedetlenek, s ennél fogva egy, a zsidóság mint politikai és társadalmi tényező hatalmát megtörni képes és kész kormányt akarnak,

Mindazokat, akik az elhatalmasodott zsidósággal szembeszállni nem merő, azt akadálytalanul garázdálkodni engedő, sőt a keresztény-magyar nemzet ezen alattomos, kegyetlen ellenségének kegyeiért a kormánypárttal versenyző zsidóbarát mérsékelt ellenzéki párttól és zsidóbarát függetlenségi és 48-as párttól a nép igazi érdekeire nézve, az eddigi tapasztalatok alapján, többé semmi jót és üdvöset nem várnak,

Mindazokat, akik nem akarják, hogy a földbirtok aránylag rövid idő múlva teljesen zsidókézre kerüljön, s a magyar gazdák robotosaivá váljanak a népfosztogató, uzsorás zsidóknak, az iparosok pedig nyomorult bér munkásaivá váljanak a nagy tökéssel dolgozó, de mesterségükhöz nem értő zsidó vállalkozóknak,

³⁴¹ 12 röpirat, 1886. november 15. 21–22. p.

³⁴² OSZK KNy D 3246. A függetlenségi és 48-as antiszemita párt központi végrehajtó bizottságának felhívása.

Mindazokat, akik azt akarják, hogy a kereskedelem, a pénz és hitelintézetek, az ezeket majdnem teljesen hatalmába kerített zsidóság kezeiből kiragadtassanak, s e jövedelmes üzleti ágak keresztény-magyar emberek kezeibe kerüljenek,

Mindazokat, akik nem akarják azt, hogy a felsőbb tanintézeteket mindinkább előzőnlő zsidók maholnap teljesen kitúrják a képzett magyar embereket a hivatalokból, az ügyvédi s orvosi gyakorlatból, a gazdasági állásokból, a technikai és egyéb jövedelmes foglalkozásokból,

Mindazokat, akik a zsidók által űzött borgyártást és borhamisítást, hamisított érleli cikkek és hamisított, mérgezett szeszes italok árulását gyökeresen megakadályozni akarják, s ezzel nem akarják azt, hogy a Talmud embertelen elvei szerint működő zsidóság a keresztény-magyar népet lassankint kiirtsa,

Mindazokat, akik a zsidóhatalom szellemében és érdekében hozott és alkalmazott polgári, büntető, váltó és egyéb törvényeket a magyar nép szellemének és érdekeinek megfelelő módon megváltoztatni akarják,

Mindazokat, akik a népet terhelő súlyos és már-már elviselhetetlen adókon, a gazdag zsidóságot sújtó adókkal, mint a börzeadóval, szelvényadóval stb. könnyíteni akarnak,

Mindazokat, akik a magyar államot ama szégyenletes és vészes függőségéből kimenteni akarják, amelybe azt a Rothschild házzal szemben eddigi kormányaink hozták, amely pénzügyi függőségünknek következménye az is lőn, hogy még az osztrák abszolút kormány által is csorbíthatatlanul megtartott államjóságok többnyire zsidóknak elköttyavétyeltetnek, Magyarország pedig rövid 19 év alatt másfélezer millió forintnyi államadósságot volt kénytelen csinálni, s jelenleg évi 40-50 milliónyi tényleges deficittel küszködik, aminek végeredménye az államtönk lesz, amely Magyarország államiságát eltemetéssel fenyegeti,

Szóval mindazokat, akik nem akarják, hogy a jelenlegi kormány és pártja, valamint a zsidókkal cimboráskodó s a zsidók kegyeiért a kormánypárttal versenyző zsidóbarát mérsékelt ellenzéki párt és zsidóbarát függetlenségi és 48-as párt politikája mellett, Magyarország néhány évtized múlva Zsidóország legyen, amelyben gyermekeik és unokáik a zsidók béreseivé és szolgálivá legyenek, hanem azt akarják, hogy ez az ország a mienk, magyaroké maradjon, s utódaik kegyelettel emlékezhessenek meg róluk, hogy egy jólétnek örvendő boldog hazát hagytak hátra gyermekeikre és unokáikra:

Mindazon választópolgárokat ezennel felhívjuk, hogy a függetlenségi és 48-as antiszemita párt központi végrehajtó bizottságához (Budapest, IV. ker. Újvilág utca 14. sz.) bizalommal forduljanak, s vele karöltve a pártszervezkedést az egyes kerületekben mielőbb keresztülvigyék.³⁴³

³⁴³ OSZK KNy D 3246.

Hasonló felhívást bocsátott tehát ki a Mérsékelt Ellenzéki Antiszemita Párt is, amelynek szövege teljesen azonos volt a másikkal, csupán a program első mondataiban szereplő, függetlenségi követelések helyett szerepelt a következő kitétel:

„Mindazon választó polgárokat tehát, a kik az Ausztriával kötött közjogi kiegyezés alapján állanak [...] „

Az 1887. évi választásokra tehát az antiszemita mozgalom két pártra szakadt, de együttműködve készülődtek a megmérettetésre. A két szervezet között nem volt ellenségeskedés, ezt bizonyítja, hogy az Istóczy vezette *12 röpirat* mindkét párt orgánuma maradt, ezen belül természetesen hangsúlyosabban a mérsékelté. Egy korábbi cikkében Istóczy 200 antiszemita képviselőjelölt indulásával számolt, akik közül 100–150 bejutását tartotta volna jó eredménynek.³⁴⁴

Ehhez képest a jelöltek hiánya a választásra való felkészülés időszakában egyre nyilvánvalóbbá vált, olyannyira, hogy a *12 röpirat* 1887 februárjában már kétségbeesett hangú vezércikkben fordult olvasóihoz, „Jelölteket kérünk!” címmel. Ebből kiderült, hogy főleg a mérsékelt szárny küzd káderhiánnyal, mivel a függetlenségi pártban vannak inkább alkalmas jelöltek („ámbar itt is távolról sem elegendő számmal”), ezzel szemben a kiegyezéspárti „mérsékelt ellenzéki antiszemita urak jobbnak látják a szűr alatt való antiszemitáskodást, semhogy ki mernének állani a pikétre”.³⁴⁵

Végül a remélt 200 választókerület helyett alig 60-ban neveztek meg jelöltet, de ezek között is volt többes induló, vagyis ugyanaz a személy több választókerületben is indult. Jelöltjeiket a választásokat megelőzően nyilvánosságra hozták:

³⁴⁴ *12 röpirat*, 1886. június 15. 102.p. és október 15. 3. p.

³⁴⁵ *12 röpirat*, 1887. február 15. 81. p.

8. táblázat: A két antiszemita párt tervezett jelöltjei az 1887. évi választásra³⁴⁶

Vármegye	Választókerület	Jelölt	Pártállás
Pozsony	Szempczi	Komlóssy Ferenc	mérsékelt ellenzéki
	Szentjánosi	Herald Antal	mérsékelt ellenzéki
	Stomfai	Andreánszky Gábor	mérsékelt ellenzéki
	Galántai	Hortoványi József dr.	mérsékelt ellenzéki
	Somorjai	Kudlik János	mérsékelt ellenzéki
	Dunaszerdahelyi	Szabó Lajos	mérsékelt ellenzéki
	Nagyszombati	Pantotsek Rezső	mérsékelt ellenzéki
Nyitra	Verbói	Komlóssy Ferenc	mérsékelt ellenzéki
	Szeniczai	Zimándy Ignác	visszalépett
	Nyitrai	Lubrich Ágost	mérsékelt ellenzéki
	Galgóczi	Benkeő László	mérsékelt ellenzéki
	Zsámbokréti	Bruker Ágost	mérsékelt ellenzéki
	Nagytapolcsányi	Ikrényi József	mérsékelt ellenzéki
Bars	Aranyosmaróti	Meskó Ábris	mérsékelt ellenzéki
Komárom	Udvardi	Istóczy Győző	mérsékelt ellenzéki
	Nagyócsai	Láng József	függetlenségi
Esztergom	Köbölkúti	Hortoványi József dr.	mérsékelt ellenzéki
	Dorogi	Csúzy Pál	mérsékelt ellenzéki
Moson	Zurányi	Nendtvich Károly dr.	mérsékelt ellenzéki
	Magyaróvári	Simonyi Iván	visszalépett
Vas	Rumi	Istóczy Győző	mérsékelt ellenzéki
	Németújvári	Sovorits József	mérsékelt ellenzéki
Zala	Zalaegerszegi	Szemnecz Emil	függetlenségi
	Zalaszentgróti	Fülöpp György	függetlenségi
	Keszthelyi	Kleblsberg Zdenko gr.	függetlenségi
	Tapolcai	Vadnay Andor	függetlenségi
Somogy	Marcali	Svastics Gyula	mérsékelt ellenzéki
	Csurgói	Szalay Károly	függetlenségi
	Lengyeltóti	Szalay Imre	függetlenségi
	Szili	Gruber János	függetlenségi
	Kaposvári	Chernel Gyula	függetlenségi

³⁴⁶ 12 röpirat, 1887. május 15. közlése alapján, kiegészítve, illetve javítva a változásokkal.

Vármegye	Választókerület	Jelölt	Pártállás
Tolna	Pincehelyi	Andreánszky Gábor	mérsékelt ellenzéki
	Szakcsi	Tomor Ferenc	mérsékelt ellenzéki
	Kölesdi	Nagy Imre	függetlenségi
Baranya	Mohácsi	Balázs Sándor	függetlenségi
	Dárdai	Szendrey Gerzson dr.	függetlenségi
	Szentlőrinci	Ladányi György dr.	függetlenségi
	Siklói	Láng József	függetlenségi
	Pécsváradi	Nemes Józsa	függetlenségi
Pest-, Pilis-, Solt- Kis-kun	Dunapataji	Fülöpp György	függetlenségi
	Dunavecsei	Fényffy Kálmán	függetlenségi
	Fülöpszállási	Rácz Géza dr.	függetlenségi
	Kecskemét felső	Mezőssy László	függetlenségi
	Ceglédi	Verhovay Gyula	függetlenségi
	Nagykőrösi	Ónody Géza	függetlenségi
Fejér	Rácalmási	Bencze István	mérsékelt ellenzéki
Heves	Gyöngyöspatai	Szabó Imre	függetlenségi
	Kápolnai	Zaáry József	függetlenségi
Hajdú	Hajdúnánási	Ónody Géza	függetlenségi
	Hajdúbószörményi	Margitay Gyula	függetlenségi
Szabolcs	Tiszalóki	Mezőssy László	függetlenségi
Jász-Nagykun-Szolnok	Mezőtúri	Vadnay Andor	függetlenségi
Békés	Orosházi	Veres József	függetlenségi
	Gyomai	Persay Ferenc	függetlenségi
	Gyulai	Csatár Zsigmond	függetlenségi
	Szarvasi	Ónody Géza	függetlenségi
Csongrád	Hódmezővásárhelyi	Karancsy Dániel	mérsékelt ellenzéki
Csanád	Nagylaki	Bossányi Lajos	függetlenségi
	Makói	Széll György	függetlenségi

A listán 59 választókerület szerepel, tehát nagyjából ennyi helyen tervezték az indulást a két antiszemita párt vezetői, közel ugyanannyi helyen, mint az előző választás alkalmával. A névsort elemezve láthatjuk, hogy nem vállalt jelöltséget, visszavonult az aktív politizálástól két képviselő, Simonyi Iván és Zimándy Ignác. A korábbi képviselők: Istóczy Győző (két kerületben), Ónody Géza (három kerület), Andreánszky Gábor (két kerület), Rácz Géza, Komlóssy

Ferenc (két kerület), Vörös József, Margitay Gyula, Vadnay Andor (két kerület), Verhovay Gyula, Szalay Imre és Károly, Csúzy Pál, Gruber János, Szemeczi Emil, Nendtvich Károly és Fülöpp György (két kerület) azonban mind újra indultak.

Újra megjelentek azok a személyek, akik már korábban is a párthoz tartoztak, de 1884-ben nem jutottak be az országgyűlésbe: Széll György, Klebelsberg Zdenkó, Persay Ferenc, Zaáry József. A Mérsékelt Antiszemita Párt új szerzeményének tekinthető Pantotsek Rezső korábbi mérsékelt ellenzéki képviselő, nagyszombati gyógyszerész, igaz ő korábban is a holdudvarhoz tartozott. Heten kívántak két választókerületben elindulni, a volt képviselőkön kívül Mezőssy László és Láng József, Ónody Géza pedig mindjárt háromban, a sajátjához hasonló, alföldi, kis mezővárosi választókerületekben.

A jelöltállítás földrajzi megoszlása pontosan leképezi a korábbi bázisterületeket. Jól kirajzolódik a három régió: a Felvidék nyugati része, Pozsony és Nyitra megyék a velük szomszédos Moson, Esztergom és Komárom megyékkel. Ide sorolható 19 választókerület.

A Nyugat-, és Dél-Dunántúlon Zala, Vas és Somogy megyékben összesen: 11 választókerület, melyhez hozzávehetjük Baranya és Tolna megyét, melyekkel együtt 19 kerület.

Végül az alföldi, mezővárosi régió (Pest, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun, Hajdú, Szabolcs, Békés megye) 17 választókerülettel.

A párt(ok) a választási kampányban az előző választáshoz hasonló antiszemita programmal és technikákkal kampányolt(ak), újdonsággal nem szolgált(ak). Talán kiemelhető, hogy a kampány tartalmában ezúttal nagyobb hangsúlyt kapott az ország eladósodásának kérdése. A kormányzat valóban évről évre nagyobb adósságot görgetett maga előtt, a költségvetés minden évben tervezett hiánnyal zárt, ahogy az a modern kapitalista gazdaság vérkeringésében általában szokásos. Az antiszemita narratíva szerint azonban ezzel az ország eladósodik a Rothschild-háznál, s ezáltal elveszti függetlenségét és nemzetközileg is kiszolgáltatottá válik.

Klebelsberg Zdenkó választási beszéde Keszthelyen, 1887-ben

Tisztelt Polgártársak!

Tudom, hogy ezen kerület polgárai milyen buzgó és tántoríthatatlan hívei a 48-as és függetlenségi zászlónak, szerencsésnek érzem magamat az 1882-es marosludasi felépésemre is utalva kijelenteni, hogy én is függetlenségi és 48-as eszméket vallottam mindig és vallok most is. Azok a 20 évi tapasztalatok, melyeket a 67-iki kiegyezés óta Magyarország tett, meggyőződésnek csak új tápot adnak.

Magyarország a közös háztartás költségeit elviselni nem bírja. Magyarország rohamosan szegényedik. A földadó már akkora, hogy csak a legjobb esztendőben telik ki a jövedelemből, mikor pedig csak kissé szűk a termés, már pénzt kell felvenni a birtokra, a telekre, el kell adni egy pár ökröt, vagy, ami a legrosszabb, alá kell írni a váltót. Hát igaz, hogy a mostani Tisza-kormány mintagazdálkodást nem folytat, sőt örült módra tékozol, miről fogalmat alkothatnak magoknak, ha mondom Önöknek, hogy Tisza Kálmán, mióta kormányon van, 12 éven keresztül minden 4dik napon 1 millió adósságot csinált. Az öt megelőző kormányok is rosszul gazdálkodtak, a főhiba azonban a rendszerben van. Mert kizsákmányol, kiszípoloz bennünket egy bécsi bank, az osztrák-magyar bank, melynek csak a neve közös, de mely jól felvéve csak bécsi zsidóérdeket szolgál, a külfölddel kötött különböző vámszerződések mind csak Ausztriának kedveznek, kedveznek az osztrák iparnak és kereskedelemnek. Amíg pedig nincsenek gyáraink, amíg nincsen nagyiparunk, mi szegény, földművelő állam létünkre nem bírjuk fizetni a 32 %-os járulékot az Ausztriával közös költségekhez másképp, mint ha elmegyünk Rothschildhoz pénzt kölcsön venni.

[...] Végül kívánom, hogy a magyar koronás király, miután Magyarország Ófelsége udvartartásának költségeihez nem a kvóta, a többi közös kiadások arányában, hanem felerésben járul, legalább egy félesztendőt Magyarországon töltsön. Ez meg azért is különösen kívánatos, mert minél többet fog Ófelsége közöttünk lenni, annál nehezebb lesz hűtelen tanácsosainak az ország valódi állapotát előtte eltitkolni.

Magyarország legyen önálló, független állam, mely minden idegen beavatkozástól menten intézze saját ügyeit, legyen önálló magyar külképviselete, hadserege, bankja, külön vámterülete. Ezek az én elveim, a hitvallásom.

Én tehát függetlenségi és 48-as vagyok, de avval a hozzáadással, hogy antiszemita is. Mert nekünk nemcsak a némettel, hanem a zsidóval is van bajunk. És ez utóbbi: a zsidóság annyival veszedelmesebb ránk nézve, amennyivel közelebb áll hozzánk.

Midőn 1867-ben egy önkormányzat, egy alkotmányfélét kaptunk – mert államiságnak csak nem nevezhető az, amit a 48-as függetlenség szomorú megnyirbálásából kimentettek a Deákpárti politikusok – mégis legalább a legszorosabb értelemben vett belügyeket, a közigazgatást, igazságügyet, közlekedésügyet, közoktatásügyet illetőleg tetszésünk szerint intézkedhettünk volna. Ezen a téren is lemondunk az önrendelkezési jogról a zsidó javára.

Az 1867-iki zsidóemancipációval az izraelitákat keblünkre öleltük, részeseivé tettük minden jogainknak és szabadságainknak. Csakhamar bevált a mondás: „Fogadd be a tótot, kiver a házadból.” A zsidók nem elégedtek meg a közszabadsággal, az egyenlőséggel: csakhamar felülkerekedtek s ma ők szabnak törvényt a hazának. Az egész törvényhozást, összes törvényeinket zsidószellem lengi át.

[...] A zsidóbarátok mind azt hajtják, hogy tanuljunk a zsidóktól. Jól van, fogadjuk meg tanácsukat. De ne a bűneiket, ne az aljasságukat lessük el tőlük, hanem az

összetartást, szervezkedjünk mi is ugyanúgy, mint ők, s hol keresztény, hol magyar érdeket látunk veszélyeztetve, ott támogassuk, cserbe ne hagyjuk egymást.

Még egyben utánozzuk a zsidókat: ragaszkodjunk keresztény vallásunkhoz, amint ők ragaszkodnak zsidó vallásukhoz. A zsidók tudják jól, milyen győzelmes erő rejlik a keresztény erkölcsökben, a keresztény vallásban. Ezért ostromolja évtizedek óta a zsidó sajtó és az elzsidósodott irodalom a mi szent vallásunkat szünet nélkül, fáradhatatlanul. Tudják, hogy csak a kereszténység romjain lehet fölépíteni a zsidó világbirodalmat, melyben a zsidók az urak, s a gojok szolgák lesznek. De mi is tudjuk, hogy – amint győzött ama jel alatt Clodvig frank király – azonképpen nekünk is megvan ígérve: In hoc signo vinces! És fogunk győzni a kereszt jele alatt, mert a mi részünkön van az örök igazság, a mi részünkön van a Magyarok Istene, ki népét soha el nem hagyja.³⁴⁷

Éljen a független Magyarország!³⁴⁸

A választás eredménye csalódást okozott a két párt vezérkarának, de nem azért, mert „az eredmény teljesen kiábrándító volt, mindössze 11 kerületben szerezték meg a szavazatok többségét” – ahogy ezt a szakirodalom állította.³⁴⁹ Először is nem 11, hanem 13 kerületben szereztek mandátumot, hiszen Vadnay Andor két helyen is győzött, a saját tapolcai választókerülete mellett a mezőtúriban is. Ez csak négy hellyel kevesebb, mint az 1884-es választáson, tehát önmagában nem mutatja a párt(ok) megsemmisítő vereségét. Hogy mégis súlyos kudarcnak értékelték, és értékelhetjük mi is, az abból adódott, hogy ők maguk sokkal jobb eredményt vártak, politikai áttörést, nagyszámú képviselő parlamentbe jutásával.

„Mert, ha a jövő országgyűlésre is csak annyian jövünk fel, mint amennyien most vagyunk, – ezzel egy hajtó-fányit se segítünk az ország és a nemzet bajain”, 15, 16 képviselő arra jó, hogy „hányja a borsót a falra” – írta Istóczy egy korábbi cikkében, 100–150 képviselő bejutásáról vizionálva.³⁵⁰ A párt vezetése egyértelműen annak tulajdonította a kudarcot, hogy ellenfeleik, vagyis a két nagy párt, valamint a „zsidóság” összefogott ellenük.

³⁴⁷ In hoc signo vinces: e jelben győzni fogsz. A jelölt tévesen idézte fel a történetet, amely nem Clodvig frank király, hanem Nagy Konstantin római császár nevéhez fűződött a 4. században, amikor egy csata előtt látomása volt: az égen egy kereszt rajzolódott ki a fenti jelmonddal.

³⁴⁸ OSZK KNy D 3246.

³⁴⁹ Kubinszky 1976. 222. p.

³⁵⁰ 12 röpirat, 1886. VI. füzet, 102. p.

„Koalíciójuknak sikerült nemcsak megakadályozni az antiszemita képviselők számának megszaporodását, de még a múlt országgyűlésen volt számarányunkat is leszállították.”

– írta értékelésében a 12 röpirat.³⁵¹

9. táblázat. Megválasztott antiszemita képviselők 1887-ben

Képviselő	Választókerület	Pártállás
Csatár Zsigmond	Gyula	függetlenségi
Istóczy Győző	Rum	mérsékelt ellenzéki
Komlóssy Ferenc	Szempcz	mérsékelt ellenzéki
Kudlik János	Somorja	mérsékelt ellenzéki
Ónody Géza	Hajdúnánás	függetlenségi
Svastics Gyula	Marcali	mérsékelt ellenzéki
Szabó Lajos	Dunaszerdahely	mérsékelt ellenzéki
Szalay Imre	Lengyeltóti	függetlenségi
Szalay Károly	Csurgó	függetlenségi
Szendrey Gerzson	Dárda	függetlenségi
Vadnay Andor	Tapolca	függetlenségi
Vadnay Andor	Mezőtúr	függetlenségi
Veres József	Orosháza	függetlenségi

A táblázatból két mandátumot ki kell vennünk, egyfelől természetesen Vadnay Andor mezőtúri választókerületét, amelyről lemondott,³⁵² másfelől Szabó Lajos mandátumát, amelyet a képviselőház bírálóbizottsága a választás idején ellene tett feljelentés miatt, 1888. január 21-én megsemmisített.³⁵³ (Helyére az 1888. évi pótválasztáson Krausz Lajos került be, egy nemesített zsidó gyáros, a budapesti tűzsdetanács tagja, tehát olyasvalaki, aki megtestesítette az antiszemita zsidó „sztereotípiáját”.)

Nem szerzett mandátumot, s ezzel kibukott az első vonalból Verhovay Gyula, Andreánszky Gábor és Nendtvich Károly, vagyis a mozgalom legfelkészültebb tagjai, ami érzékeny veszteség volt.³⁵⁴

³⁵¹ 12 röpirat, 1887. június–július, 1. p. A választások után.

³⁵² KN 1887–1892. I. kötet, 32–35. p.

³⁵³ KN 1887–1892. II. kötet, 216. p. 1888. január 25.

³⁵⁴ Bár Andreánszky nem sokkal később, időközi választáson bekerült a parlamentbe, mint mérsékelt ellenzéki képviselő.

Az új képviselők közül Svastics Gyula ismert zalai nemesi családból származott, a birtokaik itt, valamint a szomszédos Somogy megyében terültek el. A család több tagja töltött be Zala megyében a 18–19. században előkelő vármegyei méltóságot. Svastics Gyula is a megválasztása idején a megye politikai elitjébe tartozott, vármegyei tiszti aljegyzői címmel és a megyei lóállítási bizottság elnöki tisztségével (ez előkelő pozíciónak számított).

Szendrey Gerzson a fiatal generációhoz tartozott, megválasztása idején mindössze 38 éves. Székesfehérváron volt ügyvéd. Már korábban is aktív tagja volt az antiszemita mozgalomnak, 1887-ben adták ki önálló könyvüket Gareis Józseffel: *A függetlenségi és antiszemita párt alapja és létjoga Magyarországon* címmel.

„E kis röpiratnak célja pedig a zsidó gazüzelmek és az ország függetlenségének – Ausztriától, úgymint a zsidóságtól – szükségességét az olvasóval megismertetni.”

– írták előszavukban, mutatván Szendrey nézeteit, amelyek nem különböztek az eddig ismertettektől.

S végül a párt harmadik újonc képviselője ismét csak egy katolikus pap volt, Kudlik János személyében, aki a Csallóközben látta el hivatalát. Ezzel, bár az antiszemita képviselők száma 17-ről 11-re csökkent, továbbra is három egyházi személy volt köztük: Veres József református lelkész, valamint Komlóssy és Kudlik személyében két gyakorló plébános.

Istóczy és az antiszemita mozgalom vezetői, ahogy azt láttuk, a kezdetektől tisztában voltak politikai megerősödésük akadályaival, melyek valós tényezők voltak és hosszabb távon az antiszemita mozgalom elhalását okozták. Az egyik alapvető probléma az volt, hogy számottevő társadalmi bázisuk ellenére a mérvadó értelmiség nem állt be a párt mögé.

Nem sikerült képviselőjelölteket találniuk, ezért 1887-ben is több mint száz tervezett választókerületben kellett feladni az indulás lehetőségét. Az olvasóközönség nem vásárolta, nem fizette elő nagy számban lapjaikat, s így nem maradtak életben, ahogy láttuk a *Magyar Lap* című pártújság gyors kimúlásának példáján is. A *12 röpirat* folyamatos megjelenését meggyőződésünk szerint Istóczy Győző saját jövedelméből tette lehetővé, ez okozta anyagi gondjait képviselő létére, s ezért kellett, ahogy azt korábban az életútjánál láttuk, a képviselőség mellett az ügyvédi működését tovább folytatnia.

S végezetül a hangadó értelmiség párttól való elhatárolódása hosszabb távon a mozgalom társadalmi támogatottságának az apadásához is vezetett. Ezzel függött össze az anyagi lehetőségek korlátozott jellege, ami elsősorban a választások idején vált láthatóvá. Még ha nem is számolunk a korban szokásos jogsértő választási technikákkal, mint például a szavazók etetése-itatása, egy

választásnak akkor is nagy költségei voltak. A kampányanyagok kinyomtatása, választókerületben való szétterítése, az utazási és fuvar költségek, a kortesek megfizetése mind olyan tétel, amit a jelöltnek, központi támogatás híján, magának kellett előteremtenie. Ezért olyan jelöltet kellett csatasorba állítani, aki nemcsak kellően iskolázott volt, hanem megfelelő anyagi háttérrel is rendelkezett. Ehhez járult a korszak ismert közéleti viszonyrendszeréből fakadó probléma: egy jelölt választási veresége „bukást” jelentett, azaz súlyos presztízavesztés, komoly szégyen volt, amit nem szívesen vállaltak.

A másik gond, amit Istóczy szintén jól látott, a párt politikai karanténba zárásából következett. 1884 után a parlamentben a párt tagjait nem választották be a bizottságokba, egyetlen országgyűlési tisztséget sem kaptak (jegyzőit sem, ami a fiatalabb képviselők életkorából automatikusan következett volna Vadnay Andor és Rácz Géza esetében) felszólalásaikat nem vették figyelembe, marginalizálták és a perifériára szorították őket.

„Mikor a 16 antiszemita képviselőre, mint csekély töredékre se a kormány és pártja, se a két agyarkodó filoszemita ellenzék nem is hederít, úgy hogy az antiszemita képviselők látva, hogy beszédeikkel, javaslataikkal csak borsót hánynak a képviselőház falára, – a parlamenti élénkebb akciótól is mindinkább elment a kedvük; ami nem is csoda.”

– írta Istóczy.³⁵⁵

Ahogy láttuk korábban, a párt szélsőségbe való szorítása és ezzel a marginalizálása ellen úgy próbáltak meg védekezni, hogy létrehozták a Mérsékelt Antiszemita Pártot, s ezzel egyrészt elfogadhatóbbá kívánták azt tenni az értelmiség körében, másrészt lehetőséget akartak adni a választóknak arra, hogy közjogi alapon is támogatni tudják az antiszemita jelölteket. Az 1887. évi választásokon kiderült, hogy ez a taktika kudarcot vallott.

A választások után írt elemző cikkében Istóczy szerint az intelligencián belül a mozgalmat addig legmegbízhatóbban támogató kör, az alsópapság is elfordult a párttól, mert az antiszemita kifejezést túl radikálisnak tartotta.³⁵⁶ Ezért Istóczy a választások után újabb lépésre szánta el magát: bejelentette a párt nevének megváltoztatását:

„S ha pártunk hivatalos elnevezésének megváltoztatásába mégis beleegyezzünk, – ezt nem magunkért tesszük, hanem tesszük azért, hogy azoknak a köröknek, ame-

³⁵⁵ *12 röpirat*, 1886. október 3.

³⁵⁶ *12 röpirat*, 1887. június–július, 171. p.

lyek titokban eddig is rokonszenveztek velünk, de amelyeket egy vagy más tekintetből az antiszemita elnevezésben rejlő agresszív momentum állítólag visszariasztott a velünk való nyílt együttműködéstől, – megkönnyítsük a helyzetet s őket nyílt szövetségeseinkül megnyerjük.”

A névváltoztatás mellett szólt egy gyakorlatiasabb ok is, mégpedig, hogy a kormány vidéken az antiszemita jelzővel ellátott egyesületek, szervezetek alapítására nem adott engedélyt. Ezzel szemben egy „keresztény” jelzővel ellátott egyesület megalapítása elé nem lehetett akadályt gördíteni.

A névváltoztatásról végül az 1887. szeptember 27-én tartott pártértekezleten döntöttek, s végül a Magyar Néppárt elnevezést vették fel.

A választások után taktikaváltás következett be a parlamenti frakció munkájában is. Ahogy Istóczy korábban már elismerte, 15–16 képviselővel a parlamentben mást nem tudnak csinálni, mint a „borsót a falra hányni”. A választás eredményéről ugyanis Istóczy meglepő cinizmussal nyilatkozott:

„Hát hiszen tagadhatatlan dolog, hogy rút hálátlanság és elismeréshiány volt a nemzettől úgy elbánni pártunkkal, a legtöbb jelöltünkkel, mint a hogy elbánt. [...] Vannak olyanok, akik a pártunkat jó részben cserbehagyott nagy közönség ellenében represszáliát ajánlanak alkalmazni azzal, hogy pártunk »sztrájkoljon« egy vagy két évig, vagyis, mivel a publikum plusz-mínusz cserbehagyott bennünket, hagyjuk mi is egy ideig a faképnél a publikumot.”³⁵⁷

Tehát felfogásuk szerint a nép cserbehagyta az Antiszemita Pártot, ezért a párt se foglalkozzon – legalábbis egy ideig – a nép problémáival!

„Ily viszonyok közt az időleges passzivitás politikája teljesen indokoltnak s opportunus dolognak is tűnnék fel, főleg ha számításba vesszük még azt is, hogy a mi időleges félrevonulásunk a parlamenti dinamikán is változást fogna előidézni, a mi pártunk parlamenti létezése és működése az évek során át, akaratunkon kívül, bizonyos megkövesedett hatalmi viszonyokat teremtvén ott meg, amely hatalmi viszonyok, mihelyt mi a parlamentben hallhatók nem leszünk, katasztrófaszerűleg megváltozni fognak és pedig a mi előnyünkre is.”³⁵⁸

És ehhez az eljáráshoz tartották is magukat. Az antiszemita frakció a parlamentben passzivitásba húzódtott, „sztrájkolni” kezdett, ahogy ezt Istóczy ké-

³⁵⁷ 12 röpirat, 1887. augusztus, 205. p.

³⁵⁸ 12 röpirat, 1887. augusztus, 207. p.

sőbbi könyvében el is ismerte,³⁵⁹ 1887-ben már felirati javaslatot sem nyújtottak be, de még felszólalásuk sem volt évekig. Istóczy azzal áltatta magát, hogy ez a taktika földindulásszerű változásokat fog maga után hozni a magyar belpolitikai életben, a fennálló politikai viszonyok jelentős megváltozásával. És a következő évek eseményeit ő így is értelmezte, elsősorban Tisza Kálmán 1890-ben bekövetkezett lemondását, majd az 1890-es évek belpolitikai viharait, ami erős szereptévesztés, önfelmentésnek viszont alkalmas.³⁶⁰

³⁵⁹ Istóczy 1906. „én pedig a néhány megmaradt antiszemita képviselőnek kiadtam a jelszót, hogy most sztrájkoljunk, adjuk passzivitásra magunkat”.

³⁶⁰ Uo.

Istóczy Győző kísérlete az antiszemita mozgalom felélesztésére

Istóczy szilárdan hitte, hogy az antiszemita párt speciális szerepet játszik a magyar belpolitikai életben, egyfajta „puffer” helyzetben van, elsősorban a két nagy párt csatájában, háttérbe szorulása pedig felborítja az erőviszonyokat. A parlamenti passzivitással tulajdonképpen ezt akarták kivárni, s szerint ez be is következett, Tisza Kálmán 1890-ben bekövetkezett bukása ennek a folyamatnak köszönhető.

Istóczy az 1887-ben kezdődő ciklusban az első beszédét csak 1890-ben mondta el, vélhetően a fenti felfogás jegyében, ez ugyanis négy nappal Tisza Kálmán miniszterelnök lemondása után hangzott el, s ebben Istóczy közölte is, hogy addig csak „taktikából” nem szólaltak meg!³⁶¹ A magyar ipar kedvezményezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásánál szólott hozzá, ami a magyar gyáripár fejlődését szándékozott elősegíteni. Istóczy rövid beszédében azonban a szabad-kereskedelem és a gyáripár ellen érvelt, a hazai kisipár védelmében.

Az újra aktivizálódó Istóczy az 1890-es évek elején megkísérelte újratematizálni az antiszemita mozgalom körüli diskurzust, ezért felkarolt és a mozgalom tevékenységének középpontjába állított két olyan kérdést, amelyek ebben az időben az antiszemita mozgalommal párhuzamosan szervezkedő újkonzervativizmusnak is fundamentumát képezték: a szövetkezetek, elsősorban a hitelszövetkezetek létrehozásának törekvését és az otthonvédő törvények, a „homestead exemption” kérdését.

A szövetkezeti ügyet már korábban, az 1887-es választások után elővette, kifejezetten mint új témát.³⁶² A *12 röpirat*ban megjelent, programadó cikkében Istóczy kifejtette, hogy a korábbi antiszemita védegyuletek „előbb-utóbb elvérezni fognak”, ezért ezt az egész mozgalmat új alapokra kell helyezni. Elsősorban a „zsidó bankok” befolyását akarta kiküszöbölni, ezért egy országos takarékszövetkezeti rendszer alapjait vázolta föl. Ezek szerint: „Egy központi takarékszövetkezet létesítendő Budapesten”, s ettől jogilag független vidéki fiókok

láncolata. Ezeket a fiókokat a központ hitellel látja el szükség esetén, de egyébként azok önálló vidéki takarékpénztárként működnek, saját tagsággal. Ezek áruval nem foglalkozhatnak, mert egyrészt ehhez más szakértelem kell, másrészt, ha a pénzt áruba fektetik, akkor nem marad tőke a hitelezésre. Ellenben a takarékszövetkezet támogassa olcsó hitelekkel a keresztény kereskedőket, s ha nincs ilyen a községben, „hívjanak letelepedésre” ilyeneket.

A hitelszövetkezeti kérdést az antiszemitáktól függetlenül az agráriusok vetették föl az 1880-as évek elején, egyébként hasonló tartalommal, mint ahogy azt Istóczy is vázolta a cikkében. Ennek eredményeként alakult meg 1886-ban a Pest Megyei Hitelszövetkezet, amelyet a tervek szerint az országban több hasonló követett volna. Végül ennek a mozgalomnak az eredményeként alakult meg 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezet, amely mellett ugyanebben az évben az agráriusok létrehozták a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezetet.³⁶³

A másik kérdést illetően Istóczy és több társa törvényjavaslatot is benyújtott. Először azonban még nem e tárgyban, hanem egy jelentéktlenebb ügyben nyilvánultak meg, 1890. május 27-én. Ekkor „az ingó dolgok részletfizetés mellett való eladásának szabályozása tárgyában” tettek javaslatot.³⁶⁴ Lényege szerint a részletre vásárolt ingóság, pl. bútor, óra, varrógép, gazdasági gép stb. adásvétele körüli visszaéléseket akarta szabályozni.

Tulajdonképpen az ellen a „visszaélés” ellen is fel kívánt lépni, hogy a kereskedő a részletfizetés kedvezményével csábítsa a vevőt vásárlásra. Törvényjavaslata a vevők védelmét szolgálta volna és el akarta tiltani a házalókat a részletfizetési kedvezmény hirdetésétől. Istóczy felszólalása után Baross Gábor kereskedelmi miniszter kért szót, aki elismerte, hogy a javaslat tárgyát képező visszaélések léteznek, mégis a javaslat elutasítása mellett foglalt állást. Szerinte a házalók és ügynökök visszaéléseivel kapcsolatban a házalásról és vándoriparról szóló törvénynek kell rendelkeznie, amely törvény előkészítés alatt van. A részletfizetés betiltását pedig ab ovo elutasította, mert szerint ez a modern kereskedelem egyik alapintézménye. Az országgyűlés mindezek után elutasította a törvényjavaslat tárgyalását.

Istóczyék másik új programkérdése az antiszemita mozgalom egyik régi elképzelése volt a magyar földbirtok védelméről, az otthonmentesítés törvénye, az angolszász „homestead exemption”, vagyis az otthonvédő törvény mintájára. Ezt az ügyet korábban már Verhovay Gyula is szorgalmazta a *Függetlenség* hasábjain, s kapcsolatot akart teremteni az agrárius és az antiszemita mozgalom között.³⁶⁵

³⁶¹ KN 1887–1892. XVII. kötet, 256. p. 1890. március 19. „Ha mi a legutóbbi választások óta itt a képviselőházban nem szerepeltünk, ne tessék a t. képviselő úr azt gondolni, hogy annak az lett volna az oka, hogy nekünk nem lett volna mondani valónk; hanem hogy hallgattunk, azt tettük taktikából és e taktikánk teljesen sikerült.”

³⁶² *12 röpirat*, 1887. szeptember, 225. p. A szövetkezeti ügy.

³⁶³ Anka 2005. 45–46. p.

³⁶⁴ KN 1887–1892. XIX. kötet, 47–52. p. 1890. október 30.

³⁶⁵ *Függetlenség*, 1883. január 23. Politika és agrárkérdés.

„Hogy megmentsél a paraszti birtokot, amelyet egymásután vesz meg potom pénzen az árveréseken a zsidó. Hogy ne engedjék a parasztot váltóadósságba elmerülni, amelybe nap nap után mélyebben úsztatja őt el a zsidó. Hogy ne ássa alá az egész magyar társadalmat az uzsora, amelyet alig gyakorol más, mint a zsidó. Íme, ez az agrárkérdés, íme, ez az agrárius politika! A magyar birtok védelme zsidókérdés.”

– írta Verhovay. A birtokvédő törvényjavaslatot 1890. november 5-én nyújtották be és hét képviselő jegyezte: Istóczy, Ónody, Szalay Imre, Veres József, Komlóssy Ferenc, Kudlik János, valamint a függetlenként megválasztott, Bars megye aranyosmaróti választókerületét képviselő Detrich Péter.

Törvényjavaslat az otthon mentesítéséről

1. §.

Minden nagykorú vagy nagykorúnak nyilvánított magyar állampolgár és állampolgárnő, aki mezei gazdasági célra szolgáló ingatlanságnak telekkönyvi tulajdonosa, jogosítva van, ezen birtokát vagy ennek egy részét, a mennyiben az húsz kataszteri holdat meg nem halad s egy és ugyanazon község határában fekszik, a jelen törvény értelmében mentesített otthonul kijelölni.

A kijelölt ingatlanokon azonban csakis egy lakház s csakis az ezen egy lakházhoz tartozó gazdasági épületek lehetnek.

Úgyszinte nem jelölhetők ki mentesítésre oly ingatlanok sem, amelyeken valamely gyártelep, kastély vagy pusztán a fényűzés céljára szolgáló villa van építve.

[...]

9. §.

Általános szabály, hogy a mentesített otthonra és az alábbi 10. §-ban felsorolt tartozékaira, valamint ezeknek hasznélvezetére se bírói, se közigazgatási végrehajtás (kielégítési, biztosítási végrehajtás, zárlat) nem vezethető, s ennél fogva a hozzá tartozó ingatlanokra a végrehajtási zálogjog se kelezhető be, se nem jegyezhető elő. [...]

Istóczy indoklása szerint a törvényjavaslat az „agrárviszonyaink javítását célozza” azáltal, hogy a kisbirtokos parasztság számára a megélhetéshez egy létminimumot, „egzisztencia-minimumot” biztosít.³⁶⁶ Erre azért van kiemelkedő szükség, sőt ez azért nemzeti érdek, mert Istóczy szerint a „magyar nemzet zömét képező” földbirtokos osztály „államfenntartó elemet képez”, s ezért „különös tekintetekben kell részesíteni”.

³⁶⁶ KN 1887–1892. XXIII. kötet, 127–138. p. 1891. április 25.

Istóczy beszéde után Bethlen András földművelésügyi miniszter kért szót, aki közölte, hogy a kormány nem támogatja a javaslatot, és kéri az országgyűlést, hogy vegye le a napirendről. Indoklásában azt hangsúlyozta, hogy szerinte ez a javaslat nem alkalmas a megfogalmazott cél elérésére, a magyar agrárviszonyok javítására és a kisbirtokosok egzisztenciájának megvédésére. Közölte, hogy a kormány nem kívánja ebben a kérdésben sem kiengedni a kezéből a kezdeményezést, ezért szakszervei révén már elkezdte az adatgyűjtést, hogy tisztázza, valójában milyen mértékben vannak eladósodva a magyar kisbirtokosok és hogyan lehetne segíteni a helyzetükön.

Ezután következett a szavazás, amelynek során az országgyűlés a törvényjavaslatot még tárgyalásra méltónak sem találta és levette a napirendről.³⁶⁷ A két törvényjavaslat sorsából látható, hogy bár az antiszemita évekig passzivitásba húzódtak, visszatérésük után sem kerültek ki a politikai karanténból, kezdeményezéseik gyors kudarcot vallottak.

A homestead-törvény elképzelése szintén nem Istóczyék találmánya volt, hanem ugyancsak az agráriusoké. Első magyar ismertetése két arisztokrata nevéhez fűződik, akik az Egyesült Államokban járva beszámoltak az ottani homestead-törvényekről.³⁶⁸

A későbbiekben ez a téma, akárcsak a szövetkezeti kérdés, előkerült, tehát parlamenti elutasítása nem a javaslat tartalmának, hanem az előterjesztő antiszemita személyének szólt. Ezt egyébként Istóczy szóvá is tette, abba próbált belekapaszkodni, hogy a kormány minden ellenzéki kezdeményezést elutasít, és példák sorával igyekezett bizonyítani, hogy más országok parlamentjeiben milyen ellenzéki kezdeményezésű törvényeket fogadtak el.³⁶⁹ Ki kell emelnünk, hogy az antiszemita által benyújtott két törvényjavaslat egyikében sem szerepelt a „zsidó” szó, tehát újbóli színre lépésük nemcsak tartalmi, hanem úgy tűnik stílusváltással is kísérletezett.

Mindez azonban nem segített, az antiszemita mozgalom hanyatlását Istóczy nem tudta megakadályozni. Mivel parlamenti aktivitásuk nem volt, a sajtó nem tudósított róluk, és mivel saját lappal nem rendelkeztek, a közvélemény egyre kevesebbet hallott róluk, s ezzel a támogatói bázisuk is elolvadt. Gyakorlatilag eltűntek a politikai színtérről, annak ellenére, hogy képviselők ott ültek a parlamentben. Az 1892-es választásokon a Magyar Néppárt ilyen névvel már nem is indult.

³⁶⁷ A javaslatot Istóczy visszaemlékezése szerint mindössze heten támogatták. Istóczy 1908. 39–40. p.

³⁶⁸ Andrassy Géza: *Az otthon mentesítő törvények – Homestead-Exemptionslaw*, Budapest, 1883.; Széchenyi Imre: *Amerikai levelek*, Budapest, 1883.

³⁶⁹ KN 1887–1892. XIX. kötet, 51–52. p. 1890. október 30.

Az évtized végére szinte minden párttevékenység kifulladás, az antiszemita mozgalom gyakorlatilag megszűnt létezni, 1890 után nincs több antiszemita kezdeményezés. Ezt a folyamatot talán az egyes személyek tevékenységével lehet a legjobban megvilágítani. 1890 novemberében Zimándy Ignác, talán a legfanatikusabb antiszemita politikus váratlan sajtóbejelentést tett:³⁷⁰

Minthogy legújabbán több oldalról intéztetett hozzám ama kérdés, hogy vajon a közeledő országos választások alkalmával hajlandó lennék-e, és milyen programmal képviselőjelöltként fellépni, kötelességemnek tartom mindazon mélyen tisztelt polgártársaimat, akik ez ügy érdemében érdeklődnek, tiszteletteljesen értesíteni, hogy én a meddő politikai ellenzékieskedés, s még meddőbb vallásfelekezeti vitatkozások háládatlan teréről minden időre lelépve, s a magyar kormány nemzeti kulturális intencióit magamévá téve, éltem hátralévő napjait s minden nélkülözhető vagyonomat a magyar nemzet közművelődésének előmozdítására, magyar nemzeti kulturális és játékonysági célokra, és pedig egyéni katolikus meggyőződésem gondos megőrzése mellett, minden valláskülönbőség nélkül, szentelni magamat elhatároztam. Ennek folytán a magyar nemzeti kormánynak egyes tehetősebb magyar honpolgárok által is lehetőleg követendő ama nemes törekvését, melynél fogva a magyar nyelvnek mind gyorsabb terjedése céljából mindenütt, de jelesül a fővárosnak elnémetesedett környékén, magyar iskolákat és óvodákat állít fel azáltal véltem támogathatni, hogy azokat az összegeket, melyeket a legközelebbi választások idejében a mindig éhező és szomjazó választók jóltartására kellene áldoznom, itt, a német elem által körülözlött fővárosunk tözsomszédságában magyar szellemű s irányú iskolák emelésére s támogatására fordítom.

Törökbálint, 1890. november 27. Zimándy Ignác

Zimándy Ignác tehát leszámolt nemcsak az antiszemita mozgalommal, de az ilyen irányú tevékenységgel, sőt múltjával is. Szavát egyébként tartotta, s munkáját ettől kezdve valóban a nyilatkozatban megfogalmazottak szerint végezte, Törökbálinton iskolát alapított, amely jelenleg a nevét viseli.

Maga Istóczy Győző 1891 nyarán tartott képviselői beszámolókat a választókerületében, Rumban és Vasváron, s ekkor jelentette be, hogy a jövőben, eszméinek fenntartása mellett, pártonkívüliként tevékenykedik tovább.³⁷¹

Az antiszemita mozgalom vezető személyiségei az 1892-es országgyűlési választáson is részt vettek, de egyikük sem antiszemita jelöltként, hanem több

³⁷⁰ *Budapesti Hírlap*, 1890. november 29. 2. p.

³⁷¹ *Budapesti Hírlap*, 1891. augusztus 24. 5. p.

különböző politikai irányt képviselve. Andreánszky Gábor például a mérsékelt ellenzék, illetve az ebből létrejött Apponyi-féle Nemzeti Párt színeiben indult a választáson és került be ismét a parlamentbe.

Érdekesen alakult Széll György és Vadnay Andor további karrierje. Képviselő már egyikük sem lett, karrierjük azonban mégis fényesen alakult. A makói Széll Györgyöt 1895-ben városa polgármesterévé választották, mely pozíciót egészen 1902-ig betöltötte. Köztisztletnek örvendett, s polgármesteri időszaka Makó város fejlődésének, városiasodásának kiemelkedő időszaka lett (ami persze a korszakban a legtöbb magyar városról elmondható). 1910-ben hunyt el.

Vadnay Andor belépett a kormánypártba, s 1894-ben a kormány Csongrád vármegye főispánjává nevezte ki! 1900-ban jelent meg könyve: *A Tisza mellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről* címmel, amely már szinte a népi írók ihletettségével szólt az alföldi munkások életéről és mutatta be helyzetüket. 1901-ben, Szentesen halt meg 42 évesen.

Nem jutott be a parlamentbe Komlóssy Ferenc, azonban antiszemita pártmúltja nem gátolta egyházi karrierje felívelését. 1892-ben a pápa tiszteletbeli udvari káplánjává, 1893-ban esztergomi kanonokká, 1896-ban szebeni címzetes préposttá, 1905-ben pedig pozsonyi préposttá nevezték ki. 1907-ben pápai prelátus lett. Az esztergomi érsek 1893-ban az esztergomi egyházmegye főtanfelügyelőjévé nevezte ki. Közben történetíróként is jelentek meg művei.

Persay Ferenc, akit Kecskeméten csak a két nagy parlamenti párt összefogása ütött el a mandátumtól, ügyvédként dolgozott, majd 1896. december 17-én Bars vármegye tiszti ügyészévé nevezték ki. Ő lett a vármegye utolsó alispánja, amikor a Tanácsköztársaság bukása után, rövid időre, erre a pozícióra a megyei közgyűlés megválasztotta. A megszállás után Budapestre menekült, s ott is halt meg 1937-ben.

Továbbra is képviselők maradtak azonban, szilárdan kézben tartva somogyi választókerületeiket a Szalay testvérek 1892-ben is, de már ők is mint függetlenségi jelöltek indultak. Ugyancsak mandátumot szerzett Ónody Géza, de ezúttal nem a tisztaeszlári, hanem a tiszalöki választókerületben, s Veres József is az orosházi választókerületben, természetesen mindketten függetlenségi pártszínekben.

Verhovay Gyula 1892 után visszavonult a politikától és battonyai birtokán gazdálkodott.

Istóczy Győző indult az 1892-es választáson, pártonkívüli jelöltként. Rendkívüli erőket kíséreltek meg mozgósítani ellene, de hiába. Rumban és környékén „szent tehén”-ként tisztelték, az ellene induló Nemzeti párti Bauer Miklós, szombathelyi ügyvéd még a választási beszédeit is csak nagy nehézségek árán

tudta elmondani, s végül vissza is lépett a választástól!³⁷² Istóczy tehát ismét megnyerte választókerülete mandátumát, hetedik alkalommal, s kitöltötte ezt a parlamenti ciklusát is.

1896-ban azonban már nem indult a választáson. Ekkor kezdte el könyveit és emlékiratait írni. Még megérhette a világháború kitörését, de az ellenforradalmi rendszer létrejöttét, amelyben biztosan sok örömét lelte volna, már nem. 1915-ben hunyt el Budapesten.

³⁷² *Pesti Hírlap*, 1892. január 19. 6. p., január 21. 17. p. és január 25. 6. p. A lap beszámolója szerint Istóczy főkortese Gasits Egyed domonkos rendi szerzetes, prior volt, aki „mint a táncoló fanatikus dervis” agitálta a tömeget.

Zárszó

Ahogy már a bevezetőben is említettük, az Istóczy-féle mozgalom a magyar politikai antiszemitizmus egyik, nem katolikus ihletésű, világi ága. Definíciónk szerint ez a mozgalom az ekkor formálódó magyar jobboldali újkonzervativizmus *radikális*, a szélsőjobboldal történetének pedig első *nyílt* megjelenési formája. Színre lépése a 19. század gazdasági és társadalmi változásaiból fakadt, a társadalomnak a modernizációra adott negatív reakciójaként, történeti párhuzamban a hasonló német, osztrák és francia szervezkedésekkel.

A magyar Európa egyik legerősebb politikai mozgalmává vált, ami néhány történelmi körülmény véletlen egybeesésének köszönhető. Akadt egy elkötelezett, kellően fanatikus és megfelelő képességekkel rendelkező politikus, aki elindította a mozgalmat és kitartott mellette a végsőkig, valamint kellett hozzá néhány magyar belpolitikai fejlemény, elsősorban a tiszaezlári ügy, amelyek a társadalmi támogatottság megteremtésében játszottak döntő szerepet. Ez utóbbiak azonban csak szalmalángszerűen lobbantották fel a társadalmi reakciót, az 1880-as évek második felében már elhamvadt és támogatottságát elvesztette.

Az antiszemita mozgalom kudarcának több oka van. Egyfelől a formálódó új, politikai antiszemitizmus képében megjelenő szélsőjobboldali irányzatnak még nem volt stabil tömegbázisa. Ennek kialakulását elsősorban az a körülmény hátráltatta, hogy nem rendelkezett kiforrott ideológiai kerettel. A politikai röpiratok, újságcikkek és publicisztikák szintjén és színvonalán megjelenő antiszemita program nélkülözte egy komoly politikai ideológia jellemzőit, s nem voltak komoly teoretikusai sem.

Az antiszemitizmus önmagában nem programadó narratíva, kell hozzá egy szélesebb keret, amelyet a formálódó szélsőjobboldal később a nacionalizmusban meg is talált. Ez a folyamat megindult, s a hajtóerőt az adta, hogy azok a problémák – az elszegényedés, a gazdasági nehézségek és a gazdasági-kulturális átalakulás okozta kihívások –, amelyek megindították a mozgalom szerveződését, a későbbiekben sem szűntek meg, sőt az első világháború következményei robbanásszerűen alakították át a politikai közéletet.

Az antiszemita mozgalom hanyatlásának másik oka az, hogy Istóczy – modern kifejezéssel élve – politikai karaktergyilkosság áldozata lett. Politikai ellenfelei, valamint a sajtó állandó támadásai miatt olyan extravagáns figura képe került

a közvélemény elé, akivel mérvadó politikai körök nem vállalják az együttműködést, mind a politikai elit, mind az értelmiség nagyobb része elhatárolódott tőle.

Ezzel együtt maga az antiszemitizmus is nehezen vállalható hívószóvá vált, különösen a 19. századi nyugat-európai demokratikus fejlődés sodrában, amely a demokratizálódás, s nem a kirekesztés irányába haladt. Ez utóbbi az egyik oka – a francia-német ellentétén túl – annak is, hogy a nemzetközi antiszemita mozgalom végül minden próbálkozás dacára sem volt képes semmilyen komoly együttműködésre, összehangolt nemzetközi fellépésre. Ennek kudarcát a magyar antiszemita is érzékelték, s ezért képviselték magukat a nemzetközi kongresszusokon egyre alacsonyabb presztízsű küldöttséggel.

Az 1880-as években a magyar társadalom modernizációra adott negatív válasza három politikai szalon futott. Az antiszemita mozgalom mellett, s azzal párhuzamosan, ahogy láttuk, már formálódtak a politikai katolicizmus eszméi, amelyek szintén erős antiszemita tartalommal bírtak, a két irányzat között azonban szervezett kapcsolat nem jött létre, az alsópapság egy részének az antiszemita mozgalomba való bekapcsolódásán kívül. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az alsópapság nagyobb része vallott antiszemita nézeteket, de csak egy részük kapcsolódott be az Istóczy-féle mozgalomba, hiszen ahogy láttuk, az antiszemita katolikus sajtó is elhatárolódott Istóczytól. A politikai katolicizmus eszméi azonban egyre koherensebbek lettek, és az 1890-es években a Katolikus Néppárt színre lépésével a politikai életben is megjelentek.

A harmadik modernizáció-ellenes társadalmi reakció az 1880-as évek második felében színre lépő agrárius mozgalom volt. Ez földbirtokos érdekvéviselési szervezatként indult, amelynek politikai vezető rétegét az arisztokraták és a dzsentri képviselői alkották. Az érdekegyezés révén azonban a kisbirtokosok képviseletét is ellátta, tehát elvileg széles tömegmozgalom állt a háta mögött. Az agráriusok 1879-ben bontottak zászlót Székesfehérváron, amikor a városban országos mezőgazdasági kiállítást rendeztek. Ezt kihasználva néhány arisztokrata, Desseffy Aurél, Károlyi Sándor, Széchenyi Pál és Zichy Jenő, akik a későbbiekben is a mozgalom vezető rétegét alkották, megfogalmazták elképzeléseiket, amelyeket azután az 1880-as években is képviseltek.

Követelték a gazdálkodók érdekeinek fokozottabb védelmét és ezzel párhuzamosan a tőke- és hitelviszonyok számukra kedvezőbb rendszerét, a tőzsde megrendszabályozását és a kisipar támogatását. Programjuk legnagyobb része egybeesett az antiszemita mozgalomával. A börze, az uzsora megítélése, az otthonmentesítő törvények (amelyet éppen ők fogalmaztak meg először) követelése és a szövetségi mozgalom támogatása mind közös programpont volt. Antiszemita tartalom azonban nem jelent meg a mozgalom hivatalos programjában, annak ellenére sem, hogy tagságának jelentős részét jellemezte ez az attitűd. Így Károlyi

Sándort is, aki Istóczyékhoz hasonlóan, a zsidóságban a kapitalizmus negatív megjelenési formáját látta.³⁷³ A két mozgalom között gyakorlatilag semmilyen kapcsolódás nem jött létre, ami elsősorban az antiszemita párt perifériára sodródásából és vállalhatatlanságából következett.

S végül az antiszemita mozgalom kudarcához hozzájárult a dualista Magyarország belpolitikai zsákutcája, a közjogi kérdés vitája is. Ahogy láttuk, a kiegyezés okozta megosztottságon az Antiszemita Párt sem tudott felülemelkedni, nem tudta a kérdést kezelni és ez hozzájárult a felmorzsolódásához. Ezt erősítette a kormány politikája, amely a számára megfelelő választási törvény révén, valamint a választások eredményeinek minden eszközzel történő befolyásolásával kifogta a szelet az ellenzéki kezdeményezések vitorláiból. Ha az antiszemita mozgalom megindulása előtt Magyarországon egy jelentős választójogi reform történt volna, amely a társadalom szélesebb rétegeit juttatta volna választójoghoz, az Antiszemita Párt nézetünk szerint drámai áttörést érhetett volna el a parlamenti választásokon.³⁷⁴

Ezekből a magyar belpolitikai körülményekből következett az antiszemita mozgalom hanyatlása, s végül az 1890-es évek elejére a jelentéktelenségbe süllyedése. Szerepe azonban nem elhanyagolható a magyar politika- és társadalomtörténetben. Először fogalmazta meg és mondta ki a jobboldali radikalizmus, az antiszemita és a kirekesztő politikai ideológia vezéreszméit, s ezzel alternatívát állított a nyugat-európai demokratikus fejlődéssel, a polgári demokráciával szemben. Éveken át sulykolt antiszemita eszméi ismertté váltak a társadalom széles rétegei előtt, s ezzel megírta a magyar nemzeti radikális szélsőjobboldal történetének első fejezetét.

³⁷³ Anka 2006. 33. p.

³⁷⁴ Ahogy ez megtörtént például Ausztriában, 1895-ben Karl Lueger bécsi főpolgármesterré választásával.

Felhasznált és hivatkozott irodalom

Könyvek

- ÁGOSTON JÁNOS: *Le az álczával! Adatok Eötvös Károly hírhedt saktervédő életrajzához.* Budapest, 1884.
- ANDRÁSSY GÉZA: *Az otthont mentesítő törvények – Homestead-Exemptionslaw.* Budapest, 1883.
- BARY JÓZSEF: *A tisztaeszlári bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai.* Budapest, 1933.
- BOSNYÁK ZOLTÁN: *Istóczy Győző élete és küzdelmei.* Budapest, 1940.
- BOSNYÁK ZOLTÁN: *A magyar fajvédelem úttörői.* Budapest, Stádium, 1942.
- CLAIR VILMOS: *Magyar párbaj.* Budapest, Osiris, 2002.
- DU-MESNIL MARIGNY: *A zsidókról.* fordította: Istóczy Győző, Budapest, 1875.
- EÖTVÖS KÁROLY: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége.* Budapest, Révai, 1904.
- GAÁL ENDRE (szerk.): *Szeged története 3.* Szeged, 1991.
- FRANK TIBOR (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831-1892.* Budapest, Argumentum, 2006.
- GERŐ ANDRÁS (szerk.) [írta Molnár András et al.]: *Skandalum: magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Budapest, T-Twins, 1993.
- GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2001.
- HALÁSZ SÁNDOR (szerk.): *Országgyűlési almanach 1886.* Budapest, Képviselőház, 1886.
- HANÁK PÉTER (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon.* Budapest, 1984.
- HARTSTON, BARNET: *Sensationalizing the jewish question. Anti-semitic trials and the Press in the early German Empire.* Leiden-Boston, Brill, 2005.
- HENTALLER LAJOS: *Politikusaink pongyolában. Tollrajzok a képviselőházból.* Budapest, 1886.
- IKVAI NÁNDOR (szerk.): *Cegléd története.* Szentendre, 1982.
- ISTÓCZY GYŐZŐ: *Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai 1872-1896.* Budapest, Buschmann, 1904.
- ISTÓCZY GYŐZŐ: *A magyar antiszemita párt megsemmisítése s ennek következményei.* Budapest, 1906.
- ISTÓCZY GYŐZŐ: *A magyar nemzetet megillető hely az európai népcsaládban.* Budapest, 1908.
- ISTÓCZY GYŐZŐ: *Emlékiratfélék és egyebek.* Budapest, 1911.

- KAPILLER IMRE – PAKSY ZOLTÁN: *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig*. Zalaegerszeg, 2014.
- KATZ, JAKOV: *Az előítéllettől a tömeggyilkossáig*. Osiris, Budapest, 2001.
- KATZBURG, NATHANIEL: Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- KOLGYÁRI TITUSZ: *A zsidók világuralma: tanulmányvázlat a történet és a jelenkor vívmányai alapján*. Budapest, 1876.
- KOMORÓCZY GÉZA: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Kalligram, Pozsony, 2012.
- KORÁNYI G. TAMÁS: *Sztellázs-ügylet ultimóra. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde története 1864–1948*. Budapest, 2014. (oldalszámok nélkül)
- KOSSUTH Lajos iratai. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc. X. kötet, Budapest, Athenaeum, 1904.
- KÖVÉR GYÖRGY: *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris, 2011.
- KUBINSZKY JUDIT: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875–1890)*. Budapest, Kossuth, 1976.
- MÁRIÁSSY BÉLA: *Zsidókérdés és uzsora*. Budapest, 1883.
- MÉREI GYULA, PÖLÖSKEI FERENC (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2003.
- ÓNODY GÉZA: *Tisza-eszlár a múltban és jelenben: a zsidókról általában*. Budapest, 1883.
- PREPUK ANIKÓ: *A zsidóság Közép- és kelet-Európában a 19–20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997.
- PULZER, PETER: *The rise of political anti-semitism in Germany & Austria*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1988.
- RÁTH FERENC – ZIMÁNDY IGNÁC: *Antiszemita káté a magyar nép számára*. Budapest, 1884.
- SIMONYI IVÁN: *Mentsük meg a magyar földbirtokot!* Pozsony, 1882.
- SIMONYI IVÁN: *Der Judaismus und die parlamentarische Komödie: rede über die Täuschungen und die nothwendige Reforms unseres modernen Repräsentativsystems*. [A zsidóság és a parlamenti komédia: beszéd az illúziókról és a modern képviseleti rendszer szükséges reformjáról.] Pozsony, 1883.
- SZABÓ MIKLÓS: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantis, 1989.
- SZABÓ MIKLÓS: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003.
- SZATMÁRI MÓR: *20 esztendő parlamenti viharai*. Budapest, Amicus, 1928.
- SZENDREY GERZSON – GAREIS JÓZSEF: *A Függetlenségi és Antiszemita Párt alapja és létjoga Magyarországon*. Budapest, 1887.

- SZÉCHENYI IMRE: *Amerikai levelek*. Budapest, 1883.
- SIMONYI IVÁN: *Mentsük meg a magyar földbirtokot*. Pozsony, 1882.
- VENETIANER LAJOS: *A magyar zsidóság története*. Budapest, 1986.
- VERHOVAY GYULA: *Liberalismus és conservatismus*. Budapest, 1875.
- VERHOVAY GYULA: *Az álarcz korszaka*. Budapest, Buschmann, 1889.
- VERHOVAY GYULA: *Az ország urai*. Budapest, Buschmann, 1890.
- ZIMÁNDY IGNÁC: *Ébresztő hangok a műveltebb kath. körök számára*. Budapest, 1883.
- ZIMÁNDY IGNÁC: *Politikai kötéltánc*. Budapest, 1897.

Cikkek, tanulmányok, korabeli brosrák

- ANKA LÁSZLÓ: A magyar agráriusok és eszméik. *Valóság*, 2005/5, 41–66. p.
- ANKA LÁSZLÓ: Károlyi Sándor az agráriusok vezére. *Valóság*, 2006/11, 23–46. p.
- BODÓ JUDIT: Egy antiszemita politikai pályafutása. Istóczy Győző közéleti szereplése. *Vasi Szemle*, 1987/4, 558–562. p.
- BŐSZE SÁNDOR: Egy epizód az 1880-as évek somogyi antiszemita zavargásaiból. Egy antiszemita egyesületalakítási kísérlet. In Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok*. Salgótarján 1991, 245–248. p.
- BŐSZE SÁNDOR: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 22.*, Kaposvár, 1991. 73–93. p.
- DEMOSTHENES [Mikecz József]: *Contra! A Papp G. okleveles tanárnak, Ne bánts a zsidót című röpiratára*. Nyíregyháza, Ébredjünk Kiadóhivatala, 1882.
- FOKI IBOLYA: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. In Halász Imre (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1986*. Zalaegerszeg, 1986. (Zalai Gyűjtemény 25.), 217–241. p.
- HORVÁTH J. ANDRÁS: A Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *Fons*, 1998. 4., 481–525. p.
- KÖVÉR GYÖRGY: „Wahrman és fia”. In Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrman Mór 1831–1892*. Budapest, Argumentum, 2006. 79–90. p.
- MARGÓCSY JÓZSEF: Nyíregyháza nemzet-, ill. országgyűlési képviselői 1848–1944 között. Nyíregyháza, *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv. 11*, 1995.
- MARY GLUCK: A Wahrman–Istóczy párbaj. In Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrman Mór 1831–1892*. Budapest, Argumentum, 2006. 171–182. p.
- NAGY Imre: *Kiáltó szó Magyarország keresztény választópolgáraihoz*. Nagykőrös, 1884.
- PAKSY ZOLTÁN: A konzervativizmus társadalomtörténete Zala megyében. *Századok*, 2013. 3., 655–687. p.
- PAKSY ZOLTÁN: Nagykanizsa politikai élete 1850–1945. in Kaposi Zoltán (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945*. Nagykanizsa, 2014.

RÁCSKAY JENŐ: Politikai antiszemitizmus és a tiszaezlári per hatása Vas megyében.

Vasi Szemle, 1987/4., 543–557. p.

SÁNDOR TAMÁS: Tüntetéssorozat Budapesten 1880 januárjában. *Valóság* (50.), 2007. 9. 101–110. p.

SÁNDOR TAMÁS: „Zsidókravall” Budapesten – az 1883-as antiszemita jellegű zavargássorozat a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 125. évf., 2009. 1., 66–82. p.

SZABÓ DÁNIEL: A botrányhős Verhovay. In GERŐ ANDRÁS (szerk.) [írta Molnár András et al.]: *Skandalum: magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Budapest, T-Twins, 1993. 55–75. p.

SZABÓ MIKLÓS: Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában. In Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Atlantis, Budapest, 1989, 109–176. p.

SZÁNTÓ LÁSZLÓ: Képviselő-választások Somogyban Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején 1875–1890. In Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 32. Kaposvár, 2001, 137–161. p.

SZITA SZABOLCS: A bűnbakképzés és a magyar zsidóság tragédiája. In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján – Budapest, 2008, 17–24. p.

Szózat a jó magyar néphez. Füstölő Kiadóhivatala, Budapest, 1883.

TÓTH EDE: Szeged város népképvisellete az országgyűlésben 1860–1918. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből VIII*. Szeged, 1984, 161–252. p.

VÖRÖS KÁROLY: Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a dualizmus korában. *Budapesti Negyed*, 8., 1995/2.

WELKER ÁRPÁD: A baltavári ügy. Egy pályakezdő antiszemita politikus – Istóczy Győző – kulcsélménye. *Vasi Honismeretei és Helytörténeti Közlemények*, 1998/4., 44–64. p.

A könyvben szereplő rövidítések

Biz.	bizottság
Btv.	büntető törvénykönyv
Cs. és kir.	császári és királyi
GYMSMGYL	Győr Moson Sopron Megye Győri Levéltára
F. évi	flyó évi
Ker.	keresztény
KI	Képviselőházi irományok
KN	Képviselőházi Napló
KNy	Különnyomat
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
OL	Országos Levéltára
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PML	Pest Megyei Levéltára
PPSK	Pest-Pilis-Solt-Kiskun (vármegye)
Ref.	református
Róm. kath. vagy	
róm. cath.	római katolikus
Sat.	és a többi
S. k.	saját kezűleg
Sz.	szent
T.	tisztelt
Tc. vagy T. cz.	törvénycikk
Tek.	tekintetes
T.-eszlár	Tiszaeszlár
VaML	Vas Megyei Levéltára
ZML	Zala Megyei Levéltára

Névmutató

A

Abonyi Emil 79
Ábrányi Lajos 228
Adamovics József 137
Ágoston János 65, 66, 269
Ágoston József 77
Albert (szász király) 228
Almássy Sándor 78, 79
András, I. 109
Andrássy Géza 261, 269
Andrássy Mihály 172
Andreánszky Gábor 175, 176, 205, 208, 209,
213, 220, 223, 238, 241, 244, 248, 249, 253,
263
Andreánszky Sándor 213
Anka László 259, 267, 271
Arany János 134
Asbóth János 128

B

Balázs Sándor 249
Baldácsy Antal 65, 66
Bangha Béla 239
Bárdossy István 31
Bárdossy László 31
Barla Szabó József 191
Baross Gábor 259
Bary József 53, 137, 142, 177, 269
Bauer Manó 35
Bauer Miklós 263
Békássy Gyula 110, 134

Bencze István 249
Benkeő László 248
Berger Lipót 31
Berzeviczy Albert 77, 95, 110, 122
Bethlen András 261
Bibó István 11
Bischitz Dávid 66
Bismarck 228
Blazovich László 272
Bodó Judit 27, 271
Bontoux, Eugene-Paul 20
Bosnyák Zoltán 37, 38, 269
Bossányi Lajos 249
Bösze Sándor 69, 155, 161, 163, 271
Braun Lipót 149
Brenner Ábrahám 149
Bruker Ágost 248
Busbach Péter 92
Buxbaum Ábrahám 149

C

Chernel Gyula 161, 175, 176, 190, 191, 248
Chondor János 162
Chorin Áron 47
Chorin Ferenc 47, 48, 118, 119, 120
Clair Vilmos 129, 269
Clodvig (frank király) 252
Crémieux, Adolphe 59
Csatár Zsigmond 177, 189, 203, 205, 249, 253
Csávolszky Lajos 130
Csengery Antal 192, 193

Csillag Zsigmond 117
 Csupor János 35, 77
 Csúzy Pál 177, 205, 209, 240, 244, 248, 250

D

Dante, Alighieri 15
 Deák Ferenc 97, 121, 125, 192
 Dékány Rafael 196
 Dessewffy Aurél 266
 Detrich Péter 260
 Deutsch Samu 35
 Deutsch Sándor 31
 Disraeli, Benjamin 126
 Dobránszky Péter 85
 Döry Béla 168
 Dreyfus, Alfred 10
 Drumont, Édouard 10, 235, 236
 Duka Ferenc 83
 Duka György 175, 176
 Dühning, Eugen 10, 89, 234

E

Eder Ferencz 77
 Egerváry Franciska 27
 Egerváry Miklós 31, 32, 33
 Eördögh Albert 177
 Eötvös Károly 65, 66, 125, 137, 147, 150, 202, 269, 270
 Esterházy herceg 96, 190
 Esterházy István 71

F

Falk Miksa 121, 193, 194
 Fechenbach-Laudenbach, Karl Fritz 227
 Fényes Elek 49
 Fényffy Kálmán 249
 Fenyvessy Ferenc 213
 Ferenc József 159, 228
 Festetics László 33

Festetics Pál 128, 129, 175, 176
 Flavius, Josephus 27
 Foki Ibolya 153, 154, 271
 Fok József 35
 Förster, Bernhard 228
 Frankel Leó 117
 Frank Tibor 269, 271
 Freystádtler Antal 190
 Freystádtler Vilmos 190
 Friedmann Bernát 147
 Funták Sándor 147
 Fülöp János 35
 Fülöpp György 177, 200, 202, 248, 249, 250
 Fürst Sándor 31

G

Gaál Endre 269
 Galsay Polgár József 175, 176
 Gareis József 254, 270
 Gasits Egyed 264
 Gelsei Bíró Vince 177
 Gerebits István 177
 Gerő András 269, 272
 Glagau, Otto 10, 234
 Gobineau, Joseph Arthur 9
 Gold Lujza 96
 Góry Antal 77
 Grosz Márton 150
 Gruber János 177, 190, 191, 205, 224, 248, 250
 Győrffy Géza 177, 205
 Gyurgyák János 269

H

Habsburg, Albrecht 125
 Halász Géza 172
 Halász Imre 271
 Halász Sándor 269
 Halvax József 177
 Hanák Péter 269

Hartston, Barnet 234, 269
 Hayde István 77
 Hegedűs László 83
 Hegyesi Márton 130
 Heinrici, Ernst 227
 Helfy Ignác 83
 Hentaller Lajos 30, 91, 98, 125, 127, 130, 134, 201, 269
 Herald Antal 248
 Herczeg Mihály 192
 Herman Ottó 83, 84, 91, 92, 94, 95, 110, 113, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 125, 129, 130, 165, 191, 192
 Herskó Dávid 150
 Hertelendy Ferenc 177, 191, 205
 Heymann Ignác 147
 Hoitsy Pál 32, 125, 129, 130
 Hollander Leó 119
 Horn Ede 121
 Hortoványi József 248
 Horváth J. András 189, 271
 Horváth Sándor 35
 Hudák Károly 192
 Hunfalvy János 49
 Hunyady László 178
 Huszár Imre 128

I

Ikrényi József 248
 Ikvai Nándor 269
 Inkey István 191
 Inkey László 193, 194
 Inkey Sándor 175, 176
 Irányi Dániel 14, 92, 93, 95, 112, 114, 117, 157, 189
 Istóczy Antal 27
 Istóczy Győző 7, 8, 9, 17, 18, 21, 22, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,

54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 69, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 124, 130, 131, 141, 142, 144, 156, 163, 167, 169, 170, 175, 176, 194, 195, 203, 205, 208, 209, 213, 220, 221, 222, 227, 228, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 271, 272

Istóczy Lukács 27
 Istóczy Sándor 27, 31, 195
 István, I. 15
 Izrael 26, 57, 140

J

Jakab Károly 109
 Jánossy János 134, 216
 Jekelfalussy Lajos 71, 72
 Jókai Mór 114, 117, 122, 130, 193
 József, II. 49
 Junger Adolf 149

K

Kapiller Imre 156, 203, 206, 270
 Kaposi Zoltán 271
 Karancsy Dániel 249
 Károlyi István 189
 Károlyi Sándor 266, 267
 Katzburg, Nathaniel 227, 270
 Katz, Jakov 9, 270
 Kelemen István 77
 Keleti Károly 162
 Keöd József 56, 106
 Kerkápoly Károly 19
 Kiss Albert 121
 Klapka György 118
 Klebelsberg Zdenkó 175, 176, 235, 248, 250
 Klein Ignác 150

Kohn Farkas 31
 Kohn Jakab 31
 Kohn Móritz 31
 Kolgyári Titusz 22, 23, 24, 26, 270
 Komjáthy Béla 134
 Komlóssy Ferenc 178, 198, 205, 209, 214, 216,
 220, 224, 235, 240, 244, 248, 249, 253, 254,
 260, 263
 Komoróczy Géza 270
 Konstantin (császár) 252
 Korányi G. Tamás 19, 97, 270
 Korcsmáros Gyula 35
 Kossuth Lajos 124, 125, 159, 160, 270
 Kovách László 98
 Kozma Sándor 143, 159
 Kövér György 96, 270, 271
 Krátky János 163
 Krausz Ferenc 31
 Krausz Sámuel 31
 Krisztinkovich Ede 83, 121
 Kubinszky Judit 7, 52, 105, 125, 154, 155, 156,
 161, 163, 167, 203, 234, 235, 252, 270
 Kudlik János 178, 248, 253, 254, 260

L

Ladányi György 175, 176, 249
 Láng József 248, 250
 Lázár Ádám 83
 Lázár Lajos 112, 134
 Lenk Sámuel 36
 Leó, XIII. 18
 Lipthay Pál 196, 197
 Lóránth Antal 77
 Lubrich Ágost 248
 Lueger, Karl 9, 16, 267
 Lusztig Sámuel 149

M

Madarász József 83
 Májrics György 77
 Majthényi Izidor 129, 130
 Majzik Victor 105
 Margitay Dezső 199
 Margitay Gyula 175, 176, 199, 205, 249, 250
 Margócsy József 192, 271
 Mária 18
 Máriássy Béla 270
 Marr, Wilhelm 9, 228
 Martonfalvi Lajos 33, 34, 36
 Martonfalvi Sándor 33, 34, 35, 36, 37
 Mary Gluck 271
 Mednyánszky Márton 178
 Mérei Gyula 270
 Meskó Ábris 248
 Meszlényi Lajos 112
 Mezőssy László 249, 250
 Mikecz József 271
 Miklósi József 35
 Miklós István 52
 Mikos János 194, 195
 Mocsáry Lajos 14, 83, 92, 94, 109, 110, 112,
 113, 117, 157, 195, 196
 Molnár András 272
 Molnár Zsigmond 175, 176
 Mózes 23, 115

N

Nagy Imre 202, 249, 271
 Náray Imre 83
 Neményi Ambrus 19
 Nemes Józsa 69, 161, 249
 Németh Albert 191
 Nendtvich Károly 167, 168, 169, 172, 175, 176,
 189, 201, 205, 209, 220, 244, 248, 250, 253
 Nietzsche, Friedrich 228
 Novák János 35

O

Odeschalchi Artúr 110, 112
 Odeschalchi Gyula 98
 Okolicsányi György 175, 176
 Ónody Géza 51, 72, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 97,
 98, 110, 112, 114, 122, 131, 134, 140, 141,
 142, 144, 163, 167, 169, 175, 176, 205, 208,
 209, 220, 227, 228, 234, 237, 244, 249, 250,
 253, 260, 263, 270
 Orbán Balázs 94
 Ország Sándor 91

P

Paksy Zoltán 156, 192, 203, 206, 270, 271
 Pantotsek Rezső 205, 248, 250
 Papp G. 271
 Pauler Tivadar 120, 142
 Persay Ferenc 178, 195, 196, 197, 249, 250
 Petrovay Ádám 175, 176, 235
 Pinkert-Waldegg, Alexander 228
 Pollák Ignác 31, 35
 Pollák Sámuel 31
 Pölöskei Ferenc 270
 Prepuk Anikó 10, 80, 270
 Probst Dénés 175, 177
 Prohászka Ottokár 14, 18, 60, 239
 Psik Gyula 178
 Pulzer, Peter 228, 270

R

Rác G. Géza 165, 168, 178, 201, 202, 205, 209,
 220, 244, 249, 255
 Rácskay Jenő 105, 156, 195, 272
 Ragendorfer Samu 31
 Ráth Ferenc 172, 175, 177, 178, 179, 198, 203,
 205, 209, 270
 Rathmann Boldizsár 175, 177
 Reb-Hillel 116, 119
 Récsei Balázs 272

Rohling, August 9, 54, 57, 85, 91, 93, 142,
 200
 Rothschild 20, 24, 87, 202, 230, 246, 250, 251

S

Salamon Tivadar 178
 Sándor Tamás 130, 272
 Sánta Béla 178
 Schäffle, Albert 218
 Scharf József 137, 149, 152
 Scharf Móric 137, 143, 146, 152
 Schwarcz Salamon 146, 149
 Sennyey Pál 126
 Shylock 39
 Simonyi Iván 52, 71, 72, 110, 112, 117, 122,
 134, 152, 167, 169, 175, 176, 205, 209, 211,
 212, 213, 217, 218, 219, 220, 227, 228, 234,
 248, 249, 270, 271
 Smilovics Jankel 150
 Solymosi Eszter 136, 137, 141, 146, 228
 Solymosi Jánosné 192, 201
 Somogyi Gyula 192
 Somssich Pál 87
 Sovorits József 248
 Sövegjártó János 35, 36
 Stern Bernát 33
 Stern Karolina 33
 Stöcker, Adolf 10, 167, 227, 228
 Strass Adolf 77
 Sümeghy József 33
 Svastics Gyula 248, 253, 254
 Svastits Benő 154
 Szabó Dániel 272
 Szabó Imre 249
 Szabó János 190
 Szabó Kálmán 190
 Szabó Lajos 248, 253
 Szabó Miklós 10, 13, 19, 228, 235, 270, 272
 Szalay Imre 52, 69, 91, 110, 112, 114, 116, 122,

- Kohn Farkas 31
 Kohn Jakab 31
 Kohn Móritz 31
 Kolgyári Titusz 22, 23, 24, 26
 Komjáthy Béla 134
 Komlóssy Ferenc 178, 1°,
 220, 224, 235, 24°,
 260, 263
 Komoróczy G^o
 Konstantin
 Korányi
 Korce
 Kr
- ó 128
 nc 249
 134
 2
 on 120, 215
 3
 09, 110, 121, 122, 164, 165
 r 83
 3
)
- 279
- 106, 108, 122, 123, 172, 173,
 175, 177, 195, 196, 197, 205, 209, 244, 248,
 249, 250, 252, 253, 255, 263
 Vámos Béla 172, 196, 197
 Várady Gábor 128
 Vehovay Gyula 242
 Venetianer Lajos 53, 271
 Veres József 178, 205, 214, 216, 220, 223, 244,
 249, 250, 253, 254, 260, 263
 Verhovay Gyula 113, 114, 115, 116, 118, 120,
 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
 131, 134, 135, 141, 154, 159, 163, 164, 165,
 175, 177, 189, 192, 205, 234, 244, 249, 250,
 253, 259, 260, 263, 271, 272
 Verhovay Lajos 134, 135
 Vidliczkay József 83, 192
 Vidovich György 134
 Vilmos (császár) 228
 Vogel Amsel 150
 Vogelsang, Carl 9
 Vörös Károly 272
- T**
 Tacitus 27
 Tamássy József 175, 177, 203
 Tartoll Márton 178
 Taub Emánuel 150
 Thiers, Adolphe 126
 Tisza Kálmán 31, 38, 52, 54, 78, 84, 87, 98,
 103, 105, 116, 117, 128, 142, 152, 154, 157,
 158, 163, 173, 174, 251, 257, 258, 270, 272
 Tisza Lajos 191, 192

- Wahrmann Mór 47, 48, 90, 91, 94, 96, 97, 98,
 99, 167, 269, 271, 272
 Weinckheim Béla 42
 Weiszstein Lázár 149
 Welker Árpád 272
 Wollner Hermann 149
- Z
 Zaáry József 175, 177, 249, 250
 Zalabéri Horváth 33, 34
- Zichy 128
 Zichy Ágost 172
 Zichy Antal 218
 Zichy Ferraris 128
 Zichy Jenő 266
 Zimándy Ignác 175, 177, 178, 179, 205, 209,
 214, 215, 216, 217, 220, 223, 239, 240, 248,
 249, 262, 270, 271
 Zmertich Iván 178

134, 162, 163, 167, 178, 190, 205, 212, 214,
217, 248, 250, 253, 260 •
Szalay Károly 150, 162, 178, 190, 191, 192,
205, 208, 212, 219, 220, 237, 248, 253
Szalay Pál 35
Szántó László 190, 272
Szapáry Gyula 129, 221
Szarvady Frigyes 121
Szatmári Mór 125, 270
Széchenyi Imre 261, 271
Széchenyi István 186
Széchenyi Pál 266
Szederjesi Cecília 272
Székely (Stern) Miksa 147
Szeles Adorján 178
Széll György 110, 112, 120, 121, 122, 134, 165,
167, 169, 175, 176, 249, 250, 263
Szemecz Emil 56, 165, 189, 203, 244, 248,
250
Szendrey Gerzson 178, 249, 253, 254, 270
Szentiványi Árpád 112
Szerényi Antalné 22
Szeyffert Ede 147, 150
Szilágyi Dezső 189
Szili Ferenc 271
Szitár Dénes 175, 177
Szita Szabolcs 272
Szuhanýi Ödön 97

T

Tacitus 27
Tamásy József 175, 177, 203
Tartoll Márton 178
Taub Emánuel 150
Thiers, Adolphe 126
Tisza Kálmán 31, 38, 52, 54, 78, 84, 87, 98,
103, 105, 116, 117, 128, 142, 152, 154, 157,
158, 163, 173, 174, 251, 257, 258, 270, 272
Tisza Lajos 191, 192

Tisza László 128
Tomor Ferenc 249
Tóth Antal 134
Tóth Ede 272
Trefort Ágoston 120, 215
Tulok Benő 33

U

Ugron Gábor 109, 110, 121, 122, 164, 165
Újfalussy Sándor 83
Unger Alajos 193
Urváry Lajos 159

V

Vadnay Andor 106, 108, 122, 123, 172, 173,
175, 177, 195, 196, 197, 205, 209, 244, 248,
249, 250, 252, 253, 255, 263
Vámos Béla 172, 196, 197
Várady Gábor 128
Vehovay Gyula 242
Venetianer Lajos 53, 271
Veres József 178, 205, 214, 216, 220, 223, 244,
249, 250, 253, 254, 260, 263
Verhovay Gyula 113, 114, 115, 116, 118, 120,
121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 134, 135, 141, 154, 159, 163, 164, 165,
175, 177, 189, 192, 205, 234, 244, 249, 250,
253, 259, 260, 263, 271, 272
Verhovay Lajos 134, 135
Vidliczkay József 83, 192
Vidovich György 134
Vilmos (császár) 228
Vogel Amsel 150
Vogelsang, Carl 9
Vörös Károly 272

W

Wahrmann Izrael 96
Wahrmann Mayer Wolf 96

Wahrmann Mór 47, 48, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 167, 269, 271, 272
Weinckheim Béla 42
Weiszstein Lázár 149
Welker Árpád 272
Wollner Hermann 149
Zichy 128
Zichy Ágost 172
Zichy Antal 218
Zichy Ferraris 128
Zichy Jenő 266
Zimándy Ignác 175, 177, 178, 179, 205, 209,
214, 215, 216, 217, 220, 223, 239, 240, 248,
249, 262, 270, 271
Zmertich Iván 178
Zalabéri Horváth 33, 34

Mikor alakult meg Magyarországon az Antiszemita Párt? Kik voltak az első „hivatalos” antiszemiták és mi volt a programjuk? Ki és mikor mondta el a magyar parlamentben az első antiszemita beszédet? Volt-e kapcsolatuk más országok hasonló mozgalmaival? Ezekre a kérdésekre ad választ ez a kötet, részletesen tárgyalva a magyar politikai antiszemitizmus keletkezésének körülményeit.

Láthatjuk, hogy az antiszemita mozgalom magyarországi megjelenésében milyen nagy szerepet játszhat egyetlen ember, de kiderül az is, hogy milyen társadalmi változások eredményezték a mozgalom színre lépését és megerősödését.

Párttá alakulásával testet öltött az 1880-as években a magyar jobboldali újkonzervativizmus radikális, a szélsőjobb-
oldal történetének pedig első nyílt megjelenési formája.

Szerepe nem elhanyagolható a magyar politika- és társadalomtörténetben. Először fogalmazta meg és mondta ki a szélsőjobb-
oldali politikai ideológia vezéreszméit, s ezzel alternatívát állított a nyugat-európai demokratikus fejlődéssel, a szabadságjogokat törvényi garanciákkal biztosító polgári demokráciával szemben.

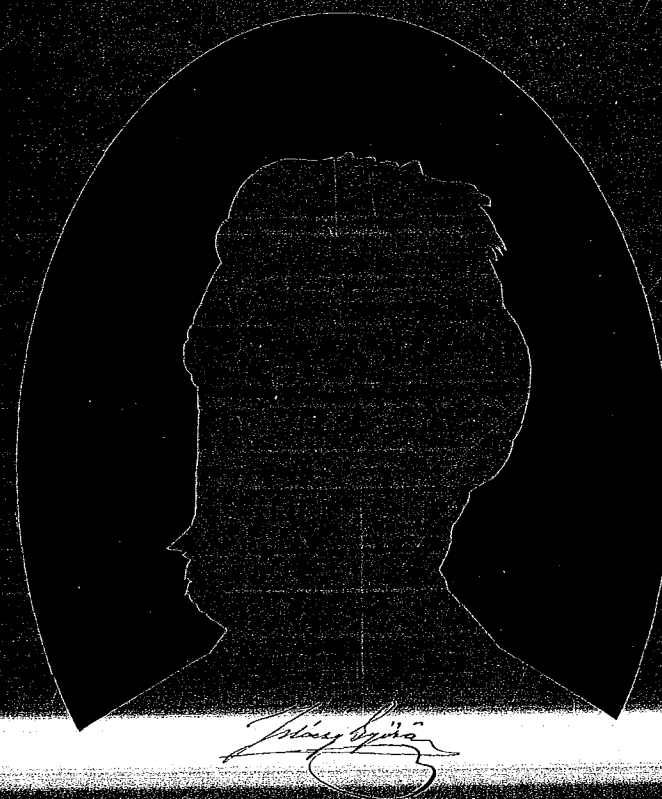
Paksy Zoltán

ISTÓCZY GYŐZŐ ÉS A MAGYAR ANTISZEMITA MOZGALOM (1875-1892)

Paksy Zoltán

ISTÓCZY GYŐZŐ ÉS A MAGYAR ANTISZEMITA MOZGALOM

(1875-1892)

L'Harmattan

KO

301.52 P 12

L'Harmattan

2990 Ft

ISBN 978-963-414-214-0

0801:KO - KK Szabadpalc
301.52 P 12 FS01008821
PAKSY ZOLTÁN

ISTÓCZY GYŐZŐ ÉS A MAGYAR

1 210013734598